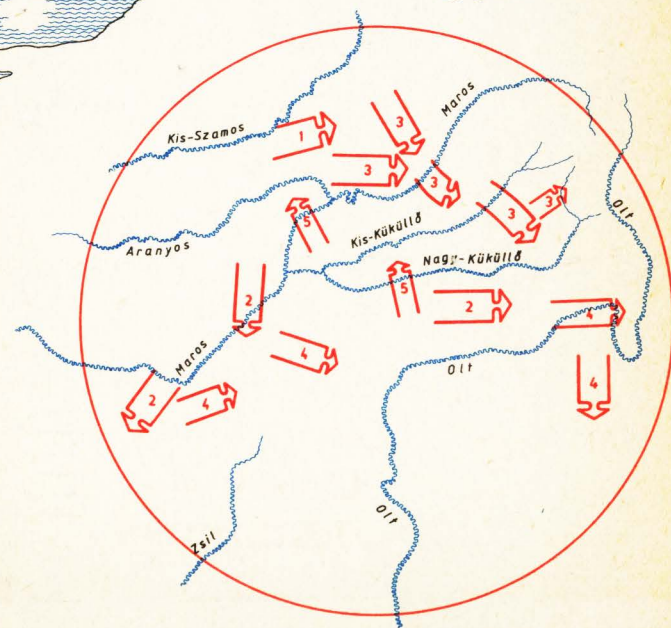

FELTÉTELEZETT FŐBB VONULÁSI IRÁNYOK

- 7. SZÁZAD**
- ① KUVRAT ÉS BATBAJÁN NÉPE
- ➔ 2 KURTAG NÉPE
- ➔ 3 ESZPERICH NÉPE
- ➔ 4 KÜVER NÉPE
- ➔ 5 ALZYK NÉPE

- 8-13. SZÁZAD**
- ➔ 1 CEZUMORTÓL CSIGLÁIG
- ➔ 2 CSIGLÁTÓL DÉLRE
- ➔ 3 CSIGLÁTÓL KELETRE
- ➔ 4 DÉLRŐL HÁROMSZÉKBE, HAVASALFÖLDRE
- ➔ 5 MEDGYESTŐL AZ ARANYOSHOZ

- 18-20. SZÁZAD**
- ➔ 1 MADÉFALVÁTÓL BUKOVINÁBA
- ➔ 2 BUKOVINÁBÓL HUNYADBA, AZ ALDUNÁHOZ
- ➔ 3 BUKOVINÁBÓL BÁCS-BODROGBA
- ➔ 4 GYERGYÓBÓL BÖRVELYBE
- ➔ 5 BÁCS-BODROGBÓL A VÖLGYSÉGBE
- ➔ 6 BÖRVELYBŐL ÉS, A VÖLGYSÉGBŐL BUDA-KÖRNYÉKÉRE

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A SZÉKELYEK NYOMÁBAN

[Erdélyi Magyar Adatbank]

UTAZÁSOK A MÚLTBAN ÉS A JELENBEN

[Erdélyi Magyar Adatbank]

BALÁS GÁBOR

A SZÉKELYEK
NYOMÁBAN

PANORAMA

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A „Székely életek” fejezet szerzői munkatársa:

SÁNDORFY FERENCNÉ

Lektorok:

APÁTI SÁNDOR, FORRAI IBOLYA, KARIKÁS PÉTER,
LÁSZLÓ GYULA

Rajzok:

SÁNDORFY ÉVA

Térképvázlatok:

PAKURÁR ISTVÁN

A szerkesztés 1983. IV. 15-én lezárult.

© *Balás Gábor, 1984*

ISBN 963 243 253 3
ISSN 0133-7327

Felelős kiadó: Prof. Dr. Árky István

*A 200 éve született
és még a lehetetlent is megkísérlő
Kőrösi Csoma Sándor emlékére,
hogy a lehetséges felé törekvésre
ösztönözzön*

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	11
Etele népe.....	15
Küver fiai és a Csaba-monda	22
Az Óperenciától Csigla mezejéig.....	30
Csigla mezején.....	43
Üsübü és a székelység.....	47
A régi magyarországi székelyek nyomában.....	54
A Csigla mezejéről délre nyomulók.....	75
A Csigla mezejéről keletre nyomulók.....	83
Csíkország elfoglalása	87
A háromszéki letelepülés	91
Az Aranyoshoz település	96
A nemzeti szervezettől a területi szervezetig.....	100
A székely székek kialakulása.....	113
A középkor alkonyától az önálló Erdély hajnaláig	123
A királyfejedelemség nehéz ideje	141
A viszontagságos vajdafejedelemség.....	153
A székely szabadság a virágzó fejedelemség korában.	163
A hanyatló fejedelemség megpróbáltatásai.....	175
A Leopoldi diplomától a határórségbe szervezésig.....	182
A határórség korszaka.....	194
A nagy változások évszázada.....	208
Madéfalvától a Völgységig és azon is túl	221

A hajdani székely székek területéről.....	230
Székely szigetvilág a Dunatájón	252
Rovástól írásig	268
Székely életek	274
Dósa György	274
Benczédi Székely Estván	277
Székely Mózes	279
Cserei Mihály.....	281
Apor Péter	282
Mikes Kelemen	286
Bod Péter.....	290
Aranka György	294
Baróti Szabó Dávid.....	297
Benkő József.....	299
Benkő Sámuel.....	301
Szatsvay Sándor	302
Kőrösi Csoma Sándor	303
Bölöni Farkas Sándor.....	310
Aranyrákosi Székely Sándor.....	314
Gábor Áron	315
Dósa Elek.....	319
Mikó Imre	321
Barabás Miklós	324
Jakab Elek	326
Orbán Balázs.....	328
Székely Bertalan	333
Kádár József.....	335
Benedek Elek	336
Barabás Endre	338
Nagy István	340
Balás Jenő	342

Kelemen Lajos	342
Felvinczi Takáts Zoltán.....	344
Kiss János	345
Pávai Vajna Ferenc	346
Palló Imre.....	346
Nagy Imre	347
Tamási Áron	350
Csürös Zoltán.....	353
Bodor György	354
Koréh Endre.....	357
Biró Sándor	358
Mikó Imre	359
Venczel József	360
Felvinczi Györgytől Kiss Manyiig.....	363
Helységnevek	367
A forrás-irodalomról	372

[Vákát oldal]

BEVEZETÉS

Hogy kik a székelyek, arra világosan azt felelhetjük, hogy a magyarság egyik, magyarságát megtagadni nem akaró népcsoportja, amely amióta tudunk róla, mindig magyarul beszélt, bár történelmileg nem volt épp mindig a többi magyarokkal egyforma sorsa és ezért nem egy különleges sajátossága alakult ki (különleges történelmi tudat, szervezet, a jelenben is meglevő nyelvjárási és néprajzi sajátosságok).

A székelyek eredetéről épp a különlegességek miatt sok feltételezést, hiedelmet terjesztettek és még jelenleg sem alakult ki a tudomány művelői közt róluk egységes felfogás, holott már megérett az idő arra, hogy ennek kialakításán eredményesebben munkálkodjunk. Egykori szervezetük nyomai és egyes régiesnek vélhető vonásaik arra ösztönöznek, hogy a magyarság őstörténetének kutatásakor a székelység megőrzött sajátosságainak figyelembevételét se mellőzzük.

Vessünk futó pillantást a székely eredetkérdéssel foglalkozó elképzelésekre. *Anonymus* és *Kézai* krónikái (s nyomukban mások), a 15. században *Werbőczy* és a 16. században az első magyar nyelvű világtörténetet írt *Székely Estván* is Attila (Etele) népei maradványának tartották őket. Ez népi hagyomány is lett, amit *Thury József* (1861–1906) rögzített.

Timon Sámuel (1675–1736) felveti a gondolatot, hogy a székelyek neve „ör” jelentésű. *Fasching Ferenc* jezsuita 1725-ben kétségbe vonja a hun eredetet, jászoknak véli őket. *Stilting János* 1747-ben, *Pray György* (1723–1801), *Jerney János* (1800–1855) besenyőknek, *Fejér György* (1766–1851), *Pauler Gyula* (1841–1903) és *Sebestyén Gyula* (1864–1946)

kabaroknak véli őket. *Szabó Károly* (1824–1890) a régi hagyományt védi. *Hunfalvy Pál* (1810–1891) megint az ör szerep kapcsán kései településük mellett érvel. *Nagy Géza* (1855–1915) nyelvjárási alapon tapogatózik és megállapítja, hogy a székelyek a magyar királyság megalakulása előtt kerültek Erdélybe, *Réthy László* (1851–1914) ismét felveti a besenyő eredet lehetőségét és a zalai kapcsolatokra utal.

Erdélyi László (1864–1947), magát biztos ismeretűnek hirdetve, bolgár-hun (eszegel) eredetet bizonygat. *Hóman Bálint* (1885–1953) onogur ivadékoknak tekinti a székelyeket. *Németh Gyula* (1890–1977) a kabar eredet mellett érvel. *Mályusz Elemér* többségükben magyar, de különféle, a magyar fejedelmek részéről szervezett néprészekből állónak véli őket. *Győrffy György* a székelységnek a besenyőkhöz hasonló szerepére utal, és szerinte a székelység sem magyar eredetű, csatlakozott népelem, mert háborúban elő-, illetve utóvéd szerepe volt. Azt nem indokolja meg, hogy miért nem a különleges szervezettel hozza ezt összefüggésbe és miért az idegen nyelvűség, eredetűség felé tapogatózik. *Bodor György* – sajnos még most is csak részlegesen közzétett munkájában – helyesen mutat rá arra, hogy bár besenyők, korozminok, blakok is olvadtak bele, a székelység mindig magyar nyelvű volt. *Benkő Lórándnak*, mint nyelvésznek is ez az álláspontja. *Dienes István* a bolgár-eszgil eredetre utal, bár kabaroknak véli a székelyeket. *Kristó Gyula* is hajlik ez álláspont felé, az eszkileket, idegen eredetet emlegetve. Voltak még az idők folyamán oly nézetek is, amelyek a székelyeket szicíliaiaktól, görögöktől, zsidóktól, perzsáktól, tatároktól, gótoktól, gepidáktól, románoktól akarták származtatni. Ez utóbbi felfogások érvei oly véznák, hogy az ellenérvek súlyával mérközve helyüket nem állhatják meg. Korábbi, „1300 év tanúi” című kéziratot munkájában a szerző a leglényegesebb érvekről bővebben írt, itt csupán rámutat annak szükségességére, hogy egy-egy ötleten, adaton alapuló, túlméretezett következtetések helyett az adatok nagyobb mérvű összefoglalására, mérlegelésére és a használhatónak látszó gondolatok latba vetésére kell több erőt összpontosítani. *László Gyulának* a régészeti leletekre alapított sejtelméi a kései avar

kori leletek felé irányítják a figyelmet. Ezek mellett a székely szervezeti nevekkal való összefüggést sejtető helynevek is megvizsgálandók. Nem mellőzhető egy-egy helyi népi hagyomány mérlegelése sem.

Ezek a gondolatok indították a szerzőt arra, hogy mintegy félezernyi régészeti, helynévi, okirati, néphagyományi adatot vetítsen térképre és ahol sűrűsödnek, ott székelyek létét feltételezze. Alapként az összegyűjthető adatok összekapcsolt vizsgálata jobb módszernek látszik, mint az adatok erejének itt-ott szemelgetéssel való (divatos) gyengítgetése anélkül, hogy kellő körültekintéssel összképet próbálnának adni.

Ám senki se gondolja, hogy végleges eredménynek tekintjük azt, amit a székelyek őstörténetéből így kihámoztunk, de – úgy véljük – feltevéseink valamelyest hajlanak a valószínűség felé. Az újabb korok eseményeinek kutatása is hozhat még eredményeket és így javíthatja ismereteinket. Vannak még tényezők, amelyeket jó lenne kutatgatni. A népességre vonatkozó, becült számadatok és az évszázadok során előfordult helynévi adatok is igen széleskörű helytörténeti kutatást igényelnének.

E könyvhöz ezernyinél is több adatot kellett megrostálni, feldolgozni egy olyan tárgykörben, amelyről évtizedek óta nem jelent meg átfogó munka. A fonál, amelyet felvettünk, tehát nem szakadhat meg e könyv utolsó lapján, senki sem állítja, hogy az itt felvetett kérdések, adatok nem szorulnak további vizsgálatra. Különösen a történeti rész első fejezeteiben jónéhány olyan gondolat merül fel, amelyeket nem lehet a csalhatatlanság köpenyébe burkolózva, további vizsgálat nélkül sem állítani sem elvetni.

Senki se essék abba a hibába, amelybe egyes – egyébként hasznos munkát folytatott – tudósok: hogy ingatag érveiket sziklaszilárd tényeknek minősítsék. A „termékeny bizonytalanság” László Gyula-féle módszere sokkal több alapot nyújt jó eredmények elérésére, mint ha valaki beképzeltlen dilettánsnak minősíti azt, akinek más a véleménye. Igen jó szem előtt tartani azt a Benkő Lóránd részéről hangoztatott módszert is, amely szerint egy adat még nem elég, kettő már

alaposabb kutatásra bíztat, három pedig alapot nyújthat a továbbhaladásra.

Ezért próbáltunk lehetőleg csoportosan előforduló adatokra támaszkodni, de még ezek megléte esetén sem lehet kizárni azt, hogy a mai ismereteink szerint igen valószínűnek látszót a jövő kutatásának eredménye esetleg módosíthassa. A székelység történetét illetőleg már igen sok olyan eszmefuttatás keletkezett, amelyet ma bátran nevezhetünk helyt nem állónak, esetleg badarságnak. Épp ez kötelez arra, hogy alázattal közeledjünk a vitás kérdések megvilágításához, megfajtsághoz.

Bár az idő, mint negyedik dimenzió egy darabját is megpróbáljuk bejáráni, a három térbeli dimenzió talaján is vizsgálódunk, hogy lássuk, a székelység hol sarjadt, növekedett, majd jelentős részben szét is porlott. Korunkban egyre több kisebbségi sorsú nép ad mind több életjelt magáról. Amikor a szerző egyetemi hallgatóként 1927/28-ban Párizsban volt, megkérdezett egy holland hallgatót, hogy mi a helyzet a frízekkel. Azt válaszolta, hogy a frízek ne sokat ugráljanak, mert akkor beleszorítják őket a tengerbe. Ez ugyan egyéni vélemény volt, de nyilván nem elszigetelt. Ma viszont kb. 400000 németalföldi fríz már jobb körülmények között művelheti nyelvét, ápolhatja hagyományait, mint akkoriban. A mintegy 100000 gael anyanyelvű ember is irodalmával jelentkezik. Még a Dél-Franciaországban lakó, statisztikailag ki sem mutatott occitánok érzületei is kifejezést keresnek. A székelyeknek külön nyelvük ugyan nincs, nem is volt soha, de a magyarság keretein belül őrzik különleges egyéniségüket, és törekszenek nyelvjárási, néprajzi sajátosságaik, történeti tudatuk ápolására.

Az út tehát, amelyre lépünk, a múlt alig derengő homályában kezdődik és a jelen kor felé haladva, az ismeretek és írásos emlékek egyre nagyobb száma – mind biztosabban vezet a székelység megismeréséhez.

ETELE NÉPE

A méltánytalanul sokat bírált, noha sok becses adatot megőrző Anonymus-féle Gesta 50. fejezet utolsó kikezdésében (mert nem bekezdésekre tagolt a szöveg, hanem itt-ott díszes piros betűk nyúlnak a margóra) imígyen szól: „a székeleyek, akik előbb Attila népei voltak, Üsübü hírét hallva békésen elébe jöttek”. Kézai Simon pedig Gestájának 21. pontjában így írja le az eseményeket, amelyeket ő az Etele (Attila magyar neve) halála utáni trónviszály idejére tesz: „A krimhildi csatából megmaradt 3000 hun férfi is, akik futással menekültek és a nyugati nemzetektől félve Csigla mezején maradtak. Ott magukat nem hunoknak, hanem székeleyeknek nevezték. E székeleyek (zaculi) a hunok maradványai, akik, amikor a magyarok újbóli Pannóniába jöveteléről értesültek, a visszatérők elé siettek a rutén határokon, együtt hódították meg Pannóniát, amelyből részt kaptak, de mégsem Pannónia síkságán, hanem a blakokkal a hegyes határon kaptak részt, ahol a blakokkal elvegyülve, amint hírlík, ezeknek betűit használják. Ezek a székeleyek úgy hitték, hogy Csaba elpusztult Görögországban, amiért a nép általában mondogatja: Akkor gyere vissza, amikor Csaba visszajön Görögországból.”

Mind Anonymus, mind Kézai *Szkitiának* nevezi a területet, ahonnan a magyarok és a hunok jöttek. Werbőczy István „Hármasköny”-e III. részének 4. címét ilyen tárgymegjelöléssel adja: „De Scythulis Transylvanis, quos Siculos vocitamus” vagyis az erdélyi szkítákról, akiket székeleyeknek nevezetünk. A továbbiakban jelzi, hogy a székeleyek a szkíta néptől a Pannóniába való első bejövetelkor származtak el.

Tisztázzuk először a fogalmakat, hogy közelebb tudjunk férkőzni ahhoz, mit is akartak az említett források mondani és abból mi is üti meg az elhíhetőség mértékét.

A *szkítákról* Czeglédy Károly ezt írja: „iráni nyelvet beszélő nagy nomád törzscsoport, amely a kimmerek után az i. e. VIII. és III. századok között tartotta kezében a délkelet-európai steppét.” Nagy Géza (1855–1915) mongol vonásokra mutatott rá. Vannak, akik – nem teljesen alaptalanul – a szkítákat az indiai történelemben is felbukkanó *szakákkal* azonosítják. Ez utóbbiak (ugyancsak Czeglédy Károly útmutatása szerint) iráni nyelvű nomád nép voltak a Kazak-steppén, a Pamír és a Tiensan völgyeiben és Kelet-Íránban. Ők az Achemenidák kora után szorultak ki innen.

Az Achemenida perzsa uralkodóház első tagja az i. e. 559-től uralkodott Kurus (= Cyrus) volt, a legutolsó pedig III. Darajavahus (= Dareios Kodomannos), aki a Nagy Sándor elleni harcban i. e. 330-ban halt meg.

Habár semmi okunk sincs arra, hogy a székelyeket irániaknak véljük, azt elfogadhatjuk, hogy a *kelet-európai steppe vidékén*, amerre Szkítia volt, kell kezdenünk kutatóutunkat. Etele hun birodalmával is meg kell ismerkednünk, sőt valami nyugatról keletre való menekülés nyomait is keresnünk kell.

A *hunokról* azt kell tudnunk, hogy több birodalmuk is volt. I. e. 209–175 között uralkodott az a nagy Maotun, aki a mai Mongólia és Szibéria területén igen rövid idő alatt óriási birodalmat alapított. Méltán írhatta a kínai császárnak i. e. 177-ben a meghódított népekről: „Ezek most mind hunok és valamennyi íjlesztő nép egyesült.” Ez persze nem jelentette azt, hogy a nagy steppe vidékén és környékén élő népek nyelvileg, népileg hirtelenjében hunokká vedlettek, hanem csak azt, hogy őket a nagy hun birodalomba beillesztették. Ma talán azt mondanánk, hun alattvalók, „állampolgárok” lettek.

E keleti hun (kínaiul hiungnu) birodalom időszámításunk 2. századában omlott össze, mert hiszen minden birodalom, pillérei korhadván, egy idő múlva elveszti erejét és roskadozik. De e birodalmat hasonló szerkezetű, más lovas népek

alapította birodalmak követték. A kínai forrásokra támaszkodó Szász Béla szerint a hun birodalomban a főkirály alatt több kisebb király is kormányzott egyes országrészeket. A későbbi adatokat is figyelembe véve a kisebb királyok *kágán, kán* elnevezése talán már ekkor is használatba jöhetett.

A főkirálynak Szász Béla szerint *tengri koto tanrü* (ég fia ömagassága) lehetett a címzése, ám valószínűbbnek látszik a későbbi török nyelvek figyelembevételével, hogy az azonos jelentésű *tengri oglu kutu* megjelölést használták. Bárminek is nevezték, az megállapítható, hogy jórészt a főkirály családjának tagjai töltötték be a főbb tisztségeket s lévén többnejűség, ilyenféle férfi leszarmazott bőven volt. Dinasztikus házasságokat is kötöttek. Nemcsak a főkirálynak, de a főfeleségnek is volt udvartartása. A király külső hatalmakkal levelezett, volt titkárja, tolmácsa, futárja. A török népeknél keletkezett rovásírásból arra lehet következtetni, hogy az írásbeliség belső használatban inkább szűkszavú, számadatok rögzítésére is kiterjedő feljegyzésekből állott. A külső nagyhatalmakkal ezek írásával levelezhettek.

Az ázsiai hun birodalomról tudjuk, hogy egyes dolgaikat gyűléseken intézték. Évente három gyűlést tartottak. Az első – szűkebb körben, magasabb rangú vezetők részére – az év elején tartották, a második népesebbet az 5. hónapban, a harmadikat, amely egészen tág körű volt és seregszemplével is járt, a 9. hónapban. Adószerű szolgáltatásokat is szedtek. A vezetőknek világosan meghatározott fölé-alárendeltségi kapcsolata volt és erős parancsotokká fejlődhettek.

Nem volt civilizálatlan a birodalom. A későbbi steppe-lakók, sőt a szomszédos erdőlakók régi nagy hősokról szóló, szájról szájra adott költészete arra utal, hogy nagy ünnepeiket hősénekek elmondásával tették szertartásosabbakká. A különféle varázslatos külsőségekkel tisztelt ongonok (bábszerű alakok) és önkívületbe is jutó javasemberek, sámánok, táltosok énekei, táncai, szertartásai pedig arra mutatnak, hogy keresték is a magyarázatot az élet sokszor oly rejtelmes jelenségeire, noha keresésük nagyrészt abba torkollott, amit ma babonának nevezünk.

A keleti hun birodalom szétforgácsolódása idején az egykori nagy birodalom nyugat-ázsiai részén keletkeztek kisebb, hun uralom alatt levő országok. 147 és 172 közt a kínaiak egy *Küerh* nevű hun királyt említenek, akinek nevét érdemes megjegyezni.

Egy ideig alig „hallunk” hunokról, mondhatni eltűnnek, de 370 körül Európa térségében bukkannak fel nagy erővel.

Az óvatos történészek vitatkoznak azon, hogy a hiungnuk és az európai hunok azonos nép voltak-e. Hadd emlékeztessük őket *Bertrand Russel* macskapéldájára: egy macska elindul a szoba egyik sarkából, eltűnik az asztal alatt, majd az asztal alól a szoba másik felében bukkan fel. Hogy az asztal két ellentétes oldalán látott állat egy és ugyanaz a macska, azt az elme logikája fedezi fel. Mi is hasonló művelettel próbálkozunk.

Belső-Ázsiában az északi erdős vidék mellett húzódik a steppe-övezet, amelyen aránylag kevés a csapadék (évi 200–400 mm). Fű és alacsony bozót jellemzi tehát a steppét. A pásztornépek hazája volt, amelynek állatvilága is a száraz éghajlathoz alkalmazkodott. A nagy síkságot itt-ott dombos vidék tarkítja. A steppe az európai területre is átnyúlik. Az itt élt népek törzsszövetségeket alakítottak, amelyek hol egyesültek, hol szétestek s időnként gyors ütemben, hógörgetegszerűen nagy birodalmak keletkeztek belőlük, amelyek fejlesztették a maguk kultúráját. A birodalmak évtizedeket, talán évszázadokat is megérttek, s azután széthullottak. Nem valószínű, hogy egy szépszerével, vagy kényszerből létrejött törzsszövetség, ha egyszer felbomlott, később mégegyszer ugyanolyan összetevőkből újjáalakuljon. Ám, amint azt Toynbee az óegyiptomiakra megállapította, lehetséges, hogy egy nép kétszer is virágkorba lendítse magát.

Az *európai hun birodalom* alattvalói nem ugyanazok a népek lettek, amelyek az ázsiai hiungnu birodalomba szerveződtek. Egy sereg nem török, nem is iráni, hanem germán nép is került be az európai birodalomba. A vezető réteg jelentős része azonban feltehetőleg mind a régi, mind az új hun birodalomban a múltbeli nagy vezetők leszármazottáiból kerülhetett ki. Nagyratörésre ösztönözte őket a régi vezérek vitézkedésének emléke, tetteiket a népi énekesek, versmondók is egyre felidéztek.

Dümmerth Dezsőnek az Árpádokról szóló történelmi úti-könyve, „Az Árpádok nyomában” a hun uralkodóházról családfát mutat be. Ez nem tartalmazza ugyan Touman nagyfia, Maotun utódainak a kínai feljegyzésekben szereplő hosszú sorát, akiket Szász Béla említ, de Dümmerth az ő le származottjuknak tekinti Balambért, aki szerinte Etele nagyapja volt. Ki is fejt, hogy az óbolgár királylajstrom is Maotuntól származtatja a bolgár kánokat, ezek pedig az Árpádok vérrokonai voltak. Családi hagyomány volt tehát a birodalom alapítására való törekvés.

Így a valószerűség határán belül van az a feltételezés, hogy az európai hunok a régi hiungnuktól örökölték lendületüket, öntudatukat. Végeredményben tehát az azonosság teljessége nem állítható, de vannak *azonos jellegű összekötő fonalak*. Többet ne is igényeljünk, hiszen az ugyanazt a személyazonossági igazolványt lobogtató ember teste, tudata, körülményei sem teljesen azonosak, ha két különböző időpontban vizsgáljuk meg.

Visszakanyarodva az európai hun birodalomhoz, úgy tűnik, hogy 412 körül *Karaton* lehetett nagykirálya, majd őt *Oktar* és *Ruga* követte, akiknek sorsa 430-ig, illetve 434-ig hagyott nyomot. Ezek testvérének látszik *Mundzuk*, aki Etele apja volt. Ez időben már mélyen benyomultak Európa közepe felé. A birodalomban *Bleda* (akit költőink Buda néven énekelnek meg) halála után a főhatalom egyedüli birtokosa *Etele* lett, akinek uralkodása idején volt (445–453) a nyugaton a Rajnáig terjedő birodalom fénykora.

E gomolyfelhőhöz hasonló, változó birodalomnak aránylag központi területén, a Fekete-tenger északi partja táján, 463 körül tűnnek fel az *onogurok*, akiket már közelebbi kapcsolatba lehet hozni a magyarokkal. Priszkhoz rétor már Etele idején említi, hogy a hun birodalom népei közé onogurok is tartoztak. Miután Etele legidősebb örököse, *Ilek* a birodalom nyugati központja, a Kárpát-medence táján folyt harcokban már életét vesztette, Etele két ifjabb fiának, *Dengiziknek*, majd *Irniknek* lehetett országa ott, ahol az onogurok éltek. Irniket – az óbolgár királyok jegyzékére támaszkodva – mondhatni új birodalomalapítónak tekinthetjük.

Az onogur-bolgár birodalom keretében élők között nemcsak a hétmagyarok őseit kell keresnünk, hanem a székelyeket is. Nem látunk okot arra, hogy azt tételezzük fel, hogy az 5. században élt Irnik és közvetlen utódai idején a hétmagyarok és a székelyek jelentős mértékben elkülönültek volna egymástól, mert sem nyelvi, sem egyéb sajátosságaik nem mutatnak ilyen, majdnem fél ezredévyire is tehető különbségre. Van azonban olyan körülmény is, amely további vizsgálódásra ösztönöz.

Nemcsak a székelyek, hanem a többi magyarok is „hun állampolgárok” voltak egykor és mégis a székelyeket illetően megmaradt a hun származás hagyománya, a többi magyaroknál viszont más volt a helyzet. A legkézenfekvőbbnek az a magyarázat látszik, hogy a magyarság e két része sorsának alakulásában kellett valami különbségnek lennie és míg a székelyeknek egész népe hagyományokhoz jobban ragaszkodóvá fejlődött kicsinysége, befeléfordulása folytán, addig a hétmagyaroknál mondhatni inkább az uralkodó családban maradt meg a hunokkal való kapcsolatra utaló hagyomány. Ez a hagyomány több vonalon is jelentkezik. A mi *Anonymusunk* Árpádot Etele nemzetségéből származónak tünteti fel, az 5. fejezetben Pannónia földjére célozván: „Szálló hírből hallották, hogy Athila királyé volt, akinek ivadékából Álmus vezér, Árpád apja származott.” A 14. fejezetben ezt adja Árpád szájába: „Ősapámé Athila igen hatalmas királyé volt a föld, amely a Duna és Tisza közt fekszik.” *Kézai krónikája* pedig már teljesen összefolyatja a hunok, az avarok és a magyarok történetét. A 12. században II. Géza királyt húga, Zsófia (aki admonti apáca volt) hun királynak címzi.

De régebbi gyökerekre is gyanakodhatunk. *Pilgrim* (971–991 közt Passauban püspök) összegyűjtötte a burgundokra és a hunokra vonatkozó hagyományokat, amelyekből a „Der Nibelunge not (vagy liet)” című hősének kialakult. Ekkoriban éltek a bajor területen az ottani fejedelmi családhoz férjhez adott magyar fejedelmi családbeli leányok (akiknek egyike a későbbi Gizella magyar királyné őse volt). Nyilván a részükről elmondottakról is tájékozódott a püspök. Ennek nyomán nevezhette az akkor már legalább egy évszázada a

magyarok birtokában volt országot Hunalantnak a Nibelung-ének. Az is nyom lehet, hogy a török jellegű nyelvet beszélő hunokhoz hasonlóan valószínűleg az Árpádok is tudtak még török nyelven. Erre mutat az, hogy ismert családtagjaik pogánykori személyneveinek túlnyomó többsége török eredetű. (Almys = vett, kapott és talán a Theodoros, Deodatus jellegű nevek közé sorolható, *Árpád* neve a török *árpa* szóból és a magyar kicsinyítő képzőből alakult stb.)

Krónikásaink tehát nem légből kapott dolgot írtak, amikor a székelyeket a hunokkal, Etelével kapcsolatba hozzák, csak ki kell hámozni szövegezésükből azt, amit valónak, vagy legalábbis nagyon valószínűnek elfogadhatunk.

KÜVER FIAI ÉS A CSABA-MONDA

Próbáljunk a Fekete-tenger északi partján tovább tapogatózni a magyarság és a székelység hozzákapcsolódó sorsának alakulásáról való adatszerzés érdekében.

Az *onogur* elnevezés, amelyből a magyar nép számos idegen nyelvben használatos neve ered, a török nyelv számos példáját is figyelembe véve, arra utal, hogy tíz (= on) törzsből álló törzsszövetséggel van dolgunk. Ám ezeket a törzseket még hunoknak nevezik a görög források. Említik, hogy 525 körül egy *Gordás* nevű királyuk uralkodott az Azovi-tengert a Fekete-tengerrel összekötő szoros tájékán, aki Justinianus római császárral szövetséget kötött, Konstantinápolyban megkeresztelkedett és hazatérve népét is meg akarta téríteni. A pogányok azonban felláztak ellene és helyébe testvérét, *Mouageriszt* tették, aki a rómaiakra is rátámadt.

Türák és Glón királyok (Hóman szerint onogur vezérek) ekkoriban 20000 lovassal a császárral hadban álló perzsák segítségére mentek. A római sereg *Mouageriszt* kemény küzdelemmel visszavonulásra kényszerítette, Türákot Boarik, Balakh szabir király özvegye és a rómaiak szövetségese elfogta, Glón pedig a harcban elesett. Theophanes krónikájában, amely az eseményeket leírja, a két vezért is hunként említik. Az egyik Sztüraksz néven szerepel, akiről Németh Gyula azt gyanította, hogy törökül Öz-türaq lehetett, a másiknak, Glónnak nevét Johannes Nikiu krónikája Aglanesz néven említi, ami törökül Aglanys (= sírt vagyis sírva született) lehet.

Hóman a két testvér, Gordás és *Mouagerisz* nevét *Ungorda* és *Mogyeri* formában fejti meg, Dümmerth *Gordának* és *Magornak* jelzi. Mivel a Székelyföldön – Orbán Balázs jelzése szerint – volt egy (Marosvásárhelybe beolvadt)

Gordásfalva, úgy vélhetjük, hogy magyar nyelven a keresztény testvért Gordásnak nevezhetjük, a törökben ennek talán a Qurdaş név felelt meg. Mouagerisz nevét Németh Gyula is *Mogyerinek* fejti meg.

Ezután egy időre elhalványodik az onogurok nyoma, bár azt tudjuk, hogy 589 körül Qardusat örmény püspök, majd utóda, Makariosz csoportosan keresztelt onogur katechumeneket (vagyis a kereszttség felvételére előkészülőket). Az onogurokat azután kereshetjük a 6. századi, török szervezettségű 30 tagú *uturgur szövetség* keretében, részben legalábbis Baján avar birodalmának keleti részén, továbbá egyéb törököknek alávetve.

A 7. század első ötödében már feltűnik *Kuvrat* neve az onogur-bolgár szövetség élén. Neve a görögöknél Krobatosz, Kouvratosz változatokban fordulgat elő. Törökül a kuvrat szó „gyűjtsd össze” értelemmel magyarázható. Az óbolgár fejedelmi jegyzék Kürtnek jelzi s Irniktól, Etele fiától származtatja. Úgy gondoljuk, hogy ha a „Kourtou” elnevezést a kürt-gyarmatiakkal kapcsolatban „kürt”-nek ejtjük, feltételezhető, hogy a vegyes népelemekből álló bolgár birodalom finnugor nyelvet beszélő népei (számukra érhetőbben) Kürtnek nevezhették Kuvratot. A kürt szó mint szervezeti egység elnevezése nemcsak a hétmagyaroknál, hanem a székelyeknél is megvolt. *Theophylaktosz és Niképhorosz* megbízhatónak tartott *feljegyzései* tanúskodnak Kürt (Kuvrat) történetéről, aki Herakleitosz római császár konstantinápolyi udvarában, 619-ben keresztelkedett meg és 630 körül szabadította fel népét az avar uralom alól. Kürt 665 körül halhatott meg. Utódjaként az óbolgár fejedelmi jegyzék *Bezmer* jelöli meg. A két görög krónikás szerint Kürt halála után a birodalom népei Kürt öt fia között oszlottak meg. Úgy vélhetjük, hogy a ma már név szerint ismert öt fiú talán nem Kürt fia, hanem unokája volt. Bezmer 668-ban halt meg, nem elképzelhetetlen az, hogy neki volt öt fia. Lehetett azonban ő Kürt öccse is, és így az öt fiú nagybátyja. Ezt bővebb adatok híján nem tudjuk eldönteni.

Az öt fiú közül a legidősebb *Batbaján* volt, aki a görög krónikások szerint helyben maradt és arra lehet következtetni,

hogy vele maradtak a később Árpáddal bejött magyarság ősei.

A második fiút a görögök Kotragosznak írják, de valószínűleg *Kurtag* (törökül farkas) volt. Azt is tudjuk, hogy ő keletre vonult, feltehetőleg török jellegű néppel és talán – a később Magna Hungáriának nevezett területen, a rokon nyelvekben Osbicsnak nevezett (oroszul Bjelaja) folyó vagy a Kuma folyó felé sodródott – magyarokkal.

Eszperikh, a harmadik fiú a bolgárokkal (keverék néppel) vonult délnek és megalapította a dunai Bolgárországot.

A negyedik és az ötödik fiút a görög krónikások név szerint nem említik, de megjegyzik, hogy nyugatra, az avar birodalom felé vonultak népükkel. A negyedik fiú nevét egy görög Anonymus (vagyis névtelen) jegyezte fel Szent Demeterrel kapcsolatos legendagyűjteményében. Ennek a fiúnak nevét ő Koubernek írja görögül, de Moravcsik Gyula bizantinológus és Rásonyi László turkológus egybehangzó véleménye szerint *Küvernek* kell olvasni. Ez egyébként kékes-szürke színt jelent, amellyel nemcsak lovak, hanem farkasok színét is jelölték, amint arra „A mongolok titkos története” mutat, amelyben kékes-szürke farkastól származtatják Csin-gisz kánt.

Az ötödik fiú, *Alzyk* neve azzal kapcsolatban került elő, hogy népe Németország felé vette útját, de rajtavesztett és csak népe töredéke tudott menedéket találni az Adria táján, Ravennától függő területen, ahol maradékai elporlottak.

A székelyekkel kapcsolatban bennünket a negyedik fiú története érdekel leginkább. Rá már 1915-ben is felhívta a figyelmet a Révai Nagy Lexikona Kuvrát címszavánál a valószínűleg (a még abban az évben meghalt) Nagy Gézától származó, helyesnek látszó nyomon járó szöveg: „a két legfiatalabb 678 körül Pannóniába költözött az avarok közé s az ő népük maradványának tekintik némelyek a székelyek nyugati ágát.” László Gyulát is foglalkoztatta a negyedik fiú története e vonatkozásban.

Ám nézzük meg röviden, mit ír (terjengősen) a görög Anonymus. Szent Demeter vértanút – Galerius császár parancsára kínozták halálra. Alig egy századdal később (az

5. században) már templom épült a tiszteletére Thesszalonikében –. Cselekedeteinek legendagyűjteményét Jacques-Paul Migne a „Patrologia series Graeco-latina” című sorozat 116/II. kötetében az 1204–1384. oldalakon közli és itt-ott magyarázatot is fűz hozzá. Mivel az Anonymus szerint több mint kb. 60 év telt el azóta, hogy a leírt „barbár” támadás történt, Migne az itt közlendő eseményeket a 680–690 közti időre helyezi. Küver vezér a Kárpát-medencében eleinte békésen megfér az avar kagánnal. A kagán őt tette meg az országban lakó idegenek – köztük görög származásúak – helytartójává. Később összekülönböztek, Küver és a kagán csapatai 5–6 esetben meg is ütköztek. Állítólag a kagán nem akarta megengedni, hogy Küverék görög területre, azaz a római birodalomba vonuljanak. Minthogy végül kétszer is Küver csapatai kerültek ki az ütközetekből győztesen, a kagán északra húzódott vissza, Küver vezér (akit a görög forrás archónnak címez) pedig népével, mint „új Mózes” átkelt a Dunán és délre hatolt. Keramészioszban ütött tábor. A római eredetűek feleségestől, gyermekestől hajón Thesszaloniké városba kezdtek menekülni, minthogy onnan nem voltak messze. Ebből azonban nem állapítható meg egészen pontosan, hogy hol volt Keramésziosz.

Thesszaloniké már akkor jelentős város volt. Nagy Sándor sógora és utóda, Kasszandrosz alapította i. e. 315-ben, amikor Thermé városkát 25 falu odacsatolásával megnövelte és feleségéről nevezte el. A város a Via Egnatia nevű római országút mentén fekszik, amely 800 km hosszan, Dyrrachiumból (ma az albán Durresi) Konstantinápolyba (ma a török Isztambul) vezetett. A város, amely így forgalmas hely volt, már Szent Pál apostolkodása idején befogadta a kereszténységet.

A város öntudatosságának régi gyökereit mutatja, hogy Theodosziosz császár 392-ben 7000 lakóját ölette meg gót katonákkal a hippodromban (lóversenypálya), mert demokratikus hagyományaikhoz ragaszkodtak. Nem egy műemlék állt és sok történelmi hagyomány élt már akkoriban, amikor Küver azon törte a fejét, hogy a város uralmát meg kellene szereznie. Nyilván bátyjának sikere is befolyásolta e szán-

dékában, mert hiszen Eszperikh épp a szomszédos területen alapította Bolgárországot.

Kanyarodjunk vissza a görög névtelenhez, aki leírta, hogy Küver csellel akarta elfoglalni a várost. Ez érthetőnek látszik, hiszen az említettek folytán a nyilván jól megerősített várost még nagyobb seregek sem lett volna könnyű bevennie.

A Szent Demeter tiszteletére épült templom Thesszalonikében

Küver – tanácskozás után – mint menekültet küldte a városba Maurosz nevű emberét, akinek sikerült ott megszereznie a menekültek vezetőjének tisztségét. A haditerv az volt, hogy a következő nagyszombaton, amikor a feltámadási ünnepség után a lakosság és vezetői lakomához ülnek, rátörnek a városra. Számításuk azonban nem vált be.

A legenda szerint *Sziszinniosz*, a hajók parancsnoka előtt álmában megjelent Szent Demeter és rászólt: „Serkenj fel, mit alszol?” Sziszinniosz azonban nem bederített a felhívásra. Erre másodszor is megjelent és rászólt Szent Demeter, de a parancsnok ekkor sem határozta el magát cselekvésre. Amikor harmadszor ismétlődött a látomás, akkor riadóztatta Sziszinniosz a hajó-

hadat és behatolt a városba, amelyet őrizetébe vett. Kiderülven Maurosz előkészülete és Küverrel való kapcsolata, minden polgári és katonai tiszttségétől megfosztották, de életét megkímélték. A legendaíró így bizonyítottnak látta Demeter csodatételét és bővebben már nem érdekelte Küver sorsa, aki a falakon kívül rekedt.

Tervel bolgár kán (Eszperikh fia) egy feliratában, amelyet Veszelin Besevliev fejtett meg, utalás van Küverre, mert Tervel jelzi, hogy egy nagybátyja családjával Thesszalonikinél lakik.

Küver egyebütt való felbukkanásáról nem tudunk, de sorsa igen emlékeztet *Csabáéra*, akiről a székely monda jelzi, hogy népével Görögországba ment, de onnan nem tért vissza. Annyi világos, hogy Küver ellentétben a görög névtelen állításával, nem „Mózesként”, minden népével kelt át a Dunán, hanem csak egy seregre valóval, amelyben úgy tűnik, jócskán voltak görögök is, akik ezt az alkalmat arra is használták, hogy régi hazájukba visszatelepülhessenek. A Csaba-mondában is csak a nép egy része maradt el örökre (nem tértek vissza a görög földről), a többiek otthon maradtak a Kárpát-medencében, de ezekről a görög Anonymus nem tud.

Küver neve ugyanaz lehetett, mint a fél évezreddel korábban élt hun királyé, akinek nevét a kínaiak Küerhnek írták. Az is arra mutat, hogy e név a török nyelvekben állatok színét jelenthette, hogy a besenyők egyik hadát Küercsi-csurnak nevezték, amely névben benne van az, hogy kékesszürke. A többi besenyő had nevében is olyan színek szerepelnek, amelyek lovak színére mutatnak (fényes, fahéjszín, szürke, fekete, sötétszürke, steppeszínű, tarka). Kevésbé valószínű az, hogy a színjelzések zászlókra vonatkozzanak, mert egyrészt hiányoznak a zászlón előállítható tarkább színek, másrészt az akkori lovas, mozgó hadviselésben nagy előny lehetett a vezérnek az, ha mindig tudta, hogy milyen színű lovak felbukkanása milyen had jelenlétére vall.

Küver nevének felbukkanását látjuk abban is, hogy 1543-ban sepsiszéki oklevél említi a *Kövér fia*i székely nemzetséget, illetőleg ágat (Székely Oklevéltár VIII. köt. 406.). A 29 ismert ágelnevezés közül ez az egyetlen, amely két szóból áll és igen hasonlít szerkezetileg a Magyarországon használt

„szentkirály fiai” megjelöléshez, amelyre Győrffy György István királyról szóló nagy művében bőségesen említ példákat. Az ü-ből a magyarban gyakran lett ő és a török nyelvben már nem járatos leszarmazók a maguk módján értelmesebbnek is találhatták a kövér szót. A „fiai” szó az említett példákban nem vérszerinti fiakra vonatkozik, hanem arra utal, hogy valamely kiemelkedő személy kedvelt emberei voltak, akiknek utódai még évszázadok múlva is büszkén hordták kitüntetésük tanújelét.

Bár a mondában említett Csaba Etele fiaként szerepel, a történeti források, amelyek néhány Csabát ismernek, Etele ilyen nevű fiáról nem tudnak. Ez azonban nem zárja ki annak lehetőségét, hogy ilyen nevű (melléknevű, becenevű) leszarmazottja lehetett.

A magyar Anonymus 45. fejezetében ír arról, hogy *Znard* (talán Szovárdnak olvasandó) és *Kadocsa* az Árpád-féle honfoglalás idején engedélyt kapván, hogy Görögországban földet foglaljon, sereggel elindult és a Durazzótól a Rácföldig terjedő földet hatalmukban tartották. Népiüket *Csaba magyarjainak* mondják és ezek nem tértek vissza onnan. Ezt az ottmaradást Anonymus ostobaságnak nevezi, s itt az „ostobaság”-ot „csata” szóval jelöli, azzal a tudálékos magyarázattal, hogy ezért ragadt rájuk a „Csaba magyarjai” név. Kézai az Etele halála utáni időre helyezi Csaba Görögországba menetelét és azt mondja Csabáról, hogy korozmin felesége volt. Ez annyiban érdekes megjegyzés, hogy a székeknek volt egy Koromza nevű ága is, amiből arra is lehet gondolni, hogy az Aral-tó mellől idesodródott korozminok nem mind tűntek el Csabával. A monda egyes elemei tehát különféle változatokban bukkannak fel. Egészen mesés, vágyálomelem az, hogy ha a székek bajba kerülnek, Csaba a Hadak útján (a Tejúton) száguldva jön és megsegíti őket. A Tejút csillagai a Csaba-sereg lovainak csapását jelölik meg.

Noha kutatóutunkon a csillagokig emelkedtünk, mégis csak annyit mondhatunk, hogy Küver és Csaba azonossága nem bizonyítható, de gyanítható, hogy a Demeter-legenda Küver vezérének sorsa indította el a Csaba-monda keletkezését.

Úgy látszik, Küver a kudarccal végződött makedóniai országalapítási kísérletet nem sokkal élte túl és sohasem tudta meg, hogy az otthon maradtak valamivel sikereesebbek voltak az országalapításban, mint az ő elporladt hada. Talán az országalapításban a székelysége hátrált szereppel vannak kapcsolatban a mintegy három emberöltővel mai korunk előtt Thúry József feljegyezte székely szállóigék: „Székely szülte a magyart”, „Ha a világon székely nem lett volna, magyar sem lett volna”.

AZ ÓPERENCIÁTÓL CSIGLA MEZEJÉIG

A hullócsillagként lehanyatlott vezérek után kutassunk tovább: hova került a nép zöme? A jövő nemzedéket szülő asszonyok és a jövő csatáit megvívó férfiak, a kemény földből termést kicsikaró kezek és az előrelátni próbáló fejek?

Amikor *Küver népével 680 körül a Kárpát-medencébe érkezett*, a – várkonyoknak is nevezett – *avarok birodalma* még életerős, de a nagy birodalomalapító, Baján kagán lendülete már a múlté volt. Ő még az Ennstól a Volgáig, a Balti-tengertől az Al-Dunáig és a Szávaig terjedő birodalmat tudott alapítani.

Czeglédy Károly szerint az *avar* ázsiai eredetű, nagy nomád nép volt, amely kb. 400–550 között a Góbi-sivatag körüli steppéken uralkodott. Egyik része az ismeretlen eredetű uar, másik a hiungnu eredetű chón csoport volt. A kínaiak talán őket nevezték zsuanszuanoknak. 350 körül már hunokat szorítottak Európába, 456 után egy részük átkelt a Jaxarteszen (Szir-Darja) és Szogdiában, Baktriában birodalmat alapított. 450 körüli terjeszkedésük több nép nyugatra özönlését indította el. 555-ben a türkök megdöntötték belső-ázsiai uralmukat.

557-ben jelentek meg a türkök elől menekülő avarok Európában. Justinianus római császárral szövetkeztek. Már elérték az Al-Dunát, amikor Baján kagán a langobardokkal szövetkezett, körülfogták a gepidákat, és 567-ben leverték őket. Egy év múlva a langobárdok elköltöztek a Dunántúlról és az egész Kárpát-medence az avaroknak maradt. Baján 40–45 évi uralom után, 600 körül meghalt.

Az avar nép nem tudta teljesen kitölteni az általa birtokolt

területet, ezért amiután 626-ban kudarcba fulladt az, hogy Konstantinápolyt elfoglalják, hatalmuk is hanyatlott. Egyes területeket szlávok szakítottak ki az avar birodalomból. Az avarok különféle népek töredékeit hozták be az országba, de nem mindegyikkel sikerült együttműködniük. A görög források szerint jöttek ide tarniachok, kotzagerek, zabenderek. Ezek közül a tarniachok talán *tárkányok* voltak, nevük a török tarkhánból származtatható, innen származhat a magyar hadak között levő Tarján neve is. A kotzagerek talán kuturgurok voltak, a zabenderek pedig szabirok, más néven szavárdok. Adatok híján azonosításukat, sorsukat csak találgatni lehet.

Még Küver ideje előtt, a 670-es években Kürt ötödik fiának népét kiűzték nyugat felé, de Küver és népe már otthonra talált köztük.

Hogy Küver népét hová telepítették, azt a történésírók annak idején nem jegyezték fel. László Gyula és munkatársai azonban, az ásatások adatait rendszerezve megállapították, hogy a *griffes-indás díszítést* alkalmazók népe a 7. század utolsó negyedében jelent meg. Az ez időpont utáni ún. kései avar kori leletek lelőhelyét feltérképezték. A leletek nagy sokasága már jelentős következtetésekre ad lehetőséget.

Mínthogy feltételezésünk szerint a *székelyek* azok, akik László Gyula *kettős honfoglalás elmélete* alapján az első ütemben, vagyis a 680 körüli években jöttek a Kárpát-medencébe, meg kell vizsgálni azt, hogy hol vannak régészeti leletek tanúsága szerint, vagy helyi hagyományokban a székelyek korábbi otlakásának nyomai? Hol vannak olyan helynevek, amelyek a székelyekre, illetőleg valamelyik szervezeti egységükre utalhatnak? A leletek ötfélék is lehetnek: griffes-indás kései avar kori leletek, erre a korra utaló pénzes leletek, középső avar korra utaló sárgakerámiás edények, rovásírásos emlékek (Kézai csak a székelyekről és a blakokról írja, hogy különleges írásuk volt, ez pedig a Talasz-völgyből származó török jellegű blak írásból eredt székely rovásírással azonosítható), továbbá agancsból készült és a székely régi, rajzos agancsportartókhoz hasonló agancsleletek. Mindezeket az adatokat egyes régi okirati emlékek még azzal egészíthetik ki,

hogy olyan helyeken is említenek székelyeket, ahol a 13. század utáni időkben eltűnik nyomuk.

Vegyük még azt is figyelembe kutatásunk során, hogy a betelepülő onogurokat (akikből feltehetőleg a székelyek lettek) az avarok (várkonyok) nyilvánvalóan olyan területekre engedték letelepülni, amelyeket ők még nem használtak. Valószínű, hogy ezeket nehezebben lehetett megművelésre, illetőleg legeltetésre alkalmassá tenni. Vizenyős, erdős, bozótos, köves és egyéb kevésbé termékeny részek juthattak nekik. E területek hollétét ma már csak sejtethjük, hiszen a több mint ezredévnyi átalakulás sokat megváltoztatott. A székelységnek tehát keményen meg kellett dolgoznia azért, hogy a terület hasznosítható legyen. (Még a 19. század végi adatok is arra mutatnak, hogy az életerős székely falukban nagy munka volt a művelhető terület bővítése. A szerző apja, gyermekkorában még, Gyergyóremetén azzal segített szüleinek, hogy szedte a köveket a szántóföldből.) Figyelembe kell vennünk azt is, hogy a kagán bizonyára oda tömörítette az újonnan jötteket, ahol jelenlétük az ország uralmát, védelmét elősegíthette.

A fenti szempontok szerinti gyűjtés eredményeként többszáz olyan adatra támaszkodhatunk, amelyeket vizsgálat céljára számításba kell vennünk. Valószínű, hogy további vizsgálatokkal és ellenőrzésekkel a most számításba vett adatok nagy része kiselejtezhető, ezért kell őket óvatosságból felére leszállított értékkel figyelembe venni.

Nézzük tehát végig, hogy mely területek azok, amelyeken kései avar kori, illetve korai magyar lakosság létét sejtethjük.

Az első, ami feltűnik az, hogy a mai Alsó-Ausztria és esetleg még Magyarország területére is ki kell terjednie figyelmünknek. Morvaországi adat azonban aránylag nem sok van, s így figyelmen kívül lehet hagyni, tekintettel az említett értéleszállításra. Az alsó-ausztriai területen elsősorban Bécsben és környékén nézünk majd körül. A Kárpát-medencében, a történelmi Magyarország területén az 1914. évi vármegyéket figyelembe véve, azt láthatjuk, hogy a Királyhágón innen csak négy vármegyében: Liptóban, Árvában, Ungban és Máramarosban nem találunk megvizsgálandó adatot. Külön

mérlegelni kell, hogy a Királyhágón túli, vagyis erdélyi adatokat miként vehetjük figyelembe, ott ugyanis különféle adatok jobban megvilágíthatják az avar korinál későbbi települések nyomait.

A szorosan vett magyarországi területeket délen a Száváig kiterjedően kell végigjárjunk, mert hiszen a Dráva-Száva közének keleti része hozzájuk tartozott és csak a török idők után játszotta át az – inkább Habsburg, mint magyar királyi – kormányzat a horvátoknak. A századokig tartó huzavona után az 1868-i magyar-horvát kiegyezés során ismerték el Pozsega, Verőce, Szerém (és így a beléjük olvadt egykori Valkó) vármegyék területének Horvát-Szlavonországhoz való tartozását. Maga a lakosság ekkorra már nagyrészt horvát, illetve a Szerémségben szerb lett és a magyarság lemorzsolódott.

Moson, Sopron és Győr vármegyék volt területén az ásatási nyomok közepes sűrűségűek. Vas, Zala, Somogy területén, a helynévi nyomokat is figyelembe véve, valamivel több adat csábít vizsgálatra. Tolna, Baranya vármegye mind leleti, mind helynévi adatok szerint a legsűrűbb székelynék gyanítható települési területnek tekinthető. Fejér, Veszprém, Esztergom vármegyében az adatok már gyérebbek, Pozsony és Nyitra vármegye egykori települése közepes sűrűségűnek látszik. Turóc, Trencsén, Zólyom vármegyékben szórványos helynévi adatok, Bars, Hont, Nógrád vármegyékben, valamivel sűrűbbek, leletek is akadnak. Pest–Pilis–Solt–Kiskun vármegye mind leletek, mind helynévi adatok szempontjából jelentős számú támpontot nyújt, amelyek azonban az egykori nagy vármegyei területen nem nagyon sűrűn tömörülnek. Bács–Bodrog vármegye ahhoz képest, hogy a török idők milyen erősen pusztították, egykor közepes sűrűségben lakottnak vélhető. Szerém, Verőce és Pozsega vármegyék területén vannak nyomok, de ezek csak kis részen tekinthetők sűrűsödötteknek. Temes, Torontál vármegyék területe is erősen szenvedett a leghosszabb ideig tartott török uralom folytán, de egykor közepes sűrűségűnek mondható székelylakossága lehetett. Krassó–Szörény vármegyének csak keskeny sávján mutatkozik idevágó adat. Arad, Békés, Csanád

vármegyék lelet- és helynévi adatai általában gyengék, bár itt-ott sűrűsödés is előfordul. Csongrád és Jász–Nagykun–Szolnok vármegyék közül különösen az előbbi mutat vizsgálatra kínálkozó adatokat. Bihar és Hajdú vármegye területén jónéhány értékes adat mutatkozik. Gömör–Kishont, Szepes, Abaúj–Torna, Zemplén, Bereg, Ugocsa adatai jórészt szórványosak. Heves, Borsod és Sáros vármegye adatai az előzőekénél erősebb betelepültséget sejtetnek. Jó közepes Szabolcs, Szatmár, Szilágy vármegyék betelepültségi foka.

Ebből a rövid felsorolásból már az sejtethető, hogy a székelység a legnyugatibb határra, az alsó-ausztriaira tömörült a legerősebben. Ezenkívül a Duna és a Dráva összefolyása, s különösen a baranyai, tolnai vidék az, ahol sokak tömörülését gyanítjuk. Aránylag sokan voltak még a Tisza mentén, a Maros és a Körös torkolata körül. Ez utóbbi vidékről elképzelhető, hogy a nagy árterületek miatt maradt a korai avar korban üresen.

Két dologra már az adatok felületes átnézése is rámutat. Az egyik az, hogy *az erősen megritkult várkony-avarságot az onogur-székelység mondhatni országszerte feltöltötte.* Nem egy nagy tömbbe kerültek a székelyek, hanem többnyire – esetleg sűrű – szórványokba, néha pedig kisebb tömbökbe. Ez a kagán uralmának érdekét szolgálhatta, hiszen az ellene fordult Küverrel folyt csaták megmutatták, hogy nem jó nagyobb tömbben hagyni ellenséges célra felhasználható embereket. Másrészt azt is sejtjük, hogy az újonnan jöttékkel védelmi szempontból főként a kiugró alsó-ausztriai terület Ennsig terjedő határvidékét kívánták megerősíteni. Ez elsősorban a bajor fejedelmek elleni védekezést szolgálta. Délen a keletrómai császársággal szemben való védelemre helyeztek nagy súlyt. Erdélyben akkoriban aligha volt jelentős lakosságú székel település, a székelység ottani megerősödése elsősorban a Csigla mezejére való településhez fűződik. A később beköltöző mindegyik esetben a rosszabb helyet kapta.

Az Enns folyót tekintethetjük a 7. század utolsó negyedétől a 8. század végéig az avar birodalom nyugati határának, de a határon belül széles, gyeplő-jellegű sáv lehetett, amelyben itt-ott volt egy-egy őrhely, ahonnan figyelhették, hogy az

Oberenns felől „az Óperencián túlról” nem közele-e valamilyen veszedelem fellege.

A többi betelepüléskori területre még vissza kell térnünk azzal kapcsolatosan, hogy az Árpád-féle honfoglaláskor és azután hol sejtethünk székely településeket, vagy határozottan tudjuk, hogy merre voltak ilyenek. A mai Alsó-Ausztria

Mödling

területének településeivel és e települések felszámolásával itt kell részletesen foglalkoznunk.

Az *alsó-ausztriai kései avar kori leletes helyek* közül nem egyet a mai Bécs területén és annak közvetlen környékén találunk. Ilyen a Simmeringben, Liesingben, Hetzendorfban, Perchtoldsdorfban, Schwechaton talált leletanyag, és ide sorolhatjuk Klosterneuburgot is. Ezekről délre és keletre sorakozik a leletes helyek egész sora: Zwölfaxing, Moorgarten am Moos, Wolfsthal, Göttlesbrunn, Sommerein, Oberwaltersdorf, Kottlingbrunn, Leobersdorf, Mödling, Guntramsdorf, Münchendorf, Traiskirchen, Bécsújhely, Brunn am Steinfeld, hogy csak a fontosabbakat említsük.

A Bécstől északnyugatra a Kamp folyó közelében – Horn, Eggenburg, Rosenburg, Limburg, Altenburg környékén – talált avar kori leletek békés életre, nem harcra utalnak.

Az említett településektől nyugatra lényegesen kevesebb lelőhely igazít útba. Alsó-Ausztria nyugati széléhez legközelebbinek látszik Zelking. A falu egy völgy szélén áll, a közeli

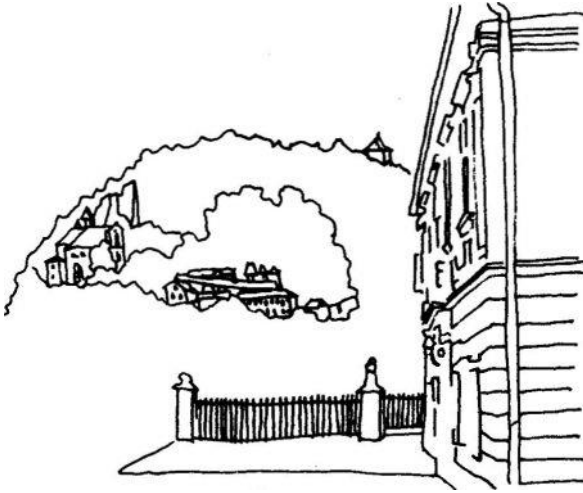

Klosterneuburg

Guntramsdorf

dombon található a Zelkinger rablólovagok 15–17. századi várának maradványa. A település egykori határőrző támpontnak látszik, éppúgy, mint ahogy később az innen kb. 10 km-re északkeletre levő magyar határvárrá lett Melk. Ezt Géza fejedelem idejében I. Babenbergi Lipót foglalta el és 985-ben templomot alapított itt. A bencések 1089-ben kerül-

Pitten ma

tek ide. A hegyen álló templom mai formája a barokk stílus korában alakult ki. Zelking és Bécs között félúton van a leletes Absdorf. E településekről azt tételezhetjük fel, hogy az avar korban előretolt pontok lehettek. Ebből arra is lehet következtetni, hogy a gyeptű az avar birodalom és az akkori-ban a mainál keletebbre nyúló Bajorország között 60–70 km széles sáv lehetett, szétszórt településekkel és őrhelyekkel.

Amíg az említett osztrák helyeken kései avar kori leleteket találtak, addig Alsó-Ausztria délkeleti sarkában van három hely, ahol helynévi adat bukkan fel. A Bécsújhelytől délre levő Pitten közelében egy 860-ból való okirat Árpádék bejövetele előtt említi, hogy erre húzódik az onogur határvidék

(wangariorum marcha), amely a későbbi magyar határnál valamivel nyugatabbra lehetett. A 3500 éve lakott Pittennek cseppkőbarlangja és középkori eredetű vára van. Még délebbre, a Buckligeslandnak nevezett hajdani határvidéknek, ahol egykor számos vár volt, Kirchsclag a legjelentősebb települése. A városban, hegyen van a 13. századi várrom, közelében az Ungarbach-patak őrzi a magyarok emlékét.

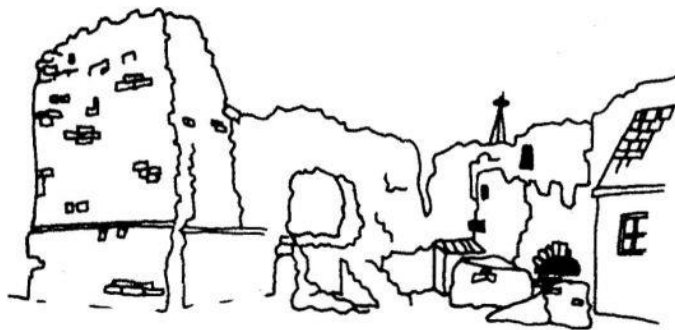
Kirchsclag hajdan

Ettől északra 15 km-re van Aspang, amelynek északi, ma Unteraspang nevű része a régi település. Van olyan osztrák vélemény is, amely a wangar névből származtatja a város nevét, de mások szerint ez az Anspannungból ered, mert feltételezik, hogy előfogadó-hely volt. A régi városrész papjáról, Conradról említést tevő okirat említi először az Aspang nevet, 1220-ban. Ahhoz, hogy az Anspannungból Aspang legyen, több idő kellett volna. A 11. században egyébként alighanem korai előfogadó állomásra gondolni. Ezért teljesen nem vehetjük el a magyar vonatkozású eredeztetést sem. A három helynévi adatból talán ez lehetett a legrégibb.

Felmerül a kérdés, hogy az alsó-ausztriai szép tájat, ahol a leletes helyek jobbára sík vagy enyhén lankás helyeken vannak, miért kellett a részünkről székelyeknek sejtett onoguroknak elhagyniok? A széles gyepű arra mutat, hogy a két oldalán levő népek nemigen voltak barátságos kapcsolatban, torzsalkodtak. Valóban háborúskodás volt az oka, hogy az onogurok visszahúzódtak a gyepűről.

Sajnos Kézai tudósítása annyira összeolvasztja a hunokat, avarokat és magyarokat, hogy még a hadjárataikat is összevonja, így írásából nem tudjuk teljes biztonsággal kibogozni, hogy mi mikor volt és tulajdonképpen kik voltak a hadakozó felek. Talán még a legvilágosabb magyarázatok közé tartozik az, amelyet Nagy Géza összefoglalása ad az eseményekről, bár kiigazításra is szorul. Kis Pipin frank király Thassilo bajor fejedelmet meghódolásra szorította 757-ben. Így az avar birodalommal való határviszályok már a frankok érdekkörét érintették. 782-ben az avarok szövetséget is kötöttek Nagy Károly frank királlyal, de 788-ban már a nyugtalankodó bajorokat segítették a frankok ellen. Két évi készülődés után két oszlopban megindultak az avarok ellen a frank csapatok. A Dunától északra menetelő oszlop a Kamp folyónál (feltételezésünk szerint talán Horn és Rosenburg között) levő avar birodalmi határerődítéseket támadta meg. A 791-i hadjárat másik oszlopa pedig a Dunától délre haladt. Itt elérték Tullnt. Ez a régi rómaiak idejében Comagene néven a római lovasság kaszárnyájának és dunai hajóhada kikötőjének megerősített helye volt. A „Nibelungenlied” szerint Etele itt fogadta Krimhildát. Tulln falait nyilván az avar időkben is használhatóvá tették. A frankok a közeli Kumenbergnél megrohanták a kidöntött fákkal megerősített avar védelmi vonalat. Kumenberg a Bécsi-erdő hegyeinek dombbá szelídült, északi vonulata. Az ekkor még rakoncátlan Duna árterülete sem tudta megvédeni az avar hadállásokat. A Duna mentén kb. 15 km-t tovább haladva érkezünk el *Zeiselmauerbe*, amely Kézainál Cezumaur néven szerepel. Ennek elfoglalása a Dunán hozott utánpótlás céljából volt szükséges. E ma sem jelentéktelen faluban (ahol több mint 700 távbeszélő-állomás van) a rómaiak idejében is volt erőd, amelynek falaiból jelen-

tős rész most is áll. Ezt is elfoglalták a frankok. Amikor az avar sereg Tulln visszafoglalására jött, Kézai szerint a „hun” sereg a „rómaiak” ellen sikert is ért el. A 791-i nagy csata a szomszédos Sankt Andrä am Hagental falu közelében zajlott, ahová a Bécsi-erdőből északra kivezető Hagental torkollik. Itt találtak avar kori sírokat. Kézai csataleírásai kapcsán említi, hogy Tullnnál volt küzdelem és egy kőoszlopnál temették el az elesett hunokat. Ilyen kőoszlop, mint régi

Az egykori Cezumaur, ma Zeiselmauer

római mérföldkő van e tájon Nitzingnél, de másutt is voltak egykor hasonló kőoszlopok. (Kézainak a temetéssel kapcsolatos megjelölése inkább illik a Fejér megyei Kajászószentpéter környékére, mert a tárnok-völgyi csatával hozza kapcsolatba, amelynek helyét ma Váli-völgynek mondják.) Kézai szerint Ditricus, a frankok egyik vezére ezután tovább nyomult. Az avarok eredménytelenül kísérelték meg megállítását.

A nyugati források szerint a veszteségek miatt meghasonlott avar vezérek közül a *tudun*, ellentétbe kerülve a *kagánnal* és a *jugurral*, (a tisztségek mibenlétét sajnos nem ismerjük) a békét hirdette és 795-ben meghódolt Nagy Károly előtt, aki ez évben két sereget küldött az avarok ellen. Egyiknek vezetője Károly fia, Pipin olasz király, a másíknak vezetője pedig

Erich friauli herceg volt. Az avarok éjjeli támadással meglepték a frankokat, megkergették őket, majd a Tárnok-völgyben folyt tovább a küzdelem. A harc sok áldozattal járt, az avar belharcok során a kagánt és a jugurt megölték. A Tiszáig hatolt Pipin feldúlta a kagáni székhelyet és 15 szekér arany és ezüst zsákmánnyal tért vissza.

795-ben már megkezdődött az avarok keresztény hitre térítése és a tudun, valamint vezető emberek felvették a keresztiséget. Ez azonban mélyebb hatást lelkükre nem gyakorolt, mert 799-ben Bajorországba nyomultak, amelyhez egyébként Nagy Károly már Pannóniát is hozzácsatolta. Négy évi háborúskodás után, 803-ban *Kapagan tudun*, aki a keresztiségben a Theodorus nevet kapta, Regensburgban meghódolt a frankok előtt. Utóda, Ábrahám még visszaszerelte a kagáni címet, de hatalmát a közben császárrá lett frank király alá rendelten gyakorolta. Utána többé nem említik a források az avar hatalmat, noha még 863-ban is folyt a Dunántúlon megmaradtak térítgetése.

Ne gondoljuk azonban, hogy az események ilyenén vázlata ma már világos. Az mindenesetre bizonyos, hogy az avar birodalom és a frankok serege nem egyszer összecsapott és sok volt az áldozat. Az is biztos, hogy az avar birodalom belső szerkezete bomlásnak indult. Erre vall az az irat is, amely beszámol arról, hogy az avar birodalom keleti részét elfoglaló Krum bolgár kán előtt a hadifoglyok is ezt támasztották alá vallomásukkal. Váczy Péter tanulmányában azt hangsúlyozza, hogy a frankok igen lassan, lomhán nyomultak előre.

Bármennyire is gyéren és nehezen kihámozhatók az adatok, azt mindenesetre megállapíthatjuk (és egyetérthetünk Boba Imre álláspontjával), hogy az alsó-ausztriai területet az ott dúló harcok során ürítette ki az avar birodalom, vagy talán inkább azt kell feltételeznünk, hogy a székelység ott levő ősei elmenekültek a feladásra kerülő területről, és pedig valahogy úgy, ahogy Kézai említi, hogy Csigla mezejére (mint később bővebben leírjuk, valószínűleg a Mezőségre) mentek. Az onogurság többi része, amely már nem az első harcok vad hullámszásának színterén, hanem a lassú előrenyomulás Lajtán inneni színhelyén lakott, nem vált az első

rémület áldozatává, és így az Árpád-féle honfoglalással be-költöző és letelepedő hétmagyarok itt találták őket.

Kézai az Etele halála utáni örökösödési küzdelem idejére teszi a germán mondákból merített Krimhildi csatát és szorintte ez után menekültek a székelyek (a feltehetően Erdélyben lévő) Csigla mezejére. A menekülés történetének hagyományá még élhetett Kézai idején és úgy vélte egyeztetni a székelyek hunoktól származtatásával és azzal, hogy Etele népei voltak, hogy evvel a híres csatával hozta sorsukat kapcsolatba. Mivel az avar vezető réteg elpusztult, az avar birodalom végnapjait előidéző csatározások emléke elmosódott és nem maradtak fenn olyan híradások, amelyekből Kézai helyesebben láthatott volna.

Azt pontosan nem időzíthetjük, hogy mikor vonult ki a székelység Alsó-Ausztriából, de ez aligha történhetett 791 előtt, 799-ig pedig be kellett következnie. Nem egész évtizednyi tehát a lehetőségek közt az eltérés. Az sem elképzelhetetlen, hogy nem egyszerre jött el onnan az egész székelység, hanem több rajban. Tény viszont az, hogy Csigla mezején ismét rájuk találhatunk.

CSIGLA MEZEJÉN

Az, hogy megközelítőleg sejtjük, mikor mentek el a szé-
kelyek Alsó-Ausztriából, még nem jelenti azt, hogy tudjuk,
mikor érkeztek Csigla mezejére. Vándorlásuk odáig nyilván
hetekig, hónapokig tartott, de nem valószínű, hogy zömük
évekig vándorolt volna. Hely Erdélyben bőven volt, hiszen
ott aránylag kevés avar kori nyom van.

Hogy hol volt Csigla mezeje, azt sokáig találgatták, holott
aránylag jónak minősíthető adatok mutatnak arra, hogy
Erdélyben volt és a *Mezőséggel* azonosítható. A kutatókat
az tévesztette meg sokszor, hogy másutt is vannak olyan
helynevek, amelyek a „csigla”, „cigle” szóból magyaráz-
hatók. Maga a szó – Németh Gyula megfejtése szerint –
„magas gát, nádból, gyékényből font magas kerítés, a sátor
bejárata előtt kifeszített gyékény, nagy hó, lavina”, össze-
foglalólag „gáthely” jelentésű. Ezek szerint valamelyest vé-
dett őrzött hely lehetett. Lenk von Treuenfeld Ignác 1829–
1830 közt kiadott lexikona „Zigla” címszó alatt arról tudósít,
hogy Erdélyben számos ilyen nevű hely lehetett. Ezek emlí-
tésekor mindig hangsúlyozza, hogy hegyről, dombról van
szó. Ez tehát kizárja a Benkő Lóránd részéről felvetett meg-
oldást, amely szerint a szó „fűzfa” jelentésű is lehet. Ám a mi
részünkről vizsgált esetben nemcsak a „csigla” szóról van
szó, hanem Csigla mezejéről. A többi csiglának mezővel
való összefüggéséről nem tudunk, de Erdélyben, éppen a
Mezőségben (a Kolozsvár és Torda között húzódó vonaltól
keletre, Beszterce és Marosvásárhely felé terjedő területen)
sok cigla nevű domb van. Ezek közül, ha Lenk adatait ki-
egészítjük, 26 található a Mezőségen és 10 a Kalotaszeg

táján (az előbb említett Kolozsvár-Torda vonaltól nyugatra) van.

Mindehhez tegyük hozzá, hogy Karácsonyi János, aki 1896-ban Erdélyben járt, feljegyezte, hogy a Mezőbánd, Mezőménes és Bazéd határán északról délre húzódó domb-sort ott Ciglának hívták és az alján húzódó térséget *Cigla mezejének*. Jónéhány olyan helynév is van ott, amelynek megfelelőek a későbbi Székelyföldön is megtalálhatók (Nagyikland–Ikland, Mezőbodon–Hagymásbodon, Alsó- és Felsőszovát–Szováta, Sajómagyarós–Székelymagyarós, Nagy- és Kissólymos–Sajósólymos–Mezősólymos, Mezőkecsed–Kecsetkisfalud, Sófalva–Felső-, Alsósófalva).

A Mezőség a Kárpát-medence egyik legszárazabb része, évi 600 mm csapadékkal. Aránylag fátlan, suvadásos dombokkal van tele, amelyek között apró, többnyire egymással már összekötött tavacskák sorakoznak (bennük ma főként pontyot tenyésztenek). A tavacskák látványa az, amely leginkább arra indíthat, hogy a Marosvásárhely és Kolozsvár közti utat kocsival a tavak mentén tegyük meg. Valamikor bizonyára több fa, még erdő is lehetett itt, de amikor még bőven volt földterület, az erdőgazdálkodás is pazarlóbb volt: ha az egyik terület fáit, szántóföldjeit, legelőit már kihasználták, tovább húzódott a település. Bizonyára sokat halásztak a tavakban is.

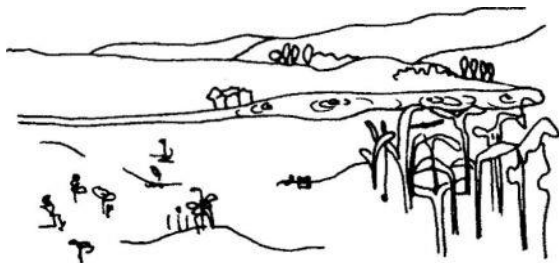
Nyilván évek teltek el addig, amíg a Mezőségre került szé-kelység az előző települési helytől eltérő körülményeket megszokta, de 700 km-nél hosszabb út megpróbáltatásai után jól jöhetett, hogy itt békességben élhettek. Az út nehézségét talán enyhítette az, hogy (a későbbi) Magyarország területén keresztülhaladtukban már számos székely települést találhattak, amelyek valamicskét segíthettek a menekülőknek. Valószínűnek látszik az is, hogy itt-ott egyes családok, emberek lemaradoztak. (A székelyek menekülése 1940-ben Bukovinából Tolnába is azt mutatta, hogy még faluszámra is kalandoztak el székelyek a többség útjától.)

Talán az is valamelyes jó hatással volt a Mezőségen való meggyökeresedésre, hogy néhány évig senki idegen nem parancsolt a székelységnek. Krum bolgár kán ugyanis csak

803–815 közt hódította meg az erdélyi területet (s a Nagyalföldet is a Duna vonaláig).

Nagyon lényeges változást úgy látszik a bolgár uralom sem hozott, mert a bolgárok inkább a kulcsfontosságú helyeket szállták meg. Ők maguk nem voltak annyian, hogy mindent betelepítsenek, szlávok is gyéren jöttek velük.

Soroljuk fel azokat az erdélyi falukat, amelyekben csigla (cigla) volt a megbízható adatok szerint.

Mezőségi táj Mezősályinál

A Mezőségen: Szászlekence, Árdánt, Szászszentgyörgy, Mezősólymos, Berkenyes, Mocs, Mezőszombattelke, Magyarkályán, Magyarfráta, Mezőrűcs, Mezőőr, Mezővelkér, Mezőcsán, Nagyölyves, Mezősámsond, Bazéd, Mezőbő, Mezőszengyel, Mezőszakál, Mezősályi, Mezőménés, Mezőbodon, Mezőbánd, Mezőmadaras, Nagyikland, Székelykövesd.

A Kalotaszeg táján: Csömörlő, Kecseháta, Doboka, Tötör, Cold, Almásdál, Kendilona, Kisesküllő, Bánffy-hunyad, Egeres. Ez utóbbiak ugyan nem Csigla mezejéhez tartoztak, mégis volt kapcsolatuk a székelységgel. E területen telepedtek le ugyanis a bolgár uralom idején a karluktörök szövetségből kivált bulakok, ahogy ezt Rásonyi László nem egy tanulmányában kimutatta. Ezek az Erdélyben már *blak* néven előforduló törökök írni, helyesebben betűt róni is tud-

tak s ezt az írást igen messziről, a mai Kirgizisztán északnyugati részén levő Talasz-völgyből hozták. Vásárhelyi István okfejtése szerint rovásírásukat – már a Fekete-tengertől északra – ki is egészítették. Kézai rámutat arra, hogy a székelyek írásukat ezektől a blakoktól tanulták és azt is jelzi, hogy a székelyekkel elvegyülten éltek a blakok. Mivel az okirattal feljegyzett helynevek vizsgálatában Kniezsa István elemzése a Kalotaszeg táján magyar és szláv helynévi adatokat talált, joggal vélhetjük azt, hogy a blakok már a Fekete-tenger menti onogur-bolgár birodalomban a magyarokkal szoros kapcsolatban voltak és mire Erdélybe értek, jelentős mértékben megmagyarosodtak. Rásonyi László alig néhány olyan helynévi adatot tudott a Kalotaszeg táján lelteni, amelyek a blakok emlékéét őrzik (Esküllő, Gyalu). Hogy azonban tényleg velük állnak kapcsolatban e nevek, azt onnan sejtethetjük, hogy az okiratokban is említett, az Olt folyása tájékán levő, későbbi ún. Blakföldön, illetve környékén is maradtak elszórt blak helynévi adatok (Zágor, Zajzon, Zágón). Téves elképzelés ezeket a blakokat a *vlachokkal* (azaz mai szóval románokkal) összetévesztteni! Azonosításuk téves voltára meggyőző erővel mutattak rá Bodor György és Rásonyi László munkái.

Főleg a mai magyarországi (vagyis a Királyhágótól nyugatra és északra levő) területek számos helynévi adata arra mutat, hogy a székelység három hadának ágai már az avar uralom alatt is meglehettek. Azt persze nem lehet pontosan tudni, hogy a szervezeti egységek hogyan fejlődtek, azokat a szertetelepülés és a nagy keletre menekülés mennyire zilálta szét, volt-e többször átszervezés. Valószínűnek látszik azonban, hogy a nyugatiból keletivé vált székelyek soraikat nemcsak rendezték, hanem hadnagyaik, kendjeik is voltak, vagyis a főleg békés időkben működő főtiszttségviselőn kívül volt főleg háborúban működő főtiszttségviselő is. Elérkezünk az Árpád kortarsa, Üsübü személyében megjelenő kend tiszttség létezésének kérdéséhez.

ÜSÜBÜ ÉS A SZÉKELYSÉG

Ki is volt Üsübü, akit anonymus „Gestá”-jában nemegyszer Szalók apjának nevez és akiről aránylag szép számú és nem lebecsülendő részletet közöl? „A bihari vezérről” című, 19. fejezetben (amelyre a Böngér fia Bors vezetésével a későbbi Abaúj-Torna és Borsod megyék területén áthaladó Bódva folyó táján lefolyt hadműveletek leírása után kerül sor) ezt olvassuk: „Néhány nap múlva Árpád vezér nemesei tanácsa szerint követeket küldött Bihar várába Menumorut vezérhez és kérte tőle, hogy őse, Athhyla király jogán engedje át neki a földet a Szamos folyótól a nyíri határig és a meszesi kapuig. Elküldte ajándékát is, mint ahogy küldte volt Salán titeli vezérnek. E követségben két igen serény katona volt a küldött, Szalók apja Üsübü és Velek, akinek ivadékaiból Torda püspök származott. Ezek ugyanis igen nemes nemzetségből valók voltak, mint a többiek, akik Szkítiából jöttek és nagy néptömeggel Álmos vezért követték.” E tudósításban két dologra kell felfigyelnünk, egyrészt arra, hogy Anonymus követségi küldetésben említi Üsübüt, de Üsübü nem egyedül megy — éppúgy, mint később, amikor hadat vezet másrészt arra, hogy az Álmossal együtt jöttekkel csak előkelő származása tekintetében egyenrangúsítja Üsübüt, de úgy tűnik, mintha nem az Álmossal jöttek közé tartoznék.

Anonymus következő fejezetének a „Hogyan küldettek Biharra” címet adta. E fejezet leírja, hogyan adták át Árpád üzenetét és milyen elutasító választ kaptak, majd visszalovagoltak. Érdekes, hogy itt is, éppen úgy, mint az előző fejezetben, Anonymus a Bihar nevet úgy iratja, hogy az „i”

helyett „y” van, s erre még pontot is tétetett. Ebből arra következtethetünk, hogy nem olyan „i”-vel ejtették ki akkoriban a szót, mint ma, hanem azzal a mélyebb hanggal, amelyet a mai törökben pont nélküli ível írnak. Ebből viszont az következik, hogy a „Bihar” név a török hangrendi illeszkedés szabályait követte. Nem olyan nagyot tévedhetett tehát Anonymus, amikor *kazárnak* (török jellegűnek) jelezte Menumorutot, és aligha lehet elfogadni azt a feltevést, amely szerint a „marót” morvát jelent s így ide morvákval kapcsolatos eseményt kever be Anonymus.

Ezután írja le Anonymus a Tas, Szabolcs és Tühütüm vezette hadműveletet, amely Biharország északi részének meghódításához vezetett. Azután a Felvidéken nyugatra és a Tisza mellett délre, majd tovább Serdicáig (vagyis a mai Szófiáig) nyúló hadműveletek leírása következik.

Üsübüvel a pannóniai – vagyis dunántúli – hadjárat során találkozunk újból. Ennek leírása a „Pannónia földjéről” című, 47. fejezetben kezdődik, a balszárnyon haladó Ete és Vajta vezette sereg Baranya felé nyomulásával. A Veszprém városáról szóló 48. fejezet jelzi, hogy: „A sereg második részével Szalók apját, Üsübüt és Ősét küldték, hogy Veszprém városa felé menjenek és Vasvárig a föld egész lakosságát hódítsák meg. Ekkor Üsübü a sereg feje (princeps) és vezetője (ductor) miután a vezér (dux, azaz Árpád) útnak bocsátotta, zászlót emelve elindult és a Pákoztu hegy alatt tábort ütött.”

Ezután következik a Pákozdz felől Pétre, majd Veszprém ellen vonult sereg hadműveleteinek leírása, amely hadműveletek a rómaiak (császáriak) kiverésével végződtek. A „Pannónia elpusztítása” című, 50. fejezet leírja az Árpád vezette jobbszárny Buda felől való vonulását a Rába és a Rábca felé.

Mindebből ismét megjegyezhetünk egyet-mást. Az egyik az, hogy az Anonymus részéről *kunnak* (vagyis török félének, esetleg, Szenczi Szabó János szerint, kumai magyarnak) jelzett Ete éppúgy nem ment egyedül hadat vezetni, mint Üsübü, a másik az, hogy Üsübü az egyedüli, aki a hét vezéren kívül Anonymusnál „princeps” címmel szerepel. A har-

madik az, hogy nem Árpád, a honfoglalás nevű hadművelet legfőbb vezetője halad a középszárnyon, hanem Üsübü.

Ugyancsak az 50. fejezet írja le, hogy Üsübü és Velek, a Menumorut megmaradt területének meghódítására küldött sereg vezetői a Kórogy folyócskánál talákoztak a székelyekkel, akik „hallva híret Üsübü érkezésének, békésen jöttek és önként különféle ajándékokkal fiaikat kezesül adták és Üsübü serege előtt az élen Menumorut ellen fogtak harcolni”. Miután a székely ifjak Árpádhoz elvonultak, következik a bihariak elleni hadjárat leírása, amelyben néhány székely is elesett. A sereg összetételének arányára talán jellemző lehet, hogy 20 magyar, 15 székely és 125 bihari halottról számol be a krónikás. Ez utóbbiak csak a hajítógéptől elesettek, ezenfelül még nyíltól s egyéb okból életüket veszítették is növelték a bihariak veszteségét.

Végül Menumorut követséget küldött Üsübühöz és Vetekhez. A tárgyalások eredményeként Árpád fia és Menumorut leánya összeházasodtak. Ennek folytán az északon s délen már csonkult Biharországot nem kellett meghódítani, hanem házasság révén került az Árpád-ház birtokába. Ezért volt, hogy Szent László testének idehozatalától kezdve Székesfehérvár után Nagyváradra temették a legtöbb magyar királyt. Ebből fel kell figyelni arra, hogy Üsübüt megint diplomáciai tárgyaláson találjuk, továbbá, hogy a közelgő székelyek éppen Üsübü jelenléte miatt mutattak hajlandóságot arra, hogy békésen kapcsolódjanak bele a többi magyar hadműveleteibe.

Csánki Dezső „Magyarország Történelmi Földrajza a Hunyadiak korában” című művében az V. kötet 843. oldalán így ír: „a Dunántúl is otthonos Szalók-nemzetség Erzsébetváros vidékén s odább ny.-é. és k.-é., tehát röviden szólva a megye kelet-északi felében birtokos. Legvagyonosabb tagja a kendi, kiskendi, kendhidai, balavásári, ózdi Balád-fi vagy Balát-fi, Balád, Bala, Balásdi, másként: Kendhidai, Kendi, Balavásári vagy Kiskendi család, mely a maros-széki és udvarhely-széki határszélen, a Kis-Küküllő mentén fekvő Kend vagy Fel-Kend, kendhid(a), Nagy-Kend, Kis-Kend (ma Nagy- és Kiskend) ...stb., ...stb.,... helységekben

volt birtokos. ...stb., ...”. Ebből azt tudhatjuk meg, hogy Üsübü leszármazottai, a Szalók-nemzetségbeliek, akik az ősök vezette dunántúli hódítás eredményeit élvezték, Erdélyben is jelentős birtokosok voltak, és központjuknak Kend látszik. 15–16. századi okiratok (SzO. I. 286., II. 155., VIII. 168.) említik, hogy akkor még volt „nemen ked” nevű tisztségviselő. Az elnevezés azonban már kezdhetett elavulni, mert az oklevélíró szükségesnek találta, hogy megmagyarázza azt, hogy ez „igaztevő bírát” jelent. Valószínű tehát az, hogyha a nemeknek volt kendjük, akkor a székelység összességének is lehetett valamikor *kendje*, éppúgy, mint ahogy a hétmagyaroknak *kendjük* volt.

Árpád mint hadvezér valószínűleg Torbágyon vagy közelében lakott (Anonymus 49. fejezete azt jelzi, hogy „Árpád vezért a küldöttek a Torbágyi-erdőben járkálva találták”), Csepel szigetén is tartózkodott. Mindkét hely az ország központi helyének közelében volt, éppúgy mint Kurszán vára, amely az óbudai határon levő római cirkusz fölé tornyosult dombon helyezkedett el és Tühütüm szállása, Tétény, amely talán a mai bútormúzeumot tartalmazó kastély helyén lehetett. Mindhárom vezető tisztségviselőnek volt tehát szállása az ország központjában. Kend falunak is ilyen központi fekvése volt a székelységet tekintve, de nem magán a Székelyföldön belül, mert ott magánbirtok eleinte nem volt, hanem annak határa mentén.

Összegezve tehát a következő érveket találjuk, amelyek azt alátámasztják, amit Szilágyi László felvetett: a hétmagyarok ugyan a csatlakozott egységek főemberei mellé, amilyenek a „kumán” Ete, vagy Üsübü is voltak, adtak egy-egy összekötőt, vagy talán „bizalmi”. Mégis Üsübüt annyira megbecsülték, hogy a pannóniai hadjáratban Árpád, mint „rangidősnek” engedte át a középszárny vezetését. Anonymus pedig úgy címzi, mint a hét vezért. Üsübüt továbbá valószínűleg azért bízták meg azzal, hogy Menumoruttal tárgyaljon, mert a bolgár fennhatóság idején is már „kartársa” lehetett Menumorutnak.

Kézai jelzi, hogy a székelyek még a Kárpátok átlépése előtt, Ruténiában felvették az érintkezést a hétmagyarokkal.

Feltehető, hogy Üsübü volt e székely követség vezetője, akit a honfoglalási műveletekbe már korán bevontak, s így iránta a bizalom megalapozódhatott. A Korogy folyócskánál megjelent székelyek az ő odaérkezését találták bizalomgerjesztőnek s ezért csatlakoztak Árpád seregéhez, jelentősebb haderővel. Persze az örök kételkedőt mindezek a valószínűsítő érvek nem tudják meggyőzni, mert ő szerinte Anonymus regényes történetet írt, kitalált sok mindent. Az érvek és ellenérvek mérlegelése során azonban nemegyszer juthatunk arra a meggyőződésre, hogy Anonymusnak sok mindenben igaza van. Ez a kérdés is olyan, hogy a mérleg nyelve feléje látszik billenni.

Ha elfogadjuk annak valószínűségét, hogy Üsübü a hétmagyarok megérkezése előtt már a székelyek kendje volt, felmerül az a kérdés, hogy hatalma meddig terjedhetett. Nem látszik valószínűnek, hogy erős központi hatalmat gyakorolt, mivel az igaztevő bíró feladatköre inkább vitás kérdések esetén kerül előtérbe és így vívhatott ki magának tekintélyt. Ám felmerülhet olyan vélemény is, hogy Üsübü hadsereget is vezetett. Anonymus őt éppúgy princepsnek címzi, mint a hét vezért, ez pedig arra utal, hogy Üsübü hadnagy volt. A magyar vezéreket a szláv tolmácsok vojvod (hadvezető) névvel jelölték meg és még a görög források is (Konstantinosz Porphyrogennetossal élükön) ebből származó szóval nevezik őket vajdáknak. Ez a szó pedig elég nyilvánvalóan a magyar „hadnagy” szó megfelelője, amely ugyan magyarországi területen is megmaradt, de a székelység szervezeti életében lényegesen fontosabb szerepet töltött be. *Hadnagyok* voltak a székely székek főtisztjei a bíró mellett. (Később azután – a címkórság itt is elterjedvén – a hadnagyokat kapitányoknak kezdték nevezni.)

A két eltérő megoldási lehetőség között az ellentét nem áthidalható. A későbbi székely szervezeti rendszer ugyanis arra mutat, hogy a tisztségviselők évenkénti meghatározott sorrendben változtak. Elképzelhető tehát az, hogy Üsübü egyes időszakokban hadnagy volt, máskor pedig a kend tisztséget töltötte be. Hadnagyi sikerei megalapozhatták kendi tekintélyét.

Vajon Üsübü hatalma kiterjedt-e a nem erdélyi székelységekre is? Nem valószínű, hogy a frankok birtokolta római császárság hatalma alatt levő pannóniai székelyek felett Üsübü a hatalmat ténylegesen gyakorolhatta. Legfeljebb a már említett pannóniai hadjárat után lenne ez elképzelhető, de nem valószínű, hogy az ő ide kiterjedő hatalmát a hétmagyarok elismerték volna. Birtokokat juttattak nemzetsége és emberei számára, de többet nem. A székelyek régebben itt lévén mint a hétmagyarok, akiknek törzsszövetségéhez az Árpád-féle honfoglalás idején csatlakoztak, talán remélhették, hogy teljesen egyenrangúként fogadják be őket. A gyakorlat azonban azt mutatja, hogy alkalmazták rájuk a lovasnépek elterjedt szokása szerint azt a szabályt, hogy aki csatlakozik, az háborúban előremenetelkor elővéd, visszavonuláskor hátvéd legyen, békében pedig elégedjék meg a gyengébb és veszélyeztetettebb területek használatával. Eleinte ez talán kevésbé szembeszökően mutatkozott, bár a bihari hadművelet során már előreküldték a székelyeket, de később már döntően hatott a települési területek alakulására is. Ilyen körülmények között a nagylelkűségnek olyan megnyilvánulása, hogy Üsübü egyszerre gyakoroljon főtiszti hatalmat Erdélyben is és Magyarországon is, el sem képzelhető.

Mi lett Üsübüvel a honfoglalásnak nevezett hadművelet befejezte után és mi lett a részéről viselt tisztséggel? Személyéről többet nem tudunk, de minthogy a Szalók-nemzetségnek jelentős birtokállománya volt a Dunántúlon és Erdélyben, arra kell következtetnünk, hogy megbecsülten élhette le élete további részét. Ám a székelység egészét összefogó tisztséget örökül nem tudott hagyni. Még az erdélyi székelységénél sem maradt olyan főtiszti rang, amelynek betöltője valamennyi erdélyi székely felett hatalmat gyakorolhatott volna. Éppen úgy, mint ahogy a hét vezér hatalma nem öröközhető meg az államegység rovására, ugyanúgy csökkentették apránként az egyetemes székelységet vezető tisztség hatáskörét. A 13. században létesített székely ispáni tisztség már nem a régi szervezeti rendből sarjadt, hanem királyi akaratból, a királyoknak pedig sohasem jutott eszükbe, hogy székely ispánná székelyt nevezzenek ki.

Mai történészek Üsübüt *Ősbő* néven is emlegetik. Lehet, hogy a magyar nyelvfejlődés során nevéből ez lett volna, de amikor élt, a székelyeknél e változás nem következett még be. (Jellemző, hogy a pannóniai hadjárat idején vele menő, nem székely Őse nevét Anonymus Euseenek, tehát másként írja.)

A RÉGI MAGYARORSZÁGI SZÉKELYEK NYOMÁBAN

Az avar kori helyzet kapcsán már érintettük, hogy a Királyhágótól nyugatra és északra levő magyarországi területen csak négy – az 1914. évi beosztás szerinti – vármegye volt, ahol mondhatni nincs nyom arra, hogy ott székelyek lakhattak. A többi vármegyén csak végigszáguldottunk, első sorban a régészeti leletek mutatta nyomokon, amelyek székelyeket sejtetnek. Most részletesebben kell vizsgálnunk, hogy az Árpád-korban fennállott helyzetet immár bővebb adatok ráutaló nyomai alapján megkísérelhessük felmérni.

Elsősorban arra kell rámutatni, hogy ebből az időből nagyon kevés az írásbeli nyom, amely eligazítást adhat. Már nemcsak régészeti leleteket kell azonban szem előtt tartanunk, hanem mivel a letelepültség előre haladt, a helynévi adatokat is felhasználhatjuk. Mivel a székelység népi összetételét tekintve ugyanúgy, mint a hétmagyarság, kezdetben török nyelvű vezető rétegből és nagyobb finnugor nyelvű tömegeből állt, nyelvileg szinte azonosan is fejlődött, nincs és nem is volt soha külön székely nyelv, a székely nyelvjárások nem különböznek erősen az irodalmivá vált magyar köznyelvtől. Ezért kutatásunk során a helynevek székely jellegét nem külön nyelv vagy nyelvjárás mutatja meg. A székelységnek azonban régóta és sokáig őrzötteen különleges szervezete volt, s az e szervezet nyomait mutató nevek már mondhatnának nekünk valamit.

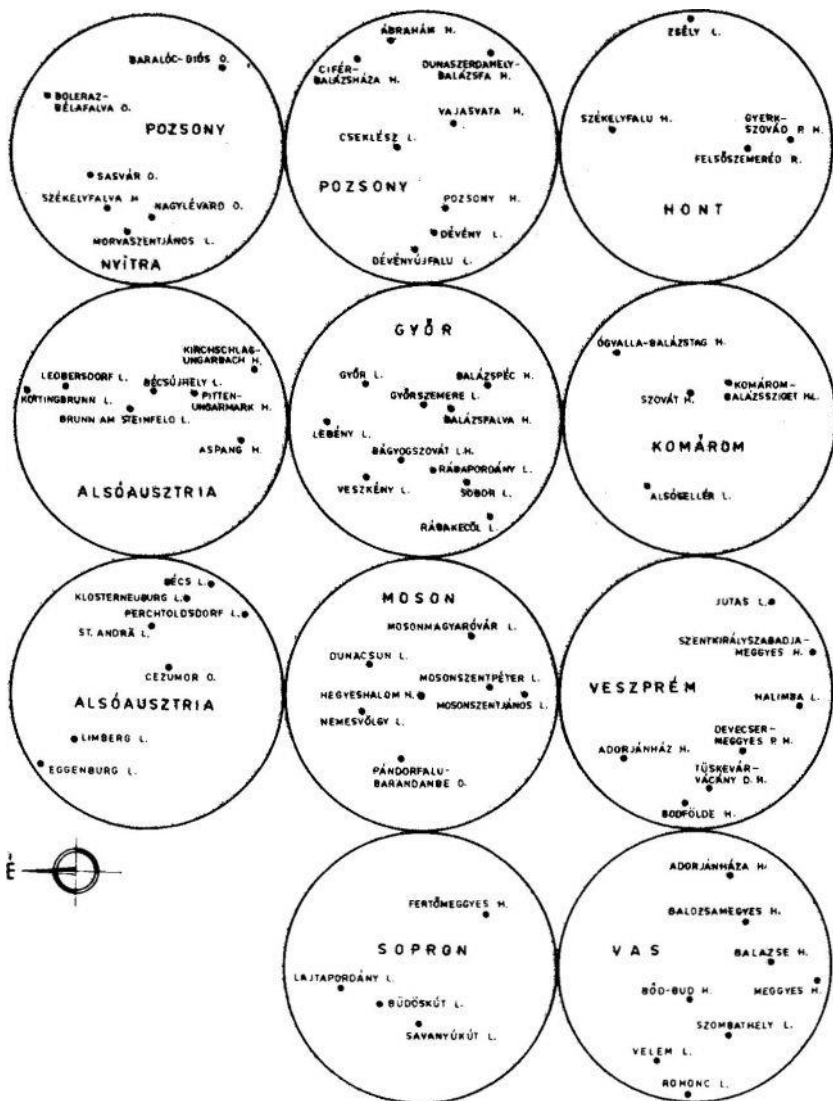
Maga a *székely* szó is szervezetre mutat. Jelentése szerint négy lábán és esetleg homlokán is fehér ló, amint azt Rásonyi László elemzése kimutatta és vizsgálataink is támogatják a részéről nyelvészeti alapon kidolgozott eredményt, mert még

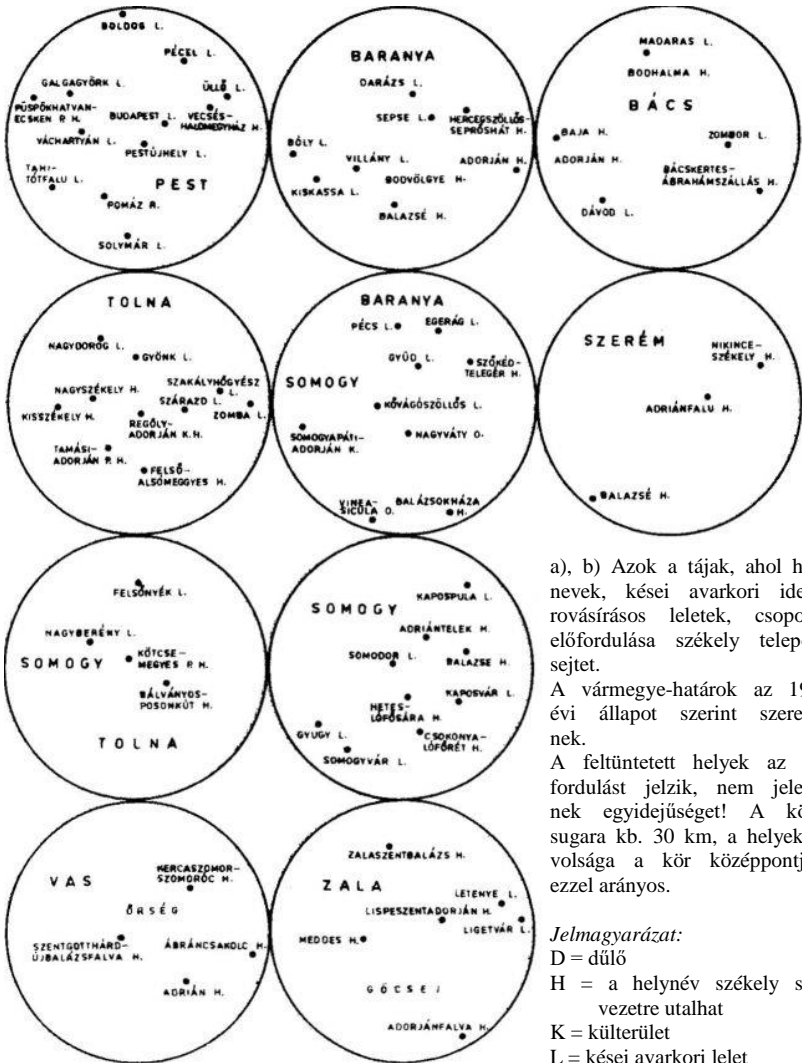
a múlt században is barna-fehér lovakból állt a székely határőr huszárezred törzsmérese és e lófajta még a 20. század elején is elterjedt volt. A lovasharcok során jelentősége volt annak, hogy a hadvezetőség a lovak színéről megismerje, hogy melyik csapat tartozik az irányított lovasegységhez. Szervezetre utal a *lófő* szó is, ezt a szót a székelyeknél azokra a lovon katonáskodókra használták, akiket az időnkénti szemléken a lovak fejénél számoltak. A lófőkre és gyalog harcoló közemberekre tagolódó régi rendi társadalomnak azonban más tagozódása is volt. Az írásbeliség korában (amely a székelységekre vonatkozó részletes adatokra a 15. és a 16. században kezdődik) hat *nemnek* a nevét jegyezték fel, amelyek *ágakra* oszlottak. 29 ág neve maradt meg az erdélyi székelyeknél. Ezekből azonban nem mind használható vizsgálódásunk céljára, ezért állítsuk össze azoknak a névsorát, amelyek nyomra vezethetnek.

A nemek nevei közül az Örlóc, Meggyes, Adorján, Ábrán nyomra vezethet, a Jenőt ideiglenesen ki kell zárni, mert a hétmagyaroknak is volt Jenő-haduk, de a Halom-nem neve esetleg figyelembe vehető.

Az ágak nevei, négyesével, nemenként csoportosítva: Szovát, Bod, Seprőd, Ecken – mind figyelembe vehető. A Dudor, Kürt, Gyáros, Meggyes ágak közül ideiglenesen a Kürtöt ki kell hagynunk, mivel ez a név a hétmagyaroknál is szerepelt. A Vaja, Telegd, Vácmán, Poson ágnév mind figyelembe vehető. Az Új, Karácson, Gyerő, Nagy ágak neve viszont láthatólag újkeletű, nagyrésztben nem is jellegzetes, tehát figyelmen kívül marad. A Boroszló, a Balási, a másik Új és a Szomorú ágnevekből csak az Új hagyandó ki. A Halond, Nánán, Péter, György ágakból az első kettő figyelembe vehető, az utóbbi kettő nem jellegzetes és új keletű, tehát kimarad. A háromszéki Besenyő és Koromza ágak beolvasztott néptörzsekkel kapcsolatosak, az Odvor, Zöld és Kövér-fiai ág viszont kellő óvatossággal figyelembe vehető.

Az említett szervezeti egységek nevei közül nem egyenél *török* eredetre lehet gyanakodni. Ürlüg = álhatatos, odurjan = 30 lélek, abran = védelemző, jeneh = hűség, bud = bálvány, esken = fuvó, tutar = megfogó, vaja = úr, baszman

a), b) Azok a tájak, ahol helynevek, kései avarkori idegen rovásírásos leletek, csoportos előfordulása székely telepeket sejtet.

A vármegye-határok az 1914. évi állapot szerint szerepelnek.

A feltüntetett helyek az előfordulást jelzik, nem jelentenek egyidejűséget! A körök sugara kb. 30 km, a helyek távolsága a kör középpontjától ezzel arányos.

Jelmagyarázat:

D = dűlő

H = a helynév székely szer-
vezetre utalhat

K = külterület

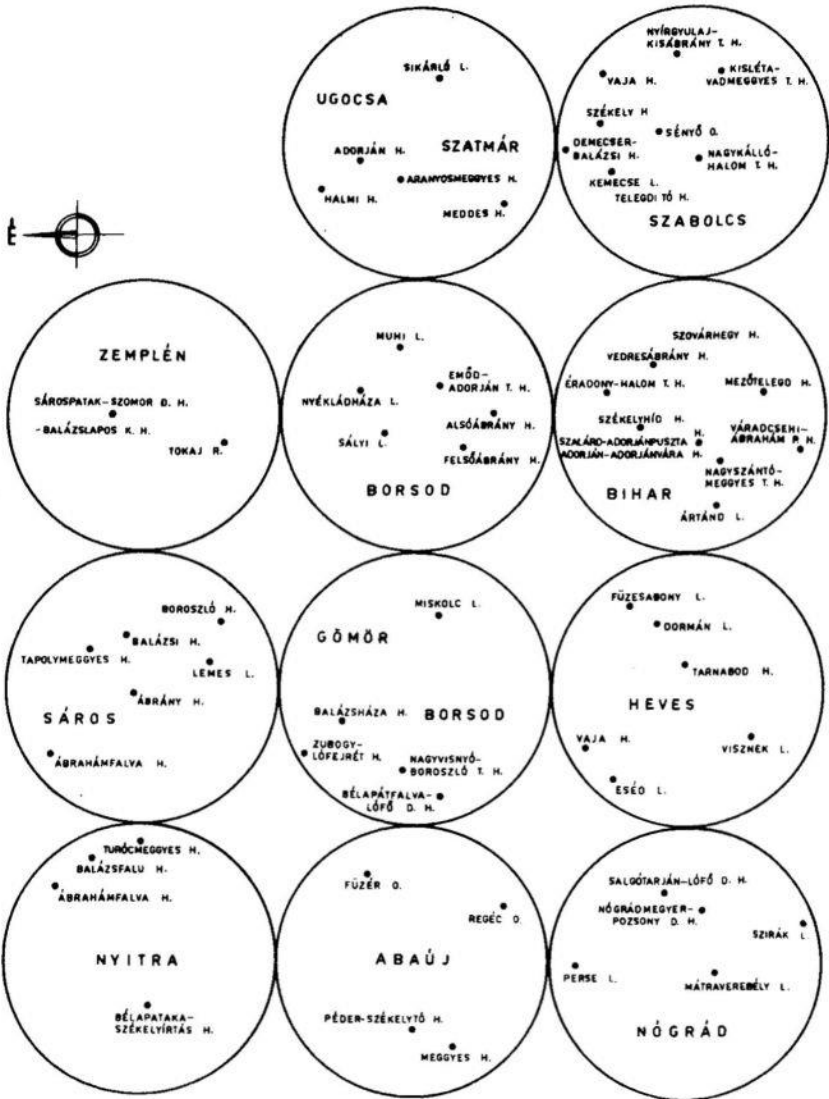
L = kései avarkori lelet

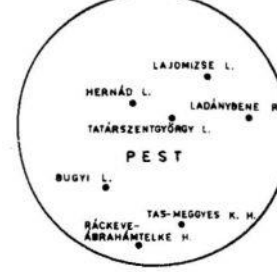
O = okirati, krónikái említés

P = puszta

R = rovásírásos lelet

T = tanya

= nyomó, posun = válj el, nazlan = díszes, küver = kékes-szürke értelmezésű lehet. A megnyugtató megfejtés megtalálásáig is valószínűnek lehet annyit tartani, hogy nem egy név török eredetű, mint ahogyan Árpád magyarjai szervezeti és személyneveinek jórésze is. Mindez azonban csak annyit valószínűsít, hogy a szervező vezetőréteg török származású, műveltségű lehetett és nem cáfolja azt, hogy a nép zöme finn-ugor jellegű nyelvet beszélt.

Most vizsgálódjunk vidékenként. Bár a „-falu”, „-falva”, „-telke”, „-háza” toldatos helynevek általában későbbi, a megtelepülés korában való keletkezésre utalnak, ezeket is vegyük figyelembe, mert vannak olyan helynevek is, amelyek ilyen toldatot később s nem a letelepüléskor kaptak.

A történelmi *Magyarország* hosszú ideig aránylag állandó *nyugati határán* végigmenve látjuk, hogy nem egy írásbeli nyom vall arra, hogy ott székelyek harcoltak. A „Képes Krónika” tudósít a II. Istán király idején volt 1116-i olszvai csatáról, és a II. Géza király idején volt 1146-i lajmententi csatáról, amelyekben a székelyek szerepeltek. Igaz, a krónika alaptalanul gyávasággal vádolja őket, mert írója nem értette meg, hogy a régi lovas harcmodor szerint megfutamodásokkal kell az ellenséget csalogatni, megtéveszteni, de Cosmas cseh krónikás, aki a másik oldalról szemlélte az eseményeket, észleli vitézségüket. Hogy ügyesek voltak, azt bizonyítja viszont a „Képes Krónika”-nak az a megállapítása, hogy veszteség nélkül tértek vissza. E harcok színhelyének szomszédságában van az első sáv, amelyet végigcserkésztünk. Ez (az 1914. évi) Nyitra, Pozsony, Moson, Sopron, Vas, Zala vármegyék területén vonul végig. Nyitra területén Sasvár és Boleráz (= Bélafalva) az, ahol okiratok szólnak székelyekről. Szomorlovászi, Bélapatak–Székelyirtvány helynévi adat, Zoborvidéken népi hagyomány élt a székelyek korábbi ottlakásáról. Lelet Vágselyén és Érsekújváron került elő. Pozsonyi területen Baralóc-Dió és Nagylévárd székely települése szerepel okiratban, Székelyfalva, Cifér–Balázsház, Ábrahám (az Ábrán keresztényesítése), Vajaszvata, Pozsony, Duna-szerdahely–Balázsfalva helynévi adat. Régebbi leletek kerültek elő az avar kor kései idejéből Morvaszentjánoson, Cseklészen,

Dévényben, Dévényújfaluban, Vajkán. Moson vármegye egykori területén okiratban Barandanbe néven Pándorfalu szerepel, székely települést jelezve. Helynévi adatnak merjük minősíteni Hegyeshalmot, mert tenyeremlapos területen fekszik, se hegy, se domb nem indokolja elnevezését. Kései avar kori lelet pedig Nemesvölgy, Dunacsun, Mosonszentpéter, Mosonmagyaróvár, Mosonszentjános, Lébény területén került elő. A régi Sopron vármegyei területen okirati nyom nem mutatkozik, de helynévi adatként Csepregmeggyes, Fertőmeggyes, Ábrányháza-puszta, Rábaszovát jelentkezik. Utóbbi most Bágyoggal egyesült és a kettő közt van a Gyűrhegy, ahol kései avar kori temetőt találtak és a sírban levő lómaradványoknál nyilat is. Ez azért érdekes, mert a székelységnél még igen sokáig megvolt az a szokás, hogy a temetéskor a sírba beelöltek, régen nyállal, később puskával.

Ugyancsak e korból kerültek elő leletek Savanyukúton, Büdöskúton, Lajtapordányon, Rábapordányon, Rábaközlön, Sovoron, Veszvényen. A vasi területen okirati nyom nincs, de az Őrségen ma is népi hagyomány, hogy egykor ott székelyek éltek és szervezettségük is utal erre. Helynévi adatként vizsgálendő Bőd–Bud, Adorjánháza, Balazse, Balozsameseggyes, Szentgotthárd–Újbalázsfalva külterület, Medgyes, Bud-gyepű, Adrián (az Odurján–Adorján keresztényesítése), Ábráncsakolc, Szomoróc, (illetve Kerca–Szomor). Kései avar kori leletes Rohonc, Velem, Szombathely. Zalában szintén nincs okirati nyom, de Göcsejben a néphagyomány szerint régebben „balázs-tót féle” nép lakott, ami székely ágnévre és szlávokra is utal. Helynévi adatként egy pontosan meg nem határozható helyen volt Telegd, a talán az Ecken módosulásaként keletkezett Vöckönd, Balasolc, Zalameggyes, Meddes, Ábrán (ma Ábrahám)-hegy, Adorjánfalva, Lipeszentadorján, Zalaszentbalázs. Kései avar kori lelet Ligetvár, Letenye, Keszthely, Alsópáhok, Gyenesdiás, Raposka, Lesenceistvánd, Lesencetomaj, és a somogyi Balatonberény táján is van, de gót jellegűnek tartják ez utóbbiakat.

Mindebből arra következtethetünk, hogy e sávon a székely szórványok nem is csekély számban fordultak elő. E terület

egy része Burgenlandként Ausztriához került. Az említett helységek jelentős része falu maradt, némelyik jelentőségét veszítve eltűnt, de egyik-másik nevezetesebb lett. A legtöbbre Pozsony vitte, már a habsburgi Magyarország székvárosa volt, most pedig Szlovákia fővárosa lett Bratislava néven. A „pozsony” szó Rásonyi László feltételezése szerint török eredetű, amely nyelven „boşun” lehetett és jelentése: válj el! (Személynévként talán nehezen született gyermeknek adták e nevet.) Pozsony városának földrajzi és történelmi jelentőségét nem kell bővebben magyarázni, legfeljebb azt, hogy a székely szórványból indult ki. Szombathely, Mosonmagyaróvár leletei mutatják, hogy régi, már a római időben (Savaria, Flexum) is meglévő települések. Mindkettő fontos közlekedési pont volt, sőt Savaria a római Pannónia legfontosabb helye lett, ahol császárok is megfordultak. Mindkét helynek vára volt a középkorban, a cseh II. Ottokár nagy erővel küzdött értük a 13. században, végül mindkettőt meg is szállhatta. Magyaróvár mezőgazdasági akadémiaja révén egyetemi jellegű város lett. Lébényben kiemelkedően jelentős műemlék-templom épült a középkorban. Sopronkőhidán egy agancsból készült és a székelység e művészetével rokon portartót találtak.

A következő terület, amelyet szemügyre veszünk, a *Duna, a Dráva és a Balaton* közt terül el, Somogy, Baranya, és Tolna területe ma is. Somogyban okirati nyom székelysége nincs, de helynévi adat a böhönyi Székelyerdő, itt avar időből való lelet is van. Bálványoson van egy Posonykút, Kötcsén pedig Meggyespuszta, Mezőcsokonyán Lófőpuszta, Hetesen Lófősára-dűlő volt, Somogyapátin Adorján külterület és itt volt Balásokháza, Balázsé, Adriántelek község is. Kései avar kori leletek helye Balatonberény, Fonyód, Somogyvár, Gyugy, Nagyberény, Somodor, Kospula, jelentős a számuk Kaposvár területén. Baranyában okirat utal arra, hogy Nagyvátyon kiváltságos székelyek voltak és nem messze onnan *Vinea Sicula*, vagyis székelyszőlő. Helynévi adatok: Balázsfalva, Szőkédén a Telegér, Balázsé, Bodvölgye, Hercegszöllősön a Seprőshát, Adorján. Kései avar kori leletes hely maga Pécs is, továbbá Pécsvárad, Mecseknádasd,

Szalatnak, Dunaszekcső, Kővágószőlős, Romonya, Nagypall, Szebény, Erzsébet, Kéked, Fazekasboda, Bár, Gyüd, Kozármisleny, Szellő, Babarc, Mohács, Egerág, Kiskassa, Bóly, Villány, Darázs, Sepse, tehát 24 helység. Ez jelentős székely központ lehetett.

Hasonló a helyzet Tolnában. Itt is egymás hegyén-hátán vannak a helynévi és leletes községek. Nagyszékely, Kis-székely, Alsószékely, Felsőszékely néven kívül Felsőmeggyes, Alsómeggyes, Adorján külterület, Ábrahámmonostor, Döbrököz–Vajadpuszta, meg a székelységgel társult korozminokra mutató Koromzó helynevének miatt érdekesek, Felsőnyék, Ozora, Bölske, Bikács, Nagydorog, Dunakömlőd, Regöly, Gyöng, Szakály, Szárazd, Gerjen, Zomba, Hőgyész, Szedres, Bonyhádvarasd, Harc, Tolna, Nagymányok, Szekszárd, Ócsény, Váralja, Cikó, Mórág területén pedig leletek voltak. Igen lényeges adat Tolnában az, amelyet Szabó Károly 1880-ban tett közzé, jelezve, hogy Simontornyától délre van Odorjánpuszta. Ez mutat arra, hogy az Adorján török szó keresztényesítése, mert az Odur r-török nyelven harmincat jelent.

E megyékben tehát annyi ráutaló adat kínálkozik, hogy egy székely barátunk tréfásan meg is jegyezte, hogy Csaba vezér, úgy látszik visszasegítette ide a székelyeket, amikor a bukovinaiak ide kerültek. Pécsnek már akkor mintegy 700 éves római múltja volt, amikor a székelyek először idekerülhettek. A város korán hajlott a kereszténység felé s így nem lehetetlen, hogy az avar uralom idején is maradt nyoma a keresztény vallásgyakorlatnak. Minthogy a középkorban gazdag kereskedőváros volt, jelentős szívóhatást gyakorolhatott a környék településeire.

Szekszárd Alisca néven volt egykor római település. Itt is rég lakott helyre tömörült a kései avar kori népesség egy része. Ezzel szemben Kaposvárott, ahol elég népes temetőjüket találták meg, úgy látszik, ők voltak azok, akik jelentős kezdeményezőként szerepeltek. Mindhárom város addig töretlen fejlődését megtorpantotta a másfél évszázados török uralom. Egyedül Pécs volt közülük olyan fontos város, hogy

a török is szükségét érezte annak, hogy felkarolja. A többi említett településsel kapcsolatban még utalni kell Pécsváradra: a gazdasági és szellemi gócpont az 1015-ben alapított bencés apátság működésével alakult itt ki és a környékbeli régi települések életét is befolyásolta. Mohács legnagyobb nevezetessége viszont sajnos a csatatér, ahol 1526-ban a halál aratott.

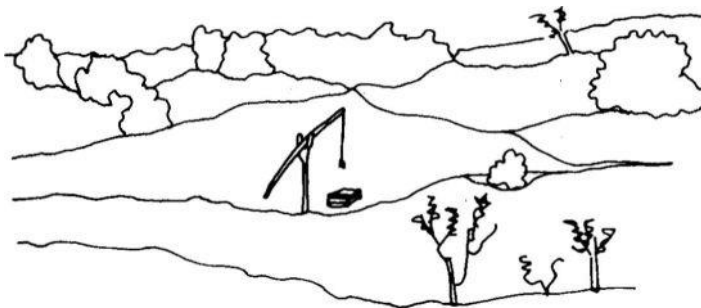
Vessük most szemünket azokra a dunántúli vármegyékre, amelyek *a Balatontól északra és keletre* terülnek el. Veszprém, Fejér, Esztergom, Komárom és Győr vármegyék területe közül az utóbbiaké a Dunától északra is nyúlt. Az e vidékre utaló régi okirati nyom mindössze annyi, hogy valahol Fejér vármegye területén volt egy Székelynek nevezett falu, a Csallóközben pedig volt népi hagyomány arról, hogy ott régebben székelyek laktak. Helynévi adatként Győr vármegye területén Balázsfalva, Balázspéc, Komárom vármegyében Ógyalla–Balázstag, Szovát, Komárom–Balázssziget-pusztá, Szomor, Veszprém vármegye területén Dudar, Adorjánház, Bodfölde, Tüskevár–Vácány-dűlő, Devecser–Meggyes-pusztá, Szentkirályszabadja–Meggyespusztá, Fejér vármegyei területen Bod, Mór–Vajjal vizsgálható. Késői avar kori leletes e területen – Esztergom vármegyét is hozzávéve – Győr városa, Győrszemere, Táp, Bakonytamási, Bakonykoppány, Jutás, Öskü, Halimba, Bakonycernye, Vértesacsa, Vál, Sukoró, Ivánca, Hercegfalva, Dunapentele (ma Dunaújváros), Igar, Pusztægres, Cece, Előszállás, Alsógellér, Párkány, Pilismarót, Bajna, Dömös. Mindezekhez vegyük hozzá, hogy Tatabányán agancsból való portartót, Székesfehérvárott és Esztergomban rovásírásos leletet találtak. Az említett városok közül Győr és Esztergom a rómaiak idején is jelentős település volt, de Komárom, Székesfehérvár és Veszprém később emelkedett nagyobb jelentőségre, bár Komárom közelében Brigetio, Székesfehérvár közelében Gorsium jelentős települések voltak. E területen a Dél-Dunántúlnál kevesebb a vizsgálatba bevonásra kínálkozó nyom, de az adatok mennyisége még sem elhanyagolható.

Nézzünk most körül a *felvidéki*, (a mai Szlovákia nyugati részén levő), eddig még nem említett régi vármegyék terü-

letén, vagyis Trencsén, Turóc, Zólyom, Bars, Hont tájékán. Trencsén területén mindössze két helynév kíván megvizsgálást, az egyik Nemeskutasnál Vágbalázsi, a másik pedig az északon levő Orló, amelynek neve esetleg lehet az – egyébként helynévként eredeti formájában sehol sem található – Örlóc mélyhangú változata. A szlovákok nyilván a náluk hiányzó „ö” betűt pótolták „o”-val (ha tényleg az említett székely nem nevérol kaptá a falu nevét). Turóc területén csak három helynévi adatra kell felhívni a figyelmet, Ábrahámfalva, Balázsfalu, Turócmeggyes nevére. Zólyomban csak egy Balázs nevű falu figyelemre méltó. Bars területén volt egy Szekula nevű hely, amelyet a „székely” szóból próbálnak eredeztetni, Fenyőkosztolány, Zsikva, Keresztúr már a protestantizmus felbukkanása után szerepel székely lakosságú faluként. Kevésbé látszik valószínűnek, hogy egy Árpád-kori településnek lenne maradványa e három falu, bár e vármegyében Óbarson találtak kései avar kori leletet. Hont vármegye egykori területe már valamivel gazdagabb adatokban. Itt van nyom Székelyfaluról, amelyet okirat említ. Gyerknek van Szovád nevű pusztája. Kései avar kori leleteket találtak Zsélyen és Szobon, rovásírást Felsőszemeréden. Ezen a vidéken tehát lehetek székely szórványok, de nem olyan népek, hogy a jövő kialakításában lényeges szerepük lehetett volna. Ez nem jelenti azt, hogy ezen a területen és a zólyomi, valamint a trencsényi vár környékén nem lehetne még tovább kutatni.

Vegyük szemügyre most a *Felső-Tisza jobb oldali mellékfolyóinak területét*, vagyis Gömör-Kishont, Nógrád, Borsod, Abaúj-Torna, Zemplén, Sáros, Szepes egykori vármegyéket. Gömör-Kishont két helynévi adattal jelentkezik mindössze, egy Balázspusztával és Zubogyon a Lófejrét elnevezéssel. Nógrádban két helynév meggondolkoztató, és pedig a salgótarjáni Lófő-dűlő és a nógrádmegyeri Pozson-dűlő. E vármegyében Persén, Szécsényen, Mátraverebélyen, Szirákon találtak kései avar kori nyomokat. Borsodban helynévi adat Nagyvisnyó Boroszló-tanyája, Balázsháza, Bélapátfalva Lófő-dűlője, Emőd Adorján-tanyája, Felsőábrány, Alsóábrány falu. Kései avar kori leletet nyújt Miskolc, Nyékládháza,

Sályi, a tatárjárás idején szomorú hírt szerzett Muhi, Tiszadorogma Pálypusztája és Ároktő. Abaúj-Torna területén helynévi adat Meggyes falu és Pédernél említett Székely-tó neve. Okiratok szólnak arról, hogy Füzér és Regéc (ma, romosán is szép) várában jóval az Árpád-kor után székely őroket tartottak, amiből egyesek azt a téves következtetést vonták le, hogy a „székely” szó „őr”-t jelent. Zemplén területén helynévi adat Balázsfölde falu, Sárospataknak Szor-

A bélapátfalvi Lófő-dűlő

mor és Balázslapos külterületi neve. Itt is van Orlóc névvel egy puszta, Tokajon pedig rovásírásos emléket leltek. Sáros területén Orló helynéven kívül Balázsvölgy, Ábrahámfalva, Tapolymeggyes, Balázsi, Ábrány és Boroszló helynevekre kell figyelni, bennünket érdeklő leletes hely Lemes. Szepesben mindössze két érdekes helynévi adat van: Ábrahámfalva és Székelyfalva. E terület anyagának mennyisége ugyan aránylag gyérebb, de két Lófő-dűlő és az Orló és Orlócok kérdése a kutatás érdekes pontjai lehetnek.

Miskolc és Salgótarján, e két iparváros és a művelődési központ jellegű Sárospatak azok, amelyek múltjában a székelység a fejlesztés terén valamilyen szerepet játszhatott.

A fenti területtől keletre és délre volt vármegyék közül *Bereg, Ugocsa, Szatmár, Szilágy és Szabolcs* területét vegyük most sorra. Bereg területén csak helynévi adat kínálkozik,

Ábránka, Kisábránka, Nagyábránka, Balázsvágás és Balázsér nevével. A kis Ugocsa területén mindössze Halmi neve az amelyre gyanakodni lehet, hogy esetleg a Halom-nemmel függ össze. Szatmár már nemcsak a Nyírmeggyes, Adorján, Aranyosmeggyes, Meddes, Kápolnokmonostor-Balázsszeg helynevekkel szerepel, hanem Mátészalkán, Sikárlón leletek is vannak a kései avar időkből. Szilágy területén nemcsak számos helynév, mint Tasnádbalázsháza, Halmosd, Vaja, Almásbalázsháza kínálgatik helynévi adatként, hanem Érkváson, Zilahon kései avar kori leletek is kerültek elő. Különlegesen érdekes az itteni Szovárhegy-pusztá neve, amely azt mutatja, hogy a szavárdok neve nemcsak „szovát”, hanem „szovár” alakban is maradt reánk. Az itteni Tüskéháton Beke György barangolásai során olyan népi hagyományt is jegyzett fel, amely szerint itt azelőtt székelyek éltek. Szabolcs is aránylag gazdag adatokban. Helynévi adatként jegyezhető fel Demeter Balázs-tanyája, Vaja, Székely, Nyírábrány faluk, Nyírgyulaj Kisábrány-tanyája, Kisléta Vadmeggyes-tanyája, Nagykálló Halom-tanyája. Kései avar kori lelete van Kemecsének, Tiszaeszlárnak, Tiszalöknek. Fontos helynévi adat a Telegdi-tó neve. 1323-ból van egy Sényőre vonatkozó okirat is, amely azt mondja, hogy Károly Róbert király egy székely ügyében úgy dönt, hogy mivel székely, nem kell okirattal bizonyítania azt, hogy a vitássá tett birtok az övé. Ebben az a leglényegesebb, hogy a király ősi birtokosként ismerte el a székely Domokost, aki egyébként a sasvári ispánsághoz tartozott. Rugonfalvi Kiss István nem alaptalanul veti fel azt a gondolatot, hogy az ugocsai Sásvár, nem pedig a nyitrai Sasvár az, amiről az okirat szól. Sásvár egy szigeten, tehát jól védhető helyen volt. Az itt vizsgált terület az alföldi tájból a hegyekig nyúlt, közben a talaj itt-ott hullámosán emelkedett. Ma is érdemes itt körüljárni és gyönyörködni az erdélyi templomokéhoz hasonló tornyokban, fiatornyocskákban, haranglábokban.

Folytassuk utunkat a *Tiszántúlon* az egykori Hajdú, Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok, Csongrád, Csanád, Békés, Arad vármegye területén. Hajdú területén helynévi adat Felsőjózsa-Abrány, Hajdúszovát, kései avar kori leletes az utóbbi

és a Hortobágy. Érdekes, hogy éppúgy, mint Rábaszovátnál (ma Bányaszovát) láttuk, Hajdúszovátnál is mind a székely ágnév, mind a lelet szerepel. Biharban a legfontosabb adat, hogy a „Várad Regestrum” 1217-ben egy „székelyszáz” nevű egység létrejöttét mutat, sajnos ennek pontos helyét nem jelöli meg. Sályiban népi hagyomány szól arról, hogy ott azelőtt székelyek laktak. Helynévi adat Éradony Halompusztája, Székelyhíd, Vedresábrány, Érábrány, Szalárd-Adorján, Adorjánpuszta, Adorjánvára, Nagyszántó Meggyes-tanyája, a Szovárhegy, Mezőtelegd, Váradcsehi Ábrahám-pusztája, Okány Balázs-pusztája, Balázsszege, Székelytelek, Sarkad Meggyes-pusztája és Tagadómeggyes neve. Még Körösgyérest is idesorolhatjuk, ha arra gondolunk, hogy a Gyáros ágnév magashangú változatáról lehet szó. Feltűnő azonban, hogy Ártádon kívül, ahol sárga edényt találtak, e terület nem bővelkedik leletekben. Jász-Nagykun-Szolnok területén helynévi adat Meggyes-Péli-pusztá, Tiszasüly-Halom-tanya, Vaja helyneve és itt, ellentétben Biharral, bőven van kései avar kori lelet Jászberény, Alattyán, Jánoshida, Jászboldogháza, Tiszaroff, Nagykörű, Fegyvernek, Szolnok, Tiszavárkony, Mezőtúr, Dévaványa, Cibakháza, Tizsakürt, Tizsaug, Szelevény, Kunszentmárton területén. Azt is feltételezhetjük, hogy Tizsakürt neve a székely Kürtágtól eredt. Áthaladva Csongrádba, találunk egy Szuát nevű helyet, amelynek neve lehet, hogy a Szovátból ered. Fejér György oklevéltára említ egy 1279-ben volt Zaward nevű falut és talán ez is a szavárból kapta nevét. Mártély Adriánja az Adorjánra mutat. Van Bod-Gorzsája nevű hely is. Ásott-halom is lehet a Halom-nemmel kapcsolatos. Jócskán van itt kései avar kori lelet: Csongrád, Felgyő, Szentes, Derekegyháza, Nagymágocs, Sövényháza, Mindszent, Pusztamérges, Algyő, Szentmihálytelek, Szeged, Horgos, Tápé térségében. A Boros-Gyevi családnál még a múlt századból való és régi székely eredetre utaló hagyomány is bukkant fel. Külön figyelemre méltó a leletes Hódmezővásárhely, mert ennek van Ábrányi utcája (és ezt nem Ábrányi Emilről, hanem külterületéről nevezték el) és a székelyföldiekhez hasonló napos, holdas és pánccélos kart mutató címere. Tegyük még hozzá,

hogy IV. László király 1282-ben az itt volt Hód-tó mellett székelyek segítségével verte le az ellene felkelt kunokat. Rovásírásos leletet is találtak itt. Csanád kis területű vármegye volt és itt csak az óföldrői kései avar kori és battonyai rovásírásos leletet említjük. Békési területre kanyarodva hely-

ØX H Λ M X B I C X

Hódmezővásárhely címere

névi adatként Kondoros Balázs tanyáját említhetjük, de kései avar kori leletesként Békésszentandrás, Pusztacseget, Körösladányt, Békést, Gerlát, Csorvást, Gyulát, Gyulavárit, Kardoskutat és Mezőberényt, amely utóbbinál rovásírás is került elő. Aradi területen helynévi adatként sorolható fel Medgyesbodzás, Medgyesegyháza, Otlaka Meggyes-pusztája, Balázsfalva, Mácsa Ábrány-pusztája, Sólymos Budi szölleje, Seprős és egy Sicule néven előforduló falu. Bennünket érdeklő leletek itt Nagykamarás, Elek területéről kerültek elő. Aradi területen volt egykor egy Zódi vár s neve talán a székely Zöld-ággal lehetett kapcsolatos. E nagy és – az Erdély felé levő hegyes tájat kivéve – igen lapos területen a legjelentősebben Szeged fejlődött, ahol feltételezés szerint

Etele hun birodalmának központja volt. (Erre kellő bizonyíték nincs, de kizártnak sem tartható, mert hiszen e helyen emberek már 20000 éve is laktak.) A török időben Szeged szultáni birtok volt és így még gyarapodhatott is. Tekintve azt, hogy körülötte – elég sűrűn – székelynek sejthető nép lakott, valószínűnek tartható az, hogy e város fejlődésében ennek is szerepe volt.

Mi most keljünk át a Tiszánál sebesebb vizű Maroson a *Temesközbe*, ahol 1914-ben Krassó-Szörény, Temes és Torontál vármegye volt. E terület csak 1716-ban szabadult fel a 162 éves török uralom alól. A hosszú ideig tartó megszállás és a harcok e tájat nagy mértékben pusztították. A török utáni osztrák katonai uralom sem kedvezett a fejlődésnek. Igen sok új telepést hoztak ide, még franciákat, spanyolokat is és így igen sok falut újonnan alapítottak. A hagyományos nevek így erősen feledésbe mentek, mégis találunk itt kései avar kori leleteket és székelyekre utaló helyneveket. Krassó-Szörényben csak az északi harmadban bukkanunk olyan helynevekre, mint Balázsfalva, Bégabalázsd, Budfalva, Szörénybalázsd. A déli kétharmadban voltak az V. László idején kiváltságokat kapott román kerületek, ott székely nyomot nem találunk. A temesi terület már több adatot nyújt. Itt helynévi adat Székeskút–Székelyszeg, Székelyfalu, Belsőábrány, Külsőábrány, Vaja, Szentandrás–Borszékely, Ábránfalva, Felsőszékely, Alsószékely, Székelytelek, Balázsd, Adorjánfalva, Meggyes, Székelykeve, Székelyfalu. E faluk zömét csak régi okiratokból ismerjük. Kései avar kori lelet került elő Denta, Palánk, Dunadombó területén. Torontálban az adatok főleg az északnyugati sarokban tömörülnek Szeged hatósugarában. Az itteni helynevek közül csak Székelytelek veendő figyelembe, de kései avar kori leletek vannak Szőreg, Deszk, Klárafalva, Ferencszállás, Kiszombor, Kumán, Alsóelemér, Ilonc, Pancsova–Pancsal térségből. E nagy területen olyan nagy mértékben változott meg a lakosság összetétele, hogy csak a török uralom előtti időre tétélezhetjük fel, hogy a székelység a fejlődéshez jelentős mértékben járult hozzá. Székely szempontból szomorúan nevezetes Temesvár lett, mert ott végezték ki a székely Dósa (Dózsa) Györgyöt, az

1514-i felkelés vezérét, akinek emlékét a városban ma is őrzik.

A *Duna-Tisza közének* szemléjét Heves vármegyénél kezdjük el. Ott Vaja, Tarnabod, Meggyestanya a helynévi adat, Pásztón, Ecséden, Visznenen, Dormánon, Füzesabonyban és Tiszafüreden kerültek elő kései avar kori emlékek. Érdekes, hogy a ma Abasárhoz tartozó Pálosvörösmarttól, ahol igen elterjedt a Székely családnév, az itt említett hevesi helységek közül öt van kb. 20 km-re. A nagy kiterjedésű Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében szép számban találunk adatokat. A helynevekre Püspökhatvan–Ecskend-pusztá, Vecsés–Halomegyház külterület, Tápiószele–Ábrahámtelek, Ráckeve–Ábrahámtelek, Tas–Meggyes külterület, Szabadszállás–Balázsi-pusztá, Fülöpszállás–Balázsi külterület, Kaloosa–Halom-pusztá, Ordason, (ahol Besenczi Sándor helyi gyűjtő szerint ma is van öt lépés széles és nyíllövés hosszú telek, amelyet nyilasnak neveznek) Meggyes és Halom nevű terület, a kései avar kori leletekre Tahitótfalu, Váchartyán, Galgagyörk, Solymár, Budapest, Pestújhely, Pécel, Boldog, Üllő, Zagyvarékás, Bugyi, Hernád, Mikebuda, Abony, Tatárszentgyörgy, Ladánybene, Lajosmizse, Dunaegyháza, Kecskemét, Ballószög, Tizsakécske, Tiszaújfalú, Csengőd, Orgovány, Kiskunfélegyháza, Gátér, Ordas, Kiskőrös, Homokmégy, Kecel, Kiskunhalas, Kiskunmajsa említendő. A rovásírásos leletek száma aránylag jelentős, Pomázon, Ladánybenén, Kerekegyházán is találtak ilyent. Bács–Bodrog területe a török időkben szintén erősen pusztult. Itt helynévi adat Adorján, az egykori ábrahámi apátság birtoka, Bodhalma, Magyarkanizsa Adorján külterülete, Bácskertes–Ábrahám szállás, Ada–Székelytoronyos külterület. Ábránfalva és esetleg a Vajából lett Baja, amely utóbbi és Dávod, Madaras, Zombor, Szond, Gombos, Kishegyes, Bácsfeketehegy, Palánka kései avar kori leletes hely. E terület jelentőségének magyarázatát nem is kell külön kiemelni. Legfeljebb arra kell utalni, hogy a kunoknak a tatárjárás ideje táján történt betelepítése lehetett az első nagy változtatás a népesség összetételén, amit a török uralom következményei aztán tovább változtattak.

Többszáz gondolatébresztő adattal zsúfolt körutazásunk záró szakaszához érve, azt nézzük meg, hogy mi a helyzet az egykori Szerém, Verőce és Pozsega vármegyék területén. Mindezek, amikor Magyarországhoz és nem Szlavonországhoz tartoztak, részben Baranya vármegye Dráván túli nyúlványa, részben Valkó vármegye voltak. A török idők után Valkó vármegye megszűnt, Verőce és Szerém megnőtt, de délen sokáig határőrvidék volt osztrák katonai irányítás alatt. A pusztulás, majd az újjáalakítás sokat elmosott a múlt emlékeiből, de némi nyom maradt. Szerém területén Balazse, Adriánfalu és a későbbi Nikicénél volt Székely falu a helynévi adatok, Újszalánkemén, Szurduk, Novi Banovci a kései avar kori leletek helye. Verőcében Balázsfalva, Balázstelke mutat a helynévi adatokra, Eszék, Dálya, Lipovác a kései avar kori leletekre. Pozsegában csak egy ilyen leletes helyet: Brodski Drenovacot jegyeztük fel. A ma már megfogyatkozott szerémségi magyarság a nyelvészek számára érdekes elemeket őrzött meg. Az idő megpróbáltatásai azonban a török idők beköszöntésétől kezdve felmorzsolták a szórványos székelységet.

Az olvasó megsokallhatta a felsorolt rengeteg adatot, pedig aránylag fősvényen közöltük őket, Antoni Judit és Fülöp Gyula térképe e vizsgált területre csak a kései avar kori leletek mintegy négyszáz helyét tünteti fel. A régebbi kutatók pedig, akik helynévi adatokat gyűjtöttek, ugyancsak százával említenek olyanokat, amelyeknek megfelelőik vannak Székelyföldön. Véleményem szerint viszont a régészeti leletek közül még azok is rostálásra szorulnak, amelyeket felsoroltunk, mert hiába találtak például a kérdéses korra valló sárga kerámiát valahol, lehetett az vásáron elkelt, messzire elvitt portéka is. A sír is lehet egy kalandozás során elhullott vitézé. Minden adatról tehát külön nyomozást kellene folytatni és minden számba jöhető körülményt mérlegelni kellene ahhoz, hogy határozottabb megállapításokat lehessen tenni. Ekkora munka elvégzése még egy teljes emberéletbe sem fér be és kitölthetné egy tudományos kutatóintézet több évtizedes munkáját. Meg kell tehát elégednünk azzal a megállapítással, hogy ha az említett adatok felét kiszűrjük, még mindig

nagyon sok marad. Nem kis valószínűséggel támaszthatják tehát alá azokat a következtetéseket, amelyeket azután megkísérelhetünk összehangolni a történelem elismert tényeivel. Azzal is tisztában kell lennünk, hogy a helynévi adatok általában csak a szórványokat jelzik, mert ahol sokan laktak, a falu nem egy nem vagy ág nevét kapta.

Ezek után még arra kell feleletet adni, hogy hová lettek ezek a minden bizonnyal számos helyen megvolt székely szórványok, csoportok? Elporladtak. Részben azért, mert ahogy a középkori okiratok írták, „a hús egyetemes útjára tértek” (azaz meghaltak), részben azonban azért, mert székelységük tudatát nem tudták elég erővel az utódoknak továbbadni. A székelység (visszakövetkeztethetően volt) mindhárom hadának szórványai a vizsgált nagyobb területi egységek mindegyikében helynevek szerint megtalálhatók voltak, sőt az ágakból is sok helyre jutott.

A később betelepülő, héthadú magyarok, amint a László Gyula munkáiban jelzett vázlatok mutatják, azokat a területeket töltötték ki, amelyek a tágas országban még aránylag szabadok voltak. Ám úgy látszik, hogy a székelység lendületes vezetőrétege Küver vezér és kísérei nagyratörő, de sikertelen thessalonikei kalandjával lehanyatlott. Az avar uralom idején tehát a székelység nem tudott hatalomra szert tenni, de nyelvét meg tudta őrizni. Az Árpádok idején – saját testvéreiktől – a nyelv már nem különböztette meg őket, a királyok pedig az ország valamennyi lakóját olyan szervezetbe igyekeztek összefogni, amely az uralkodó réteg érdekeinek megfelelt. A székelység tehát magyarországi elkeveredtségében éppúgy a nemesség, a jobbágyság – és esetleg a polgárság – kialakuló rendjébe szorult, mint a többiek. A beilleszkedés társadalmi átalakulást is jelentett és mihelyt ez bekövetkezett, a szórványok székelységének különleges öntudata elsorvadt. Egyes területeken volt különleges szervezetek még egy ideig őrizték a régi emlékeket, ám ezek is egyre gyengültek. A székelység szervezetei a 13. században a magyarországi területeken eltűntek, illetve elvesztették székely jellegüket. A tatárjárással szinte csak pont került az „i” betűre. A *magyarországi régi székelység* sorsa emlék, amelyet ki

kell ásní az emlékezet homályából. E sors ugyanis a megmaradt öntudatú székelységnek tanulságul szolgálhat. Ahol az öntudat elvész, ott a nép is a süllyesztőbe kerül.

Az *erdélyi székelység* sorsa azonban a magyarországiakétól eltérően alakult. Ők, akik megjárták – úgy sejtjük – az Ausztriából menekülés keserves útját, megbirkóztak a mostoha körülményekkel, évszázadokig saját szervezetükben, elkülönülten élhették életüket. Velük fogunk tehát a továbbiakban foglalkozni. Végigkísérjük őket azokon az utakon, amelyet be kellett járniok a még rájuk váró sok áttelepülés során.

A CSIGLA MEZEJÉRŐL DÉLRE NYOMULÓK

A Csigla mezején eltöltött több mint egy évszázados idő (kb. 9–10. század) során bizonyára már voltak a székelyek között délre és keletre cserkészők. Észak felé úgy tűnik, kevésbé törekedtek, nyugaton pedig hamar melléjük helyezkedtek a bolgárok pártfogását élvező *blakok*, azaz a karluk törökök hetedik törzsének idesodródott töredéke. A nagyállat-tenyésztő székelyek számba vették a közeli hegyek, vizek mellett levő legelőket, kitermelhető erdőket. Ez utóbbiakra akkor lett nagy szükség, amikor a Mezőségeen volt fák zömét már kivagdalták. Itt-ott már nyári szállásoknak is kellett keletkezniük, ahová marháikkal és lovaikkal húzódtak. Némely helynévi egyezés azt sejteti, hogy a Mezőség délnyugati részéről inkább a Marosvásárhelytől keletre levő terület felé, az északkeleti résztől viszont inkább a későbbi Udvarhelyszék irányába jártak. Támpont nélkül nem lehet elég határozottan következtetni, hogy miért így keresztbe húzódott a vonulás két útvonala, de arra lehet gondolni, hogy valamelyik a két útvonal közül megelőzte a másikat és így a második útvonalon járók kénytelenségből mentek más irányba. Ez az évszakonként legeltetés végett szokásos vándorlás idővel némi növénytermesztéssel, gyűjtögetéssel is kiegészülhetett, ami egyeseknek az újabb szálláshelyen való áttelelésével is járhatott.

Szervezetileg ez időben még három székely had lehetett, amelyek egyenként mintegy négy ágra oszlottak. Ezeknek a hadaknak, ágaknak jelentősége a két osztályra oszlottsággal is kapcsolatba került a fejlődés során. Visszakövetkeztetés szerint ekkor is meghatározott sorrendben áll az ágak élén a

katonaiabb jellegű *hadnagy* tisztség és a vitás ügyeket elrendező, igaztevő bírák, azaz *kendek* tisztségének viselője. A későbbi időben a falusi tisztségeket jobbra a *közemberek* viselték, a nagyobb egységek tisztségeit pedig a *lőfők*. Nincs kizárva, hogy már Csigla mezején is hasonló volt a rendszer. Az is igen régi szokásnak látszik, hogy a tisztségviselési sorrendet úgy alkották meg, hogy egyszerre sohase kerüljön egy ág mindkét tisztség birtokába. Az ágon belül maguk közt határozták meg, hogy személy szerint ki lássa el a tisztséggel járó teendőket. (Nagyon bokros teendőkre ne gondoljunk itt, mert akkor még nem volt annyira kifejlett közigazgatás sem, mint a kései középkorban. Az emberek életét a régi szokások rendje elég erős kötelékként szabályozta.)

A székelység *háromhadúságát* három körülmény támasztja alá. Az első az, hogy az onogurok (a szóból következtethetőleg) 10 tagú szövetséget alkottak (on ugyanis törökül 10), viszont Árpádék csak 7 haddal (azaz pontosabban 6 egész és két fél haddal) jöttek, tehát három hadra való hiányzik. A második érv az, hogy a székelyeket a kései középkori okiratok egész sora *trium generum Siculinak* nevezi, vagyis három nemzetség, vagy fajta belinek. Egészen téves nyomon jártak azok, akik a székelység később kialakult rendi hármasságát (főemberek, lőfők, közemberek) tartják ez elnevezés okának, mert a főemberek rendjét még nem ismerték el, amikor a hármasság a székelységet illetőleg már elnevezésükben tükröződött. A harmadik érv az, hogy a *tisztségviselési sorrend* kialakítása háromféle volt, ami arra mutat, hogy külön keletkezett az alapelvében azonos célú, de más-más módszerű megoldás. Habár valószínűleg a 9. században is voltak lőfők (akiknek voltát magyarországi dűlőnevek is megőrizték) és közemberek, nem lehetetlen, hogy volt egy-két vezető család (mint pl. Üsübüé), amely örökletesen viselte a székelység kendjének és esetleg hadnagyának tisztjét. Hatalmuk kiterjedhetett a mezőségi, majd a Székelyföld felé tolódó településekre.

Miért firtatjuk ezeket a szervezeti kérdéseket következtetési próbálkozásokkal? Azért, mert elvezethet a különféle tényékként mutatkozó jelenségek megértéséhez. A mezőségi

letelepültség aránylag nyugalmas évszázada kedvezett annak, hogy efféle rendszer kikristályosodjék.

Árpád honfoglalási előkészületeiről a székelyek értesültek és – Kézai szerint – *elébe is mentek* olyan területre, amely – úgy látjuk – a Kárpátokon kívül lehetett. Ide csak a tisztséghez illendő csapattal, követségbe mehettek, vezetőjük, Űsübü kend lehetett, aki ezért tűnik fel a továbbiakban oly szoros együttműködésben Árpádékkal. A harcos sereggel való csatlakozás az volt, amelyről Anonymus tudósít a bihari hadjárattal kapcsolatban.

Vajon a hétmagyarok a Csigla-mezei székelység szomszédságában Erdélyben hogyan helyezkedtek el? Anonymus szerint Lél apja *Tas*, Előd fia *Szabolcs*, *Tühütümmel*, akinek fia Horka, unokája Gyula meg Zumbor volt, Biharország északi sávját foglalták el. Ez az, amelyen később Szabolcs, Szatmár, majd Szilágy vármegye keletkezett. Így jutott el Tühütüm hada a Meszes-hegységig. Innen már a másik két vezér nélkül hatolt tovább és megívta harcát *Gelual*, a blakok vezérével. Feltűnő, hogy a székelyek sem Tühütüm, sem Gelu mellett nem avatkoztak be a harcba.

Anonymus szerint Tühütüm ivadékai Szent Istvánig birtokolták „az erdőntúli területet”, de azt nem írja le, hogy mi is volt az a terület. Kétségtelen, hogy a székelyek nem kerültek Tühütümék hatalma alá. Valószínű azonban, hogy a blakok – akkor kalotaszegi tájon levő – területén kívül további területeket is vettek birtokukba. Az Anonymus leírta családja, amelynek – a nemzedékek számát és az eltelt időt figyelembe véve – van valószínűsége, még további területekre is utal. Tühütüm fia volt szerinte *Horka*, akinek két fia volt: az idősebb *Gyula* és *Zumbor*. E Gyulának két leánya volt, *Karoldu* és *Saroldu* (fekete és fehér menyét), akik közül utóbbi Géza fejedelem felesége lett és így Szent István anyja. Zumbornak fia volt a *kisebbik Gyula*, ennek fiai pedig Pais Dezső értelmezése szerint a *Bolya* és a *Bonyha* nevet viselték.

Ha e neveket vizsgáljuk, azt látjuk, hogy Gyulafehérvár és Gyula városok nevén kívül még sok Gyulát találunk. Közülük Arad vármegyei: Gyulatő, Gyulavarsánd; Békés vármegyei: Gyulavári, Gyulamező-pusztá; Kisküküllő várme-

gyei: Gyulas, Szolnok-Doboka vármegyei: Gyulaszeg; Kolozs vármegyei: Gyulatelke. Egyébként a többi Gyula Turóctól Zaláig sok helyen van szétszórva. A Gyula név nemcsak tisztségmegjelölésként fordul elő, hanem személynévvé is vált. 1030-ban egy Gyula nevű ember vitte Ajtony levágott fejét Szent Istvánhoz, 1200 körül egy másik Gyula többféle tisztséget viselt, még erdélyi vajda is lett. Nem lehet tehát azt állítani, hogy minden Gyula nevű hely az Erdélyben működött gyulákkal kapcsolatos.

Bolya és Bonyha is figyelembe veendő, mivel mindkettő egyben Küküllő-vidéki helynév. Arra lehet következtetni, hogy a Tühütüm-féle had a Maros és a Fehér-Körös mentén nyugatra és a Küküllő mentén keletre is kiterjesztette hatalmát tekintélyes nagyságú és fontosságú területre.

Vannak olyan feltevések, hogy Erdély északi, Szamos menti szélére behatolt a magyar „kende törzse” és valójában Prokuj volt az egyik Gyula neve. Ilyen részleteken lehet elmélkedni, de ez a lényegesen nem változtat. (Szent István is Vajk volt egy ideig, majd ő is, sőt apja, Géza is István névre keresztelkedett. Vannak hát akik két néven is előfordultak.) A Tühütüm-ivadékok közül az idősebb Gyula 950 körül Bíborbanszületett Konstantin császár udvarában, Konstantinápolyban keresztelkedett meg, tehát nem a kereszténység nyugati, hanem keleti ágához csatlakozott. Még egy Hierotheosz nevű görögöt is hozott püspöknek Erdélybe, amint Kedrenosz leírja. Ez azonban nemcsak egyházi kapcsolatot jelentett, hanem gazdaságát és politikait is. Erdély ásványkincsei, az arany és a só érdekelték a keletrómai birodalmat. Amikor Szent István egyértelműen a kereszténység nyugati formáját képviselte és ennek érdekében harcosan kiállt, királyságát a keleti önállósági törekvések rovására is meg akarta erősíteni. Ezért indult meg 1002–1003-ban az ifjabb Gyula ellen a hadjárat, amely a király győzelmével végződött, és a király nagybátyját, az erdélyi *Szoltánt* állította a meghódított országrész élére.

Valószínűnek látszik, hogy a király nem elégedett meg azzal, hogy a Gyula-féle család tagjait őrizetbe vette, hanem gondoskodni igyekezett arról is, hogy a jövőben hasonló,

kifelé kapcsolatot kereső és a keletrómai császársághoz húzó irányzat ne keletkezzék. Ez a szándék látszik rejleni abban, hogy a székelység egy részét a blakokkal együtt a déli határszél felé telepítette át, hogy e két, a Gyulák rendszerét nem pártoló népcsoport zárja el a lehetőséget a nem kívánt bizánci kapcsolatok ápolása elől.

A magyarok közt a kereszténység már a Justinianus császár udvarában keresztelt, 6. századi Gordás és a Herakliosz császár udvarában keresztelt, 7. századi Kuvrat (Kürt) fejedelmek ideje óta ismert lehetett. A kései avar kori sírokban is előfordulnak kereszténységre utaló jelvények. A Cirill-Konstantin és Metód-legendák említik, hogy a 9. század derekán a *türk* (vagyis magyar) *nép írástudó és megkeresztelt volt*. A 9. század első felében Szent Adorján tiszteletére Zalavár közelében templom épült. A Rába és a Dráva közti a juvariumi (salzburgi) püspökség térítési területe volt. Ez arra utal, hogy a székelység előtt nemcsak a kereszténység keleti, hanem nyugati formája is ismeretes lehetett. Sehol olyan tudósítás nincs, amely – az erőltetve is térítő – Szent István idejében jelezné, hogy a székelyekkel kapcsolatosan térítés lett volna. Ebből azt lehet vélni, hogy bármennyire pogány kereszténység is honolt náluk, inkább a nyugati, mint a bizánci formához volt közel. A székelyek tehát feltehetőleg már a Lajtán túli területen megbarátkoztak a nyugati kereszténységgel. Ez lehetett talán az oka annak, hogy Szent István vallásilag kedvezőbb álláspontúnak ítéltette meg a székelyeket Erdélyben, mint a gyulák népét.

Az, hogy a székelység egy részét a Mezőségből délre irányították, szintén arra mutat, hogy az erdélyi székelyeknél még megvolt a három hadra való tagozódás. Ezeknek a délre irányítottaknak az utódai kerültek később Háromszékbe, ahol még régi központjukról nevezték őket sepsi, orbai és kézdi székelyeknek. Bodor György alapos vizsgálata a székely nemzetségi szervezettel kapcsolatban azt mutatja, hogy ezekben a kialakult székekben, Sepsiben, Orbaiban, Kézdi-ben nem egészen olyan volt a szervezet, mint északabbra. Itt ugyanis egy-egy székből nem volt több nem képviselve, ha-

nem mindháromban csak egy-egy *nemnek* a szervezete működött: Sepsiben a *jobb-*, Orbaiban a *közép-*, Kézdiiben a *balszárny*.

A *sepsi székelemek eredeti* neve „sebesi” volt, mert a mai Szászsebes helyén laktak. Területük részben áterjedt a későbbi szász városi szék területére is.

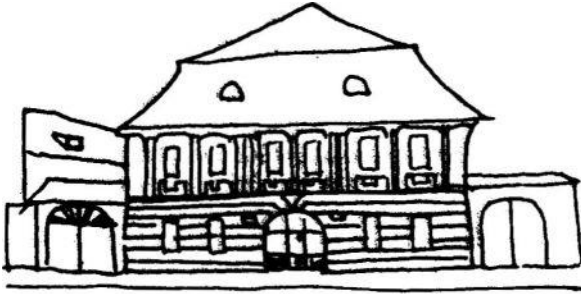
Szászsebest szász templom

Szászsebes későbbi történelmének értékes lapjait főként a szászok írták. Igen szép, gótikus stílusú templomot építettek, fallal vették körül városukat. I. János magyar király is megszállt náluk és itt élte le betegen utolsó napjait abban a házban, amely ma múzeum (Zápolya-ház).

A *kézdiiek* területe hosszabban nyúlt el a Nagy-Küküllő és az Olt között. Névadó székhelyükből Szászkezd lett (amely ugyan nem tudott olyan kiváltságokat kiküzdni, hogy önálló széket alkothasson, de a szászok itt is szép gótikus templomot, óratornyot és egy parasztvárat építettek).

A Sebesieknél és a Kézdieknél tehát elég világosan körvonalazódnak az ötnegyed századig a székelemek kezében volt

települések egyes nyomai. A *középső had* ez időben való településének helyét azonban nehezebb meghatározni. Akik az egyszerű megoldást keresték, központként Szászorbóra gondoltak. Bodor György viszont a Nagyenyedbe beolvadt három Orbó nevű településre gyanakodott. Úgy véljük, hogy mindkét felfogásban van igazság. Az orbaiak a másik két tele-

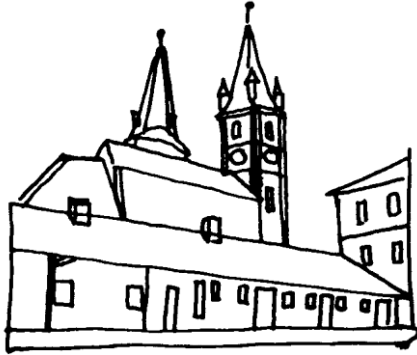
Szászsebesi Zápolya-ház

pülési vidékre merőlegesen, észak-déli vonalon, vagyis Nagyenyedtől a Maros folyása irányában, a későbbi Szerdahelyszék területéig helyezkedhettek el. Feltehetőleg valamivel tovább időztek itt, mint a másik két hadbeliek, mert következő lakhelyükön, a háromszéki Orbai székben később bukkannak fel.

Ami a jobb- és balszárnyat, valamint a derékhadat illeti, ez a beosztás a hadászatban az újabb időkig is szokásos alakzat. A régi steppei lovasnépeknél még rangsori jelentősége is volt. Így arra a következtetésre kellene jutnunk, hogy a három közül a legrangosabb had került Orbai székbe. A későbbi fejlemények azonban inkább ennek az ellenkezőjét mutatják, vagyis Orbai szék látszik a három szék közül a leggyengébbnek. Mivel a továbbléptetés és az okirati nyomok közti időben sok minden történhetett, inkább a 13. századi események között kell az okokat keresni.

Ugyancsak figyelemreméltó az, hogy a délre települőket

– későbbi nyomok szerint – fel kellett tölteni *besenyő*, *korozmin* és *blak* töredékekkel, sőt talán még *szlávokkal* is, amire az északabbra települt székelyeknél nem volt szükség.

Szászvárosi szász templom

Szászkézdi szász templom

Végeredményben arra a megállapításra juthatunk, hogy *a délre nyomulás* minden bizonnyal megtörtént. Az orbaiak a derékhad helyén voltak, a sepsiek a jobbszárnyon, a kézdiek pedig a balszárnyon. Ám a részletek kikutatása még sok fejtörést igényel és ebben újabb ásatások tudnának talán valami támpontot nyújtani.

A CSIGLA MEZEJÉRŐL KELETRE NYOMULÓK

A Ferenczi-fivérek jelenkori ásatásai a Rika-erdő táján további töprengésekre adnak okot. Ők ugyanis azt állapították meg, hogy a megerősített országhatár Szent István idején a Hargitától a Persányi-hegyek felé úgy húzódott, hogy a későbbi Udvarhelyszék déli, bardóci része a határon kívül maradt. Minthogy az e vonaltól északnyugatra levő terület viszont a határon belül volt, arra kell következtetnünk, hogy ez utóbbit a székelységnek már ekkoriban be kellett telepítenie. Székely Zoltán kutatása szerint az udvarhelyszéki Tartód, Budvár, Bögöz, Nagyalambfalva, Székelykeresztúr és Medesér területén félig földbe mélyített lakóházak nyomát találták az 1200 körüli időből. Ferenczi Géza szerint az 1300 körül épült templomok körül levő temetőekben 150–200 évvel régebbi régészeti leletek vannak, ami 1100 körüli települést valószínűsíthet.

Érdekes, hogy e betelepülés, amely még nem terjedt túl a Hargitán, már nem a három had rendszerének változatlanul hagyásával történt, hanem a hadak egyenként két nemre és ezek szabályszerűen négy-négy ágra oszlottak. Az ilyen megosztás tervszerűsége utal. A keletre nyomulók e rendszere – ellentétben a déliekkel – nem mutat idegen töredékekkel való kiegészítésre (hacsak a szavárd–szovát ágat nem tekintjük idegennek).

Érdemes azzal is foglalkozni, milyen következtetések alapján valószínűsíthető némileg, hogy a szervezeti kettéoszlás és keletre nyomulás időpontja az 1011. év? A székely nemek és ágaik létéről nem egy okirat ad számot a 15., 16. században. Ezek közül négy sorrendjükről is tájékoztatást nyújt. Az ok-

iratok – aránylag kései időkben keletkezvén – nem tekinthetők kifogástalanul pontosaknak, de egymással összehasonlítva már ki lehet belőlük hámozni, hogy mi lehetett valóban az eredeti tisztségviselési sorrend. Ez tulajdonképpen két egymással párhuzamosan futó felsorolás, amelyek közül egyik a *hadnagyi*, másik a *bírói* tisztséggel kapcsolatos sorrendet mutatja.

Bodor György alapos vizsgálat után kidolgozta, hogy milyen sorrend látszik helyesnek a kezdeti időre nézve, és milyen módosítások következtek be, illetve milyen hibákat követtek el a sorrendet leíró iratokban. Ebből ő arra a következtetésre jutott, hogy a hadnagyi tisztségben az Örlóc-nem Bod-ága kezdte meg a sort, ugyanekkor a Jenő-nem Boroszló-ágának tagja viselte a bírói tisztséget. Az északi – vagyis az említett keletre nyomulás során keletkezett – székely területen 24 év alatt került sor valamennyi nemre és ágra a hadnagyi és a bírói tisztségben, majd kezdődött előlről a sor. Bodor György a „Székely Oklevéltár”-ban (II. 139.) közölt 1548-i oklevelet tartotta kiváltképp irányadónak. A helyesbített sorrend alapján azzal is foglalkozott, hogy mikor kezdődhetett a tisztségváltakozásnak ez a rendszere. Az ő véleménye szerint 1083 a legvalószínűbb év, vagyis Szent László ideje. Minthogy azonban a Ferenczi-féle ásatás már Szent István korában valószínűvé teszi a székelyek Udvarhelyszék nagyobb részén való elhelyezkedését, szerintünk még háromszor 24 évvel kell visszamenni.

Bodor György főleg marosszékeli területen sorakoztatta fel az adatokat arra nézve, hogy ott hol voltak a *lófőségek*. Ha mindegyikre nem is lehet adatot találni, az már kiviláglott, hogy a lófőségek nemcsak nemenként, hanem még áganként is szétszórtan helyezkedtek el. Ennek pedig a tisztségviselésen kívül egyéb szempontokból is jelentősége volt. A lófőség ugyanis jogosultsági fogalomként jellemezhető.

Ennek megértéséhez kell rátérnünk a *székely tulajdonközösségre*. Tagányi Károly a múlt században megállapította, hogy Erdély a földközösség klasszikus földje. Ha ez érvényes egész Erdélyre, még sokkal inkább érvényes a Székelyföldre. A székely falu életének, amelyet számos községben írásba

foglalt falutörvények szabályoztak, kötött rendje volt. Ennek értelmében a falu művelhető területét időközönként szétosztották: nyilakkal sorsot húztak, így határozták meg, hogy ki melyik területet kapja. Aki addig meg nem művelt földterületet tett művelhetővé, mint irtványt külön megtarthatta. Az erdőt a falu népe közösen használta, nem egy helyen azonban több falunak együttesen volt közös erdőbirtoka.

A nyíllal való sorsolás során a közemberek egy nyilat húztak, a lófők legáltalább kettőt (Bodor György kutatása szerint a tisztségviselésre soros lófőség után járt többlet), a főemberek később kialakult rendjéhez tartozók még többlet. A lóföknél az ilyen többletjuttatás ellentétele részben az volt, hogy a nagyobb egységek tisztségeit kötelesek voltak viselni és addig, amíg Mátyás király a régi rendet fel nem bolygatta, lovon kellett szolgálniuk az országot, ha tegyverbe hívták őket.

Látjuk tehát, hogy a lófőség kötelezettségekkel is járt ugyan, de előnye is voltak. Amikor bírászkodás kötelezettsége hárult egy ágra, az ág saját kebeléből jelölte ki azt, aki ténylegesen bírászkodik és a bírászkodó mellé – ugyancsak lófökből – székülőket (assessor) is tettek, akik a kiszabott pénzbírságokból jövedelemhez is jutottak.

A székelység erősen védekezett az ellen, hogy a királyok közéjük kívülről adománybirtokost plántáljanak. Földterületüket ősi foglalású földnek tekintették, ahol nem érvényesülhetett a királynak sem adományozási, sem birtokelkobzási, sem birtoköröklési joga, mint egyebütt Erdélyben. Ha a székelynek fiúutóda nem volt, leánya örökölte a jogot, hogy részt vegyen a nyílföld-kiosztásban. Az ilyen *fiúleány* megelőzte tehát a testvér öröklését. Apor Ilona fiúleány esetében például ennek mindkét férjétől származó fiai az Apor nevet viselték (amire Rugonfalvi Kiss rámutat). Ha sem leánya, sem egyéb rokona nem volt az elhunytnak, akkor a szomszédok örökölték jogosultságát.

Az idők folyamán a földközösség mind több helyen megszűnt. A székely birtoklási jog ekkor már nemcsak a nyílföldből való részesedés jogát jelentette, hanem valóságos birtokterület megtartását tulajdonként. Míg egyebütt a főbenjáró

bűncselekményt elkövetőnek birtokát a király elkobozhatta, a székelyeknél ezt nem tehette, mert ha a bűnöstől el is vette, a birtoklás azokra szállt, akik a bűnös elhalálózása esetén utána örökölték volna.

Mely területet foglalta el tehát a székelység – nyomkövetésünk eddigi állása szerint – a keletre nyomulás során? A mai Marosvásárhelytől kezdődőleg mintegy háromszor annyi területet vettek birtokba, mint amennyit a Maros jobb partjától nyugatra eleddig birtokoltak. Így benépesítették azt a területet, amelyen később Marosszék kialakulhatott, a Nyárád – és részben a Kis-Küküllő – völgyén haladva. A Bodor György vázlatán feltüntetett lófőségek arra a következtetésre vezetnek, hogy az Örlóc-nem Szovát- és Seprőd-ága, a Meggyes-nem Dudor-, Meggyes-, Kürt- és Gyáros-ága, az Ábrán-nem Új- és Nagy-ága, a Jenő-nem Szomorú-ága, a Halom-nem Péter- és Názán-ága ebben a keletre nyomulásban résztvett. Ez azonban nem jelenti, hogy az Adorján-nem béliek és az itt nem említett 13 ág tagjai nem vehettek szintén részt benne. Az imént leírt területtől délkeletre, vagyis a későbbi Udvarhelyszék területén a Kis- és a Nagy-Küküllő forrásvidékétől és utóbbi felső folyásától kezdve nemcsak a Nyikó, hanem a Kis- és a Nagyhomoród tája is betelepült.

A székelység tehát Szent István idején Csigla mezejét, vagyis a Mezőséget e keletre nyomulással – mondhatni – kiűritette. Az így kialakult települési területen közelebb jutottak a magasabb hegyek világához, de a vidék lankái, vizei az erdőgazdálkodás mellett a földművelő életet és az állattenyésztést is lehetővé tették. A székelység így közvetlen közelébe került annak a területnek, amelyet Csíksózágnak nevezhetünk. A „csík” szó török jelentése határ. Valószínűleg a besenyők vagy az uzok nevezték el Csíknak a Hargita és a Keleti-Kárpátok közti területet. Ez lett a továbbnyomulás következő célja.

CSÍKORSZÁG ELFOGLALÁSA

A keleti területeket eleinte a besenyők országa határolta. A *besenyők* 889-ig a Jajyk (Ural) folyó tájékán laktak. Őket keletről az – ugyancsak a török népek közé tartozó – *oguzok* ekkor megtámadták, a szintén török *kazárok* segítségével. A vereséget szenvedett besenyők legnagyobb része nyugatra menekült. Néhány év múlva, a bolgárokkal szövetkezve, az Etelközben élő hétmagyarokat támadták meg, és arra serkentették őket, hogy a Kárpátokon belülrre vonuljanak. A későbbi Moldova területén alapított országukból a besenyők átátsaptak a Kárpátokon innenre is.

Egyes töredékeik békésen is telepedtek ide. Árpád fia, Zultán idején a Fertő-tó, Taksony idején a Tisza, majd később a Duna táján és egybeült bukkannak fel településeik. Így kerülhettek az előzőekben leírt székely keletre nyomulás során elfoglalt területtől délkeletre, a Vargyas folyó tájékára, Bardóc, Bibarcfalva környékére és még Barót, Bacon háromszéki tájára is.

A besenyők azonban a moldovai tájon sem szabadultak meg az oguzok egyik részétől, az *úzóktól*, akiket az ugyancsak török nyelvű *kunok* nyomtak keletről. A kunok 1055-ben érkeztek a Dnyeper vidékére és 1060-ban annyira szorongatták az úzókat, hogy egy részük elmenekült nyugat felé, más részük beállt a kunok közé. A menekült úzok behatoltak Csíksországba, amely akkoriban nemcsak a későbbi Csík vármegye területe volt, hanem Háromszék jó része és még a Barcaság széle is.

E területen az *úzok nyomát* – amint Rásonyi László kifejti – északon a Görgény név, délebbre az Úz patak, a Nemere-hegység, az Ojtoz, Maksa, Makfalva, Kökös, Tatrang és Türkös neve őrzi.

Mivel a kunok nyomása tovább tartott, az úzok megkísérelték, hogy mélyebben hatoljanak Erdélybe. Oslu vezérük hadjárata azonban balsikerrel járt. 1068-ban Salamon király serege, amelyben Géza és László királyi hercegek is küzdöttek három oszlopban, Kerlés mellett megrohanta az úzok seregét, amely a Cserhalmon védekezett.

E nagy győzelem folytán *Szent László*, aki egy (a monda szerint kun) vitézt, amikor az rablott magyar lánnyal menekülni próbált, párharcban legyőzött, rendkívül népszerű lett a Székelyföldön. A középkorban itt 10 templomban örökítették meg e viadal eseményeit. Ilyen Szent László legendájáról szóló kép készült a Csíkmenaságon, Marosvásárhelyt, Homoród-szentmártonon. Erdőfülén, Oklándon, Bibarcfalván, Bögzőn, Derzsen, Kilyéne, Gelencén és Maksán levő templomokban.

Az így két oldalról is szorongatott úzok elhagyták Csíkországot és néhány szórványukat hátrahagyva, délnek menekültek. A Balkán-félszigeten az odáig hatolt úzok járvány áldozatai lettek.

Az úzok menekülése és a kunok érkezése közötti időben az (e könyvben) Csíkországnak nevezett terület gazdátlaná vált. Veszélyes lett volna egy, az úzoknál is veszedelmesebbnek látszó nép prédájául üresen hagyni. Ezért a következő években magyarokkal kellett betelepíteni. Mint ahogy a délre nyomuláskor minden hadból egy-egy rész, a keletre nyomuláskor pedig már – a hadak két-két nemre és 24 ágra osztása folytán – a nemek, illetve ágak egy-egy csoportja vonult tovább együttesen letelepülni, a Csík–Gyergyó–Kászon néven ismertté vált területre is jutottak az ágakból, nemekből települők. Ezért találjuk meg a Maros táji, később Maros széknek nevezett terület (feljegyzésekben rögzített) szerkezeti formáját Csík–Gyergyó–Kászonban is. Innen nem maradt ugyan írásbeli nyom mind a huszonnégy ágról, de ami töredékesen megmaradt, az elég világosan utal arra, hogy ez ágak ott is megvoltak. A település azonban a korábbiaktól annyiban eltért, hogy – részben a terület földrajzi alakulása, a folyómenti völgyek szélessége, részben a veszélyeztetett határ közelsége folytán – nagyobb faluk alakultak. Egy-egy faluba tehát több ág jutott és így a lófők ágszázaihoz tartozók

közül több élt egy faluban és a közemberek *tizedesei* a falu egy-egy része, az ún. *tízések* vezetői lettek.

Egyik-másik tízes neve őrzi annak emlékét, hogy melyik ágbeliek települése volt, de a tízesek nevei, amelyekről Orbán Balázs, Bartalis Ágost és Bodor György jegyzékai tanúskodnak, azt mutatják, hogy a nevek nem egyszerűen módosultak, meg is változtak, új tízesek is keletkeztek.

A több tízesből álló falu közösen épített templomot és rendszerint ennek védőszentjéről nevezték el a falut is. Ez annak oka, hogy a Hargitától keletre levő területen lényegesen kevesebb a régies falunév, mint a nyugatabbra levő tájon.

Felmerülhet az a kérdés is, hogy e jelentékeny terület betelepítése történhetett-e a Maros, illetve Udvarhely szék alapjául szolgáló terület népfeltelepítéséből? Erre biztos feleletet nem tudunk adni, de lehet, hogy székelyek nyugatról, vagyis Magyarországról nyugati széléről való idetelepítése is szóba jöhet.

Erre a feltevésre két ok indíthat. Az egyik az, hogy a nyugat-magyarországi határszélen volt székelység aránylag gyorsan elsorvadt. A másik ok az, hogy *Benkő Loránd* kutatása szerint a székelyföldi nyelvjárásoknak és a nyugatabbra levő területek nyelvjárásainak vannak egyes hasonlatosságai. Szerinte a csiki és a kézdi területé az Őrségével, az orbai részé a nyugat-dunántúlival, a Baranya, Tolna és egykori Valkó vármegyei területé az Udvarhelyszéken találhatóival, a Pozsony környékén beszélt a marosszékivel mutat egyezéseket. Tekintve, hogy főleg szavak elterjedtségéből indul ki, lehetséges, hogy aránylag nem túl nagy számú áttelepülő hozott magával tájszavakat és ezek el is terjedtek egy-egy tájon, az áttelepülés után. Még sok alapos vizsgálatra lenne szükség ahhoz, hogy e kérdésben valamivel tisztábban láthassunk.

A csík-gyergyó-kászoni területtől délre fekvő, később háromszékivé váló terület ez időben még nem volt székelyekkel betölthető. Az ásatások, amelyekről Székely Zoltán számolt be, mutatják, hogy a háromszéki területet is betelepítették a 11. és a 12. században. II. Géza, III. István, III. Béla pénzeit is megtalálták sírokból. E települések azonban nem székelyekéi, hanem más magyarokéi voltak.

A „Csíkországi ütem”-ben tehát a székelység csak a Maros és az Olt legfelsőbb folyásának táját népesítette be. Így jutot-

tak arra a tájra, amely annyi természeti szépségben bővelkedik. Gondoljunk csak Tusnádra és a Szent Anna-tóra, a Gyergyai-havasokra és a Békási-szorosra, meg Borszékre. Túl is ereszkedtek így a Keleti-Kárpátok főgerincének vonalán.

Hogy e terület védelmi szempontból mennyire jelentős volt, azt akkor érzékelhetjük, ha tudjuk, hogy 1166-ban a bizánci császárság serege itt próbált betörni. III. István magyar király nagybátyjait, II. Lászlót, majd IV. Istvánt, mint ellenkirályokat támogatták. II. László 1163. január 14-én, IV. István pedig 1165. április 11-én meghalt. Ekkor Mánuel császár elfoglalta a Szerémséget Zimonnal. Ez időben Mánuel azzal a gondolattal is foglalkozott, hogy III. István nála levő öccsét – a későbbi III. Bélát – nemcsak saját utódává, hanem magyar királlyá is teszi. Az erről értesült III. István vissza akarta foglalni a Szerémséget és serege Dienes ispán vezetésével 1166 elején győzelmet is aratott. A császár serege ez évben még Moldova irányából próbálta megtámadni III. István országát. Vatatzész Leó és Dukász János vezetésével sereget küldött be. E sereg azonban már nem jutott be mélyebben Erdélybe. Ez a hadjárat bizonyította, hogy a – Szent László győzelmei óta kevésbé támadásra kész – kunokon kívül egyéb veszély is fenyegetheti erről az országot.

Azt a feltevést, hogy a csíki táj székely betelepülése aránylag korai lehetett, alátámasztja még egy tény. Az 1882. évi erdélyi egyházmegyei schematizmusból kitűnik, hogy Csík-mindszenten 1188-ból való feliratot találtak kőbe vésvé. Ahol ekkorra már kőtemplom vagy legalábbis kápolna épült, ott jó ideje megállapodott lakosságnak is kellett lennie.

A HÁROMSZÉKI LETELEPÜLÉS

Az Erdélytől keletre letelepedett *kunok* Kuteszk, majd Kapolcs és Ákus vezéreik vezetésével 1086-ban egyszer, 1091-ben kétszer is betörték. Szent László mindháromszor kiverte őket. Ezután 1210-ig a kun portyázók a magyar királyság területe helyett inkább a keletrómai császárság felé vették útjukat. Amikor azonban a Barcaságot feldúlták, II. András király 1211-ben behívta a *német lovagrendieket* és ezek Brassó vidékére németeket telepítettek, várakat építettek. Nemsokára már a Kárpátokon túlra is telepítettek németeket és magyarokat, és ott is terjeszkedni kezdtek. András király apjának, III. Bélának tett ígéretét beváltandó 1217-ben kereszteshadjáráttal a Szentföldre indult. A következő évben Szírián, Kisázsian és a latin császárságon át tért haza (amely utóbbi a keletrómai birodalom helyébe lépett néhány évtizedre). A távolléte során felgyűlt bajok és a fiával, IV. Bélával való viszály rendezése után II. András király a nagyon elhatalmasodott, önállóságra törekvő lovagok megfékezését, sőt kiűzését vette tervbe. Kb. 1223-ban a későbbi Szászsebes vidékétől Szászkezd tájáig húzódó déli székelységet a megrikult lakosságú, (s eladdig az erdélyi Fejér vármegyéhez tartozó) délkeleti területre telepítette át, de néhány apróbb zárvány továbbra is Fejér vármegye kötelékében maradt.

A Sebes folyó környékiek, akiket Örlóc hadbelieknek vélünk, a jobbszárnyon, a kialakulandó Sepsiszek területén helyezkedtek el teljes létszámban. Egyesek, akik a régi. Sebes menti haza környékén már birtokokat szereztek volt, most e (székely területen kívüli) birtokokat eladogatták. A régi sebesi területet tehát a székelyek mondhatni teljesen elhagy-

ták. A már ismertetett délre nyomulásban részt vett székek azonban nem valamennyien települtek át a később háromszékinek nevezett területre. A balszárnyon levő kézdi székek, – akiket mi a Jenő-hadhoz tartozóknak vélünk már nem teljes mértékben települtek át a jövődi Kézdiszék területére. Azt a területet, amelyből később a szászok Segesvár és Kőhalom széke kialakult, teljesen elhagyták, ám azon a területen, amelyből Medgyes és Selyk szék alakult ki, még ott maradtak.

A derékhad népe, amely (a fentebb kifejtett vélekedés szerint) a Nagyenyedtől a későbbi Szerdahelyszékre is kiterjedő tájékon lakott, Erdély legdélekeletibb sarkába került. Mivel a 14. század eleji pápai tizedjegyzék nem említi, egyesek úgy vélik, hogy az új Orbai szék jövődi területe esetleg Brassó vidékéhez, vagy a Kárpátokon kívüli területekhez kapcsolódott, ahol rövidesen a milkói püspökséget alapították a kunok részére. Nem lehetetlen, hogy átmenetileg voltak különleges helyzetre való törekvések, de nem látszik valószínűnek, hogy állandó jeleggel elszakították volna a területet nemcsak a székelységtől, hanem a másik két háromszéki területtől is.

Ami a pápai tizedjegyzéket illeti, fogyatékos, hiszen Udvarhelyszéken csak 40 falut jelez, holott öt falu leletei bizonyítják, hogy bennük templom állt, bár nincsenek jegyzékbe véve.

A háromszéki táj két jelentősebb folyója az elejétől végéig itt folyó Eeketeügy és a csak áthaladó Olt, amelybe a Feketeügy beleömlik. A lankás területet félkör alakban veszik körül a magasba nyúló (de 2000 m alatt maradó) hegyek. Mint a Székelyföld legnagyobb részén, itt is vannak ásványvíz források. Különleges természeti kincsek itt a kovásznai gyógyforrások és gózlők. Amikor a székek idekerültek, még működött itt a bugyborékoló „pokolsár”. Errefelé van a fojtogató gázú Torjai bűdösbarlang és a Rétyi nyír, amely ma már természetvédelmi terület.

A természeti különlegességeken kívül e terület székeinek szervezete is különlegesnek számít még a székelységen belül is. Amíg az északabbra levőknél az írásbeliség korában a nemeket és az ágakat szokták megemlíteni, amikor valamely

hivatalról, lófőségről volt szó, addig a délieknél általában nem említik a nemet, hanem csak az ágakat. Ennek oka az lehet, hogy a nemek helyett akkoriban még valójában a (még ketté nem oszlott) hadak keretei voltak meg és ezek is úgy helyezkedtek el, hogy az egy-egy hadhoz tartozók egy-egy területi egységbe kerültek, amely egységekből a három szék: Sepsi, Kézdi és Orbai kialakult. Míg az északiaknál mondhatni teljesen ismerjük az ágak nevét, számukat, addig a délieknél számukat nem ismerjük, nevüknek pedig csak egy része maradt fenn.

Bodor György végzett ugyan elemzéseket, amelyekkel a három déli szék ősi szervezetének nyomára igyekezett jönni, de csak igen hiányos adatokból indulhatott ki. Annyit azonban eredményeiből bizonyára elfogadhatunk, hogy délen nem annyi ág volt, mint északon és amellet a déliek területi egységeinek ágai egymásközt sem voltak egyenlő számúak, sőt valószínűleg azonos nevűek sem. Bodor megállapításai szerint Háromszéken öt ág nevét lehet felismerni, ezek: a Kövér fiai-, a Besenyő-, a Koromza-, az Odvor- és – feltételezése szerint – a Zöld-ág. A Kövér fiai elnevezés – amint erről már szót ejtettünk – összefüggésbe hozható Küver személyével. A Besenyő- és a Koromza-ág neve viszont arra mutat, hogy a déli székelyeket a közelükbe letelepedett néptörzsekkel kiegészítették. Az Odvor név esetleg szlávból is eredhet. Annyi tény, hogy a székelyek bejövetele előtt itt éltek szlávok, részben (az itt maradt) Fejér vármegyei zárványokon, az ott található névanyag tanúsága szerint, de székelyföldi területen is.

Árkos falunál volt egy Oroszfalu nevű dűlő, Maksán Oroszútkelő, Oroszút, Léczfalván Oroszút, Dálnokon Oroszút, Albisban Oroszútra-kelő, Alsócsernátonban Oroszútátalkelő dűlőnevek vannak, amellet, hogy a székelyföldivé lett faluk neve között is akad olyan, mint Csernáton, amely minden bizonnyal szláv eredetű.

Valószínű ezenkívül, hogy *blakok* (a karluk törökök hetedik törzsének tagjai) is kerültek itt a székelyek közé. Erre nemcsak az utal, hogy Kézai idejében, vagyis a 13. század második felében az ő feljegyzése szerint a székelyek blakok-

kal vegyesen éltek, hanem az is, hogy Zágon neve – Rásonyi László szakszerű magyarázata szerint – szintén karluk török eredetű, vagyis ezeknek a törököknek hozzánk sodródott töredékére vezethető vissza. A 13. század első felében okirati nyoma is van annak, hogy volt egy terület az Olt vidékén, amelyet 1222-ben a blakok földjének neveztek, a székelyek földjének mellette létét jelezve. 1223-ban a kerci apátság Olt menti birtoka közelében említik a blakokat. 1224-ben a szebeni és a hozzájuk kapcsolódó szászoknak adott, Andreanumnak nevezett kiváltságlevél pedig a blakok és besenyők erdejét említi a szászok közelében. Az 1241–1242 évi tatárjárás azonban ezeket a határvédelembé belesodródott blakokat igen erősen sújtotta. A mongolok Bogutáj vezette hadosztálya, amely az Ojtozi-szoroson jött be, az Olt vidékét is pusztította, a kivonuló mongolok három hadteste közül az egyik a vöröstoronyi, a másik a töröcsvári útvonalon hurcolta magával zsákmányát és foglyait. Alig képzelhető, hogy e vészterhes napok nyomtalanul vonultak el a blakok felett, sőt mivel ezután okiratok már többé nem is említik őket, kétségtelen, hogy jelentéktelen töredékké zsugorodtak, amely a székelyek között keresett menedéket.

Itt tehát négy-ötfféle néptöredék beolvadásáról lehet szó. Ha pedig a székelység ennyit be tudott olvasztani, anélkül, hogy későbbre érdemleges nyomuk maradjon, akkor e töredékeknél jelentősebb székelységnek kellett délkeleten laknia. Ez pedig arra utal, hogy jóval több déli székely ágnak kellett lennie annál, amennyit ismerünk. Nem túlzás talán, ha azt mondjuk, hogy legalább hét, de esetleg még több déli ág nevét nem ismerjük.

A háromszéki betelepítésnek lehetett egy olyan ága is, amely a Vargyas-völgyi, Barót, Bardóc, Bacon, Bibarcfalva környéki besenyőket is bevonta ebbe a telepítésbe. Erre elegendő bizonyíték ugyan nincs, de két érv szól mellette. Az egyik az, hogy Háromszéknek éppen nem a Sepsi részén, hanem Kézdi területén bukkan fel később a Besenyő-ág neve, a másik pedig az, hogy nem tudunk arról, hogy a későbbi Udvarhelyszékhez kapcsolódott Vargyas vidéki területen felbukkant volna Besenyő-ág. Gondolni lehet arra is, hogy mi-

vel a kunoknak Ulas nemzetsége is volt és Bardócnál Olasztelek nevű falu van, a bardóci székelyekhez kun töredék került. A Bibarc (Bejbarsz, azaz párdúc úr) elnevezés is lehet kun jellegű.

A háromszéki település rendszere némileg hasonlított a csíkihoz, mert itt is voltak nagyobb tömörülések, ahová több tizesre való ember telepedett le. Bodor György tizegynéhány háromszéki tizesnek a nevét gyűjtötte össze. A faluk nagyobb része azonban itt kisebb volt és nem oszlott tizesekre.

AZ ARANYOSHOZ TELEPÜLÉS

A székelység középkori településeinek sorát az Aranyoshoz való település rekeszti be. Erről már közvetlenebb okirati forrás is maradt.

Amikor a kézdi székelyeket a Nagy-Küküllő bal partja mentén húzódó területről (1224-ig) nagyobbbrészt kivonták, akkor a későbbi Kétszék (Medgyes és Nagyselyk) területén még ottmaradt a kézdiék jelentős része, de nem sokáig, mert a második nemzedék már ismét helyet változtatott. 1266-ban kiürített területüket újonnan betelepített németek foglalták el, a székelyek pedig az Aranyos táján rendezték be új otthonukat. Erről V. István király (ő saját magát számozta így, nem vévén figyelembe, hogy Szent István apja, Géza is István névre kereszteltette magát és királyként tisztelték) oklevelet állított ki. Az adományozást 1289-ben IV. László király megerősítette. Az erről kiadott oklevél szerint már István király a székelyeknek adta a tordai várhoz tartozó aranyosi területet a neki tett szolgálatokért.

A szolgálat, amelyre az oklevél céloz, valószínűleg az öregebb király (István édesapja), IV. Béla ellen 1264–1265-ben viselt hadjáratral kapcsolatos, amely hadjárat az ifjabb király, István isaszegi győzelmével végződött.

Felmerül azonban a kérdés, hogy miért néptelenedett el az Aranyos menti terület, hová lettek lakói? Hogy erre feleletet kereshessünk, a kunokkal és a csángókkal, továbbá István király tevékenységével is kell kissé foglalkoznunk.

A *kunok*, akiknek birodalma egykor az Al-Dunától a Balkas-tóig húzódott, sokáig voltak a magyar király birodalmával „hidegháborús” kapcsolatban, a hozzájuk küldött hitté-

rítőket sem akarták befogadni. Két körülmény azonban megváltoztatta a helyzetet. Az egyik az volt, hogy 1223. május 31 -én a Fekete-tengertől északra a Khalka folyónál a Szübötej és Dzsebe vezette mongol sereg súlyos csapást mért a szövetséges kun-orosz seregére. E csata eredményeként a hosszan elnyúlt Kunország kettészakadt. A keleti részen rekedtek beálltak a mongol birodalom seregébe, s tatárokként kezdtek szerepelni és így maradtak meg a mai napig. A nyugati kunokat közben már a Kárpátok karélyán kívül terjeszkedő német lovagok is szorongatták. A kunok így rájöttek arra, amit i. e. 300 körül Csandragupta Maurya indiai nagykirály kancellárja, Kautilja megírt – a Macchiavellin is túlmenő gyakorlatiasságáról tanúskodó –, „Arthasásztra” című könyvében: a király legyen jóban szomszédainak szomszédáival. Így II. András abbéli igyekezete, hogy a neki (de a kunoknak is) kellemetlen szomszéd hatalommá nőtt német lovagokat kiűzhesse, támogatókra talált. A csapások rugalmasabbá tették a kunokat és mivel a mongol terjeszkedés egyre erősebben veszélyeztette őket kelet felől, hajlandók voltak a magyarokkal kiegyezni. Most már nem utasították el a hittérítőket, sőt 1227-ben áttérésük ügyében küldöttséget menesztettek a magyarokhoz. A következő évben, élükön Borcs fejedelmükkel, ezrével keresztelkedtek meg és IV. Béla, aki akkor ifjabb királyként Erdélyben uralkodott, keresztapaként jelen volt a keresztelőn. Megalakult a közvetlenül a pápa alá rendelt *milkói püspökség*, amelyet megfelelő magyar segéderőkkel láttak el. Így a németek által áttelepített magyarok után újabb magyar csoport került a Kárpátokon kívülre, ők lettek a *csángók* ősei. Amikor néhány évtized múlva a tatárjárás végigsepert a vidéken, a püspöki szék több évtizedre megürült, de az áttelepültek nem pusztultak ki teljesen.

Még mielőtt Batu serege Kunországba rontott, 1239-ben, Köten kán – aki már a Khalka menti csatában részt vett –, IV. Bélától menedéket kért és kapott. Ettől kezdve viselték a magyar királyok „a kunok királya” címet is. A mongolokhoz csatlakozott tatárok érkeztek a magyarok meggyilkolták Köten kánt, de a mongolok kivonulása után 1242-ben IV. Bélának sikerült megengesztelnie a kunokat. Fiát, Istvánt

összeházasította Erzsébettel, aki magát „a kun császár leánya”-nak címezte. Az ország újjáépítése során már majdnem 10 év telt el, amikor 1261-ben István, mint ifjabb király átvehette Erdély és peremvidékének uralmát. Míg IV. Béla, mint öregebb király, tovább viselte „Kunország királya” címét, 1263-ban István felvette a „Dominus Cumanorum”, vagyis „a kunok ura” címet. Ezzel nem fényes rangot kapott, hanem teendőket, hiszen Kunország még inkább szétzilálódott a tatárjárás során, mint Magyarország.

Ezek az előzmények bátorítanak arra a következtetésre, hogy István király Kunországba irányította a tordai várbirtok embereit, ezért néptelenedett el az Aranyos vidéke. Lükő Gábor a Szamos menti magyarok és a moldovai csángók közt néprajzi, Csüri Bálint pedig nyelvjárási rokon vonásokat talált. A Szamos mentét az Aranyostól pedig csak a Feleki-tető választja el.

A Medgyes környékéről jött kézdi székelyek tehát valószínűleg a szervezeten a Kárpátokon túlra vonulóktól kapták meg az aranyosi területet, nem mint járványban, vagy háborúban elpusztultak hajlékát, és nem is olyan területet, amelyen nekik kellett volna az első lépéseket megtenniük ahhoz, hogy művelhetővé tegyék. III. András 1291-ben kiadott adomány megerősítő oklevele szerint „az Aranyosnál levő kézdi székelyek” 29 falu területét kapták meg, de az nem tűnik ki, hogy minden falut újra benépesítettek-e. Alighanem helyes Bodor Györgynek az a következtetése, hogy kezdetben csak 24 településen éltek.

Egy 15. század végi feljegyzés, amelyet a Székely Oklevéltár (I. 295.) közöl, említi, hogy az Aranyos mellé települők „maguk közül hat hadnagyot, azaz hat nemet választottak”. Itt valószínűleg felületes fogalmazásról van szó. Talán azt akarta a feljegyzés készítője rögzíteni, hogy az újonnan kialakuló aranyosi terület székelysége a hozzá most már legközelebb levő Maros menti székelység szervezeti formájához alkalmazkodott: hat nemre és 24 ágra szerveződött, ami az itt alakuló faluk számához közel álló szám. Mivel régen a nemeknek voltak igaztevő bírái, „nemen kedek”, az sem lehetetlen, hogy a nemek katonásabb jellegű főtisztjeit „had-

nagy”-nak nevezték. Mindez talán arra vall, hogy az Aranyos mellé kerültek hangsúlyozni akarták azt, hogy most már ők is olyan jelentőségű egységet alkotnak, mint amilyen egységek a többi erdélyi székelyeknél már fejlődőben voltak.

Magának az aranyosi területnek félhold alakú nyúlványa és az ettől körülvett Torda vármegyei terület arra mutat, hogy nem a földrajzi alakulatok, hadászati szempontok határozták meg e terület formáját. Így tehát az egész aranyosi székely tájék nem egységes jellegű. Egy része lapályos, de vannak a hegyekre felkapaszkodó területek is. Természeti szépségek tulajdonképp csak a határterületen vannak: északon Mészkö falu közelében a Tordai hasadék, nyugaton pedig. Székelyhidas közelében, Torockónál a háromcsúcsú Székelykő, amelynek két csúcsán az egykori Székelyvár és a Csegezi vár nyomai találhatóak.

Előbbi arról emlékeztet, hogy amikor 1285 tavaszán a nogáji tatárok Erdélybe nyomultak, akkor az itt lakó székelyek a vár alatt a tatárok seregét megverték és több mint ezernyi foglyot kiszabadítottak. Ezért kapták menedékkül a torockai várat.

Bár kicsi volt az aranyosi székely terület, egy városkája ki-fejlődött: Felvinc. Rangját azonban csak egy ideig tudta megtartani.

A NEMZETSÉGI SZERVEZETTŐL A TERÜLETI SZERVEZETIG

A székelység egyik igen jellegzetes vonása, hogy régi szervezetét, illetve annak maradványait sokáig megőrizte. Ez a szervezet, amelyet már többször említettünk, nemzetségének nevezhető, mert leszármazás alapján szálltak a jogok és kötelezettségek nemcsak apáról fiúra, hanem esetleg leányágon is. Alapelv volt, hogy a nemzetségi köteléknek nem szabad megszakadnia. Ha nem voltak fiak, akkor a leányok, ha ők sem, egyéb férfirokonok örököltek. Ha ilyen ágon sem volt utód, a szomszédság következett örökösként. Ez annyit jelentett, hogy a szervezet osztódhatott, kiegészülhetett, az ezzel járó szerepek sokszorozódhattak. Más népek töredékeit, sőt egyéneket is befogadhattak (meg is történt nemegyszer). Ha azonban egy szervezeti egység már megvolt, azt nem engedték megszűnni (kihalni).

Éppen ezért tévesnek kell tekinteni azt a feltevést, amely egy 1427-i okiraton alapul (SzO. I. 122.). Kézdi területen Torjavásárhelyet (ma Kézdivásárhely) illetőleg említik, hogy ott őt „genealogia” között birtokmegosztásról van szó. Ám a „genealogia” szó itt nem nemet, hanem ágat jelem. Ebből nem lehet arra következtetni, hogy hat nemnek kellett volna lennie Kézdiiben, de egy már elsorvadt. Az azonban elképzelhető, hogy eredetileg kevesebb ág volt és helyette többet létesítettek.

Korábban felsoroltuk a nyugatabbra (magyaroszági területen) talált olyan helyneveket, amelyekről gyanítottuk, hogy székely nem- vagy ágnevből erednek. Most foglaljuk össze, hogy milyen nem- és ágneveket találunk a Székelyföld északi részében. [A (+) azt jelzi, hogy a megjelölt elnevezést nem lehet vizsgálatra használni, mert összetéveszthető, újkeletű;

a * azt jelzi, hogy a nem- és ág-név – azonossága folytán – külön vizsgálatot nem igényel.]

Örlőc-nem: Szovát-, Bod-, Seprőd-, Ecken-ág.

Meggyes-nem: Dudor-, Kürt-(+), Gyáros-, Meggyes-*ág.

Adorján-nem: Vaja-, Telegd-, Vácmán-, Poson-ág.

Ábrán-nem: Új-(+), Karácson-(+), Gyerő-(+), Nagy-ág(+).

Jenő-nem(+): Boroszló-, Balási-, Új-(+), Szomorú-ág.

Halom-nem: Halond-*, Názán-, Péter-(+), György-ág).

A déli ágak közül Kézdiven Besenyő-ág, Sepsiben Kövér-fiai, Odvor- és Koromza-ág fordul elő. Ismeretlen helyen a kérdéses Zöld-ág.

A korábbiakban felsorolt helynevek között egy sincs, amely a Názán-ág nevére hasonlítana, helynévként ez csak a marosszéki területen található. A Gyáros-ágnév sem fordul elő ilyen formában, kivéve a Székelyudvarhelyhez tartozott Gyárosfalvát, de magashangú változatban, „Gyéres”-ként igen. Azonosítása tehát kétséges. A Vácmán-ágnével a Vácány név egyeztethető, ez és a Dudar (Dudor) csak egyszer fordul elő. Az Ecken, Boroszló és Seprőd két-két esetben fordul elő, de nem mindig vitathatatlan változatban. A Szomorú és a Pozson három-háromszor fordul elő, a Telegd négyszer, tehát megüthetik az elfogadható mértéket, a további vizsgálat során nem mellőzhetők. A Halom és a Szovát, illetve változataik hét-hét helyen fordulnak elő, így a további vizsgálatra alkalmasnak minősíthetjük őket. A tízszer előforduló Vaja, a tizenegyszer előforduló Bod (néhol régies Bud alakban, ami a török népeknél előforduló „bálvány” jelentésű szóból eredhet), továbbá a Balázs vagy Balazsé alakban majdnem negyvenszer előforduló Balázs név erősen valószínűsítettnek tekinthető, még akkor is, ha az utóbbi előfordulása számos helyen esetleg aggályos lehet.

A török nyelvből „álhatatos” vagy „kitartó” jelentéssel megfejtendő Örlőc nem-név ebben a formában sehol nem volt

található, de a Felvidéken három helyen van Orló, Orló, és nem elképzelhetetlen, hogy a név a szlovákok ajkán vesztette el eredeti magas hangzását. Óvatosságból azonban ezt a magyarázatot sem lehet teljesen kielégítőnek elfogadni. Az Örlóc-nemhez tartozó ágak neve azonban 23 helyen szerepelvén, az Örlóc-nem létét ennek figyelembevételével kell mérlegelni.

A Meggyes nem-név huszonhétszer fordul elő, ugyancsak aránylag jól valószínűsítettnek lehet tekinteni (habár lehet, hogy egy-egy helyen valóban meggyről nevezték el a kérdéses helyet). Az Adorján nem-név eredeti formáját, az Odurjánt (ami törökül „30 íj”, „oldal” vagy „lélek” jelentéssel értelmezhető; a baskiroknál is van „berján”, vagyis „egy lélek” elnevezés) egy tolnai puszta neve Odorján formában őrizte meg. Keresztény változatát, az Adorjánt, Adriánt 17 helyen találjuk. Az Ábrán nem-név (ami törökül védőt jelent) a keresztény Ábrahám vagy az eredetibb Ábrány formában huszonhét helyen találjuk.

Mivel ott, ahol egy szervezethez több falura való ember tartozik, egyik falut sem szokták a szervezetről elnevezni, az is lehet, hogy a helynevek jegyzéke éppen a nagyobb halmazban együttlakók otlletére nem utal. Mégis meg kell próbálni, hogy a nevek halmazából valami magyarázatot keressünk.

A déli székelység 5 ismert ágának neve körül kettő idegen népre vonatkozik. A *besenyők* valószínűleg a háromszéki település során kapcsolódtak a székelységhez, de a *korozminok* esetleg már korábban. Éppen Tolna területén, ahol annyi székelyekre utaló helynév és lelet található, van egy Koromzó falu.

A székelyföldi Koromza-ágnévhez hasonló neve emlékeztet arra a népre, amely hihetőleg az Aral-tótól délre levő Hovarezből származott, amelynek lakói eredetileg iráni nyelvet beszéltek, Czeglédy Károly magyarázata szerint még a 7. század derekáig uralkodott Szasszanidák idején is. Minthogy a Szasszanida család uralmának Omar kalifa arabjai a 636-i kadeziai és 642-i nehavendi csatákkal vetettek véget, a valószínűség amellettszól, hogy a Kárpát-medencébe a koromzák töredéke a 7. század második felében jutott. Azonosításuk a káliz (kualuz, kaláz) néptöredékkel nem bizonyítható megnyugtatóan, még kevésbé a böszörményekkel (mohamedánokkal).

Talán a Győr vármegyei Koroncó helynév is velük hozható kapcsolatba.

A székelyekhez való korai csatlakozást azért lehet valószínűnek vélni, mert ha a székelységet egyszerre árasztotta volna el a hozzájuk kapcsolódó néptörödékek sora, a beolvadás nemcsak ilyen csekély, alig észrevehető nyomot hagyott volna. Úgy tűnik, hogy legelőször *szavartok* (szabirok) – akiknek a kazár birodalomban jelentős súlyuk volt és a 6. század első felében jöttek Európába –, töredéke illeszkedett a székely szervezetbe, annak Szováát-ágaként. Azután jöttek talán a koromzák, majd a blakok, utánuk a besenyők.

A déli székelység Odvor-ágára helynévként csak a Pozsega vármegyei Odvorci utalhatna, de kérdéses, hogy e két név közt valóban van-e kapcsolat. Nem elképzelhetetlen, hogy amint a csíkországi telepítéskor feltételeztük a nyugat-magyarországi határról érkező erősítést, fel kell vetődnie annak a gondolatnak, hogy a háromszéki telepítéshez viszont esetleg a Dráva–Száva közéről is érkeztek magyarok.

A Kövér-fiai ágról úgy véljük, hogy a székelység régi magvához tartozott, a Zöld-ág létéről pedig semmi olyan támpontunk nincs, amely szerepére nézve tájékoztatást adhatna.

Mindenesetre ezek az eszme-futtatások mutatják, hogy a megoldatlan kérdések milyen tömege tolul felénk, minél mélyebben és távolabbi időkre igyekszünk behatolni a székelyek sorsának ismeretébe. Mégis tovább kell próbálkoznunk.

A legnehezebben megoldható kérdések közé tartozik, hogy az Erdélytől nyugatra volt magyarországi székelység-nél milyen kapcsolatok nyomait őrzik a vizsgálat alá vont nem- és ágnevek? A megoldás esélyére számítva abból kell azonban kiindulnunk, hogy a három hadra oszlás kezdetben megvolt, sőt a 24 ág rendszerének régi voltát is feltételezhetjük, mivel a többi lovas népeknél is alapvetően mutatkoznak részarányosságot jól mutató rendszerek. E részarányosságot a népek megoszlása, csatlakozásuk szokta megváltoztatni. Azt, hogy ebből induljunk ki, támogatja, hogy a magyarországi területen is bőven előfordulnak oly ágnevek, amelyek Erdélyben is megtalálhatók, illetve a három hadnak szinte az egész országban való jelenlétére utalnak. Arra is

gondolnunk kell, hogy az Erdélyben szereplő ágnevek másutt esetleg csak személynévekként, vagy egy-egy lófőséget birtokló család megjelöléseként váltak helynevekké. Ám a valóban eredetileg ágnévből eredő elnevezéseket szét kell választanunk az eredetileg személynévként történt névadásoktól. Ezt az előfordulás gyakorisága és a név régiessége alapján próbálhatjuk meg.

Középen, a derékhadnál kezdjük a vizsgálatot. Látjuk, hogy az Adorján-nem Telegd-, Poson-, Vaja-ágai többé-kevésbé előfordulnak és régieknek látszanak, de a Vácmán név alig fordul elő. A korábbi Ábrán ág-név az ág megerősödésével a kialakuló nem nevévé vált. Ebből azt lehet következtetni, hogy az ősi Odorján-had ágai a Telegd, a Poson, a Vaja és az Ábrán lehettek. A jobbszárnyat nézve az Örlóc-nem ágainál a Bod- és a Szovát-ág neve sokszor előfordul, a Seprőd, Ecken alig. A Meggyes név igen gyakori, Dudor egyszer, a Kürt ritkán, a Gyáros csak az 1609-ben Székelyudvarhelynél említett Gyárosfalvában fordul elő. A Szovát-ágnév csatlakozó szovárdokra utal. Arra lehet következtetni, hogy a Bod régen is ágnév volt, a Meggyes is. Régi név viszont az északon levő Kürt és a délen levő Kövér fiai. Így az Örlóc-had ágai a Bod, a Meggyes, a Kürt és a Kövér fiai lehettek. A balszárnyra térve a Jenő-nemből a Balázsi a leggyakoribb ágnév. A Szomorú és a Boroszló ritka, az Új-ág pedig eleve nem lehet régi. A Halom-nemben a Gyerő, Péter és Halond elnevezés új, a Názán csak Marosszékből fordul elő. Ebből következtetjük, hogy az ősi Jenő-had ágai a Balázsi, a Halom és a Szomorú lehettek. A negyedik ág lehetett a Boroszló-vagy a Zöld-ág, amennyiben Kézdivben tényleg volt ilyen. Más megoldás is elképzelhető, de ezt is érdemes megvizsgálni.

Mivel az ötleteket még szaporítani lehet, talán számítógépes betáplálással lehetne a valósághoz közelebb jutni. Annyi azonban feltétlenül valószínűnek látszik, hogy a magyarországi székelyek ugyanúgy, mint az erdélyi székelyek, a hadak és ágak rendjében élt székelységből sarjadtak. Ám a földhöz kötődés állandósulása a nemzetségi kötelékeket halványította. Az ágak léte a Székelyföldön a 16. század má-

sodik feléig elevenen fennmaradt, ellentétben a magyarországiakkal, ahol létük már néhány évszázaddal korábban jelentőségét veszítette, de vele együtt a székelységhez tartozás tudata is elhomályosodott. Csak itt-ott felbukkanó, ám olyan népi hagyományokban maradt fenn, hogy ezeken a vidékeken valamikor székelyek éltek. A nemek létének fontossága csak az erdélyi székelyek északi részénél maradt fenn addig, amíg az ágaké; a hadak jelentőségét pedig éppúgy elfelejtették, mint ahogy a hétmagyaroknál is feledésbe merült, hogy ők is hadakra oszlottak, legfeljebb a hét vezérről maradt fenn egy-egy emlékfoszlány. Amikor az újabb kori történettudomány felelevenítette, hogy nemcsak vezérek léteztek, hanem népük is volt, akkor is németből fordított törzs névvel illették az egy-egy vezér (talán helyesebben hadnagy) irányította népet.

A hadak valószínű elhelyezkedését a római számmal jelzett megjelölések mutatják. A hadak kettéosztása folytán keletkezett nemek nevét nagy betűvel írjuk. Az ágak elnevezése előtt három arab szám van a túloldali táblázaton. Az első a *Bíró* tisztségére, a második a *Hadnagy* tisztségére sorra kerülés sorszámát jelzi, a harmadik oszlop száma pedig a nemen belüli *Rangsort*. Az egy sorban levő nemek és ágak közös eredetűeknek látszanak.

(A déli székelyeknél az ágnevek csekély részben ismertek, a tisztségviselési sorrendről feljegyzés nem maradt. Ágnévnek véljük a következő elnevezéseket: Kövér fiai-, Odvor-, Besenyő-, Korozma- és esetleg Zöld-ág.)

A Székelyföldre település kialakulása után a nemzetiségi kötelék helyett mindinkább előtérbe lépett a *területhez való kötődés*. Először még csak földrajzi elnevezéseket használtak (pl. sebesi székelyek, kézdi székelyeink, orbai székelyek, telegdi esperességben levő székelyek, erdőháti, marosi, illetve csíki alesperességben levő székelyek, az Aranyoson túli székelyek). 1325-ben jelenik meg elsőként „szék” megjelöléssel Marosszék, mint kifejezetten területi alapon nyugvó szervezet. A többi szék kialakulása hasonló alapon ugyan csak bekövetkezett. A székek közül Marosszék volt az,

Az északi székely régi szervezetek vázlata (Bodor György okfejtése nyomán)

ÖRLŐC-nem				MEGGYES-nem			
B	H	R	ágak	B	H	R	ágak
22.	27.	4.	Szovát	12.	9.	4.	Dudor
4.	1.	3.	Bod	6.	15.	3.	Kürt
16.	13.	2.	Seprőd	18.	3.	2.	Gyáros
10.	19.	1.	Ecken	24.	21.	1.	Meggyes

ADORJÁN-nem				ÁBRÁN-nem			
B	H	R	ágak	B	H	R	ágak
14.	22.	3.	Vaja	9.	17.	3.	Új
20.	4.	1.	Telegd	15.	23.	1.	Karácson
8.	16.	2.	Vácmán	3.	11.	2.	Gyerő
2.	10.	4.	Poson	21.	5.	4.	Nagy

JENŐ-nem				HALOM-nem			
B	H	R	ágak	B	H	R	ágak
1.	14.	1.	Boroszló	17.	12.	1.	Halond
7.	20.	2.	Balási	23.	18.	2.	Náznán
19.	8.	3.	Új	11.	6.	3.	Péter
13.	2.	4.	Szomorú	5.	24.	4.	György

amely aránylag leginkább közeledett a magyar vármegyei rendszer mintájához, mégis ez is megtartotta sokáig a régi nemzetségi rend szabályait.

A területi szervezést azonban a székek jelentkezése csak betetőzte. A király már egy évszázaddal korábban *székely ispánt* nevezett ki, aki a Székelyföld egészére, sőt néha még azon túli területekre is hatáskört kapott. Az első okirattal bizonyítható székely ispán *Szoboszlófi Bagamér* volt, aki-nek 1228–1235 között elvégzett katonai feladatait említik. II. András király idején működött tehát, és bulgáriai hadjáratban vett részt. A 19. század első harmadában Berekeresztúri Kósa Zsigmond egy 1224 körül élt Simon nevű, Nagykállai Kállay Ferenc pedig egy 1220 körül szerepelt Zoltán nevű székely ispánt említ könyvében. Ez utóbbi két ispánról okirati nyom nincs. Ha azonban meggondoljuk, hogy III. Béla király már 1183-ban az erdélyi vármegyék területére illetékes vajdát nevezett ki Lestát személyében, akkor igen valószínűnek látszik, hogy volt már néhány székely ispán Bagamér előtt is, és lehetett néhány ismeretlen utána is. A Bagamér után következő, ismert székely ispán ugyanis István Adorján, 1280 körül. Ezután már sűrűbbek, majd szinte teljesen folyamatosak a székely ispánokra vonatkozó adatok. Azt azonban látjuk névsorukból (Rugonfalvi Kiss István állította össze), hogy az ispánokat a király általában nem a székelyek közül nevezte ki. Az egyetlen a középkori székely ispánok közül, aki esetleg székely lehetett, István Adorján, aki egy székely nem nevét viselte. Persze, az említett – és nem is biztosan létezett – Simont és Zoltánt illetően ilyen irányú találgatásra nincs lehetőség.

III. Béla a keletrómai császárság trónörököse is volt Mánuel császár idején, akihez gyerekkorában került. Ott nevelték és nyilván megismerte az akkor még nagy birodalom közigazgatását is. Ha ő az erdélyi magyar vármegyék élére már vajdát állított, nem látszik valószínűnek, hogy a rendezésből az ugyancsak Erdélyben lakó székelyeket kihagyta volna. Ahogy a vajda, úgy a székely ispán is a király bizalmi embere volt. A bizánci légkörből sarjadó rendezés persze más fogalmakkal dolgozott, mint Árpád honfoglalói. Azok ugyanis

Üsübü mellé csak vele együttműködő bizalmi adtak Velek, majd Őse személyében. A király azonban a székelyek élére már úgy állította emberét, hogy az még alispánnak sem volt köteles székelyt maga mellé venni. Alispánnal csak a középkor alkonyán találkozunk, és akkor is azért, hogy a székely ispánság tisztségét is viselő vajdát, mint bizalmi embere, tehermentesítse.

Nézzük, mi volt az *ispán feladatköre*? Először az, amit Szoboszlófi Bagamérnál már láttunk, vagyis a székely hadsereget kellett háborúban vezetnie. Békében a határok őrzése, időnkénti katonai szemle volt a legfőbb honvédelmi feladata. A királytól fizetést is kapott készpénzben, ami segítette abban, hogy személye mellett fegyveres csapatot tartson. Lehet, hogy az ispán székhelye először Udvarhely volt és ez éppen ezért kapta nevét, mert az ispán ott udvart tartott. Mivel a legfőbb kend nélkül maradt székelység a helység központi fekvése miatt járt Székelyudvarhelyre, ha valamit meg akartak együttesen beszélni, vagy nagyobb vitákat el akarták bíráltni, nem ok nélkül választhatta az első ispán Székelyudvarhelyet gyakori tartózkodása helyévé. A középkorban a székhelyek mai módon való rögzítése általában még nem volt Erdélyben szokásban, nem volt tehát az sem szokatlan, ha az ispán vándorolt és akinek vele dolga volt, az mehetett utána. A későbbi időkben nem is találjuk az ispánt hosszabb időre Székelyudvarhelyt.

A székely ispán polgári hatásköre is kialakult. Gyűléseket hívhatott össze, akár székenként, akár több széket együtt és ott esküdt társakkal együtt gyakorolhatta a bíraskodás jogát a király helyett. Az esküdt társakra azért volt szükség, mert ezek székelyek voltak, akik ismerték a székelyek jogszokásait. Az ispán – nem lévén székely – nélkülük nehezen igazodott volna ki az eleinte írásba nem is foglalt jogrendszeren. A székelyeknek ezek a gyűlései inkább törvényt napok voltak, vagyis – mai szóval élve – bíraskodás célját szolgálták, de előfordult, hogy nemcsak egyes ügyekben döntöttek, hanem jogszabály-jellegű határozatokat is hoztak. Ilyen jogszabályalkotásra maguknak a székelyeknek volt joguk, az ispán nem alkothatott rendeleteket. Az ispántól, ha bírás-

kodott, vagy valamiben intézkedett, az ügyeket magához a királyhoz is tovább lehetett vinni.

Míndez a jogrendszer a későbbi idők gyakorlatából visszamenőleg is következtethető. A több évszázados fejlődés arra mutat, hogy a székelység aránylag ritkán tartott jogszabály hozatala végett egyetemes gyűléseket. Ha őket összehívták, többnyire vagy arról volt szó, hogy hadi készültségüket ellenőrizték, némileg gyakorlatozzanak is a szemlék során. Ezenkívül, ha valakinek ügyesbajos ügye volt, amely törvénykezést, azaz mai szóval bíraskodást igényelt, azt is elintézték. A jogszabályalkotás a mindennapi élet számos ügyében tulajdonképpen a kisebb közösségekben s elsősorban a falukban történt. Eleinte talán a nemek keretében is kellett bíraskodásnak lennie, mert hiszen ezért nevezték az igaztevő bírát nemen kednek.

Azonkívül, hogy a székelységnek vissza kellett vernie a besenyők, úzok, kunok, bizánciak keletről jövő támadásait, 1210-ben Joachim szebeni ispán vezetésével II. András hadat küldött Bodonba (a mai bulgáriai Vidin), hogy azt ostrommal bevegyék. Ebben a seregben szászok, románok, székelyek, besenyők voltak. Három kun vezérrel kellett megküzdeniök. Egyesek úgy vélik, hogy az erről a hadjáratról szóló az első okirat, amely *románok* Erdélyben történő létéről tanúskodik. Maga az okirat nem szól arról semmit, hogy Erdélyben románok laktak volna, de azt tudjuk, hogy – a görög források szerint – a Havasalföldre már régóta hoztak románokat a keletrómai birodalom területére beütő lovas népek. A székelyeket ekkor székelypispán vagy más rangosabb személy vezette. Arra lehet tehát gondolni, hogy az említett szebeni ispán serege az okiratban elsősorban említett szászokból állt, akikhez kiegészítésül még különféle nemzetiségű segédcsapatokat is elvittek. A románok igen használhatók lehettek akkori hazájukban a részükről jól ismert útvonalon való helyismeretükkel, a székelyek és a besenyők pedig lovas felderítésre, elő- és utóvédharcokra. II. András egyik leányát adta férjhez II. Aszenhez, aki a Dunától délre lakó bolgárok és blakok cárja volt. A király őt kívánta megsegíteni sereggel. A várat sikerült is elfoglalniok és Aszennek átadniok.

A következő hadjárat, amelyben a székelyek Erdélyből indulva részt vettek, az a IV. Béla által vezetett, szintén Bodon felé tartó vállalkozás volt, amelyben a már említett Bagamér székely ispán vezetésével portyáztak a székely lovasok. Az ispánt ugyan sikerült a bolgároknak elfogni, de végeredményben Béla hadjárata sikeres volt.

A mongolok tatárjárása már belterületen érintette a székelységet és a freisachi évkönyvek arról adnak hírt, hogy Erdélyben nagy volt az emberveszteség. A hagyomány szerint a székelység, amennyire tudott, a hegyekbe menekült, de aránylag csekély ellenállóképességű váraikat Bálványosvár kivételével nem tudták tartani. A mongolok elvonulása után Erdélyben megerősítették a szorosokat, hogy ne lehessen rajtuk át újból betörni. A székelység nyilván ismét harcképes lett, mert még IV. Béla idején részt vett az osztrák herceg és a cseh Ottokár ellen folytatott küzdelmekben. Ott voltak azután – az aranyosi áttelepítés okiratából következtethetően – a IV. Béla és fia közötti harcokban is.

Igen jó szogálatot tettek a székelyek IV. Lászlónak, amikor éppen kedvelt kunjai ellen kellett a Hód-tó melletti ütközetet megvívnia 1282-ben. Két évvel később volt az a küzdelem, amelyet már az aranyosi székelyek vívtak meg Torockónál a betörő tatárok ellen. Ugyane betörés kapcsán egy másik tatár csapatot Bálványos váránál vertek szét a székelyek.

III. András idején az Albert osztrák herceg elleni hadjáratban vettek részt székelyek. Az 1301 utáni években belső harcokat kellett megvívniuk.

Amikor III. András, az utolsó Árpádházi király meghalt, akkoriban V. István leányának unokája, a nápolyi Anjou házból való Róbert Károly, örökösödés címén, már a magyar királyi trón megszerzése érdekében fáradozott. Pártot is szervezett magának és hívei meghívására Esztergomba ment és ott megkoronáztatta magát. Ám a Przemysl házból való II. Vencel cseh király is meg akarta szerezni fia számára a magyar trónt és az ifjabb Vencelnek, aki a magyar IV. Béla szépunokája volt, szintén volt pártja. A 12 éves fiút 1301. augusztus 27-én magyar királlyá is koronázták, mégpedig a magyar királyok régi koronázó városában, Székesfehérvárott. Ez alkalommal a kis király nevét Lászlóra változtatták. Ám Róbert Károly hívei továbbra is mozgolódtak, megtámadták a kis királyt, akit apja 1304-ben koronástól hazavitt Csehországba. Az öregebb Vencel egy évvel ezután meghalt és így

az akkor 16 éves ifjú III. Vencel néven cseh király lett. Még ez évben Wittelsbach Ottó bajor herceg javára lemondott magyar trónigényéről.

Róbert Károly most Ottó ellen folytatta tovább a küzdelmet. Ottó Székesfehérvárott a Csehországból hozott koronával megkoronázták, uralkodni is kezdett. Ám amikor Erdélybe ment, hogy az ottan igen hatalmassá vált Kán László vajda leányát feleségül vegye, a vajda elfogta és csak koronája nélkül engedte tovább. Közben az – a magyaroknál inkább csak Károlynak nevezett – Anjou trónkövetelő 1307-ben újra megkoronáztatta magát valamilyen koronával. Ottó pedig nem tudta többet átvenni a hatalmat. Károlynak csak 1310-ben Kán Lászlóval való alkudozás után sikerült a régi magyar királyi koronához hozzájutnia, amellyel harmadszor is megkoronáztatta magát.

E küzdelmes korban az erdélyi szászok nagy örömmel fogadták Ottó királyt, a székelyek viszont Károly pártjára álltak. A két erdélyi nép hadat is viselt egymás ellen. Amikor Károly hatalma megerősödött, elkoboztatta az 1312-ben felosztatott templomos lovagrend vagyonát. A rendnek Orbaiszékben, Haralyon volt egy támaszpontja és ezt székelyekkel számoltatta fel az Anjou-király.

Közben Erdély önkormányzata növekedett és ebben a székelység is szóhoz jutott. Mivel II. András idején IV. Béla, majd az utóbbi idején V. István – ifjabb királyként – Erdélyben uralkodott, az erdélyiek megszokták, hogy náluk király legyen. Talán ez indította arra IV. Lászlót, hogy Erdélyben országgyűlést tartson az ottani népek számára. 1289-ben IV. László az erdélyi káptalannak a sóvámból való részesedése tárgyában okiratot állított ki, amelyben arra hivatkozik, hogy a tényállást „per universos viros religiosos, nobiles Ungaros, Saxones et Siculos partis Transilvanæ” állapította meg, vagyis az erdélyi rész összes egyházi férfiai, magyar nemesei, szászai és székelyei által derítette ki. Ez pedig a gyakorlatban a legnagyobb valószínűséggel azt jelenti, hogy a megkérdezetteket országgyűlésre hívta össze és a felsoroltakat ott hallgatta meg. Ez annál is valószínűbb, mert III. András király a trónra lépéstől számított egy éven belül, 1291. március 11-én, Gyulafehérváron országgyűlést tartott „cum universis nobilibus, Saxonibus, Siculis et Olachis in partibus Transilvanis pro reformatione status eorundem”, vagyis az összes nemesekkel, szászokkal, székelyekkel és románokkal Erdélyben állapotuk megjavítására.

A későbbi időben is nemegyszer volt országgyűlés Erdélyben, amelyet vagy királyi intézkedésre az erdélyi vajda, vagy maguk az erdélyiek hívtak össze.

Az Árpádház uralmának utolsó éveiben, talán 1297-ben lett erdélyi vajda III. András király híve, Kán László, aki uralkodócsaládokkal tartott fenn kapcsolatot és leányát II. Uros István szerb királyhoz adta feleségül. A vajda idején Erdély mondhatni majdnem a királytól független életet élt. A vajda a székely ispánságot is megszerezte és csak 1310-ben mondott le róla. Egyébként – mint erdélyi vajdának – nem lett volna jogköre a székelyek felett.

A 13. és a 14. század fordulója körüli idő tehát a székelyek sorsának alakulásában olyan idő volt, amelynek során már aránylag hosszú időre megszűntek az ide-oda telepítgetések. Az erősebb helyhez kötődés meghozta a területi szervezetek kialakulását. Bár még ebben az időszakban is rá vagyunk utalva, hogy az adatokat, amelyek valamicskét sűrűsödtek, következtetésekkel egészítsük ki, mégis könnyebben tudjuk már követni a székelyeknek nemcsak nyomait, hanem sorsát is. Valószínűnek tartható az is, hogy miután a tatárjárás borzalmait kiheverte a székelység, számbelileg is gyarapodott és művelésbe fogott földterülete is növekedett. Az erdélyi népek között is szövődtek kapcsolatok.

A SZÉKELY SZÉKEK KIALAKULÁSA

Kb. 1325-ről kezdve a nagyobb székely területi egységeket „szék”-nek szokták nevezni, de e megjelölés esetleg csak fokozatosan terjedt el és 1366-tól állandósult. A kialakuló székek a korábbi általános területmegjelöléseknél határozottabban körvonalazottaknak látszanak és a régi nemzeti szervezeten ezek keretébe illeszkedett be a gyakorlati lehetőség szerint. Jellegzetes példája az átalakulásnak az, hogy régebben a nemeknek voltak igaztevő bírái, ahogy az okiratok mondták: *nemen kedek*, később viszont ezeket *székes bíráknak* nevezik. Hogy a régi elnevezés milyen hosszú ideig tartotta magát, arra jellemző, hogy 1496-ban és 1559-ben is még megemlítik.

Mielőtt a székek szervezetére rátérnénk, nézzük meg, hogy milyen székek alakultak ki és ezeknek milyen kisebb részegységei fordulnak elő. (Lásd könyvünk hátsó előzék-térképét is!)

Marosszék területe részben a Mezőségnek már korábban is székelyek lakta keleti sarkából, részben a Nyárad folyó és a Kis-Küküllő felső folyása mentén kialakult, félhold alakú területből állt, amelyen az 1800-as századfordulóig két város (Marosvásárhely és Nyáradszereda), valamint 126 község alakult ki.

A Marosszék-től délkeletre, főleg a Nyikó, a Nagy- és a Kis-Homoród, valamint a Vargyas és a Nagy-Küküllő felső folyása mellett helyezkedett el *Udvarhelyszék*. Az 1800-as századfordulóig két városa (Székelyudvarhely és Székelykeresztúr), valamint 128 falva alakult ki.

A rendszerint Csík–Gyergyó–Kászon-széknek, vagy rövi-

den *Csik-széknek* a Görgényi-havasoktól és a Hargitától keletre fekvő területe úgy alakult ki, hogy a gyergyai részen a Gyergyai-havasokon, a csíki részen a Csíki-havasokon is átnyúlt kissé. Gyergyó zömmel a Maros felső folyása mentén feküdt. A Kis-Beszterce és a Békás patakok tájának vizei viszont a Radnai-havasokból eredő, de a régi határral párhuzamosan, Moldovában folyó Aranyosbesztercébe folytak. A Gréces nevű vonulattól délre már az Olt felső folyása mellé érünk. Itt először a felcsíki terület következik, majd ettől délre az alcsíki. A gyimesi területen eredő Tatros ugyancsak keletre folyik, a Szeret folyóba ömlik. Az ettől délre, Alcsíkkal szomszédosan fekvő Kászon azonos nevű folyócskája azonban délre vette útját, a Kézdi- és az Orbaiszék között haladó Feketeügyig. Gyimes és Kászon közt még néhány kisebb patak szintén Moldovába fut át. E területen 1800-ig két város (Csíkszereda és Gyergyószentmiklós) és 59 falu alakult ki.

A délkeleti, háromszéki területen a Bodoki-hegyektől nyugatra alakult ki *Sepsiszék*, amelyben Sepsiszentgyörgynek és Ilyefalvának sikerült városi rangot elérnie (az utóbbi azonban falusi külsejét máig sem vetette le). A Bodoki-hegyektől a Keleti-Kárpátok vonulatához tartozó Berecki-havasokig terjedt *Kézdiszék*, amelyben Kézdivásárhely és (a városiassá nem fejlődött) Bereck ért el városi rangot. Sepsi- és Kézdiszék határától a Bodzai-hegyekig (amelyek szintén a Kárpátok részei) nyúlt *Orbaiszék*. Kézdeből az Ojtoz, Orbaiból a Bodza és néhány kisebb patak folyik Moldova, illetve a Havasalföld felé, amíg el nem éri a Szeret folyót. E területen az 1800-as évekig 105 falu alakult ki, amelyeknek több mint a fele Sepsiszékhez, majdnem harmada Kézdiszékhez és mintegy hatoda Orbaiszékhez tartozott.

A felsorolt, összesen hat székely szék lényegében összefüggő terület volt, amelyet csak a háromszéki területbe ékelt apró Fejér vármegyéből megmaradt részecskék szakítottak meg. Földrajzilag valamivel távolabb, mintegy 40 kilométernyi sávától elválasztva, nyugatabbra feküdt a legfiatalabb székké alakult település *Aranyosszék*, amelynek területe beleékelődött az akkori Torda vármegyébe. Itt a 21 falu mellett,

amelyek a 19. századot megérték, egyetlen városka, Felvinc tudott csak kiváltságos helyzetbe kerülni.

Ez volt tehát az a terület, amelyet régi okiratok is Székelyországnak (Regnum Siculorum) említenek. A nagyobbacska folyóvizek mentén voltak itt sík területek is, de a Kárpátok karéja és a vele párhuzamosan futó hegyek, továbbá a Csík- és Udvarhelyszék között emelkedő Hargita, az ebből dél-nyugat felé futó Homoródi- és Baróti-hegység mégis inkább hegyes-völgyes jelleget ad a Székelyföldnek. Ennek következménye volt az, hogy bár Sepsí-, Kézdi- és Orbaiszék 1562-ben egyesült, egyébként inkább kisebb részekre való tagolódás észlelhető.

Sepsiszékből 1395-ben kivált – ugyan nem teljes önállóságra, de fiúszékként – a Baróti-hegységtől nyugatra levő terület, mint *Miklósvár-fiúszék*. Csíkból Zsigmond király idején, vagyis a 15. század elején *Kászon* és *Gyergyó* különült el, ugyancsak fiúszékként. Udvarhelyszékből 1477-ben *Keresztúr-fiúszék* vált ki Székely(azelőtt Szitás)keresztúr környékével, Marosszékből, mint fiúszék, rövid időre 1505 körül *Nyárádszereda vidéke*. 1635-ben még Udvarhely szék déli része *Bardóc* (elvéve Vargyas) *szék* néven lett fiúszék. Egy ideig még előfordul a régi megjelölés is, de a 15. század elejétől már a „szék” elnevezés általánosan használatba került.

A székeknél kisebb egységekre, *kerületekre*, *járásokra* jóval később tagozódtak a székek. Kisebb egységekre való tagozódásra mutat az itt-ott felbukkanó *megye* (nem vármegye!) és *negyed* (negyedes bíró) kifejezés is.

Miként is olvadt össze a régi nemzetségi szervezettel az új széki szervezet? Amint a régi időkben, most is két főtiszttség volt. A székes (vagy szék-) bíró a nemek kednek volt utóda, amiből úgy látjuk, hogy az északi székekben többé nem működtek a nemek főtiszttségei, hanem a hat nem főtiszttsége helyébe lépett. A nemek és ágak nem tűntek el ezzel, mert tudatuk fennmaradt és a korábban meghatározott sorrendben váltakozott továbbra is a főtiszttség. Ugyanez volt a helyzet a régi hadnagyí főtiszttséggel is. Idővel a „hadnagy” elnevezés helyett *székes* (szék) *hadnagy*, majd *kapitány*, *főkapitány*, *hadvezér* értelmű címzés is használatba került. A

bírákat is nevezték *főbírónak*, *legfőbb bírónak*. E címek azonban nem jelentették a hatáskör növekedését.

Bodor György számítása szerint a három északi székben egy-egy ágban 10 *lófőség* volt, így székenként 240. Ezek székenként 12 lovastizedből álló két *ágszázba* tömörültek. Szerinte a délieknél 144, illetve 48 *lófőség* volt, de 24–24 ágból.

A székely ispánság tisztségében is voltak módosulások. Amíg eleinte csak egy székely ispán volt, 1315-ben Tamás és István személyében két ispánt találunk. Ezután már többször előfordult, hogy ketten együtt viselték ezt a tisztséget. Azt már láttuk, hogy Kán László erdélyi vajda a székely ispánságot is megszerezte magának. 1442-ben Újlaki István kapta meg újból a két tisztséget egyszerre. A székely ispánok 1402-ig a Barcaság, 1442-ig a Kétszék (Medgyes és Selyk), 1441-ig Beszterce és vidéke szász jellegű területeinek ispánjai is voltak. 1442-től Újlaki István mellett már *alispán* is működött, a tevékeny Emekei Miklós személyében. 1499-ig még többször is előfordult, hogy székely alispánt neveztek ki, de ezek sem a székelyek soraiból kerültek ki, hanem a vajda bizalmi emberei voltak, mert Újlaki óta állandósult az a helyzet, hogy az erdélyi vajdát bízzák meg a székely ispáni tisztséggel.

A királyok mind jobban igyekeztek arra, hogy hatalmukat a Székelyföldön növeljék. Róbert Károly 1324-ben Csíkban még birtokot is adományozott, igaz hogy a székely Aporoknak, de a csíkiak ez ellen tiltakoztak. 1426-ban a székekbe királybírák kerültek, lényegileg azzal a megokolással, hogy most minden szék kapott alispánt. Valóban van is olyan okirat, amely a királyi tisztségviselőt *alispán*, azaz *királybíró* néven említi. 1454-től *királybíró-helyettes* is találkozunk.

A székelyeknek továbbra is erős hadikészültségben kellett lenniök, mert nemegyszer vertek vissza ellenséges támadást. 1345-ben tatárok törtek be a szorosokon Csíkba. Nagy Lajos akkor épp Lengyelországban volt, de e hírré igyekezett haza. A Laczkfi András vezette székely sereg a visszavonuló tatárok után eredt és bár ezek – Athlamos fejedelmük vezetésével – keményen védekeztek, három napos csata után a székelyek győztek és az elfogott Athlamosot lefejezték.

Egy öreg tatár fogoly elbeszélése nyomán ebből a sok zsákmányt hozó küzdelemből legendát szöttek. A fogoly szerint egy hatalmas aranykoronás vitéz, aki nagy lovon ült és felette fényes asszonyi alak lebegett, jelent meg a küzdőtéren, ennek csatabárdja osztogatta a csapásokat. A történetet egy ez időben élt, János nevű minorita adta tovább, majd Laskai Osvát és Temesváry Pelbárt prédikációikba foglalták. Ekkor már azzal bővült a legenda, hogy Szent Lászlónak Váradon őrzött ereklyés fejszobra a hadjárat idején eltűnt és, amikor – a nagy harc után – ismét előkerült, a szobor verejtékezett.

1394-ben Zsigmond király Moldova ellen viselt háborút, amelynek során a Székelyföldre ment. A harcokban a kászoni székelyek annyira serénykedtek, hogy a király szeme megakadt rajtuk. Ekkori szolgálataik eredményeként járult hozzá Zsigmond ahhoz, hogy a kászoniak külön fiúszéket alakítsanak.

Zsigmond 1395-ben hadjáratot indított a terjeszkedő törökök ellen. Kis-Nikápolynál győzelmet is aratott, de a következő évben Nagy-Nikápolynál vereséget szenvedett és menekülnie kellett. E harcokban is részt vettek a székelyek. A baróti székely Cserei Balázs mentette meg a király életét. 1421-ben a törökök megint betörték délről Erdélybe és Csík-tusnádig jutottak, ahol a Kézdi Balázs vezette székely seregnek sikerült őket visszavernie. 1426-ban Zsigmond újból járt a Székelyföld táján és ekkor adta Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely és Bereck városi kiváltságát.

Zsigmond, miután 1410 óta már német király is volt, császár is lett, és 1433-ban Rómában a pápa megkoronázta. Ám az ezzel kapcsolatos teendők és a konstanzi zsinat huzavonája úgy igénybe vette a király-császárt, hogy Magyarországra, Erdélyre nem maradt ideje.

1437-ben Erdélyben parasztfelkelés tört ki, a korábban, 1417-ben Kardos János vezette felkelésben jelentkező feszültség erősebb kirobbanása. Az 1437-i felkelés kiinduló pontja a püspökkel való vita volt, amely akörül keletkezett, hogy miként, milyen pénzzel fizessék neki az elmaradt tizedeket. A felkelésnek az is célja volt, hogy a jobbágyokat terhelő kötelezettségeket, jogkorlátozásokat könnyítsék. A felkelés tárgyalóképes vezetői közül *Budai Nagy Antal* a legismertebb. A paraszti sereg ellen küzdő kiváltságos nemesek,

székelyek, szászok Kápolnán unióra léptek. Noha a korábbi évtizedek során nemegyszer fegyveres küzdelmek robbantak ki köztük, most határozottan egységes fellépésükkel ők is tárgyalóképesekké váltak egymásközt. Mindkét oldalon különféle nemzetiségű harcosok küzdöttek. Osztályok, nem pedig nemzetiségek ütköztek meg.

Eleinte a felkelők sikereket értek el és a dési csata után, júliusban, Alparéten a tárgyalások egyezséggel végződtek. E szerint szabályozták a jobbágyok költözködési jogát, a szökött jobbágyok elleni eljárás módját, de kitértek az örökösödésre és a jobbágyi szolgáltatásokra is. A legfontosabb pont az volt, amely szerint a jobbágyság évente minden faluból két idősebb embert küldjön Bábolnára s ezek számoljanak be arról, hogy az egyezményt betartják-e, tisztelik-e a jobbágyok jogait? Ám ezt – a kolozsmonostori konvent előtt hitelesített – egyezséget hamarosan felborították. Az unió híveinek hadászati helyzete javult. Így az éppen három hónappal az alparéti egyezés megkötése után, október 6-án, Apátiban kötött egyezésben a jobbágy felkelők, már kedvezőtlenebb helyzetben tárgyalva, gyengébb eredményeket értek el. Ez újabb egyezésben kitértek a jobbágyi szolgáltatásokra, megállapították, hogy a nemes bírászkodhat a jobbágy felett és ítéletét végre is hajthatja. A jobbágy a törvényes feltételekkel költözhet. A jobbágyok a vajda, vagy az alvajda hívására katonai szolgálatot kötelesek teljesíteni és ugyanezek a tisztségviselők járnak el azok ellen, akik az egyezséget megszegik. A harc azonban ezután ismét fellángolt, a kápolnai unió tagjai leverték a felkelők seregét, az egyezségek pedig hatályukat veszítették.

A *kápolnai uniót* kimondó egyezésben a nemesek (akik közt már nemcsak magyarok, hanem román származásúak is voltak), a székelyek és a szászok egymásnak és a királynak is hűséget fogadtak. Megállapodtak abban, hogy nyáron a csapatok a szabadban táborozzanak s a közeli faluk kötelesek nekik rendes áron élelmet szállítani. A hadak kárt ne okozzanak, különösen télen, amikor városokban, falukban szállnak meg. Az urak szőkevény embereiket ítélet alapján még a seregből is visszakövetelhetik. Ha bármelyik a három nem-

zet közül veszélybe jut, a két másik nemzet emberei fej- és vagyronvesztés terhe mellett segíteni kötelesek. A pereket, ha nem egy nemzethez tartozókról van szó, az alperes bírósága tárgyalja. E feltételekből úgy látszik, hogy – az osztályérdek mellett – az ország jövőjének felelősségteljes elrendezését óhajtvá, az egymásrautaltság folytán a legsürgősebbnek tűnő kérdéseket kívánták szabályozni. Maga a kápolnai unió tehát nem kizárólag a parasztság ellen irányult, az ország bármelyik nemzetiségének elnyomását sem célozta. Erdély részeinek önkormányzatait vitte közelebb ahhoz, hogy közös önkormányzat is legyen az országban.

A székelység a jobbágykérdésben aránylag kevésbé volt érdekelve, mint az uniót kötő másik két fél. A nemességnek túlnyomó többsége ugyanis a jobbágyi munkaerőre volt utalva, sőt a szászok is telepítettek az 1241-i mongol megszállás utáni országépítés során területükre (főként román) jobbágyokat. A székelységnél ugyan kezdett már kialakulni egy jobbágyi réteg, de ez e korban nem ért el jelentős méretet. A székelység szempontjából tehát a leglényegesebb kérdés ez időben az volt, hogy megszűnjék a szomszédos területek gazdáival, a másik két politikai nemzettel a – nem egyszer véres eseményekbe torkolló – torzsalkodás.

Ami magát az uniót és a három kiváltságos nemzet ezt meg tárgyaló országgyűlését illeti, rá kell mutatni arra, hogy a fejlődés e fokát korábbi országgyűlések után érték el. Már írtunk arról, hogy IV. László idejében talán már tartottak országgyűlést. Szóltunk a III. András idején tartotról is. 1322-ben Széchényi Tamás vajda tartott Keresztesen nemesek, székelyek és szászok részére országgyűlést, amelyen Simon székely ispán is jelen volt. I. Lajos király 1344-i okirata arra mutat, hogy a nemesek, a székelyek és a szászok a bírói hatáskör szempontjából összeütközésbe kerültek az erdélyi püspökkel és ezért királyi intézkedéssel kellett szabályozni a hatásköri kérdést. Valószínű, hogy e kérdés megbeszélésére is volt erdélyi országgyűlés. 1355-ben Kunth Miklós vajda Tordán tartott mindhárom nemzet részére országgyűlést, sőt egy okirat románok részvételét is jelzi. Lackfi Dénes vajda 1363-ban és 1366-ban tartott erdélyi

országgyűlést és olyan okirat is van, amelyik arra mutat, hogy ott Lajos király is legalább egy ideig jelen volt. Az 1437-i kápolnai unió megtárgyalásakor is úgy gyűltek össze szeptember 16-án, hogy jelen volt Váraskeszi Lépes Lóránt alvajda, valamint Kusali Jakch Mihály és Tamási Henrik székely ispánok. A vajdák legtöbbször királyi utasításra tartották ezeket az országgyűléseket, de ez esetben valószínűleg nem volt ilyen utasítás, hiszen Zsigmond király és császár külföldön volt, betegeskedett és december 9-én Znojmban meg is halt. 1438-ban Tordán a három nemzet újból megerősítette a kápolnai uniót.

1439-ben Péter vajda a székely ispánt hívta, hogy néhány vezetővel, bírákkal fontos ügyek megtárgyalására jöjjön Székelyvásárhelyre. Lehet, hogy ez is országgyűlés jellegű összejövetelre utal. Hunyadi János kormányzó és erdélyi vajda korában 1446-ban Kocsárdon volt országgyűlés. 1453-ban Tordán a három nemzet a közállapotokkal kapcsolatos panasztétel céljából a királyhoz küldöttséget akart meneszteni. 1453-ban Kápolnán és Tordán a fegyveres védelem megbeszélése végett jöttek össze. 1455-ben a havasalföldi vajda betörése folytán szükséges intézkedés tárgyában hívtak össze országgyűlést, amelynek Besztercéhez küldött meghívólevele maradt csak meg. 1456-ban Tarkövi György és Kemény István alvajdák írtak egy szerződést országgyűlésen.

1459-ben két országgyűlés is volt. A kocsárdi gyűlésről egy olyan ügy kapcsán tesznek említést, amelyben a székely ispán 24 esküdtelrel ítélt. Ezután Medgyesen is összegyűltek és fontos határozatokat hoztak. Ezt az országgyűlést Lábatlani János temesi és székely ispán, mint királyi küldött vezette. Itt a nemzetek a püspök jelenlétében megegyeztek abban, hogy a korona hűségén megmaradva, egymás kiváltságait tiszteletben tartják. Az ellenkezőket megfékezik és a felhívástól számított nyolc nap alatt egymásnak segítségére sietnek. A királyi követekhez csatlakozást eltiltották, hogy jogtalan szolgáltatást ne lehessen tőlük követelni. Biztosították a nemesek és a székelyek jogát, hogy háború esetén családjukkal, javaikkal a szász városok falai közé meneküljenek. Az így megújított és szélesebb alapokra fektetett unió megszegőire fej- és

jóságvesztést írtak elő. E gyűlést használta fel a székely ispán arra, hogy a Miklósvárnak Sepsiszentgyörgytől való elkülönülésére vonatkozó perben döntést hozzon.

Vannak olyan történészek is, akik szerint a felsorolt gyűlések nem voltak országgyűlések, mert Erdély akkor még nem volt önálló ország, és általában azért gyülekeztek, hogy törvénynapot, vagyis bíraskodást tartsanak jogvitás ügyekben. Ellenérvül arra lehet rámutatni, hogy éppúgy, ahogy régi okiratokban előfordult a Székelyföldnek Székelyországgént említése, úgy előfordult Erdélynek is országgént említése. Emellett ezekből a gyűlésekből sarjadt a mindinkább terebélyesedő erdélyi önkormányzat, amely külön állammá alakulásig vezetett. Gyakorlati szempont is indokolja, hogy az egy-egy erdélyi politikai nemzet részére tartott nemzetgyűlésektől való megkülönböztetésül azokat a gyűléseket, amelyeket három nemzet részére tartottak, országgyűléseknek nevezzük. Ha ilyen – nemegyszer átfogó jelentőségű kérdéseket tárgyaló – gyűléseket a helyhatósági (vármegyei, városi, tartományi) gyűlések közé sorolnánk, akkor valódi jelentőségüket lebecsülnénk. Mutatja a gyűlések jelentőségét az is, hogy nemegyszer nem felsőbb szervtől várják az összehívást és 1540-ben odáig jutnak, hogy a belpolitikán kívül már a külpolitikát érintő kérdésekben is mernek intézkedni. Ennek a jogi intézménynek három pillére közül az egyik a székelység volt.

Zsigmond utóda, Habsburg Albert magyar király cseh és német király volt, majd császárrá is koronázták. Az ezzel kapcsolatos elfoglaltság Albertet is gátolta abban, hogy a török részéről mind jobban fenyegető veszedelem ellen fel tudjon lépni. A nagy birodalom, amelyet családjának Albert tovább épített, növekedésével nem ütőképességben, hanem tehetetlenségben nőtt. Ez Murad török szultánt arra indította, hogy 1438-ban Erdélybe üssön hadaival. Két hónapig pusztították Dél-Erdélyben a szászok lakta Királyföldet, Szászsebest, Medgyest és más várakat is bevettek és állítólag 70000 fogollyal vonultak vissza két hónap után. Bebek Imre székely ispán, úgy látszik, csak a Székelyföld felé való továbbnyomulást tudta megelőzni.

Albert király halála után 1440-ben a magyarországi országgyűlés – a király özvegyének, Erzsébetnek és utószülött fiának, Lászlónak trónigényét félretéve – Jagelló Ulászló lengyel királyt választotta magyar királlyá. A törökök, felhasználva a királyi trón körüli pártviszályokat, 1442 márciusában, Mezyd bég vezetésével 17000 emberrel, ősszel pedig Sehabeddin beglerbég vezetésével 80000 emberrel nyomultak be Erdélybe, amelyet Hunyadi János erdélyi vajda és székely ispán védett. Hunyadi, akinek egyik kiváló vezére a sepsiszentgyörgyi Székely János volt, Marosszentimrénél megverte Mezyd bég seregét, a beglerbég seregén pedig szeptember 6-án, az erdélyi Vaskapunál döntő győzelmet aratott. Az erdélyi hadsereg mintkét esetben jóval kisebb volt a törökökéénél. Az erdélyi hadseregben nemcsak a székelység, hanem a vármegyék parasztsága is küzdött ekkor. Olyan gazdag volt a zsákmány, hogy szétosztásából sokan részesedtek. Maga Hunyadi Tövisen katolikus templomot építtetett, mely ma is lényegében eredeti állapotában szolgálja a hívőket. Ugyancsak e győzelem emlékére Marosszentimrén is építtetett templomot (ma már üresen álló történelmi műemlék, amely gondozásra szorulna). A zsákmány egy részét Hunyadi a csíksomlyai ferences kolostor épületének felújítására és fejlesztésére fordította.

Tekintve, hogy I. Ulászló a szerencsétlen 1444-i várnai csatában eltűnt, Magyarország élére ideiglenesen hét kapitányt választottak, majd 1446-tól Hunyadi János lett a kormányzó, de erdélyi tisztségeit is megtartotta. 1447–1452 közt Vízaknai Miklós, 1458–1460 közt Geréb János volt Erdély alkormányzója.

V. (Habsburg) László, aki sokáig volt Frigyes császár fogságában, 1452-től uralkodott. Ez a király (aki a Lászlók sorában valójában a VII. volt) Hunyadi János fiai közül Lászlót kivégeztette. Mátyást pedig fogságba vetette. 1457-ben fejezte be dicstelen életét. Mátyás király uralma elején, 1460-ban, nagybátyja, Szilágyi Mihály lett Erdély kormányzója, de még ez évben, egy hadi vállalkozása során, a törökök elfogták és Isztambulban lefejezték.

A KÖZÉPKOR ALKONYÁTÓL AZ ÖNÁLLÓ ERDÉLY HAJNALÁIG

I. Mátyás, akit 15 éves korában választottak királlyá, Erdélyben született, de ott erőskezű uralkodása nem hozott számára osztatlan népszerűséget. Hunyadi János, mint kormányzó nemegyszer maga ítélkezett székely székek gyűlésein. Mátyás király azonban maga helyett titkárát és ítélőmesterét küldte, hogy Székelyföldön ítélkezzenek nevében. Egyes jelek arra utalnak, hogy Mátyás az erdélyi jogrendet nem is igen ismerte. Amíg az uralkodók Mátyás előtt és után is kitarítottak amellet, hogy a szász székek, vidékek területe „Királyföld”, tehát a föld a királyé, addig Mátyás Besztercét és vidékét a szászoknak adományozta.

1467-ben az erdélyiek Medgyesen országgyűlést tartottak. Szentgyörgyi Bazini Jánost és Zsigmondot, valamint Monyókereki Ellerbach Bertoldot, akik erdélyi vajdák és székely ispánok voltak, továbbá Zápolya Imre és István szepesi ispánokat előljáróikká választották és az uniót megerősítették. Megadták az előljáróknak a vezetés és a hadbahívás jogát és elrendelték, hogy a „füstpénz” nevű adót az előljárók kezéhez fizessék. Ez már olyan lépés volt, amely határos a köztársasággá alakulással. Mátyás személyesen, sereggel sietett Erdélybe, hogy uralmát helyreállítsa. Még szülővárosát, Kolozsvárt is fegyverrel szorította engedelmességre. A vezetőknek ugyan megkegyelmezett, de a kisebb emberek közül nemegyet kivégeztetett.

Mátyás uralma alatt néhány fontos okirat jött létre, amely a székelyekre jelentős mértékben vonatkozott. Akkoriban – Bíró Vencel becslése szerint – Erdély 425 ezer lakosából 55 ezer volt székely.

1463-ban Mátyás erdélyi hadi szabályzatot adott ki, amelynek vannak a székelyekre vonatkozó intézkedései is. Ahol apa és fiú, vagy két testvér osztatlanul egy kenyéren él, ott csak az egyik köteles hadba vonulni. Ha ez elesik, a másíknak nem kell helyét betöltenie. A székelyek kétharmad részének kell hadba vonulnia, egyharmaduk otthont őriz. Véres karddal vagy az ispán levelével hívják őket hadba. A székek kapitányai dobokkal, „száldobokkal”, tűzhalmokkal adnak jelt. (A kolosmonostori konvent 1391. december 21-i okirata szerint a hársfát nevezték száldobnak és mivel ennek fája szerszámnak és fáklyának is jó, gondolhatunk verőszerszámmra, esetleg hosszú verdesésre való fára, a tókára, de lehetett az értelme fényjelzés is.) A székelyeknek fejvesztés terhe mellett be kell vonulniok. A szemléket béke idején is meg kell tartani. Az ellenszegülőt vagy lefejezik, vagy felakasztják, a felbujtót vassal megégetik.

1466-ban Zabolán a három déli szék együttes gyűlésén hozott szabályok némi felvilágosítást adnak a székely jogrendről. E szabályok szerint a bíraskodásban 12 esküdtnak, azaz *székülőknek* kell közreműködnie, legalább hatnak az ítélethozatalnál jelen is kell lennie. (Ez intézkedéssel tehát az esküdtek vonatkozásában a régi, ágak szerinti következés szabályától eltértek.) Az esküdteket sértegetőnek 12 márka nyelvváltásot kell fizetnie. Az ilyen jövedelmekből a királybíró részesedik a székbíróval együtt. A hamis esküdtet meg kell nyúzni és bőrét szalmával ki kell tömni. (E szabály tényleges alkalmazásáról nincs adat.) Erőszakkal hivatalt foglalni fej- és jószágvesztés terhe mellett tilos. Az utasokat, javaikat bántani nem szabad. Ahol valakinek nincs birtoka, ott csak a lakosság beleegyezésével szállhat meg. A széki bíró is legfeljebb három lovassal hálhat meg náluk.

A székelységnél a 15. században a fejlődésnek olyan iránya kezdett erősödni, hogy a két – ősidőktől meglevő – rend, a lófők és a közemberek fölé emelkedjék egy főemberekből álló réteg. Ezek eredetileg jogilag lófők voltak, de tényleges hatalmukkal kiemelkedtek. Mátyás király az erdélyi jogrendet áthágva, 1473-ban elrendelte, hogy a lustrálásakor, vagyis szemléléskor a székelyeket a két rend kötelezettségétől füg-

getlenül osszák be katonai szolgálatra. A főembereket, a lovon szolgáló székelyeket és a gyalog szolgálókat külön-külön jegyzékbe vegyék. Ebből azután az fejlődött ki, hogy most már a főemberek elismert külön rendnek kezdték magukat érezni, továbbá voltak (jogilag) lófők, akik elszegényedve gyalog, és közemberek, akik megszedve magukat, lovon szolgáltak. Akinek három gyalog nyílföldnyi vagyona volt, a lófők közé került, akinek pedig három lófőnyilat igazoltak, az a főemberek közé kerülhetett.

Ahogy a középkor alkonyodott, úgy változtak a középkori élet körülményei. Egykor bőven volt föld, lehetett terjeszkedni. A lakosság elszaporodását fékeztek a hadi események és a járványok. Ám a középkor utolsó századában már ennek ellenére sűrűn fordultak elő torzszalkodások a szomszédos, nem székely területek határain. A székelységen belül pedig nőttek a vagyoni különbségek. A jobbágyok is beszivárgott és voltak olyanok, akiket később ősjobbágyoknak neveztek. A 14. század eleje óta tűntek fel a *fejekötöttek* és a *földönlakók*. Voltak ugyanis szegény székelyek, akik egy módosabb székelynél szolgálatra lekötötték magukat, voltak olyanok is, akik így akartak a saját költségükön való katonáskodás kötelezettsége alól szabadulni. Ám a fejekötött, ha letelt szolgálati ideje, vagy egyébként felbomlott szolgálati kötöttsége, ugyanolyan teljes jogú székely lett újból, mint amilyen azelőtt volt, hogy lekötötte volt magát. A földönlakó viszont az egyebütt keletkező zsellér réteg helyzetéhez hasonlóba került. Mátyás királynak említett rendelkezése azonban ezekre nem tért ki.

Ezek szerint tehát az egykor két osztályból álló székelység, amelynek két osztálya anyagilag nem került túlságosan messze egymástól és az egyik a nagyobb egységek, a másik, – vagyis a „község” – a falu vezetését látta el a megfelelő sorrendben, most már számos rétegre oszlott.

A *főemberek* az idők folyamán a magyarországi főnemesekkel egyenrangú minőséget kaptak. Főként közülük kerültek ki azok, akik igyekeztek a Habsburg-uralom beköszönésekor grófi, bárói címet, de legalábbis címeres levelet kapni.

A székelységnél ugyanis eleinte csak az *egész nemzet címerét* használták, kék alapon balról a sárga napot, jobbról a fehér, növekvő holdat. Az egyes családok, akik fakitermeléssel is foglalkoztak, csak *fajegyekkel* különböztették meg a tulajdonukba került fát. Ezek az egyszerű, fába róható jelek a család több ágra szakadása esetén úgy módosultak, hogy maga a fajegy „gyöke” lényegében megmaradt, de itt-ott hozzájött egy-két vonás, vagy pedig ezek a járulékos vonások módosultak.

A *lófők* tulajdonképpen három részre tagozódtak. Akik többedmagukkal tudtak saját költségükre hadba szállni, bár lófők voltak, katonailag főembernek számítottak. Az átlagos lófő lovon teljesítette szolgálatát. Az elszegényedett lófő gyakosként katonáskodott.

A *közemberek* között is akadtak olyanok, akik megszedték magukat és lovon tudtak katonáskodni, mint a lófők. Az átlagos közember viszont gyalog szolgált. Amelyik szolgálatba lekötötte magát, az fejekötött lett, amelyiknek még háza sem volt és más telkén, házában lakott, az földönlakóvá vált. Emellett voltak még jobbágyi sorban levők, akiknek egy része talán nem is székely eredetű, hanem kívülről beszármazott volt, de belőlük is székely lett, beolvadtak.

Mátyás uralmának az erdélyi felkelés utáni ideje sem telt el békésen. 1467 végén Nagy István (Ștefan cel Mare) moldovai vajda ellen indított hadjáratot, amely azzal végződött, hogy december 15-én, Moldvabányán Mátyás maga is megsebesült. E harcokban is elő- és utóvéd szerepet kellett a székelyeknek betölteniök. Magyarország északi, nyugati és déli szomszédai ellen is folytak hadjáratok Mátyás idején. Hogy ezekben a hadjáratokban a székelység milyen mértékben vett részt, azt nem tudjuk. De amikor Nagy István vajda 1475-ben a törökök elleni küzdelmében segítséget kért és kapott Mátyástól, a király 21000 főnyi sereget küldött, amelyben 5000 székely is volt. Vaszlónál sikerült is a török sereget megverni. Néhány év múlva a török viszonzni akarta a rá mért csapásokat és 1479 októberében 43000 emberrel Erdélybe nyomult. Kinizsi Pál és Ecsedi Báthori István hadvezérek ekkor aratták a kenyérmezei diadalt, amelyben a székelyek a Báthori vezette seregben harcoltak.

1481-ben Mátyás Ecsedi Báthori Istvánt nevezte ki erdélyi

vajdává és székely ispánná, aki mihelyt tehetné, a székelységet sanyargatta. Erre az 1490-ben trónra került II. Ulászló idején bőségesen volt lehetősége. Báthori hangoztatta, hogy két feje legyen annak, aki ellene panaszt mer tenni, mert az egyik fejét úgyis leütteti. 1492. december 2-án az udvarhelyszéki Nagyszólymoson a székelyek nemzetgyűlést tartottak és elhatározták, hogy az erdélyi vármegyék nemességét és a szászokat segítségül hívják, hogy a király tartassa meg régi szabadságjogaikat. A királyhoz intézett iratukban a székelyek sérelmeikből sokat felsoroltak.

Így előadják, hogy a vajda mint ellenségre rontott a székelyekre, azon a címen, hogy Albertnek, Ulászló fivérének pártjára állottak. Ártatlanokat megöletett, némelyek szemét kiszúratta, házat leromboltatta, feleségüket, leányukat kínoztatta, vagyonukat, jószágaikat elvitette, több mint 10000 forint értéket zsákmányolt, barmokat elhajtatt. Erősen panaszolták, hogy elnyomásukra várkastélyt építtetett és ezután Udvarhelyszéken mindenkítől 1 köből gabonát, 1 köből zabot, 1 tehenet, 1 csirkét, 1 kenyert, minden egyházközségtől 2 ökröt, 2 hordó sert, 2 szekér szénát, minden falutól 1 kocsi szalmát zsarolt. Gyermekeket, asszonyokat elfogatott Zetelakán és az elfogottakat kiváltani akarókon vérdíjat vett meg. Székely leányokat embereihez erőszakosan férjhez adott. Házat égetett, tűzzel fenyegetett. Annyira gyűlölte a székelyeket, hogy azt hangoztatta, jobb volna, ha az egész Székelyföldön büdös döögök hevernének, mint hogy ott székelyek éljenek, mert semmi hasznuk sincs. Felpanaszolják azt is, hogy 10000 ökröt Ulászló részére beszedtek. Azzal adtak nyomatékot panaszuknak, hogy Báthori alatt nem maradnak, mert inkább kibújdosnak az országból.

A panasznak fogantja volt, mert a később püspökké lett Bakócz Tamás kancellár segítségével Báthorit 1492 januárjában lemondatták és a király őt hivatalától felmentve, Losonczy Lászlót és Drágfy Bertalant nevezte ki erdélyi vajdákká és székely ispánokká.

Alighogy ez megtörtént, a törökök Ali bég parancsnoksága alatt februárban Verestoronynál betörték és 5 napig raboltak. Októberben meg a Barcaság felé ütöttek be, székely segítséggel verték ki őket. Amikor 1494–1495-ben a délvidéken Ulászló ellen felkelés volt, a székelyek ismét részt vettek szerémségi és más hadműveletekben. 1497-ben Moldovában kellett harcolniuk.

1499-ben Ulászló a székelyek jogait kiváltságlevélben fog-

lalta össze. Még ebben az oklevélben is „trium generum Siculi”-nak nevezi a székelyeket, így az egykori háromhadúság emléke újból felcsillan. A okirat megszerkesztésében előterjesztéseikkel maguk a székelyek is részt vettek. Az okirat szerint, ha a király személyesen keletre, Moldova felé vezet hadjáratot, valamennyi székely, lovasok s gyalogosok kötelesek a király hada előtt vonulni és az ország határain kívül 15 napig saját költségükön részt venni a hadjáratban. Visszaúton a királyi sereget követniök kell. Ha a király maga helyett más személyt küld keletnek, akkor a székelyek felének kell mennie. Ha dél felé, vagyis a Havasalföld irányába megy a király személyesen, ugyancsak félerővel kell 15 napig menniök vele. Ha ide a király maga helyett valaki mást küld, akkor a székelyeknek csak ötöde menjen. Ha maga a király megy nyugat felé, minden 10 székely birtokos után egy zsoldost állítsanak szolgálatba. Ha északra megy a király, akkor húsz székely után adjanak egy katonát. Minden székből adni kell a katonához egy kapitányt.

Az országon belül szükség szerint kell a székelyeknek katonáskodniok, amint őket a király vagy a vajda, aki ispánjuk, felhívja. A székelyek, akárcsak a nemesek, minden adó alól mentesek. A szükséghez mérten hagyhatnak otthonuk őrzésére embereket. Aki hadkötelezettségét nem teljesíti, fejét és ingó vagyonát veszti. Az ispán a főemberekkel büntetheti, bírságot adhatja őket. Akik szegények és még három forintot érő ingóságuk sincs, felmentést kaphatnak. A király koronázásakor minden székely szállás után egy ökröt kell a királynak adni. Az ökröcsordát a tulajdonosok jelenlétében kettéválasztják és a tulajdonos az egyik félrészt választhatja, a másik félrészből veszi ki a király embere a neki járó ökröket. A király első esküvőjekor, továbbá a király elsőszülött fiának keresztelőjekor szintén ennyit kell adniok. Amikor a király székely ispánt nevez ki, ennek első megérkezésekor egy lovat kell adni.

15 napig, vagy ha kell, tovább is, minden székből törvényszéket tarthat az ispán maga mellé vett esküdtekkal, akiket meg is esket. Ebben az időszakban az ispánnak élelmezés jár. Ilyen törvénykezés során kétszeres bírságokat rónak ki,

amelynek fele az ispánt, másik fele a szék kapitányát és bíróját illeti. Minden évben tarthat törvényszéket az ispán. Az ispánhoz vagy a királyhoz semmi olyan jogvita ügyet ne terjesszenek, amelyet nem bíralt már el a szék, illetve jogorvoslat folytán az udvarhelyi törvényszék. Innen mehet az ügy a székely alispánhoz, tőle az ispánhoz, onnan a királyhoz.

A törvénykezési vagy nemzetgyűlési időn kívül az ispán vagy vajda, illetve tisztviselői semmi élelmezést nem igényelhetnek, sem nem tarthatnak a székely városokban, falukban sereget, mivel ezek ettől mentesek. Amikor az ország védelme érdekében szükséges, akkor mehetnek seregükkel a Székelyföldre, de kárt a székelyeknek nem okozhatnak. Az ispánok tartanak az egyes székek főhelyén embereket, akik jogot szolgáltatassanak (ezek voltak az alispánok, azaz királybírák), de ezek nem mehetnek a falukba a szegény népet elnyomni, sarcolni. Ha ezek a királybírák a bírságokat mennek behajtani, a szokásnak megfelelő élelmezést, szállást meg kell nekik adni.

Ha valamelyik székely hűtlenség bűnébe esik, elveszti székelységét (vagyis az ezzel járó birtoklási jogát), de ilyen esetben sem adható másnak a nemesi jószág, csak közöttük lakó székelyeknek. Ha székely tolvajt, gonosztevőt tart házában, ezért meg kell büntetni. Mások házában a székelyek el ne foglalják, az ispán tudta nélkül senkit halálra ne ítéljenek.

Ha valaki rossz törvényeket hoz be a Székelyföldre, vagy elnyomja a közösséget vagy a székely törvényeket, és a szék bírái részéről való megintés után sem áll el ettől, a székülők a jogában sértett panaszára menjenek kivizsgálásra és hívják össze a szék gyűlését. Az udvarhelyszéki kapitány hívja össze a székely nemzetgyűlést, hogy az oda tartozó ügyeket megítéljék. Senkit sem személyében, sem javaiban ne zaklassanak, hacsak a hozzá vitt ügyben az ispán ellene nem döntött. Ha valaki ez ellen tesz, fejét és ingó javait veszítse. A király a hozzá terjesztett és kivizsgált ügyekben kegyelmet is gyakorolhat, ha nem súlyos a cselekmény. Ha valamelyik nemes a székelyektől erdőt, mezőt, legelőt, szántóföldet, halászóhelyet foglal el és új határokat tesz, s amit elvett, nem akarja visszaadni, a székelyek közölgék a vajdával és a székely ispán-

nai. A vajdának az ügy halasztása nélkül igazságot kell szolgáltatnia.

Ez az oklevél kétségtelenül fontos okirat volt a székelység jogrendjét illetően, még ha nem is foglalkozott az összes lényeges kérdéssel. Némileg meg is erősítette a székely jogrendet. Csak a nem székelyföldi nemesi birtokot lehetett másnak adományozni, egyébként a király még a hűtlenségbe esett székely esetében sem határozhatta meg, hogy melyik székely kapja a bűnbe esett vagyonát, mert azt csak a család, illetve a szomszédok kaphatták.

1503-ban, Szentgyörgyi és Bazini Péter személyében, már új vajda és székely ispán volt hivatalban, Udvarhelyszék bírása az elnyomás elleni tiltakozásra Székelykeresztúrra nemzetgyűlést hívott össze, amely a panaszról a többi erdélyi nemzeteket is értesítette, Tordára országgyűlést hívta. A vajda egyik tisztje Tomory Pál és a székelyek közt fegyveres összetűzésre került sor. 1504-ben Ulászló elrendelte az ügy kivizsgálását és Tótselymesi Tarczay Jánost székely ispánná nevezte ki. Ő volt az utolsó, aki e tisztséget nem más tisztséggel összekapcsolva viselte. Némi huzavona után Szentgyörgyi és Bazini Péter gróf kénytelen volt a székely ispánságot átengedni.

Ilyen előzmények után gyűltek össze 1505-ben Tordán a három politikai nemzetbeliek és megújították a köztük fennálló uniót. Az országgyűlésen szóba kerültek a belső egyenetlenségek és a külső ellenség pusztításai is, valamint a hamispénzverők okozta károk. Ekkor a három nemzet javaslatokat dolgozott ki egy bizottsággal, amely 1506-ban, Segesváron jött össze. Elhatározták, hogy egész Erdélyre illetékes főtörvényszéket létesítenek. Ennek tagja a gyulafehérvári káptalan dékánja és 42 bíró. Mind a hét erdélyi vármegyének, mind a hét székely széknek két-két tagot, a szászoknak is 14 tagot kellett küldeniük. Évente kétszer kellett összeülniük. A Szent György napi (április 24-i) ülést Székelyvásárhelyt rendelték tartani. E cseperedő székely város így az igazságszolgáltatás helyeként országos megtiszteltetésben részesült és a későbbi igazságügyi fejlődésben is kiemelkedő szerepet kapott. A segesvári határozatok szerint a bírák nem kapnak

semmit a megítélésre kerülő bírságokból, hanem mindegyik fél bírsága a maga hatóságához, vagyis a vajdához, a székely ispánhoz, vagy a szebeni bíróhoz kerüljön. Azt is elhatározták, hogyha valamelyik nemzetet elnyomják, mindhárom együtt folyamodjék a sérelem kiküszöbölése végett a királyhoz.

1505-ben a székelység az ökörsütési kötelezettség miatt összekülönbözött Ulászlóval, mert fia, II. Lajos még meg sem született, de a király már követelte az elsőszülött fiú járandóságát. A székelyek az első koronázási ökörsütésre már szolgáltattak mintegy 10000 ökröt. Ulászló házasságára is ellenkezés nélkül megadták az ökröket, amelyekre bélyeget sütöttek, most azonban megtagadták a követelést. A király ezért Tomory Pált sereggel küldte rájuk, de a székelyek visszaverték. Tomory szerint a székelyek sem Istentől, sem embertől nem félnek, „még él köztük a pogány kori hit, hogy akiket a földön megölnek, a mennyországban szolgálják lesznek”. Hanem amikor a király nagyobb sereget küldött, a székelyek többé nem álltak ellen, hanem megadták a II. Lajos születésére járó ökörsütést is.

Az 1505. november 23-án, a Székelyudvarhelyt tartott nemzetgyűlésen az eddigi gyűlésen történő fellebbviteli bíraskodás helyébe új törvényszéket szerveztek az egész Székelyföld részére. Ez négy főemberből és 13 lófőből állott. Ezzel tehát elismerték a – Mátyás részéről már figyelembe vett – főemberi rend létét. Az 1506-i agyagfalvi nemzetgyűlés a pártoskodás ellen hozott határozatot, a pártoskodókra számkivetést írt elő büntetésül. Megállapították, hogy a királybíró a szék főkapitányát is büntetheti, ha nem tartja be a jogszabályokat. 2 márka terhével megtiltották az ünnepnapokon való bíraskodást. Az ítéleteket 15 nap alatt rendelték végrehajtani.

Nyoma van annak is, hogy az 1507., 1514., 1516. években nemzetgyűléseken különféle ügyekben hoztak ítéleteket. Ebből a tanulságot levonva megállapítható, hogy általában évente volt székely nemzetgyűlés, továbbá az egyes székekben is közgyűlés. A nemzetgyűlést az állandó törvényszék nem fosztotta meg annak lehetőségétől, hogy maga is bírás-

kodják. A székekben a kapitány és a szék bírása vezette az ülést, a királybíró is ott szokott lenni, de magasabb rangú személy csak kivételesen jött ide. A székely nemzetgyűlést, ha magasabb rangú nem volt jelen, az udvarhelyszéki tisztek vezették. A gyűlések időtartamáról annyit tudunk, hogy 10-15 napig is eltarthattak. A székek gyűléseit a szék területén s valószínűleg leginkább a szék városában tartották. Jogszabályokat alkottak, jogvitás ügyeket megtárgyaltak és pedig a nemzetgyűlésen felsőbb fokon. A gyűlések tevékenysége jelentékeny mértékben szóbeli volt s csak a legfontosabb határozatokat írták le.

A székelység a magyarországi országgyűléseken nem képviseltette magát. A többi erdélyi nemzetek is csak ritkán és rendszertelenül küldtek magyarországi országgyűlésre küldötteket. Vannak nyomok, amelyek szerint megkívánták, hogy a Magyarországon hozott és Erdélyre érvényesítendő határozatokat, az erdélyiekre terhelő rendelkezéseket Erdélyben is megtárgyalják.

A Székelyföld az említett határozatok ellenére sem lett a békesség földje. 1507-ben a medgyesi vásárra igyekvő szászokat megtámadták a székelyek Makfalvi Dósa György vezetésével. Az alvajda ezért írt a szászoknak: a marosszékiektől kérjék, hogy – a szövetséges egyezséget (confederativa unio) szem előtt tartva büntessék meg Dósát, (Dósa György ezután a török elleni küzdelembe tüntette ki magát.)

1509-ben az erdélyi unió fejlődését látjuk abban, hogy az évi székelyvásárhelyi országgyűlésre vonatkozó levelezésben a nemzeti *univerzitások* (egyetemességek), mint testületek nevében leveleznek. Ebben az évben lett erdélyi vajda és székely ispán Zápolya János.

1510-ben Csík–Gyergyó–Kászonszékben a közszekelyek felkeltek a főemberek ellen. 1513-ban egy Székely János nevű ember a Királyföldre ment és ott a szászokat az uralkodó vezető réteg ellen tüzelte. Mozgalmát a hatóságok ekkor nem tudták elfojtani, mert kitört az 1514-i paraszti felkelés, amelyet a székely lófő *Dósa* (véleményünk szerint helytelen mai írásmóddal: *Dózsa*) *György* vezetett. E felkelés harci cselekményei csak mellékhatásaikban érintették Erdély belsejét, a

nagy küzdelem Temesvár felé húzódott. Itt fogta el Petrovics István Dósát, majd Zápolya János kivégeztette. A Werbőczy féle Hármaskönyv fogalmazványa ekkor lényegében már megvolt és noha a felkelés után szövegezett, a parasztságot sújtó rendelkezések az erdélyieket is érintették, a székelység a maga különleges jogrendszere folytán zömében csak közvetett hatását érezte. Ilyen lehetett az is, hogy Zápolya, a szászok panasza folytán, a fejlődő Sepsiszentgyörgy vásárait betiltotta.

1515-ben a székelyek Marosvásárhelyre (amelyet korábban Székelyvásárhelynek neveztek) nemzetgyűlést hirdettek, amelyre a szászokat is meghívták. Barlabási Lénárt erdélyi alvajda viszont a szászokat megkérte, hogy ne jelenjenek meg, mert a székelyek minden vajda ellen viszályt szítanak. A székelyek és a szászok közt a következő években is merültek fel torzalkodások. 1516-ban II. Ulászló meghalt, és fia, a 10 éves II. Lajos került a magyar trónra. Már az ő nevében indítottak vizsgálatot a szászok kérésére.

Zápolyával, aki 1517-ben a királytól megkapta a háromszéki területbe ékelődő kézdiszentléleki várat, szintén tovább romlott a székelyek kapcsolata. 1519. január 22-én a székelykeresztúri nemzetgyűlésen kérték a Torda vármegyei nemesiséget, hogy február 23-án tartsanak gyűlést Tordán, amelyen a további teendőkről tanácskozzanak, mivel a vajda jogait megsérti, elnyomja őket, személyükben, javaikban sérelmet szenvednek. A székelyek mozgalmának hírére Zápolya Erdélybe sietett, hogy elejét vegye. A Csíkban felkelők saját főembereiket elűzték, majd a Hargitán át a homoródi tájra hatoltak. Zápolya ekkor Székelyudvarhelyről elébök ment és Homoródszentpálnál szétverte a felkelőket, akik eddig – Hagymássy Miklós alvajda serege ellen – sikert értek el. Ettől kezdve mintegy két-három évig folytak a harcok, amelyek során nemegy székely főember szász területre menekült, egyesekkel a vajda szövetséges kapcsolatot is létesített. Végezetül a vajda hatalma győzött és 1521. február 18-án székely nemzetgyűlésen foglalkoztak a vádlottak ügyével. A gyűlésen száműzésre és jószágvesztésre ítélték azokat, akik a király és a vajda ellen felkeltek. Így tehát az előző, Dósa-féle

felkelés elfojtása után most már a Székelyföldön is sikerült Zápolyának a hatalmát megszilárdítania. E belső háborúskodás után a törökök is beütöttek a Székelyföldre, de aránylag hamar kivonultak, mivel Nándorfehérvár (Belgrád) bevételére is folytak hadműveleteik, amelyek a vár elestével végződtek. Ez 167 évig maradt egyfolytában török kézen.

1524-ben azonban ismét felgyűltek a panaszok Zápolya ellen és a székelyek november 15-i marosvásárhelyi gyűlésükön, sérelmeikre hivatkozva a többi nemzetekhez és a királyhoz is fordultak. Megemlítették azt is, hogy Sárvány Miklós fogarasi várnagy jogtprással Székely Pált felakasztatta. Kérték a többi nemzeteket, hogy fegyveresen gyűljenek össze, mert külső és belső ellenségek miatt „végső veszedelemben vannak”.

Ilyen előzmények után következett be 1526, amelynek mohácsi vérfürdője II. Lajos halálával tetőzte be a súlyos csapást, amelyet II. Szülejmán serege mért a magyar királyságra és népére. Az erdélyi sereg Szeged táján volt, amikor értesült a mohácsi csatavesztésről. Állítólag (és valószínűleg) a rossz szervezetség és kapkodó intézkedések voltak okai annak, hogy a tekintélyes létszámú erdélyi sereg hadmozdulatait nem tudták a királyi sereg hadmozdulataival összehangolni. Olyan elképzelés is volt, hogy az erdélyiek hátba támadják a törököket, de ez sem valósulhatott meg a török ügyessége folytán. A mohácsi vész után a török ugyan kivonult, de a kettős királyválasztás tovább ásta alá az ország erejét. A sánta ifjabb Ecsedi Báthori István nádor hitványsága, a nagyurak önzése, rövidlátása hozzájárult mindehhez. 1526-ban Zápolya János erdélyi vajdát és székely ispánt megválasztották magyar királynak, de az elhunyt Lajos király sógorának, Habsburg Ferdinándnak pártja Pozsonyban ezt a választást semmisnek mondta ki és királlyá választotta a Spanyolországban született és nevelkedett, 23 éves Eerdinándot.

Eleinte az erdélyiek általában János mellett voltak. A székelyek is, korábbi sérelmeiket félretéve, a nemzeti király mellé álltak. A háromszéki osdolai *Kun Kocsárd*, akiről e kor történetírója, Verancsics Antal írja, hogy „jámbor ember, jeles vitéz, székely nemzetű, kire az országban nagy tekintet vala”

foglalta el székely sereggel már a királyválasztó gyűlés előtt Budát és Esztergomot. A Ferdinánd hívei ellen folytatott harcokban is küzdöttek székelyek. A hadi szerencse azonban nem mindig kedvezett nekik.

1527-ben Kolozsvárott János pártján országgyűlést tartottak, de a szebeniek már ekkor Ferdinándhoz pártoltak. A következő hónapban, novemberben már sikerült Ferdinánd híveinek elérniük, hogy mint helytartó, Vingárti Horváth Gáspár Marosvásárhelyt országgyűlést tartson. I. János kiszorult az országból, Lengyelországba menekült és az 1528. január 24-i budai országgyűlésre, elismerve Ferdinándot, az erdélyiek is elmentek. 1528. március 11-én ismét Marosvásárhelyt tartott országgyűlést Vingárti Horváth Gáspár, de ekkor letette hivatalát és átadta a hatalmat a vajdává kinevezett Perényi Péternek.

Ferdinánd népszerűtlensége azonban mind nagyobb lett és így megnyílt az út János visszatérése előtt. 1528-ban Petru Rareș moldovai vajda, aki Ferdinánddal való kapcsolataira hivatkozott, benyomult Erdélybe és Gyergyótól Háromszékig dúlta a Székelyföldet úgy, hogy a brassaiak szerint „ama székekben minden füstöl és hamuvá lett”. A török szultán azonban Petru Rareșt utasította, hogy János királyt segítse. A székelyek is mindinkább János pártjára álltak. Erdélyi és köztük székely hadak tették lehetővé, hogy János visszatérjen. János 1529 júliusában nevezte ki erdélyi vajdává és székely ispánná idősb Somlyai Báthori Istvánt és egy marosvásárhelyi országgyűlésen a Ferdinánd mellett kitartó szászok ellen határozatot hoztak. A havasalföldi vajda ez évi és 1530-i benyomulása a Székelyföldön Orbaiszéket sújtotta.

1529-ben, amikor Szülejman Bécs ellen vonult, I. János, mint a török szultán szövetségese, majdnem az egész Magyarországot birtokába tudta venni. A szultánnal való jó kapcsolat kiépítésében János királyt két kalandos életű ember segítette. Az egyik a lengyel *Laski Jeromos* volt, aki római és bolognai tanulmányai után lengyel földön igen gazdagon nősült, nagybátyja a gnieznói érsekprimás volt és így Laski kiemelkedő szerepet játszhatott. 1520-ban Ferenc francia királynál, V. Károly császárnál követségben volt. 1527-ben

lépett János király szolgálatába és törökországi küldetése során elérte, hogy a szultán megígérte, hogy János királyt Ferdinánd ellen támogatja. János király ezért, amikor 1530 februárjában Budán országgyűlést tartott, Laskit kinevezte erdélyi vajdává. Erdélyt teljes egészében Laski mégsem tudta János király hatalma alá vonni, mert Szeben továbbra is tartott Ferdinánd mellett és amikor 1532-ben Ferdinánd Pozsonyban országgyűlést tartott, ezen még egyes erdélyiek is jelen voltak. Hunyad vármegye, a Fejér vármegyei Vingárt és Fogaras környéke Szebennel együtt Ferdinánd pártján maradt. Laskiról viszont 1534-ben kiderült, hogy Grittivel özszejátszva, János király uralmának megdöntésére szövetkezett. Laskit ezért börtönbe vetették és az a Majláth István lett az erdélyi vajda és székely ispán, aki a Gritti elleni mozgalomban részt vett.

Gritti Lajos velencei származású isztambuli kalmár volt, de egyben a velencei köztársaság ügynöke is. Ő is azon munkálkodott, hogy a szultán János király pártjára álljon. 1529-ben, a törökökkel jött Budára. Bátorsága közrejátszott abban, hogy amikor Roggendorf serege Ferdinándnak a várost el akarta foglalni, ez meghiúsult. János királytól így kormányzói és főkapitányi tisztségeket kapott, de utóbb kiderült, hogy a király ellen sző terveket. Czibak Imre erdélyi vajdahelyettest, amikor ellene szervezkedett, Gritti meggyilkoltatta. János király 1531-ben utólag behajtotta a székelyeken a koronázáskor esedékes ökörsütést, ám Gritti a székelyeken adót is akart beszedni. Így a székelység a Gritti elleni mozgalomhoz csatlakozott és amikor ellenfelei a Medgyesre menekült Grittit 1534-ben ostrom alá vették, a székelyek voltak az elsők, akik betörték a falakkal védett városba, vezérük Kun Kocsárd volt. A menekülő Grittit a románok, akikhez futott, a magyaroknak átadták s ezek az országúton rögtön le is fejezték. Ezután a székely ispánok szokása szerint az újonnan kinevezett Majláth Gyergyóban „begyen” (bölény) vadászatot tartott.

1535-ben, mivel attól tartottak, hogy a szultán Gritti halála miatt hadat fog küldeni Erdélyre, János király Marosvásárhelyre országgyűlést hívott össze. Ezen a székelyekre ki-

mondták, hogy a jobb módúak és tisztségviselők felszerelésében páncél, sisak, pajzs, dárda, kard legyen. A lófők fegyverzetében pedig legyen sisak, pajzs, kard, buzogány vagy csákány vagy íj és hozzávaló nyilak. Akinek két hatökrös ekényi vagyona nincs, annak kardot, kopját, pajzsot, buzogányt vagy íjat nyilakkal írtak elő. A szegényebbek pedig pajzsot, kopját vagy kaszát, a cséplő emberek pedig kopját és pajzsot hozzanak. A szultán hadjárata ugyan elmaradt, de Ferdinánd és Petru Rareș indultak támadásra. Ferdinánd serege ellen Kun Kocsárd hada vonult fel és sikeres csatát vívott, de Kun Kocsárd megsebesült és belehalt sebébe. János király elrendelte, hogy Petru Rareștől a korábban neki adott Bálványos várát a székelyek foglalják vissza. Ez 1536-ban meg is történt.

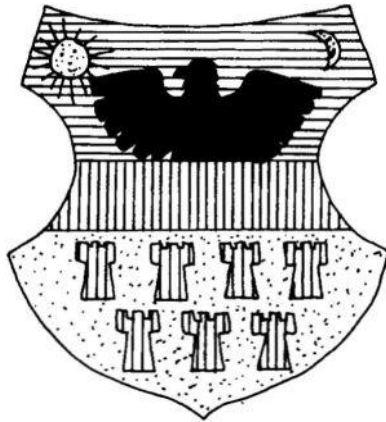
A helyzet azonban ezután sem vált megnyugtatóvá és az 1537-i marosvásárhelyi országgyűlés általános felkelést határozott el szükség esetére. A közrendűeket is arra kötelezték, hogy szükség esetén húsz emberenként egy szekeret is adjanak a szükséges élelmiszerral, hadi felszereléssel. Mikola László alvajda és székely ispánhelyettes Csíkba és Gyergyóba még figyelmeztetést is küldött, hogy legyenek készenlétben.

Mivel a két király egyike sem tudta a másikat teljesen kiszorítani, huzamosabb ideje folytak alkudozások közöttük valamilyen megegyezés elérésére. A tárgyalások időnként elakadtak, de végülis 1538-ban létrejött a *nagyváradi béke*, amelyben a két király, a tényleges helyzetnek megfelelően, egymás hatalmát elismerte és az ország közös védelmét ígérte. A trónutódlás kérdését is rendezték úgy, hogy János halála után Ferdinánd és családja örökölje a trónt, ha viszont magva szakad Ferdinándnak, János utódaié legyen az ország. A két király egy nádor tartásában is megállapodott azzal, hogy más tisztségekre mindketten külön neveznek ki tisztségviselőket. Erdélyi vajdája és székely ispánja azonban csak János királynak volt.

Az egyezés után a lengyel udvar már biztosabbnak látta János trónját és így hozzá adták feleségül Jagelló Izabellát, a lengyel király leányát. 1540. július 7-én Budán fiúk szüle-

tett, aki apjáról a János, anyai nagyapjáról a Zsigmond nevet kapta.

A szultánt ugyan sikerült lecsendesíteni, de jött más baj. Majláth István vajda és néhány vezető ember, főként szászok, de székelyek is voltak köztük, meg akarták dönteni a betegeskedő király uralmát. János király betegen Erdélybe ment, hogy hadat vezessen ellenük. Itt érte el őt az a hír, hogy fia

Erdély címere

megszületett. Ez annyira felvillanyozta, hogy lóra ült és ki-ment serege táborába, tudtul adni az örömhírt. A beteg király szászsebesi szállásán töltötte utolsó napjait. Akkorra már annyira elfonnyadt, hogy amikor karosszékében ült, kezéről gyűrűje lehullott. Hűséges segítőtársa, *Utiešenić-Martinuzzi György* barát, azaz Fráter György gyűrűjét felkapni lehajolt. A király még odaszóllott neki, hogy ennél nagyobb kincset, azaz fiát akarja a barát gondjaira bízni. Július 21-én I. János meghalt.

Még el sem temették a királyt, már Segesvárra hívott össze erdélyi országgyűlést Majláth István (akit nemrég a tordai or-

szágyűlés, minthogy kincstári jövedelmekkel nem számolt el, hűtlenség miatt főbenjáró bűnben elmarasztalt), továbbá vajdatársa, Balassa Imre. 1540. augusztus 29-én, a mohácsi vész 14. évfordulóján kezdődött az országgyűlés. Ezen a két vajdát Erdély főkapitányává választották, hogy az országot megvédjék és elhatározták, hogy azt fogják királlyá választani, akit a magyarországi országgyűlés megválaszt. Az országgyűlés követséget menesztett Izabella királynéhoz, a magyarországiakhoz és Moldovába, a Havasalföldre. Ezzel betetőződött az a folyamat, amely Erdély öngazgatásához vezetett, mert most már nemcsak belügyekben intézkedtek, hanem külügyekben is kezdeményeztek kapcsolatokat. Ferdinánd Nádasdy Tamást, Majláth sógorát küldte az országgyűlésre, hogy az erdélyieket megnyerje. Különösen a székelyek jelentős része Erdély önállósulása felé hajlott. A törökök izenetet küldtek, majd ünnepélyes iratban közölték, hogy Szülejman szultán I. János király fiának adta a magyar királyságot.

Balassa vajda Aranyos-, Maros- és Udvarhelyszék támogatásával a királyfi pártjára állott, Csík-, Sepsí-, Kézdi- és Orbaiszék viszont Majláth pártját fogta és az ő hatalmát igyekeztek növelni Torda elfoglalásával. Rövidesen azonban a Majláth-párti székelyek egy török, moldovai és havasalföldi sereg tört be, amely nagy pusztítást vitt véghez. A Zápolya-párti székelyek pedig a törökkel Fogaras ellen mentek, ahol is Majláthot elfogták. 10 évi rabság után halt meg Isztambulban. A csecsemő királyfit a rákosmezei országgyűlés a váradi békét figyelmen kívül hagyva, II. János néven királlyá választotta. Országga ekkor egy Zalától Szepesig húzódó vonaltól keletre levő terület volt.

Egy év telt el az emlékezetes segesvári országgyűlés és 15 a mohácsi vész után, amikor a törökök megszállták Buda várát. Izabella királynénak ökrös szekéren kellett menekülnie Erdélybe a kis királlyal. A török megszállta terület a Duna-Tisza közén beékelődött, ami pedig a fokozatos török terjeszkedés után a Dunántúlból megmaradt, az a Habsburgkirály érdekkörébe került. A török megszállta területtől keletre – választott királyi címmel – II. János az, akinek nevé-

ben kormányoznak és az ő országának magvává Erdély válik. A hatalom irányítója ebben az országban Izabella anyakirályné és Utiešenić-Martinuzzi György barát, aki a kiskorú király első uralkodási éveinek legjelentősebb politikusa. Az elhunyt király rajtuk kívül még Petrovics Pétert is gyámnak jelölte ki.

Lényegében Erdély különállósága a kialakult határok és hatalmi helyzet folytán létjogosultságában megerősödött.

A KIRÁLYFEJEDELEMSÉG NEHÉZ IDEJE

Külső és belső bajok nehezé tették a királyfejedelemség idejét, és – különösen a székelysége nézve – lesújtó következményekkel is járt.

Az anyakirályné a Budáról megtett keserves út után kisfiával először Lippán telepedett meg. Innen Dévára, majd 1542 elején Gyulafehérvárra költözött. Itt az erdélyi püspöki palota (ma is meglevő) épülete lett a királyi szállás.

A később katonai célra lefoglalt épületrészek eredetileg a püspöki udvarhoz tartoztak. A Habsburg hatalomátvétel után a püspök az épületek egy részét visszakapta.

1542. januárjában a székelyvásárhelyi országgyűlés György barátot főkapitánnyá és helytartóvá választotta. A március 29-i tordai országgyűlés már a barátnek fogadott hűséget és melléje tanácsot alakítottak. Fráter György kialakuló hatalma az erdélyi fejedelmi hatalomnak mintegy előfutárja. Rövidesen Mykola László személyében vicehelytartó is került György barát mellé. Minthogy ez az államberendezés lényegében a három erdélyi politikai nemzet unióján nyugodott, az 1542. december 20-i tordai országgyűlés az uniót megújította. A nemesség, a székelység és a szászág magát „domini regnicolae trium nationum Transilvaniae” címmel illette, vagyis magukat „a három erdélyi nemzet országglakó urai”-nak tekintették. Mivel azonban országukhoz Erdélyen kívül magyarországi vármegyék is tartoztak, a fráter azokat is szervezni kezdte. A magyarországi részek számára György barát 1542-ben Váradon, 1543-ban Gyulán tartott országgyűlést. Ekkor még az ún. Részek (Partium) nem

voltak teljesen összeolvadva Erdéllyel, de lakóik rövidesen negyedik nemzetként szerepeltek Erdélyben. Addigra már kialakult az a szokás, hogy a három erdélyi nemzet a fontosabb ügyek megtárgyalására a barát mellé megbízottat küld. 1544-ben György fráter főbírói tisztséget is kapott.

1542-től kezdve az erdélyiek a törököknek adóztak és erre 10000 aranyat szavaztak meg.

Az 1543. február 26-i kolozsvári országgyűlés szabályozta részletesen a királyné és fia jogait. Ők kormányozzák az országot, minden tőlük függjön, nagyobb ügyekben hívják össze a nemzetekből való tanácsot. Külföldieknek hivatalt, laikusoknak, fiatakorúaknak, idegen származásúaknak egyházi javadalmakat ne adjanak. Bármely erdélyi városban, várban lakhatnak. A moldovai vajdához is küldjenek a barátság kedvéért követséget. Izabella 12 tagú tanácsa 1548-tól kezdve működött. Egyes országgyűlésekre Izabella, másokra György barát vagy más fontos személyiség küldött meghívót. A királyné és a gazdasági ügyeket bölcsen és szigorúan kezelő barát közt időnként erős ellentétek is merültek fel, amelyek odáig is fajultak, hogy Fráter György egy időre Gyulafehérvárott ostromzár alatt tartotta a királynét.

Mivel a barát még nem adta fel az egységes Magyarország gondolatát, alkudozott Ferdinánd királlyal, aki Oppeln és Ratibor sziléziai hercegségeket ajánlotta fel a királynénak cserébe Erdélyért. Izabella nehezen hajlott erre az egyezségre, de a barát erőltette. Amikor 1551-ben létrejött a megegyezés, a júliusi kolozsvári országgyűlésen a nemzetek hűségét esküdtek Ferdinándnak és a királyné fiával Sziléziába ment. Ott azonban az elhanyagolt körülmények nem elégítették ki őket és Lengyelországba költöztek át, ahol előbb Varsóban, azután Piotrkówban, majd a határszéli Wisznic várában laktak, II. Zsigmond lengyel király védelme alatt.

Még a megegyezés évében, december 17-én Ferdinánd hadvezére, a nápolyi származású Castaldo János orvul meglelte György barátot. Jellemző a megfélemlített légkörre, hogy 70 napig senki sem merte eltemetni a fráter holttestét, akit pedig az uralom átvételekor Ferdinánd is erdélyi vajdává

nevezett ki, Báthori Andrással együtt, aki a gyilkosság után egyedül maradt meg a tisztségben.

Ferdinánd uralma idején is megtartották a három nemzet országgyűléseit Erdélyben 1551-ben elrendelték, hogy nemzetenként három-három tanácsos működjék közre Erdély kormányzásában. Erdély igazgatásilag nem olvadt be Ferdinánd Magyarországaiba. 1552-ben az országgyűlés elrendelte, hogy a zsoldos sereg parancsnoka legyen a király embere, de a vajdának legyen magyar serege. Mivel ekkor már javában terjedt a lutheri reformáció, azt is kimondták, hogy legyen vallásегyenlőség. 1553. május 26-án Ferdinánd Báthori helyébe Szentiváni Kendi Ferencet és Ruszkai Dobó Istvánt, az egri hőst nevezte ki erdélyi vajdává, illetve székely ispánná. Mellettük is ott volt az erdélyi tanács. A két vajda hatáskörét 1555-i működési szabályzatuk állapította meg. Ebben Ferdinánd megengedte, hogy országgyűlést hirdessenek, 20 jobbágyosnál nem nagyobb javakat adományozzanak. Dobónak Déván vára s családja részére Szamosújvárott lakhelye, Kendinek Görgényben vára volt hivatalából kifolyólag. Kötelességük volt, hogy a moldovai és havasalföldi vajdákkal a békességet fenntartsák. Az ezekhez való követküldésre már az 1553. júliusi tordai országgyűlés felhívta őket, tehát Erdély továbbra is intézkedett külügyekben.

Még Ferdinánd hatalomátvétele előtt, 1550-ben, a moldovai vajda sereggel nyomult be az Ojtozi-szoroson. Akkor a barát gyorsan közfelkelést rendelt el Marosvásárhelyre való gyülekezéssel, és nemcsak a moldovaiakat verte ki a Székelyföldről, hanem a Vöröstoronyi-szoroson benyomult havasalföldi vajdát és a Lippa felől jövő török hadat is visszaszorította. 1551-ben is szükség volt a székelyek felkelésére, akik Lippát visszafoglalták a töröktől.

Ferdinánd 1552-ben jelentést kért a székelyekről az országba küldött biztosoktól. Tavasszal a jelentést el is készítették és ennek, valamint a székelyek részéről előterjesztettek alapján április 26-án a király oklevelet adott ki a székelység jogi helyzetéről. Ebben rámutat, hogy a székelyek nehezményezik, hogy noha Attila vezetése alatt jöttek Erdélybe és nemesi jogokkal éltek, mégis György barát és

Izabella őket hol török-adó, hol a királyné megsegítése címén adóval akarta terhelni. Ferdinánd erre kimondta, hogy a székelység mentes a pénzbeli adók alól, de az ökörsütést a régi szokás szerint meg kell adniok. El is rendelte a következő évben az ökörsütés szolgáltatását. 1554-ben Marosvásárhelyt gyűlésen szabályozták, hogy a Székelyföldön kit nem illet adómentesség. E gyűlés határozata szerint azok a földönlakók, akiknek nem volt semmi földjük, nem adóztak, de az olyan földönlakóknak, akiknek zálogos birtokuk volt (vagyis olyan birtokuk, amely ugyan nem volt az övék, de sajátjukként művelték), adózniok kellett.

Ferdinánd a Székelyföldön levő sóbányákból szeretett volna hasznot húzni. A székelyek a sót gyakran felszíni fejtéssel termelték és aránylag olcsón árusították a szomszédságukban lakó szászokoknak, akik a só megvásárlására jogot is kaptak. Ám vitték a sót távolabbi helyekre is, ahol pedig kincstári bányákból kellett volna a sóellátást biztosítani. Ferdinánd a só ügyében hozzá terjesztett jelentések alapján megtiltotta a sókivitelt, mondván, hogy csak saját maguk szükségletére használhatják a sót. Ezt a tilalmat betartatni nem lehetett és így a következő évben, 1555-ben a királybíró engedélyéhez kötötték a sóárusítást.

Az 1554. június 10-i medgyesi országgyűlés ismét foglalkozott a székelyek hadkötelezettségével. Kimondta, hogy fejenkénti felkeléskor a főember háza, családja védelmére két-három embert, nagyobb falu három-négy embert, kisebb falu két embert tarthat otthon, a többiek vonuljanak be. A városok 16-20 embert tarthattak otthon ilyenkor védelmükre.

Bár több országgyűlés, így az 1548. szeptember 8-i kolozsvári is, tiltotta, hogy bárki engedély nélkül külföldre menjen, a szomszéd országokból való benyomulásokat a székelyek nemegyszer hasonló beütésekkel torolták meg. Ezek a harcok zavarták a szomszéd országokkal való jó viszonyt és a gyakran sikertelen küzdelmek növelték az áldozatok számát. Ezért Kendi és Dobó vajdák 1554-ben, egy ilyen betörés után, intették a székelyeket, hogy büntetés terhe mellett vigyázzanak jobban határukra. Mivel a moldovai vajda ígérete

ellenére betört hozzájuk, a székelyeknek megengedték, hogy elrabolt javaik visszaszerzése végett ott és akkor, amint alkalmasnak találják, behatolhassanak Moldovába. Ha azonban valaki engedély nélkül megkísérli, hogy Moldovába menjen, vagy onnan jön, azt fogják el és kísérik a vajdák elé, akik egyben székely ispánok is.

1554-ben a marosvásárhelyi országgyűlés megállapította, hogy a vármegyéknek, községeknek van jogszabályalkotást joguk. A székelység azonban már korábban is ehhez a joggal és nemcsak az 1505-i székelyudvarhelyi és 1506-i agyagfalvi nemzetgyűléseken, hanem székekben is alkotott jogszabályokat.

Az 1555-ben Székelyudvarhelyen tartott nemzetgyűlés 88 szakaszban összefoglalta a székely jogrendszer számos szabályát, amelyet teljes terjedelemben nem ismertethetünk, de megemlítve, hogy perjogot, birtokjogot, örökjogot, büntető és magánjogi kérdéseket szabályoztak, és kereskedelmi, közgazdasági, hadügyi kérdéseket is érintettek, néhány érdekesebb részt bemutatunk az összefoglalásból.

Az első szakaszok főként a peres eljárással foglalkoznak és különféle abban fizetendő díjakról, illetve bírságokról intézkednek. A 15. § szerint, ha az alperes a felperes hitére (vagyis esküjére) hagyja a keresetet, akkor, ha a felperes leteszi az esküt, ő nyer, ha nem teszi le, az alperes nyer. A 20. § elrendeli, hogy ha a fivérre marad az örökség, de leánytestvér is van, azt házasítsák ki. A 21. § szerint ha a fivérek közül egyiknek fia, másiknak leánya van, mindegyik saját apjától örököl, és pedig a leány épp úgy, mint a fiú. A következő paragrafus arra nézve intézkedik, hogy ha két leány marad csak és egyenlően osztoznak, a fiatalabb választhat lakhelyet, de gondoskodni kell arról, hogy az idősebbnek is legyen hasonló. Van intézkedés a 32 évi elbirtoklásról is, de a zálogos jószág esetében nincs elbirtoklás és nincs a vérgyökér ellen se. (A „vérgyökér” a székely jogban használatos kifejezés, amely azt fejezi ki, hogy ugyanabból a vérből gyökereznek, vagyis vérrokonok.) Örök, azaz ingatlan eladása esetén az atyafiakat meg kell kínálni, azaz elővételi joguk van. Senkit sem lehet a vajda-ispán elé idéz-

tetni anélkül, hogy előbb a széknél lefolytatták volna az eljárást.

A 39. § arról szól, hogy „a történettel való halálért”, vagyis a gondatlanságból, nem szándékosan bekövetkezett emberölésért a vajda urak, azaz a székely ispánok kegyelme 1 évig és 3 napig mentességet ad a büntetés alól, de ez alatt az idő alatt a megölt rokonságával meg kell egyezni. Ha a tettes nem egyezett meg, akkor ez idő eltelte után ítéletet hoznak. Ha valaki a másikat a földre leüti, 6 girát fizet, de ha a földön is veri, vérét ontja, akkor 24 gira a büntetés. (A „gira” a Székelyföldön fél forint volt, de egyebütt 1 forinttal számolták a magyarok.) Ha egy egész falu követ el hatalmaskodást, akkor úgy kell büntetni, mintha három ember követte volna el, egy faluért három ember felelhet. Az 56. § mondja ki, hogy a Székelyföldön nem lehet pereskedők ügyében úgy ítélni, hogy perüket bajviadal, azaz párbaj, vagyis istenítélet döntse el. A 62. § szerint bűn alatt senki sem teheti magát földönlakóvá, azaz nem csökkentheti felelősségét. A Székelyföldről szabadon lehet kimenni, bejönni is, de nemes jobbágyát befogadni nem szabad. Bírót, hadnagyot tiszte idején korábbi cselekedetért perelni nem szabad, csak tiszte letelte után.

1555-ben a Ferdinánd-féle rendszer iránti elégedetlenség megnőtt. Ehhez hozzájárult az a hír is, hogy II. Szülejmán szultánnak az a kívánsága, hogy az erdélyiek hívják vissza Izabellát és fiát. Marosvásárhelyre országgyűlést hívtak össze, amelyen már arról értesültek, hogy Petrovics Péter, aki a Temesközben gyűjtötte hadát, török segédhaddal meg is indult. Az országgyűlés követséget küldött Ferdinándhoz, akiről tudták, hogy nem képes Erdélyt megvédeni, és arra kérték, hogy a pusztítás elkerülése végett mondjon le Erdélyről. Követséget küldtek Izabelláékhoz is. Mindhárom politikai nemzet 100 főnyi díszbandériumot ajánlott meg, hogy ünnepélyesen kísérjék haza és fogadják itthon Izabellát és az ifjú királyt. A székelyek serege ezenkívül harcba készen táborozott. A császári csapatokkal nem egy helyen került sor összeütközésre. A székelyek 1000 kiváló íjászt küldtek Petrovics seregébe, ezek részt vettek Gyulafehérvár ostromában.

Az Izabelláékat visszahívó követség Ilyvóba (Lembergbe)

ment a királynéért és fiáért. 1556 őszén, az úton hazafelé már velük jött a díszes kíséret. Október 22-én vonultak be ünnepelesen Kolozsvárra. Ferdinánd egyik vajdája, Kendi Ferenc is a visszatérést lebonyolítók között volt már, mert megunta a Habsburg-király szolgálatát. Dobó Istvánt azonban ostrommal kellett visszavonulásra készíteni. November 25-re hívtak össze országgyűlést, amelyen Izabellának és 16 éves fiának, II. Jánosnak a három nemzetbeliek hűséget esküdtek. Izabella királyi jogokat kapott, a székelyekre és szászokra kimondták, hogy egyenlő terheket kell viselniök. A székelyeket így adóterhek viselésére is kötelezték, de hadi kötelezettségükön enyhítettek, mert csak egy tizenhatoduknak és személyesen a főembereknek, lófőknek kellett felkelniük, de a főembereknek jobbágyaik arányában még kellett katonákat vinniük magukkal. A főemberek dézsmát kezdtek szedni saját embereiken. Ezután már Izabella is szedett rajtuk.

Gyűltek a panaszok a főemberek, sőt a lófők visszaéléseiről is. Ezeket az 1559-i segesvári országgyűlés elé terjesztették, de érdemben nem segítettek rajtuk.

A fiatal II. János király 1558-ban lett 18 éves, és ekkor már bekapcsolódott az államügyek vitelébe. 1559-ben Izabella meghalt és így a teljes hatalom a fiatal királyra szállott. Amint korábban anyja mellett, az ifjú uralkodó mellett is 12 tanácsos volt. 1557-től amit az országgyűlésen két nemzet elhatározott, azt a harmadiknak el kellett fogadnia.

A székelyek sérelmeinek orvoslása tehát három okból is nehézségbe ütközött. Saját felsőbb rétegeik nem orvosolták, hanem inkább elmérgesítették a bajokat. A király sem tett megfelelő intézkedést a helyzet javítására. Az országgyűlésen, meg – az 1557-i fejevári országgyűlés határozata alapján – a másik két nemzet megnemértésén megtört az orvoslás lehetősége. Böven volt tehát önzés és rövidlátás minden oldalon. Ferdinánd utóda, Miksa megpróbálta kihasználni ezt és sereget küldött be a Partium felől. A főemberek és a lófők részt vettek a sereg kiverésében, de a közemberek megtagadták mind a hadrakelésben való részvételt, mind a hadi adófizetését. Így Székelyudvarhelyre nemzetgyűlést hívtak össze, amelyre 40000 ember ment el felfegyverkezve. II. János

király még izent az egybegyűlteknél, hogy adják elő sérelmeiket és azokat orvosolják, ha leteszik a fegyvert. Erre azonban a székely közemberek nem voltak hajlandók.

1562-ben, királyi mozgósítás folytán, 20000 főnyi sereg gyűlt össze és maga II. János is Segesvárra ment. Előreküldött katonai egységét, amelyet Majláth Gábor vezetett, a székely sereg, amelyben most már nemcsak közemberek, de főemberek is voltak, szétverte. A székely sereg, amelynek fővezére Pálfalvi Nagy György volt, így előre tudott nyomulni Holdvilágig. A székelyek másik része Szászrégent, Görgényt foglalta el. Ezt a kisebb sereget a király részéről küldött 2000 lovas és Majláth megmaradt emberei kétfelől támadták meg és a felkelőket legyőzték. A nagyobb székely sereg ezután értesülve arról hogy ellenük mekkora erőket vonultatnak fel, nem folytatta a harcot.

II. János király Segesvárra országgyűlést hívott össze, amelyen a főembereknek, lófőknek személyesen meg kellett jelenniök, a közembereknek pedig minden székből 16 embert kellett képviselőjükben küldeniük. Ezek előadták azt, hogy főleg a főemberek visszaélései háborították fel őket. A segesvári templomban tartott országgyűlésen mérlegelték, hogy ki volt a felkelésben bűnös, és akik szerepeltek a bevádoltak jegyzékében, azokat kihallgatás nélkül meg is büntették. Nagy Györgyöt és Gyepesi Ambrust karóba húzták, még főembereket is végeztettek ki, a kisebb bűnösöknek orrát és fülét vágták le. Akiket börtönben tartottak, azokat 1565-ben eresztették szabadon. A levágott fülüik hosszúra növesztették hajukat (Pálfalván még a 20. század elején is így jártak utódaik).

Kétségtelen, hogy II. János király nem látott eléggé tisztán a székely kérdésben. Valószínűleg nem is ismerte eléggé a székely jogrendszer összefüggéseit. Ám tanácsosainak mérlegelniük kellett volna a jövő fejlődésének útját és nem a megtorlásban kellett volna kiélniük magukat. Egyik panasziratukban a székelyek így írtak az 1571-i országgyűlésnek: „Estenek azelőtt való fejedelmek alatt is néminemű egyenlenségek, háborúságok, melyek veszedelmesek voltak és nem kellett volna lenni, melyekért az fejedelmek azokat, azkik

okai voltak afféle háborúnak, sokakat benne meg is büntettek, de soha úgy meg nem büntették és rontották az székely nemzetséget, mint az elmúlt időbeli ...támadásért az míg megholt fejedelmünk tanácsi tanácsosságokból és ti kegyelmek országul megronta... Az szegény községen pedig voltak oly isten ellen való birodalmok, ínségek, nyomorúságok, nyúzások, fosztások, hogy az egyiptusbelieknek nyomorúságok, ínségek kívül még írásban is nem találta-tik.”

De nézzük, hogy a székelységet meg nem értő és kezelni nem tudó urak és felkapaszkodott harácsolók mit nem raktak a székelyek nyakába. Vegyük elő a felkelést okozó panaszokat, amelyek nyilván nem kimerítő jegyzékét adják annak, ami történt, csak ízelítőül szolgálnak az elfajult közállapotokból. Az adót az adószedők az azelőtt adófizetéshez nem szokott néptől anélkül szedték, hogy előbb székgyűlésen kihirdették volna. Aki nem tudott fizetni, annak vagyonát, barmát elkótyavetyélték. Adójegyzékeket hamisítottak. Az elkótyavetyélt földre földönlakókat telepítettek. Sertések, ludak, bárányok közül minden hetediket, ötödiket elvették tized címén. Főemberek a nekik szolgálatot tevőknek pénzt elsikkasztották. Saját maguk ítékeztek az illetékesek helyett. A széki kapitányok seregestül jártak cirkálni, azaz bűnösök után nyomozni és ezzel a községet jogtalanul megterhelték.

Az 1562-i segesvári országgyűlés hangneme a következő sorokból világlik ki: „Minthogy a székelyek bizakodva régi szabadságaikban, melyek szerint jószágaik és örökségek tőlük el nem vehető a királynak méltóságát és országunk békéjét gyakran megtámadták s olyan tetteket merészkedtek elkövetni, amelyek folytán sok nagy kára lett hazánknak, ezért mi, hogy minden gonoszságnak és minden zendülésnek oka közülük kiirtassék, elhatároztuk, hogy ők mihelyt jövöre olyan bünt követnek el, amely felségsértésnek minősül, felségsértésért, valamint a nemesség és többi híveink, ők is megbüntetődjének, hogy tehát ők jószágait és örökségeiket fejenként veszítsék el, miként országos cikkely szól erre nézve.”

Ezzel tehát felforgatták a székely birtokjogot, amelynek

gerince a földközösség volt, és a hozzá kapcsolódó társadalmi rend is felborult. Még nem fedezték fel azt a fogalmat, amelyet ma az erdélyi magyarok már ismernek: „a sajátosságok tiszteletét”. Nem lehetetlen, hogy a 11. és a 12. században éppen ilyenyszerű hirtelenséggel préselték be a nyugatabbra levő székelységet abba a társadalmi rendbe, amely elporlasztotta sajátosságaikat, azok tisztelete híján.

1562 előtt még a Székelyföldre telepedett jobbágyoknak is volt szabad költözködési joguk, most a közszekelyektől is megvonták. A fejedelem jobbágyai lettek, akiket el is adományozhat a fejedelem, a tulajdonába átment nyílfölddel együtt. Így azután II. János és Báthori István idejében olyan adományosok kerültek a Székelyföldre, akiknek visszavonható birtokjogot adtak, amelyet fiúk örökölhettek, de más rokon, leszármazott leány nem. Főként Marosszékből volt sok ilyen adományozás.

Az igazságszolgáltatás rendjét is megváltoztatták, mert ezentúl a székely székektől az ítélőtáblához lehetett fellebezni éspedig nem szóban, hanem írásban.

A székelyeket meg is számlálták és *főkapitányt* neveztek ki az élükre, az egyes székekbe pedig *kapitányokat*. Mindezek idegenekkel vonultak be a Székelyföldre. A háromszéki területbe ékelt Várhegyen a régi várat Székelybánja néven újjáépítették, Székelyudvarhelyre pedig Székelytámad néven építettek várat a székelység fékentartására. E két várhoz a felszerelést jórészt kisebb székely erődített helyekből, kastélyokból szereztek.

A só, a kén és a vas eddig a székelyek tulajdona volt. Most ezt királyi tulajdonba vették, de a székelyekkel műveltették. A sótermelés, -kereskedés irányítására sókamarát létesítettek. Csak a főemberek, lófők kapták régi módra ingyen a sót, de vágási díjat és egyéb pénzbeli juttatásokat még nekik is felszámítottak. Királyi haszonvételi jogként malmokat állítottak az Olton, a Maroson, a Küküllőkön és ide járatták az embereket. A vadászatot, halászatot eltiltották.

Régen 10 marhából kellett egyet tizedbe adni, akinek kevesebb volt, az semmit sem adott. Most már öt után felet, hét után egyet szedtek, pénzen sem lehetett – úgy mint régen –

a tizedet megváltani, hacsak kétszer annyit nem fizetett az adózó. Bárány és sertés után is kellett szolgáltatni. Adót is fizetettek ezenfelül. Akinek 6 forint értéke volt, attól 1 forintot, 5 forint érték után 50 pénz, 3–5 forint érték után 25 pénz adót szedtek.

Ha ismerjük a nehéz körülményeket, amelyek közt a székelység élt, akkor láthatjuk, hogy még ellenség sem bánhatott volna sokkal kíméletlenebbül a székely köznéppel, mint az akkori urak.

A király lassacskán észrevette, hogy túllőtt a célon, éspedig első sorban abból, hogy a székelyek azelőtt jelentős hadereje erősen csökkent. Ezért udvarában szolgáló 1000 főnyi sereget szervezett székelyekből. Mivel a másik két nemzet is sürgette a sok visszaélés miatt a székely panaszok kivizsgálását, a király a hűséges főembereket és lófőket összeíratta és ezeknek jobbágyokat, birtokot adott, sőt még birtok nélküli lófőséget, főemberi rangot is adományozott. Amikor a helyszínen akart meggyőződni a helyzetről és panaszokkal fordultak hozzá, foglalkozott a jóvátétel gondolatával is. Azzal az indokkal halasztotta el az intézkedést, hogy az országgyűlés határozott így, nélküle tehát nem intézkedhet. Az idő azonban telt és II. János életében már semmi lényeges orvoslás nem történt.

II. János töprengő természetű volt és sokat foglalkozott vallási kérdésekkel. Először Lengyelországban katolikusként nevelték, majd a lutheri, azután a kálvini reformáció felé hajlott, végül háziorvosa a piemonti származású Blandrata György befolyására unitárius lett. Állítólag fegyveresen akarta megtéríteni erre a hitre a csíki székelyeket, de ők visszaverték és ennek emlékére tartják évente a csíksomlyai búcsút. Nem lehetetlen, hogy az Udvarhelyszékben elterjedt és 1568-ban Tordán már bevettnek nyilvánított unitárius hit hívei közül egyesek megkísérelték a csíkiakra hitüket ráerőltetni, de nincs valószínűsége annak, hogy ez királyi utasításra vagy egyébként szervezeten történt volna. Utolsó, 1571. január 6-i marosvásárhelyi országgyűlésén a király kimondatta, hogy istenigéjét mindenütt szabadon prédikálják. Ezzel a protestáns felekezeteknek tág teret nyitott.

II. János tekintélyes külpolitikusa volt Békés Gáspár és befolyásos embere Báthori István, a későbbi lengyel király. Az utóbbi Miksa császár-király képviselőjével Szatmáron

egyezséget kötött, amely szerint János lemondott volna a királyi címről, bajor királyleányt kapott volna feleségül, elismerte volna Miksa fennhatóságát és a török ellen fordultak volna. Ám ez az egyezés nem lépett életbe és hírére a török megneheztelt. Amikor kiengesztelték, Szülejmán szultán 1566. június 29-én igen kitüntetően ágyúörgéssel fogadta zimonyi táborában a 400 lovasból és 300 négyesfogatból álló díszkísérettel érkező Jánost.

Később Miksával újból felvették a tárgyalás fonalát és Békés Gáspár 1570. augusztus 16-án megkötötte a szerződést lényegében az említett feltételekkel, úgy hogy császári házból adjanak feleséget. II. János el is fogadta a szerződést, de 1571. március 14-én, két heti betegeskedés után, Gyulafehérvárott meghalt. Érezve halála közeledtét, Csáki Mihály kancellár, Hagymási Kristóf, Békés Gáspár és Nisovszky Szaniszló személyében *négy testamentumos urat* nevezett ki. Ezek átvették a kormányzást, amíg a gyermektelen király utódlása el nem dőlt. Így lett vége a székelysége súlyos csapást mérő királyfejedelemség korának.

Különös ember volt II. János, aki Erdélyben a magyar hivatalos nyelvet terjesztette el és ezt mondta: „A mi birodalmunkban miképpen arról az országról végzése is vagyon, mi azt akarjuk, hogy szabadság legyen.” Sajnos e jó szándék nem volt elég ahhoz, hogy a székelység 1562 után legalább méltányosabb állapotba juthasson. Egyedül Aranyosszék volt az, amelyet a nyomasztó intézkedések és jogszabályok nem érintettek, mert az ottani székelyek nem vettek részt az 1562-i felkelésben.

A VISZONTAGSÁGOS VAJDAFEJEDELEMSÉG

A testamentumos urak 1571. március 20-án – még a meghalt János király nevében – meghívót bocsátottak ki az április 1-i országgyűlésre, ahol a temetésről és az utódlásról tárgyaltak. Május 25 lett, amire utódot választottak *Somlyai Báthori István* személyében, aki az uralmat *Erdély vajdája, székelyek ispánja* címmel vette át. Megfelelő diplomáciai műveletekkel elismerte a török szultán és a császár fennhatóságát. Bár az országgyűlés fejedelemnek szólítja, ő maga ezt a címet nem használta.

A székelyek már ezen az 1571. április elsejei országgyűlésen hangoztatták panaszait. Báthori mivel formailag még maga felett állónak ismerte el Miksa császárt, vele ismertette a helyzetet. Ő maga is rámutat iratában arra, hogy a várakból sanyargatták a székelyeket, a szegény nép ellen hallatlan kegyetlenségeket követtek el, amelyekkel kimerítették és elvadították. Száma is megfogyatkozott. Különösen bántja a székelyeket a székely birtokok eladományozása. Báthori a panaszok folytán új összeírást készíttetett, amelyből kiderült, hogy a székelyek a nyomorúság miatt valóban megfogyatkoztak. Báthori elrendelte, vizsgálják meg azt is, hogy a várakhoz a székelyektől milyen földeket foglaltak el és az adományosok mit birtokolnak, hogyan bánnak a néppel. Jelentsék a törvénytelenégeket.

II. János király Békés Gáspárt tartotta alkalmasnak az utódlásra. Miután nem őt, hanem Báthorit választották meg. Békés Gáspár igyekezett Báthori hatalmát aláásni. Erre felhasználta a székelyek elégedetlenségét, akiket sem az országgyűlés, sem Báthori válaszai nem nyugtattak meg, mert csak

kisebb részben jelentettek orvoslást panaszaikra. A csíkiak és a gyergyaiak az adományosokat elkergették, birtokaikat fel-dúlták, embereiket öldösték. A székely főemberek láttak neki lecsendesítésüknek. Az 1571. novemberi kolozsvári országyűlés elrendelte a felkelést szítók, a vezetők és a résztvevők megbüntetését. (Állítólag a bűnösök orrát, fülét, ajkát levágták.) A község jogainak helyreállítását az országyűlés nem rendelte el, de azt ajánlotta, hogy elsősorban a főnépek, lófők részére adományozzanak. Így a társadalmi ellentéteket ugyan mélyítették, de idegenek helyett legalább részben székelyek kezére került a birtokállomány. Az elégedetlenség kitöréséhez azonban csak az alkalom hiányzott.

Az 1572. évben pestisjárvány kezdődött, amely még két év múlva is szedte áldozatait, a Székelyföldön volt olyan falu, ahol a lakosság csupán egyharmada élte túl. A járványhoz éhínség is járult.

1575-ben Békés Gáspár elérkezettnek látta az időt Báthori uralmának megdöntésére. A Báthori hűségén megmaradt aranyosszékiek kivételével a többi székely felkelt Báthori ellen, mert kérésükre régi szabadságukat nem akarta visszaállítani. A július 9-i *kerelőszentpdlí csatában* azonban Békés serege vesztes maradt és Báthori a főbb embereket hűtlenség címén elmarasztaltatta, a többiek közül 34-nek orrát, fülét levágatta.

A csatáról írta később Gyulai Pál „Pókainé” című ismert költeményét, amely elmondja, hogy a két marosszéki Pókai-testvér közül (akiknek gyámja volt Békés Gáspár) csak egyiknek kegyelmezett meg Báthori.

Bár voltak székelyek Báthori pártján is, kapcsolatai a székelyekkel oda vezettek, hogy a legtöbb székely az egész Báthori-családra ellenszenvvel tekintett. Mint lengyel király azonban Báthori szép számmal tartott székely katonákat, és mivel ezek az oroszok ellen is vitézül küzdöttek, birtokadományokat is kaptak.

1575 végén ugyanis Báthori Istvánt lengyel királlyá választották. Megtartotta az erdélyi vajdaságot is, de az 1576. január 28-i medgyesi országyűlésen maga helyett bátyját,

Kristófot ajánlotta kormányzásra. *Báthori Kristóf* helytartóként kezdett kormányozni, de úgy tűnik, hogy a március 11-i országgyűlés vajdává is választotta. Igazságszerető és bölcs kormányzása idején nyugalom uralkodott. 1577–1578-ban Erdély székely csapatok segítségével segített V. (Sánta) Péter (Petru Schiopu) moldovai vajdának elvesztett trónja visszaszerzésében. Egy ténykedése volt azonban Báthori Kristófnak, amely sok gyászos napot hozott Erdélyre. Ez pedig az volt, amikor 1581. május 1-én kiskorú fiát, Zsigmondot megválasztatta utódává. Báthori Kristóf 1581. május 27-én halt meg, hosszas betegeskedés után. A 9 éves Báthori Zsigmond helyett először a 12 tagú tanács kormányozta Erdélyt. 1583-ban Báthori István Lónai Kendi Sándort, Kovacsóczi Farkast és Sombori Lászlót helytartókká tette meg, majd helyükbe 1585-ben *Ghiczy János* személyében *kormányzót* nevezett ki a gyermek vajda mellé.

1586. december 13-án Báthori István meghalt. A becsületesen kormányzó Ghiczytől az 1589. december 8-i országgyűlésen vette át a 17 éves *Báthori Zsigmond* a kormányzást. Többször figyelmeztette az országgyűlés, hogy a tanácsurak nélkül ne cselekedjék, az ifjúból azonban hiányzott a kellő szerénység és előrelátás.

1590-ben a görgényi várhoz beosztott székely darabontok egy része megtagadta a szolgálatot. Vezetőjüket, Farkas Ferencet a vajda kivégeztette, a többieket pedig jbbbágygá téve eladományozta. 1591 jobb esztendő volt, mert ez évben a csiki vashámban dolgozó 21 munkásnak a vajda lófőiséget adományozott és a maroszéki darabontokat felmentette az udvarhelyi vár szolgálata alól. Ez évben vezették be az új Gergely-féle naptárt Erdélyben.

Az 1593. április 25-i fejevári országgyűlésen kezdte Báthori Zsigmond az „*Erdély fejedelme, székelyek ispánja*” címet használni és ez a cím hivatalosan is meggyökeresedett. Az ifjú fejedelem mindinkább törekedett arra, hogy a töröktől való függőségtől szabaduljon és szorosabbá tegye a kapcsolatokat a magyar királlyal. Egyben igyekezett hatalmát kiterjeszteni. Áron moldovai vajda ellen 1000 székelyt küldött, majd a Havasalföldre 4000 székelyt. A két vajdaság

így elismerte Báthori Zsigmond hűbéruraságát, de a török megnehezelt rá. 1594-ben az országgyűlés is állást foglalt, helyeselte a közeledést a magyar királyhoz, de a fejedelemség fenntartását is kívánta. A török ez évben tatár sereget küldött Erdélybe, de ezt a székely hadak szétverték.

Zsigmond ez évben már a lemondás gondolatával foglalkozott, szó volt arról is, visszaállítsák-e a székelyek régi szabadságát, de mindkét ügy halasztódott. A székelyek ekkoriban azon az állásponton voltak, hogy inkább maradjanak a török mellett. A vármegyék azonban a fejedelemmel együtt a török ellen háborút akartak. A székelyek erre a kolozsvári országgyűlésen előhozták sérelmeiket, amelyek részben az adományosok, részben a királybírák visszaéléseivel voltak kapcsolatosak a régi sérelmeken kívül. Az országgyűlés a visszaéléseket ugyan eltiltotta, de a székelyeket, akik jobbágyi állapotba kerültek, úriszék alá rendelte, ami újabb lábbal tiprása volt a székely jogoknak.

Ez a mozgolódás a törököket arra indította, hogy ellenlépéseket tegyenek. Báthori Zsigmond 1595. június 28-án kötötte meg Rudolf császárral azt a szövetséget, amelyben a császár Erdélyt önálló fejedelemségnek elismerte és a Habsburg-házból adott Zsigmondnak Mária Krisztierna személyében feleséget. Ám még ezen a nyáron – Szinán nagyvezér parancsnoksága alatt – a Szülejmán-féle hadjáratok óta a legnagyobb török sereg Gyurgyevónál átlépte a Dunát és bevonult Bukarestbe. Amikor Zsigmond, aki már nemcsak az „Erdély”, hanem a „Havasalföld és Moldova fejedelme” címet is viselte, a veszéllyel tisztába jött, üzenetet küldött a székelyekhez, amelyben megígérte a régi szabadságok visszaállítását. A székelyek felállítottak egy több mint 20000 főből álló sereget, de az ígéretről oklevelet kértek. Zsigmond feketehalmi táborában fel is szabadította az összes jobbágyt tett székelyeket. A sereg erre a Töröcsvári-szoroson át Havasalföldre vonult és ott felvette a kapcsolatot Mihály vajda seregével. Tergovistét három napi ostrommal bevették és jelentékeny hadifelszerelést zsákmányoltak. Szinán erre felgyűjtana Bukarestet és visszavonult, de Zsigmond hada Gyurgyevónál utóléne és november 30-án bevették a várost, a törö-

köket pedig kiszorították a Duna bal partjáról. A várfalon a székelyek voltak az elsők. A december 13-án tartott országgyűlésen azonban Zsigmond hűtlen lett ígéretéhez, rútul becsapta a székelyeket, mert visszavonatta szeptember 15-i feketehalmi felszabadító oklevelét.

Pedig ez az oklevél sem állította vissza teljesen a régi székely jogokat, mert a katonai szolgálat mellett adózási kötelezettséget tartott fenn és pedig 1 forintot, 1 köből zabot, 1 köből búzát, fél köből árpát háztartásonként, s emellett megmaradt a tized és a kepe (a pap járandósága). A székelyföldi fejedelmi várakat sem adta fel Zsigmond és kinevezett udvarhelyi kapitány alá rendelte a székelyeket, igaz hogy a többi tisztviselőket a régi ágsorrendben választhatták volna. A só- és vasbányákat is meg akarta tartani a fejedelem a kincstárnak s csak a torjai kénbányát kapták volna meg az ottani lakosok. Ígérte Zsigmond, hogy jegyzéket készített azokról, akik a szabadságot visszakapják.

A sok sanyargattatás után még ennyi engedélyt is nagy örömmel fogadtak a székelyek, amikor a hadjáratba indultak. Elképzelhető, hogy a diadal után milyen csalódást és elkeseredést okozott, amikor a várva-várt szabadság e töredékét is visszavonták, azzal a – jogot csűrő-csavaró – indokolással, hogy a felszabadító okirat újabb, mint az elnyomó, tehát a korábbi az érvényes. A fejedelem szerint egyébként is történtek rendbontások, azaz a székelyek megszegették a felszabadító okirat feltételeit. Ráadásul a székely község (azaz a közemberek) képviselőit ugyancsak jogtiprással elfogták, a Székelyföldre pedig katonaságot küldtek, hogy szedjék be a háborúban kiosztott puskákat, zászlókat, dobokat. Azokat, akik ellenálltak, nem akartak szolgálatba visszaállni, gyilkolták, kínozták.

Mindennek következménye lett az 1596. évi *véres farsang*. Károli András marosszéki hadnagy tanácsára a székelyek gyűléseket tartottak, amelyeken kihirdették, hogy korábbi urát senki se ismerje el. A kiküldött katonák Marosvásárhely piacán ágyukat vonultattak fel és kihirdették, hogy jöjjenek be a falusi bírák. Akik jöttek, azok előtt ismertették a puskák, zászlók, dobok beszédésére vonatkozó intézkedést. Mivel

sokan ezután sem engedelmeskedtek, éjjel katonákat küldtek a falukba, akik embereket fogdostak össze, megölték őket, egyeseket nyársba húztak, másokat felakasztottak. Károli Andrást ló farkához kötve végighurcolták a városon és fejjel lefelé felnyársalták. A kínzásokkal való megcsonkítás a kisebrendű felkelők büntetése lett. A harmadrendű vádlottakat „felpiricskolták”, azaz lapos fával megverték, azután az utolsó ütéssel a fa kiélesedett oldalával verték rá, úgy hogy csontja összetörött. Ebbe is sokan belehaltak. Amint az egykori feljegyzés mondja „Ilyen rútul bántanak vala akkor a szegény megszabadult székelyekkel, kik Havasalföldre mentenek vala Báthori Zsigmonddal.” 1596-ban országgyűlés megtiltotta, hogy a fejedelem a székely jobbágyokból lófőt, darabontot, hadnagyot tegyen. A következő években – talán rosszul sikerült házassága miatt – mind erősebben kiütközött Báthori Zsigmond álhatatlan természete. Rudolf császárral való tárgyalásai folytán neki is – mint II. Jánosnak és Izabellának – a sziléziai Oppeln és Ratibor hercegséget ígérték oda. 1598. április 10-én el is hagyta fejedelmi trónját, és helyette felesége, Mária Krisztierna kormányzott. Augusztus 15-én a visszatért Zsigmond ismét átvette a hatalmat. A következő évben azonban megint mást gondolt: az országgyűlés beleegyezésével unokatestvérét, *Báthori András bíborost* tette fejedelmmé 1599. március 21-én. Közben az udvarhelyi székelyeknek szabadságuk visszaadását ígérte, de ez ismét csak ígéret maradt.

Rudolf császár- király azonban nem akarta a neki elígért Erdélyt másnak átengedni és beküldte felső-magyarországi hadvezérét, az olasz származású, 30 évig spanyol katonák élén Németalföldön és Franciaországban küzdött *Basta Györgyöt* Kassáról Erdélybe. Egyben Mihály havasalföldi vajdát (Vitéz Mihály, Mihai Viteazul) is behívta Báthori ellen. Mindkét hadsereg meg is indult. Mihály a székelyeknek – Rudolf nekik szóló ígéretére támaszkodva – kilátásba helyezte, hogy régi szabadságukat visszaadja.

A bíboros-fejedelem aránylag későn mozgósított. A Székelyföldről a főemberek, lófők és új adományosok zöme csatlakozott is seregéhez. Ám a székely község – igen bizal-

matlan lévén a Báthori-család magatartását illetőleg, és a múlt tapasztalatai folytán ellenszenvet érezve irántuk hitelt adott a havasalföldi vajda ígérétenek. Ők tehát Vitéz Mihály táborába tartoztak. 1599. október 28-án találkozott a két sereg a Szeben közelében levő Sellenberknél. A csatát Báthori serege elvesztette. A bíboros-fejedelem Lengyelországba akart menekülni, és vesztére, útját a Székelyföld felé vette. Ott azonban híre ment a kis csapat útjának, és amikor Csík-szentdomokos mellett a Pásztorbükk erdőhöz értek, a székelyek megtámadták őket. A fejedelem innen még el tudott menekülni, de amint Gyimes felé akart továbbjutni, üldözői a Naskalát-hegynél érték és egy Ördög Balázs nevű székely fejszével fejbévágta. Le is fejezték és fejét elvitték Mihály vajdának. Vitéz Mihály elhozatta a test többi részét is, összevarratta és bíborosi ruhában tisztességgel eltemettette ellenfelét. Ezután két évig a székely község nemcsak a fejedelmi várakat, de a kincstári bányákat és az eddigi urak házait is pusztította és sokakat megölt.

Vitéz Mihály mint császári helytartó bevonult Gyulafehérvárra. A székelyekkel ő nagy tisztelettel bánt, velük levett főveggel szokott beszélni és vissza is adta szabadságjogait, kötelezettségeik újbóli szabályozásával. A lovasok kötelesek hadbahíváskor karddal, páncéllal, pajzsral, kopjával, a gyalogok puskával, karddal, csákánnyal és más fegyverekkel felszerelve, saját költségükön katonáskodni. Új fejedelem választásakor, esküvőjekor, első fia megszületésekor minden hatodik ökröt kell beszoigálatniok. Ha a fejedelemnek lánya, vagy további fiai születnek, minden székely 1 forintot fizessen. Az 1599-i kolozsvári országgyűlés ezt el is fogadta és a földesurak csak azoknak az ősbjobbágyoknak megtartását igényelték, akik 1562 előtt is már jobbágyok voltak, adománybirtokukról lemondtak. Ezt Mihály vajda elfogadta. A vajda ezután igyekezett megszerezni Moldovát is és a székelységet azzal hívta fegyverbe, hogy minden 12 éven felüli székely, félévi háborúságra számítva, vonuljon be Szászsebesre.

1600 tavaszán – a sellenberki csatában még Mihály ellen küzdő – *Székely Mózes* vezetésével el is foglalták Moldovát.

Székely Mózes azonban nemsokára érintkezésbe lépett a lengyel határnál megjelent Báthori Zsigmonddal. A vajda ekkor kivégeztette Székely Mózes apósát és más székelyeket. A székelyek sokallták a félévi hadjárati kötelezettséget és a kegyetlenkedést és újabb harcra került sor, immár Mihály vajda ellen. A vármegyei nemesség a Torda mellett levő *Keresztes mezejére* gyűlt össze. 1600 szeptember 18-án volt Miriszlónál a csata, ahol Basta serege is megjelent. Noha a székelyek negyedrésze csatlakozott csak hozzá s a többiek még Mihály vajda mellett küzdöttek, a vajda elvesztette a csatát és visszavonult. Október 6-án el is hagyta Erdélyt. Az ország ügyeit ekkor *Cháky István* mint főkapitány intézte. A Mihály mellett küzdött székelyeket nemcsak levágták a csatában, hanem a székelységet megint visszalökték a jobbágysorba.

1601-ben hazajött Báthori Zsigmond, akit április 3-án újból fejedelemmé választottak. Basta és Mihály vajda azonban sereggel visszatértek és augusztus 3-án Goroszlónál megverték Zsigmond hadát. Erre Zsigmond újból kiment az országból. Basta közben megelégette Mihály vajda szereplését és augusztus 19-én megölette. Még ebben a hónapban ismét felbukkant Báthori Zsigmond. Ő birtokolta Erdély déli részét, míg az északi részt Basta György, a császár-király nevében, mint a szent császári felség hadseregének és erdélyi országának főkapitánya kormányozta.

Báthori Zsigmond 1601. december 31-én a székely székeknek külön-külön kiadott oklevelekkel visszaadta a régi szabadságjogokat. Ez egységesen fogalmazott oklevelekben megállapítja, hogy nem a jobbágyság, hanem a vitéz fegyverviselés való a székelyeknek és az országgyűlés (reánk nem maradt szövegű) határozatát megerősítve, kiveszi a székelységet a jobbági állapotból, mentesíti minden adótól, tizedtől azzal a feltétellel, hogy hadjáratban jó felszereléssel vegyenek részt. Kapitányaikat maguk választják. A nemesek (vagyis akik nem voltak a jobbágysorban) és a szabadosok (vagyis akik jobbágysorban voltak) tartsanak egymás közt békét tisztelettel és atyafiságos szeretettel. A székely városok kiváltságait is megerősítette. A székelyeknek főkapitányt nevezett ki. Noha Zsigmond végül is 1602 júliusában Dél-Erdélyt is

átadta Bastának és kiment az országból, a székely jogokat visszaállító oklevelek érvényét Basta is elismerte, amire mutat, hogy ezek szellemében íratta össze a székelyeket.

Amint Rugonfalvi Kiss István megállapítja, ez az összeírás nem tartalmazza az összes székely családfők számát. Utal arra is, hogy néhány év múlva annyi embert küldenek hadba Bocskai mellett, hogy annak alapján több mint kétszeres létszám adódik. Bocskai kancellárja, Kátay Mihály a székelyek szabadságlevelének díjáért — 50 dénárjával — összesen 50000 forintot remélt, ami arra utal, hogy a fizető háztartások számát 100000-re becsülte.

Az összeírás azok nevét tartalmazza, akik Bastának hűségesküt tettek és nemes (főember), lófő, darabont, szabados (közember), jobbágy osztályokat említve csoportosítja őket. A teljes létszám így 9965 személy, ami azonban (a fentebbi becslés szerint) a tényleges létszámnak csak mintegy tized-része lehetett. Mivel a családok nagyok voltak, arra lehet következtetni, hogy – apraját-nagyját beleszámítva – a székelyek e nehéz esztendő után talán lehettek félmilliónyian.

Basta a Habsburg-birodalom tisztje volt és így elsősorban annak érdekeit tekintette. A választási jogot figyelmen kívül hagyva, idegeneket küldött a székelyek vezetésére. Előfordult az is, hogy székelyeket bírósági eljárás nélkül, önkényesen kivégeztetett. Mindez oda vezetett, hogy a székelység jelentős része ellene fordult, egy részük azonban mégis megmaradt a császár hűségén.

Az 1602-ben a törökhöz, Temesvárra menekült *Székely Mózes* 1603. tavaszán híveivel benyomult Erdélybe, ahol erdélyi urak jelentős számban csatlakoztak hozzá. Május 8-án egy tábori országgyűlésen meg is választották erdélyi vajdává. Gyulafejérvárat, Kolozsvárt is elfoglalta. Szülőföldjén, Udvarhelyszéken kívül Aranyos és Marosszék székelysége is csatlakozott hozzá. Mivel a császári sereget Erdély nagy részéről kiszorították, Basta segítségül behívta Radul havasalföldi vajdát, hogy két tűz közé szoríthassa Székely Mózes. Radul serege Brassó közelébe vonult, ahol – a székelyek egy részével is gyarapodott – benyomuló sereg 17000 emberrel meglepetésszerűen támadott. Az 1603. július 17-én

lezajlott csatában Székely Mózes maga is elesett. Amikor lováról lezuhant, egy csíkszentmihályi székely, Katona Mihály ölte meg az egyetlen székely erdélyi fejedelmet. A 10000 emberből álló seregből (Apor Péter szerint) 3000-en estek el. E küzdelemnek megint sok székely áldozata volt, mert a Székely Mózes segítségére bejött tatárok Háromszéket dúlták fel, a győztes Radul pedig Udvarhelyszéket. Basta hadából különösen a hajdúk kegyetlenkedtek.

Basta ismét megszilárdíthatta uralmát és most már mint „*Erdély tartomány kormányzója*” szerepelt. Déva várába szeptember 5-re országgyűlést hívott össze, amelyen az erdélyieket arra kötelezte, hogy drágán váltsák meg az életüket. Basta 1604 áprilisáig maradt az ország élén. Még az ő idejében *10 biztost* neveztek ki, s közülük nevezte ki Rudolf császár azt a *négyes bizottságot*, amely Basta távozása után átvette az uralmat. A bizottság tagjai Burghaus Miklós, Krausenek Pál, Hoffmann György és Ilm Hoff Károly voltak. 17 oldalas nyomtatványban kaptak utasítást arra, hogy mit kell tenniük. Reggelente 7 órától délután 2-ig Kolozsvárott ülésezniök kellett. Különösen a pénzügyekkel foglalkoztak. A várak, jövedelmek kezelésére németeket kellett tenniük és az említett utasítást évente a tanácsosok előtt felolvasatniok. Mindez annyit jelentett, hogy Rudolf már nem vette figyelembe Erdély államiségát, meghódított tartományként kezelte. Katonákkal, idegenekkel igazgatták az országot, a vármelegyékbe, székekbe is ezeket küldték.

Mivel Erdélyből sokan elbujdostak, ezek a magyarországi elégedetlenekkel együtt, Bocskai István köré csoportosultak.

A SZÉKELY SZABADSÁG A VIRÁGZÓ FEJEDELEMSÉG KORÁBAN

A vajdafejedelemség kora a székelység súlyos önmarcan-
golásának ideje volt. A két nagyhatalom uralmi törekvései
között vergődő Erdély sorsa amúgysem volt könnyű, de ezen
belül a székelység sorsát még saját embereinek heveskedése,
meggondolatlansága, felsőbb rétegének úrhatnamsága is
súlyosbította. Társadalmi válság volt ez, amely a külső erők
nyomása alatt amúgyis őrlődő székelységnek ebben a kegyet-
lenkedésre hajlamos korban sok keserűséget hozott. A vál-
ságos időkből nem volt könnyű kikerülni, mégis a nagy vér-
vesztés után megmaradt székelység megérte a nyugodtabb
időket.

1604. októberének elején az Erdélyből kibujdosottak feje-
delmévé választották *Bocskai Istvánt*, aki december 12-én
*Erdély fejedelme, a magyarországi részek ura és a székelyek
ispánja* címmel az ország felszabadítására felhívást adott ki.
Erdélyben azonban csak az 1605. február 21-re, Nyárad-
szeredára összehívott diétán (országgyűlésen) választották
fejedelmmé azzal a kikötéssel, hogy tartsa meg a szabadság-
jogokat, hazai tisztségviselőket nevezzen ki, tegyen esküt.
Szeptember 14. lett, mire a medgyesi országgyűlés megkez-
dődhett, amelyen – eskütétel után – Bocskait a szultántól
kapott jelvényekkel beiktatták méltóságába. Mivel őt ma-
gyarországi ügyei lekötötték, kormányzóvá és generálissá
nevezte ki Rákóczi Zsigmondot, aki az ügyeket Bocskai hiva-
tali idején intézte. Magyarországon Bocskai sikerrel küzdött
és 1605-ben ott is fejedelmmé választották. A bécsi békében
Magyarországból Erdély számára megkapta Bereg, Ugocsa,
Szatmár vármegyét és Tokaj várát. Ő már hivatali címéből

kihagyogatta családi nevét. Nemcsak a hajdúknak adott kiváltságokkal tette nevét emlékezetessé, hanem azzal is, hogy megígérte: tiszteletben tartja a székelyek egykor elvesztett kiváltságait.

A székelyek Bocskait, aki őket már Báthori Zsigmond idején, a gyurgyevói ütközetben vezérelte, eleitől fogva támogatták és 1605. februárjának elején Székelykeresztúron székely ispánná is választották. Ekkor kérték tőle, hogy őrizze meg a székelyeket régi szabadságukban, a zavaros idők tetteiért ne legyen bosszúállás, idegen kapitányokat hozzájuk ne tegyen, mert ők saját maguk választanak tiszteket, idegen katonaság és nemesség Székelyföldön ne legyen, két hétig legyenek kötelesek harcolni a régi szokás szerint, minderre pedig esküdjék meg. Bocskai a feltételeket elfogadta, de kikötötte, hogy a székelyek is esküdjenek meg arra, hogy iránta és a haza iránt hűségesek lesznek. *Petki Jánost*, akinek érdeme volt, hogy ilyen egységes állásfoglalás megszületett és aki közszeretetlenül állott, Bocskai a *székelyek főkapitányává* nevezte ki. Egy ideig még folytak ekkor a belharcok, főként a szászokkal, akik végül is az említett medgyesi országgyűlésen békéltek meg Bocskai híveivel. Petki idejében azonban a Székelyföldön visszaélések kaptak lábra és összeesküvés is kezdett szövődni. Ám Bocskai megintette a székelyeket és nem bosszúhadjáratot indított ellenük. Rámutatott arra, hogy ha panaszkodnak, akkor hozzá kell fordulniok.

Bocskai 1606. december 29-én bekövetkezett halála után *Rákóczi Zsigmond* kormányzó 1607. január 22-re, Kolozsvárra hívott össze országgyűlést. Ott megerősítették őt kormányzói tisztében, majd február 8-án – feltételeket szabva – fejedelemmé választották. Előírták, hogy a tanáccsal működjenek együtt, biztosítsa a szabad vallásgyakorlást és választást, tartsa meg a törvényeket, szokásokat, biztosítson pártatlan igazságszolgáltatást, tartózkodjék az újításoktól, tegyen esküt. Elhatározták, hogy gyermekfejedelmet nem tesznek többé és egyik nemzet se üssön pártot a másik ellen, megerősítik a székelyeknek visszaadott szabadságokat is. Rákóczi Zsigmond elismerte a székelyek szabadságát, de szeretne volna, ha ismét megadják a régi ökörsütés-járandóságot. Az

országgyűlés maga ebben nem határozott, de a székely nemzetgyűlés foglalkozott a kívánsággal Székelyudvarhelyt és végül nem természetben adtak ökröt, hanem minden hat ökör után 2 forintot.

A beteg, csúzos Rákóczival szemben Báthori Gábor lépett fel trónkövetelőként. Rákóczi, nem akarván küzdelmekbe bocsátkozni, lemondott a trónról. A hajdúk támogatta *Báthori Gábor* erre elérhette, hogy az 1608. március 7-i, kolozsvári országgyűlésen fejedelemmé választották. Az ő választási feltételeibe is belefoglalták azt, hogy a székelyeket megtartja régi szabadságukban. Báthori Gábor elmozdította Petkit főkapitányi tisztéből és utódjává Kornis Boldizsárt nevezte ki. Bethlen Gábor Csík és Háromszék kapitánya lett. A székelyudvarhelyi székely nemzetgyűlés Báthori Gábornak ökörsütés helyett minden eke után 1 forint 10 dénárt ajánlott fel, továbbá a székelyföldi sóbányákat és segítséget a gyulafejevári templom építéséhez.

Báthori Gábor a székelyek iránt nagy érdeklődést tanúsított és bizottságot küldött annak megvizsgálására, hogy kik a Székelyföldön levő jobbágyok, miért veszítették el szabadságukat? A zálogba adás címén szabadságuktól megfosztottakat és büntetés elől jobbágyságba menekülteket az ország szolgálatára visszarendelte, másoknak meg visszaadta szabadságát. 500 forint büntetés terhével tiltotta, hogy székelyt a jövőben jobbágyá tegyenek. 1609-ben törvényt hozatott, hogy a székelyeket a székes helyekre, ne pedig a táblára idézzék.

A székelyek és a szászok között sűrűn voltak torzszalkodások, amelyek helyi erőszakoskodásokból és vásári vitákból keletkeztek. Báthori viszont a szászok hatalmának megtörését tűzte ki céljául. 1610. október 20-án Szebenben tartott országgyűlést és a Hétszékét (Szebenszék és a köréje csoportosult hét szász szék), amelynek jelentékeny vagyona volt, a kincstár részére lefoglalta. Ezután a Havasalföldre is benyomult.

Báthori Gábor fejedelemsége idején II. Mátyás magyar király megpróbálta Erdélyben helyreállítani a Habsburguralmat. Forgách Zsigmond vezetésével királyi sereg hatolt

be Erdélybe, a másik oldalról pedig Radul havasalföldi vajdát hívták ismét be. A vajda ismét korábbi győzelme helyén, a brassai papírmalomnál küzdött meg Báthori seregével és ismét győzött. Forgách serege pedig eljutott a Székelyföldre. Báthori azonban nagyobb erővel felkészült az ellentámadásra és jelentékeny nagyságú török haderőt is hívott segítségül. Radul és Forgách serege erre visszavonult, azokat, akik a Székelyföldön lemaradtak, a székelyek fogságba ejtették. Sajnos azonban a segítségül érkezett török csapatok sem mentek el üres kézzel és székelyeket is rabságba ejtettek.

Alig ültek el ezek a harcok, a székelyek és a brassai szászok között törtek ki a küzdelmek. A szászok vezére a történetíró *Weiss Mihály* volt, aki Brassónak polgármestereként küzdött. Ő is segítségül hívta Radul vajdát, de az Olt mellett 1612. október 16-án lefolyt csatában a székely csapatokkal gyarapodott Báthori-féle sereg maradt győztes. Weiss Mihály is elesett a csatában és fejét, a szászok elrettentésére, Szebenben bitófára tűzték.

Báthori Gábor tehetséges ember volt, az ő idejében jelentek meg először nyomtatásban erdélyi törvények. Ám hirtelkenedései, erőszakoskodásai (hajdúkapitányát maga vágta le, lovását agyontaposta, kicsapongott) sokakat tettek ellenségévé. Sokáig volt hűséges barátja Bethlen Gábor, de azzal is úgy összekülönbözött, hogy egyszer, amikor társaságban együtt voltak, égő gyertyatartót vágott Bethlen szakállába. Ezzel meg is szakadt köztük a baráti kapcsolat.

Bethlen Gábor Törökországba menekült s onnan török támogatással tért vissza. Az 1613. október 20-i kolozsvári országgyűlés a féktelenkedésre hajlamos Báthori Gábornak búcsúlevelet írt és a töröktől athnamét (ünnepélyesebb szultáni irat) kapott Bethlen Gábort – nem sok bizalmat előlegezve neki – fejedelemmé választotta.

Báthori Gábor, akit Kolozsvár már nem engedett be falai közé, Bethlen benyomulásakor Váradra menekült. Október 27-én kikocsizott a hajdúk táborába, de visszafelé jövet a Pece patak mellett Szilasi és Nadányi hajdúkapitányok megtámadták és megölték. Testét a vízbe dobták.

Bethlennek az országgyűlés igen részletes választási felté-

teleket szabott. Kikötötték, hogy tartsa meg a vallásszabadságot, engedelmessé tegyék a fényes portának (vagyis a török szultánnak), a császárral és Magyarországgal tartson békét, ugyanígy Havasalfölddel is. A három nemzetből legyenek tanácsosai, akiknek híre (azaz tudomása) nélkül adományokat ne tegyen, külső, belső dolgokban velük egyetértve intézkedjék. Tartsák meg az urak, nemesek, kerített és mezővárosok, székelyek, szászok kiváltságait, az ország végzeményeit (mai szóval törvényeit). A tanácsban és országgyűlésen engedjen szabad szólást. A kincstár javait szerezze vissza. Ha törvénytelenéget tesz, ellenállnak neki. Az elbujdosottak jöjjenek vissza. Megújítják a három nemzet unióját is. A városok veszedelem idején a nemeseket, székelyeket fogadják be. Bányát, aknát, harmincadvámot ne adjanak bérbe. Az udvari népet tartsák féken. A székelyek nem kötelesek báránydézsmát, tömlőt, sajtot adni. A postás igazoló levelét küldetése végén adja vissza. Székely nem köteles hadba szállni fejedelmi parancs nélkül, kivéve ha sürgős szükség van rá. Mezővárosokban senkit se nemesítsenek.

Bethlen helyreállította a szászok régi kiváltságait, de még ők is 30 kikötéssel voltak hajlandók megválasztani. Bethlennek, aki anyai részről székely volt és árvaságra jutva Gyergyószárhegyen a Lázár kastélyban nevelkedett, legelső dolga az volt, hogy tekintélyét megalapozza. Ezt azzal kezdte, hogy a török csapatok által elhajtott foglyokat kiszabadította. Ezrével voltak köztük székelyek is.

1614-ben, a medgyesi országgyűlésen nemcsak megerősítették a három nemzet unióját, hanem azt is elhatározták, hogy az ország szükségleteire közkincstárt létesítenek, amelybe egyenlő összeget adnak.

Bethlen eleinte hajlandó volt az 1614-i medgyesi országgyűlésig lekötötteké jobbagyoknak elismerni, azzal, hogy az ezután lekötöttek ne meneküljenek katonai kötelezettségük alól. Ekörül sok huza-vona volt. Amikor a török azt kívánta, hogy adjon segítséget a lengyelek ellen 1617-ben folytatott hadjáratához, Bethlen hadsereggel vonult Moldovába. Az volt a célja, hogy a háborús feleket békére bírja. El is jutott a Dnyeszter felső folyásánál, a lengyel határnál levő Hotinig,

bár a székelyek a Pruton túl – régi szokásra hivatkozva – már nem akartak menni. Ott sikerült is a két felet rábírnia a békére. Már ez a hadjárat is nyújtott számára tapasztalatot.

1619-ben indult nyugati háborújával bekapcsolódott a harmincéves háborúba. 1621-ben, a nicolsburgi béke után ismét visszatért a székely jobbágycsere rendezésére. Az 1622-i

A szászhegyi Lázár-kastély, ahol Bethlen Gábor nevelkedett

besztercei országgyűlés elé terjesztett irata azt mutatja, hogy széleskörű adatgyűjtés eredményeként közölte álláspontját. Megállapítja, hogy Bocskai ideje óta 6000 székely kötötte le magát jobbágyságra és így a Székelyföldön már 10000-re nőtt a jobbágysorban élők száma. Ezek között olyanok is bőven voltak, akik adósság fejében lettek fejekötöttek, amikor hadviselés készült. Amikor elmúlt a háborús veszély, kifizették adósságukat és ismét szabad emberként éltek. Így egyrészt a hadviseléssel járó tehertől akartak menekülni, másrészt adót nem akartak fizetni. Bethlen ezért azt kívánta bevezetni,

hogy csak azok, akik már a Mihály vajda előtti időben ősjobbágok voltak, mentesüljenek a teher alól, de az azután fejekötöttek viseljék a portai adót, amelynek harmadrészét a székelyeknek kellett összeadniok. Ezzel a fejekötöttséget kevésbé kívánatos állapotá tette az országgyűlés, amely elfogadta a fejedelem által előterjesztett kívánságot. Ennek a törvénynek végrehajtása céljából Bethlen Gábor 1623-ban és 1628-ban összeíratta, hogy ki az ősjobbág, ki a későbbi fejekötött jobbág és ki a zsellér.

A második nyugati hadjáratot, amelyet 1623-ban kezdett Bethlen, az 1624-ben kötött bécsi béke zárta le. A harmadik nyugati hadjárat 1626-ban volt és még ez évben a pozsonyi béke fejezte be. Mind e hadjáratokban is résztvettek a székely csapatok. Amíg Bethlen a nyugati hadjáratokkal volt elfoglalva, amelyek egy időre a magyar királyságot is meghozták neki, továbbá hét vármegye került át hozzá, mint fejedelemhez Magyarországból, addig Erdélyben öccse, István működött kormányzói minőségben.

Röviddel azután, hogy Bethlen Gábor elvette második feleségét, Brandenburgi Katalint, az 1626. május 24-i országgyűlésen halála esetére, utódjaként az asszonyt választotta fejedelemmé. Azt azonban az országgyűlés kikötötte, hogy Bethlen István kormányzóként maradjon Katalin mellett.

Bethlen Gábor nemcsak katonai szempontból érdeklődött a székelyek sorsa iránt. A művelődést is pártfogolta. A marosvásárhelyi református kollégiumot segítette, amellel hogy külföldi tanárokkal emelte székvárosa, Gyulafejérvár kollégiumának színvonalát. A székelyek a belsőleg nyugalmasabb időkben némileg erőre kaptak. Bethlen Gábor már arra is gondolt, hogy őket Erdélyország más részeibe is telepíti. Így került sor arra, hogy Marosillyére, szülőhelyére székelyek kerültek. Nemcsak *kancellárja*, a szombatos felekezet pártfogója, *Péchi Simon* volt székely, hanem szívesen alkalmazott székelyeket diplomáciai szolgálatban is.

Bethlen Gábor 1629. november 25-én halt meg. Brandenburgi Katalin megkezdte uralkodását. Uralkodásának feltételeibe azt is belefoglalták, hogy a székelyeknek kapitányt és királybírát csak a székelyek közül lehet kinevezni. Am a feje-

delem és a kormányzó nem értettek egyet. Végül Brandenburgi Katalin lemondott trónjáról és visszament hazájába. Az 1630. szeptember 28-i országgyűlés *Bethlen Istvánt* választotta meg fejedelemmé. Minthogy azonban ő még megválasztása előtt izent a néhai Rákóczi Zsigmond fejedelem fiának, Györgynek, hogy vállalja el a fejedelemséget, Rákóczi György útnak is indult. Az az izenet, hogy közben az országgyűlés *Bethlen Istvánt* megválasztotta, nem érkezett időben a Rákóczi Györgyhöz indult követekhez. Rákóczi nem akart már visszafordulni, hanem trónkövetelőként lépett fel. *Bethlen István* erre lemondott és a december 2-i segesvári országgyűlés meg is választotta fejedelemmé Rákóczi Györgyöt. Neki is az elődeiéhez hasonló feltételeket kellett elfogadnia.

I. Rákóczi György sikeresen örizte meg Erdélynek *Bethlen Gábor* idején szerzett erejét és tekintélyét. Gondos takarékossággal még gyarapította is az ország gazdaságát. Különösen a művelődés terén segítette őt felesége, a buzgón református *Lorántffy Zsuzsanna*. Rákóczi idején is sok székely volt Erdély diplomáciai szolgálatában. Ő is igyekezett a székelyeket megnyerni. Mivel érzéke volt a gazdasági dolgok iránt, megtiltotta, hogy a székely szabados, darabont és jobbágy házáat eladja. Legfeljebb földjük harmadát zálogosíthatják el. A székelyföldi jobbágyság *Bethlen Gábor* intézkedése révén általánosságban rendezett helyzetét Rákóczi már személyekre menőleg akarta tisztázni. Ezért elrendelte, hogy a vitás eseteket peres eljárásban tisztázzák, fellebbezés esetén pedig maga döntött.

A védelmi készség növelésére 1635-ben személyesen tartott szemlét, amely alkalommal számos panaszt rögtön el is intézett. Minden székben összeíratta a székelyeket, akik a főemberek (nemesek), lófők és közemberek (darabontok) rendjébe tartoztak. Felvetődött egy olyan általános jellegű kérdés is, amelyet még nem orvosoltak. 1562-ben ugyanis behozták a székelyeknél a királyi öröklési jogot, vagyis azt, hogy a családbeli örökös nélkül elhalt vagyont az uralkodó örökölje, mintha nem ősi foglalású birtokjogról, hanem adománybirtokról lenne szó. Rákóczi György 1636. január 30-án, Szamosújvárott kiadott oklevele az 1635. május 13-i,

gyulafejérvári országgyűlésen az egész székelység képviselői részéről előterjesztett kérelemre hatálytalanította a sérelmes rendelkezést és végre megszűnt az 1562-i jogfosztás e maradványa is.

Teljesen azonban mégsem állott helyre az 1562 előtti állapot, mert míg a 16. század első felében a nemek és ágak szerinti sorrendben való tisztségviselés ténylegesen gyakorlatban volt, a 17. századra – a küzdelmes eseményekre, járványos pusztulásra, éhínségre visszavezethető változások folytán – már annyira meglazultak a jogi kötelékek, hogy visszaállításukra a székelyek sem gondolhattak. A tisztségeket most már ágsorrendre tekintet nélkül, választás, illetve kinevezés útján töltötték be. Az 1613. október 20-i, kolozsvári országgyűlés határozata szerint a királybírákat már nem a fejedelem nevezte ki, hanem választották őket. (Erre az 1630. január 25-i fejérvári országgyűlés is utal. E kérdés egyébként csak II. Rákóczi György 1653-i rendelkezése alapján jutott nyugvópontra, amely szerint a fejedelem csak ajánlja a főkirálybírákat, a kapitányt viszont ő nevezi ki. Az alkirálybírákat a főkirálybíró és a szék együttesen választotta és iktatta be.)

I. Rákóczi György jóindulata meghozta gyümölcsét. Az ő idejében a székelyek a határvédelem épségben tartása mellett 11000 embert is tudtak hadba küldeni. A székelységnek az a töredéke, amely a szombatosok felekezetéhez csatlakozott, a fejedelem szigorát is érezhette. 1638-ban elvették könyveiket, iskolájukat és azokat, akik hitükhöz ragaszkodtak, elfogták, vármunkára vitték.

Erdélyben *Eőssi András* gazdag székely főember kezdte hirdetni 1588 körül a szombatos tanokat, amelyek régi zsidó vallási törvényeket s így a szombat ünneplését is be akarták vinni a kereszténységbe. Eőssi törekvését folytatta – nagy tudással magyar nyelvű irodalmukat is megteremtve – fogadott fia, *Péchi Simon*. A szombatosok a székelység körében Marosvásárhely és Székelykeresztúr táján találtak leginkább hívekre. Bár az üldözések folytán egyes csoportok a törökországi Edirnébe és Isztambulba vándoroltak ki, az udvarhelyszéki Bözödújfaluban titokban évszázadokig maradt meg felekezetük. 1868-ban zsidó hitre tértek itt mintegy 170-en.

Amikor 1944-ben a zsidókat elhurcolták, a szombatosok jelentős részét is összeszedték. *Ráduly István*, a falubeli katolikus plébános jelentős részüket megmentette. Akiket nem tudtak kiszabadítani, elpusztultak. Amint

Kovács András írja „Vallomás a székely szombatosok perében” című könyvében (1981), még a legújabb időkig is maradtak egyesek, akik régi hitük szokásait követik.

I. Rákóczi György takarékos ember volt, de fiai tiszteletére nemegyszer rendezett fényes ünnepséget. Az is nagy ünnepélyességgel járt, amikor vizsgáztak. Tigris- és leopárdbőrös lovasok álltak sorfalat, amikor az ifjabb György 1640-ben feleségül vette Báthori Zsófiát, veres bársonyos aranyos hintájukat hat kékre festett ló húzta. Az 1642. február 16-i országgyűlésen az ifjabb Rákóczi Györgyöt apja a korábbi feltételek mellett halála esetére fejedelemmé választotta.

Zsigmond fiát az öreg Rákóczi 1643-ban *a székelyek főkapitányává* választotta és egyidejűleg kinevezte Háromszék és Udvarhelyszék főkapitányává is. Bár ezzel a fejedelem eltért ígéretétől, hogy a Székelyföldre csak székelyt fog kinevezni, a tehetséges és szerény modorú Zsigmondot a székelyek kedvezően fogadták. Amikor a beiktatásra Udvarhelyszék területére jött, elébe mentek, a mezőn ünnepséget tartottak, amelyen jelvényként zászlót, botot, szablyát adtak át neki és esküt tettek vele. Azután seregestül lóra ültek és bevonultak a városba, ahol istentisztelet és lakoma volt.

A fejedelem 1644-ben a Habsburgok ellen hadjáratot kezdett, amelyben Zsigmond vezette a székely hadat, szép sikerrel megvíva a küzdelmeket a Felvidéken keresztül. Brünnél (Brno) csatlakozott Lennart Torstensson svéd tábornok ostromló seregéhez. E hadjárat az 1645-ben kötött linzi békével szerencsésen fejeződött be akként, hogy az erdélyi trónhoz kapcsolódott ismét az a hét magyarországi vármegye, amelyet annak idején Bethlen Gábor is megkapott volt.

Rákóczi Zsigmond 1647 elejéig állott a székelyek élén és 1652. február 4-én járványban halt meg. Az öregebbik Rákóczi György pedig 1648. október 11-én Gyulafehérvárott hunyt el.

II. Rákóczi György apjától jól rendezett, tekintélyes és gazdaságilag – a kor viszonyaihoz képest – kiegyensúlyozott országot vett át. Mintegy nyolc évig az új fejedelem meg tudta tartani az életet a régi keretek közt, sőt kedvező eredményekkel gyarapította is.

Erdélyben már volt egy törvényként elfogadott könyv, Werbőczy „Hármaskönyv”-e, amely II. Ulászló idején készült és noha nagyrészt az erdélyi vármegyék életében játszott nagy szerepet, a székely jogrendszerből is valamicskét írásba foglalt. Bethlen Gábor 1619-ben „Specimen juridici processus” néven ismert kisebb jogszabály-összefoglalást adott ki, amely lényegében az eljárási jogról szólt. II. Rákóczi György azonban szélesebb körű törvénykönyvet akart alkotni. Különösen 1540 óta számos országgyűlést tartottak Erdélyben, előfordult, hogy kilenc is volt egy évben és ezeken sok, nemegyszer egymásnak ellentmondó törvényt alkottak. Az 1652 szeptemberi részleges országgyűléssel Rákóczi bizottságot küldetett ki, amely az eddig is érvényben tartott joganyag összefoglalását tűzte ki céljául. Az anyaggyűjtést táblabírák, közügyigazgatók és más, a jogban járatos személyek végezték el. Szászrégenben dolgoztak és derekas munkát tudtak bemutatni.

Az 1653 január–márciusi országgyűlés a betűrendbe szedett törvénygyűjtemény átvizsgálására és végleges formába öntésére ismét bizottságot rendelt ki, amelynek tagjai tekintélyes emberek voltak (közülük három később fejedelem lett): Haller István, Rhédey Ferenc, Serédi István, Kemény János, Bethlen Ferenc, Sulyok István, Barcsai Ákos, Haller Gábor, Basa Tamás és Petki István a törvényeket öt részbe csoportosította és a kívánatos javításokat elvégezték. A röviden „Approbáták”-ként (jóváhagyottakként) emlegetett művet a fejedelem jóváhagyta és 1653. szeptember 17-i, görgegyi rendeletével intézkedett, hogy kinyomtassák. A váradi nyomda ezt gyorsan el is végezte. E törvénykönyv sok országos jelentőségű kérdésnek (fejedelmekről, vallásgyakorlatról, bányákról, kereskedelemről, eljárásokról, kiváltságos helyekről stb. szóló szabályoknak) foglalata, de inkább a vármegyékben élők testére volt szabva. A székelységről, beleértve városaikat, 24 cikket vettek bele. Nem mondhatni, hogy a székely jog kifogástalan összefoglalása lenne. Beledolgozták azt az 1650-ben alkotott jogszabályt is, amely a székely birtok eladása esetén a rokonoknak, szomszédoknak elővételi jogot adott, elzálogításakor pedig becslést írt elő.

1652-ben a fejedelem himlőbe esett és ezért hét éves fiát, Ferencet I. Rákóczi Ferenc néven fejedelemmé választatta azzal, hogy ha kiskorúként kerülne trónra, Gyerőmonostori Kemény János legyen mellette a kormányzó. Ferenc azonban sohasem került trónra.

1653-ban elhatározták, hogy Gyulafejevárott, a három nemzet közös költségén, országházat építenek, mert nemegyszer nehézségek mutatkoztak az országgyűlés színhelyének megválasztása körül. Ugyanez évben Rákóczi Moldovába hadjáratot vezetett, amelynek során székelyek foglalták el Szucsava várát. 1654-ben a fejedelem Havasalföldre indított hadjáratot, mert ott is szerette volna érvényesíteni hatalmát. Itt azonban, az előző évvel ellentétben, lényegesen kevesebb volt a székelyek háborús vérvesztesége. E hadjáratokban szerzett érdemeik folytán tömegesen tüntette ki a fejedelem a székelyeket azzal, hogy lófővé, illetve főemberré tette őket. Ez azonban már nem volt olyan jelentőségű, mint az ősidőkben, amikor a lófőség hivatalviselési kötelezettséggel járt és nem voltak főnemesek. Még a Mátyás idejében bevezetett rendszertől is eltért, mert akkor az volt a lényeg, hogy milyen módon tudott a székely saját költségén katonászkodni, lovon-e vagy gyalog, esetleg csapattal. Ha tehát helyre is állígtatták a régi székely jogokat, ez mégsem a régi módra történt, hanem sok tekintetben csak külsőség maradt.

Az 1655. évben a hatalomvágytól telített, de apjánál kevésbé meggondolt fejedelem megkezdte annak előkészítését, hogy Lengyelországot magának megszerezze. Ebbe az 1656. legvégén bejelentett hadi vállalkozásba azonban belebukott és nemcsak saját balsorsát pecsételte meg, hanem a virágzó Erdélyt is tönkretette.

A HANYATLÓ FEJEDELEMSÉG MEGPRÓBÁLTATÁSAI

A Lengyelországban 1657 januárjában kezdett harcok során a svéd szövetséges visszavonulása és a török utasításra közbelépett tatárok megjelenése az erdélyi hadsereget súlyos helyzetbe sodorta. Maga Rákóczi is nehezen, hátrányos békekötéssel tudott csak megmenekülni, seregének zöme pedig visszavonuláskor tatár fogságba esett. Közöttük nagyon sok volt a székely, vezetőjük, Béli Pál is fogoly lett. A székelyek összetartása most megmozdult, az otthoniak vállalták a foglyok kiváltását. A gazdagabb főemberek 55, a kisebb vagyonúak 35 tallért fizettek, a szegényebb főemberek, lófők, darabontok, solymárok, őrállók és sóvágók egy eke után 1 tallért, két eke után másfél tallért, fél eke után 1 forintot (azaz féltallért) vállaltak. Még azok is, akiknek nem volt vonómarhájuk, négyesével, hatosával 1–1 tallért fizettek. A vagyonosok egyébként maguk szedték össze a fogolykiváltáshoz szükséges nem csekély összeget. A foglyok csak akkor szabadultak, ha értük a váltságpénz a tatárokhöz meg is érkezett. Így voltak olyanok, akik csak 10 év múlva kerültek vissza.

Az 1657. október 25-i, dési országgyűlésre IV. Mohammed török szultán veres atlaszselyembe csavart fermánt (rendeletet) küldött, amelyben az erdélyieket felszólította, hogy Rákóczi helyett más fejedelmet válasszanak. A kényszerhelyzetben meg is tették *Rhédey Ferencet* fejedelemmé. Ám Rákóczi nem nyugodott bele elmozdításába és mivel még most is – főleg a székelyek közül – sokan voltak, akik mellé álltak, az 1658-i, medgyesi országgyűlésen újból megválasztana magát. Január 29-én maga Rhédey is hűséget esküdött

neki. Ez országgyűlésen a székelyek azzal a kívánsággal álltak elő, hogy nemeseik zsoldjába állhassanak, ha azok személyesen nem mennek a háborúba. Ezt el is fogadták.

A szultán nem volt hajlandó a végletekig túrni Rákóczi szereplését, aki közben már Lipót császárhoz is fordult, majd Moldovába – balsikerrel – székely csapatokat küldött. A moldovaiak szintén betörték, de őket sikerült Erdélyből hamar kiverni. 1658. augusztus 17-én a tatárok törtek be Erdélybe és dúlták a Székelyföldet.

1658. szeptember 14-én a szultán *Barcsai Ákosnak* kaftánt, süveget, buzogányt, lovat küldött és fejedelemmé nevezte ki. Az 1658. október 5-i segesvári országgyűlés Barcsait megválasztotta ugyan a török nyomására, de kikötötték, hogy ha sikerül a Portát (vagyis a törököket) Rákóczi iránt megengesztelni, Barcsai mondjon le. A török közben már janicsárokat, tatárokat és más idegeneket küldött Barcsai támogatására. A következő évben Rákóczi újra szervezkedni kezdett és szeptemberben híveivel Marosvásárhelyt országgyűlést tartott. A harc hamar kitört, Rákóczi a székelyek segítségével az ország nagyobb részét elfoglalta. 1660. május 22-én azonban Szejdi Ahmed budai basa négyszeres túlerőben levő serege legyőzte Rákóczi híveit a Gyalu és Szászfenes közt vívott csatában. Ebben a székelyek a jobbszárnyon küzdöttek. Rákóczi, akinek sisakja a csatában leesett, fejsebet kapott. Még a következő napon, amikor menekülve Elesdreért, levelet írt a csíki székelyeknek, amelyben elismeréssel emlékezik meg arról, hogy a székelyek – és így a csíkiak is – édes hazájukhoz való igaz szeretetük és a fejedelemhez való hűségük dicséretes jelét adták. Saját magát is értve a többszámon, így írt: „vérünk ontásával s sebeinkkel pecsételtük meg kegyelmetekhez és az szegény országhoz való szeretetünket.” Rákóczi, menekülésében Váradra érve, június 7-én meghalt.

Sajnos a küzdelmek ezzel sem szűntek meg. Barcsai üldözni kezdte Rákóczi híveit a székelyek közt. Bakó Istvánt, Marosszék főkapitányát ítélet nélkül akasztatta fel. Ez arra vezetett, hogy a székelyek felkeltek ellene. Végül is a segesvári országgyűlésen Barcsait elfogadták, ő pedig beszüntette az

üldözést és kikötötte, hogy a jövőben más nemzetbeli kapitányokat is tehessen a székelyek élére.

Közben az előzőleg tatár fogságba esett Kemény János visszatért, és a székelyek már 1660. november 28-án fel esküdtek neki. 1660. december 24-ére Szászrégenbe országgyűlést hívtak össze, amelyen Barcsai az ellene fordult közhangulatot látva, felajánlotta lemondását. 1661. január 1-én *Kemény Jánost* fejedelemmé választották.

A törökök azonban Kemény János személyét nem tartották megfelelőnek és azt követelték, hogy helyette mást válasszanak. Kemény segítségért Lipót császár-királyhoz is fordult, de eredménytelenül. A Montecuccoli vezetésével küldött császári had meghátrált. Július 1-én a törökök bevonultak Erdélybe, Kemény pedig előlük kimenekült. A Petki István és Lázár István vezette székely hadaknak azt az utasítást adta, hogy vonuljanak vissza a Székelyföldre. Kücsük Ali basa tovább folytatta előnyomulását és Marosvásárhelyre fejedelemválasztó országgyűlést hívott össze. Sem Petki István, sem Béli Pál, sem az a Lázár István, aki Barcsai fogságából megszökve, az ellene való székely felkelésben vezető szerepet játszott, nem volt hajlandó a fejedelemséget vállalni. Erre Ali Marosszéket és Udvarhelyszéket feldúlatta. A Marosvásárhely melletti táborban tartott országgyűlésre Ebesfalváról (a későbbi Erzsébetvárosból) a törökök elhozták a tatár fogságból nem régen visszatért *Apafi Mihályt* és bár ez sem vágyott a fejedelmi trónra, megválasztották.

Ali basa felszólította a székelyeket, hogy Apafinak hódoljanak be, de ők nem akartak. Erre Marosszéket, Udvarhelyszéket mégegyszer végigdúlta és Csík és Háromszék ellen fordult. Mivei ezek közül a csíkiak ellenálltak, Izmael budai basa serege lovasságával az elkészített akadályokat megkerülte és a falukat pusztította, gyűjtögetta. A csíksomlyai kolostor és a templom is, ahová 9000 ember menekült, áldozatul esett. Tízezerszámra ejtettek foglyul embereket és őket a Marosvásárhely melletti hadifogolytáborba terelték, ahol összesen 170000-en gyűltek össze. Ezeket is ki lehetett váltani.

Apafi Mihályt ezután az 1661. november 22-i, kisselyki

országgyűlésen hivatalába iktatták. Addigra már a székelység jelentős részét sikerült csatlakozásra rávenni és az ünnepségen Apafit 1200 székely és kilenc zászlóaljnyi török katona kísérte. Ali basa, mint aki dolgát jól végezte, kivonult Erdélyből.

Kemény János azonban 1662. január 3-án újabb hadjárat kezdetével próbálkozott. A fogságból visszajötté óta negyedszer lépett Erdély területére. Ennek hírére Apafit hívei kezdtek elhagyogatni és ő maga is visszavonulóban volt. Hamar megérkezett azonban Kücsük Mehemet jeni basa és a Segesvár közelében levő Nagyszöllősnél megütközött Kemény János seregével. Január 12-én Kemény János, aki nemcsak mint államférfi játszott jelentős szerepet, hanem író is volt, a harcmezőn elesett.

Apafi hosszú uralkodása idején magában Erdélyben a harci cselekmények elcsendesedtek ugyan, de Apafinak az erdélyi sereggel kétszer is segítséget kellett adnia töröknek. Az 1663-i magyarországi hadjárat során Érsekújvárig jutottak a székelyek. Az 1683-i bécsi ostrommal járó török hadjáratban Kara Musztafa nagyvezér 250000 főnyi sereggel vonult fel. Apafinak is csatlakoznia kellett hozzá az erdélyi sereggel. Odamenet szerencsére jelentős ellenállás nem volt. Bécszet Rüdiger Stahrenberg mintegy két hónapig hőiesen védte a török ellen. Szeptember 12-én a 70000 emberrel érkező Lotharingiai Károly és a Sobieski János király vezette 15000 lengyel megrohanta a török táborát és a nagyvezér seregével együtt elmenekült. A vert török sereg előbb Budáig, majd onnan Belgrádba futott. Itt IV. Mohammed szultán parancsára Kara Musztafát megfojtották. Az erdélyi segédhadak természetesen, amennyire tőlük tellett, szintén igyekeztek visszavonulni.

Apafi idejében sem volt azonban nyugodt a belső politikai légkör. A németek felé tájolódó sógorát, Bánfi Dienest a fejedelem 1674. december 17-én lefejeztette. Ekkor Béli Pál, aki az országos hadak főparancsnoka lett, a fejdelemtől ki-
eszközölte, hogy a székely hadak is tőle függenek, ami törvénybe ütközött és az 1675 májusi gyulafejevári országgyűlésen a székelyek ezért panaszt tettek. Béli sértődöttségében

szervezkedni kezdett, de elfogták és tisztségeit veszítette. Szabadulása után tovább „rezgelődött” és Apafi hadat küldött ellene. Béli, aki mellett nem állt jelentős székely tömeg, Isztambulba menekült. Ott a Héttorony börtönébe zárták, ahol másfél évi fogság után, 1679-ben meghalt.

Az „Approbáták” létrejötte óta eltelt viszontagságos 15 év után Erdélyben szükségét érezték annak, hogy ismét törvénykönyvet készítsenek. Az 1668. július 15-i radnóti országgyűlés Teleki Mihályt, Rhédey Ferencet, Petrichevith Horváth Kozmát, Mikes Kelement, Gábor deákot, Besztercei János deákot és Medgyesi Szerafin Bálintot kirendelte a törvénycikkek összegyűjtésére. Közülük Mikes és Gábor deák képviselte a székelyeket. Gyorsan dolgoztak, már az 1669. januári, gyulafejevári országgyűlés elé terjeszthették munkájukat felülvizsgálatra. Ennek megtörténte után, március 4-én a fejedelem megerősítette a röviden „Compiláták” (összegyűjtöttek) néven emlegetett törvénykönyvet. Öt fő-részre oszlott, éppúgy, mint annak idején az „Approbáták”. 14 cikkelye vonatkozott a székelységekre. Belefoglalták a törvénykönyvbe Apafi Mihály választási feltételeit is, köztük azt, „hogy a székelységnek generálisokat, kapitányokat magok nemzetéből állókat és köztök lakókat adjon ő nagysága. A főkirály bírának pedig választások és azoknak megváltoztatások specifice (különösen) csakugyan az ő kegyelmek szabadságában álljon.”

1680. november 12-én az országgyűlés a fejedelem öt éves fiát, II. Apafi Mihályt, apja halála esetére fejedelemmé választotta.

Az Erdély önállóságát veszélyeztető újabb bonyodalmak a török bécsi kudarca után kezdődtek. A Habsburg-hadsereg megindult a török kiűzésére. 1648-ban már Esztergomnál voltak, 1685-ben Szatmárnál és Aradnál, 1686-ban Budát foglalták el. Ekkor Lipót császár érkezettnek látta az időt, hogy királyi jogon Erdélyt elfoglalja. Thököly Imre, aki Magyarországon már fejedelem volt, megpróbált Erdélybe hatolni, de Ilyefalvánál és Hunyadban a székely sereg meg-
hiúsította kísérletét. Még ez évben 1686-ban Scherfenberg tábornok császári sereggel vonult be Erdélybe.

Közben Magyarországon sikeresen folyt tovább a török elleni háború. 1686 óta folytak már tárgyalások erdélyiek és a bécsi udvar megbízottai között. 1687-ben az erdélyiek egy diploma kiadását kérték arra nézve, hogy milyen legyen a jövőbeli kapcsolat. Ez évben azután bejött seregével Erdélybe Lotharingiai Károly herceg, miután magyarországi hadműveleteit sikeresen befejezte. Október 27-én Balázsfalván 28 pontos megegyezés jött létre közte és az erdélyiek között. Az 1688 májusára összehívott fogarasi országgyűlés június 17-én elfogadta Lipót császár védelmét, és azt, hogy megtagadja az engedelmességet a töröknek. Lipót ugyan lényegileg kiterjesztette hatalmát Erdélyre, de I. Apafi Mihályt – noha katonailag és külpolitikailag megbénítva – uralmon hagyta 1690. április 15-én, a fogarasi várban bekövetkezett haláláig. A németek térfoglalása nem sok örömet váltott ki Erdélyben, amire jellemző, hogy Brassó megtagadta a német őrség befogadását. Az olasz származású gróf Veterani Frigyes a császári sereg részére segédcapatokat kérve, székelyekkel ostromolta meg Brassót, ahol szabad rablást engedélyezett. Veterani, 1692-től az erdélyi császári hadtest parancsnoka, igen emberséges volt és az erdélyiek megkedvelték. Tevékenyen részt vett Erdély védelmében. (Őröla neveztek el a Kazán-szorosban azt a barlangot, amelyet 45 napig védtek a török ellen.) 1695-ben II. Musztafa szultán túlerőben levő seregével Lugosnál majdnem teljesen megsemmisítette Veterani 8000 főnyi seregét. A parancsnok maga súlyos sebbel került török fogságba, ahol megölték.

A székelyek Töröcsvár helyőrségébe is bekerültek. Az ekkoriban élt szász Fronius Márk leírta, milyen szegényes látványt nyújtottak egy moldovai útról visszajövet a székelyek. Legtöbbnek parasztos ruházata volt, zekével, bocskorral. Csupasz kardjuknak nem volt tokja, puskájuk kevés. Négy felnyergelt ló húzta kopjákkal megrakott, nyikorgó szeke-
rüket. Sarkantyúja kevésnek volt. Eladásra kínálták a lisztet és egyéb holmit, amit magukkal hoztak.

I. Apafi Mihály halála után az ekkor 14 éves *II. Apafi Mihály* nevében *Teleki Mihály* kancellár kormányozta Erdélyt a rendekkel.

A török szultán még megpróbálta Erdélyre való befolyását visszaszerezni. A magyar fejedelemségből kiszorult Thököly Imrét jelölte ki Erdély élére és neki 40000 főnyi – igen vegyes összetételű – katonaságot is adott, 80 székely is volt köztük. Az aránylag jól felszerelt sereg megindult Erdély felé. A császári sereg vezetői, értesülve jöttükről, székelyeket rendeltek a szorosok védelmére. Mintegy 3000 ember lehetett e székely haderő. Thököly serege észrevétlenül, járatlan utakon hatolt be Erdélybe. A székelyek cserben hagyták a császáriakat. A Brassóban éppen kártyázó Heisler császári tábornokot Thökölyék elfogták, a zernyesti csatában pedig elesett Teleki Mihály kancellár is.

Ezután az 1690. szeptember 25-re összehívott, keresztényszigeti országgyűlés *Thököly Imrét* erdélyi fejedelemmé választotta. A székelyeket minden ingyenes közmunka alól felmentették és elismerték adómentességüket, de a nehéz helyzetre tekintettel, hadisegélyként, kapunként hat ökor szolgáltatását írták elő nekik, ami rendkívül nagy teher volt. Thökölyt – a csíksomlyai szerzetesek kivételével – a székelyek kedvezően fogadták. Csíkba ugyanis Thököly tatárokat küldött, akik öt falut kiraboltak és felgyújtottak.

Nyugatról újabb császári csapatokkal hatolt előre Badeni Lajos gróf. Thököly, aki néhány napig a Székelyföldön húzta meg magát, október 25-én elmenekült. Vele jónéhány székely is elment. Ezután Thököly kétszer is megpróbálta, hogy lábát Erdélyben újra megvesse, de az 1690. december 30-i sikertelen kísérlet után felhagyott a próbálkozással.

A LEOPOLDI DIPLOMÁTÓL A HATÁRŐRSÉGBE SZERVEZÉSIG

A Thököly-féle benyomulások siettették a régóta várt diploma létrejöttét. Az 1690. december 4-i kelettel készült és december 31-én aláírt „Diplomá”-t az 1691. január 10-i, fogarasi országgyűlés megtárgyalhatta. Nem csekély vitatkozás után, de a kényszerítő körülményeket figyelembe véve, elfogadták. Másfél évszázadra ez lett Erdély és a Habsburg királyok kapcsolatának alapja.

A „Diploma” bevezetése szerint II. Apafi Mihály ifjú kora miatt 20 éves koráig még nem kormányozhat. Á császár, mint magyar király az eddig bevett négy vallás (katolikus, református, evangélikus, unitárius) eddigi helyzetét elismeri. A fejedelmi adományleveleket, kiváltságokat a Székelyföldön és egyebütt jóváhagyja. Az eddigi törvénykönyveket Werbőcziével együtt, annak I. része 9. cikkétől eltekintve (amely az ellenállási jogról szól) elismeri. Az ország eddigi rendjében a főhivatalok megmaradnak. A közrend, az igazságszolgáltatás, a gazdaság ellátására szükséges hivatalokba Erdélyben született magyarokat, székelyeket, szászokat kell helyezni. Erdélyiek kapják a kincstárra szálló jószágokat. Erdélyiek lesznek a kormányzók, s az erdélyi hadak parancsnoka is, akiknek jelöléséhez – s így a székely kapitányokéhoz is – jóváhagyás kell. A királybírákat a székelyek maguk választják, de a választást meg kell erősíteni. Á 14. pont szerint: „A székelyek, a legvitézebb nép, minden adó, minden téli és nyári szállásolások alkalmatlanságai, a tizedek, s felkelés terhével járó, birtokaiktól való fizetendőségek alól valamint eddig, úgy jövendőre nézve is, ki legyenek véve. Ellenben a haza védelmére saját költségükön katonáskodni

maradjanak kötelesek, mindazonáltal ide nem értve a székely parasztokat és jobbágyokat.”

1696-ban kellett volna II. Apafi Mihálynak a kormányzást átvennie, de ehelyett Bécsbe vitték, éppen mielőtt elérte 20. életévét. 1699. szeptember 2-án még kiadott egy okiratot, amelyben magát fejedelemnek címezte, tehát nem mondott le a fejedelemségről. Egy szabiyával és buzogánnyal kapcsolatos bécsi császári kincstári feljegyzés szerint a töröktől kapott e fejedelmi jelvényeket Apafi a császár lábai elé tette 1701-ben. Lemondásának egyébként nincs nyoma. De nem engedték Erdélybe visszatérni és 1713-ban, Bécsben halt meg. I. Lipót és I. József ugyan verettek pénzeket erdélyi címerrel, de az erdélyi fejedelmi címet nem használták, nyilván azért, mert az ő idejükben – II. Apafi Mihály személyében – még volt e címnek jogos birtokosa.

Ameddig II. Apafi Mihály Erdélyben volt, helyette először Teleki Mihály kancellár vezette az ország ügyeit, majd – a „Leopoldi Diplomá”-t tudomásul vevő országgyűlés óta – *Bánffy György*, a lefejezett Dienes fia lett a kormányzó, aki mellett még 11 tanácsos működött.

A Habsburg-uralom nem tett kedvező benyomást a Székelyföldön, mert Badeni Lajos többeket megbüntetett, akik Thököly pártjára álltak. De Pace tábornok nyolc ezreddel a Székelyföldre szállott és ott élelmiszert, ruházatot szedtek össze. Egy bizottságnak az elmenekültek javait kellett összeírnia, egy másiknak pedig a király hűségére kellett az embereket esketnie, amiről jegyzőkönyveket vettek fel. Az adómentesség elismerését sem tartották be szigorúan, mert ha háborús idők voltak, mégiscsak vállaltattak adófizetést a székelyekkel. A beszállásolástól mentességet is megszegték, mert ellenséges betörés veszélye címén állandóan szállásoltak be csapatokat. Ugyanez volt a helyzet a közmunka alóli mentességgel. A székelyek minduntalan küszködtek a katonasággal a túlkapások, a helytelen kárbecslések miatt. Követelték különféle szolgáltatásaik hadiadóba való betudását. Az „ingyen” só árát is drágították.

1694-ben kétszer is betörték Csíkba a tatárok. Előbb hét falut raboltak és pusztítottak, majd 10000-es létszámban

özönlöttek be Csík többi részét is kirabolni, pusztítani. Mintegy 7000-re becsülhető az elhurcolt emberek száma. Sajnálatos, hogy ebben maguk a székely hatóságok is hibásak: nem voltak eléggé éberek.

Közben egymásután érkeztek a királyi rendeletek. 1693-ban a vallásügyekre jöttek az Alvinczi Péterrel küldött „Resolutió”-k, majd az április 9-i rendelet. Az április 29-i, 4. számú udvari rendelkezés a kormányzó, a kancellár, a katonaság főparancsnoka, a kincstáros és a tanácsosok működését szabályozta. Az erdélyi katonaság utolsó parancsnokát – a székely *Apor István* személyében – 1703-ban választották. Azután már nem töltötték be ezt az állást és az erdélyi hadsereg a császári hadsereg része lett. Az 1696 februári leirat alapján az országgyűlés elnöke különleges szerephez jutott és fontos tisztséggé fejlődött. 1696 óta kezdett a király híveinek bárói, grófi címet osztogatni. A bécsi udvarban pedig Erdély ügyében is éppúgy intézkedtek, mint ahogy a birodalomban általában. Amikor az 1698. június 7-i országgyűlés új pecsétet csináltatott, már a kétfejű császári sást vésette rá.

A francia eredetű *Johann Ludwig Bussy de Rabutin* gróf 1683 óta a császári seregben küzdött, hol a törökök, hol a franciák ellen. 1696-ban Erdély katonai parancsnoka lett, 10000 főnyi serege volt. Rövidesen ráhárult a felkelők elleni harc.

Mínthogy a panaszok nem csökkentek, hanem szaporodtak, egy évtized elég volt arra, hogy az ellenállás paraszát felszítsa. Álljon itt csak néhány sor a katonasággal kapcsolatos panaszokból: „Olyan nagy szabadságuk volt a vitézeknek, hogy a szegény paraszt embereket a magok tulajdon szolgálatjára hajtották, az urak szolgálatjától elvonták, nyomorgatták, verték és nem emberhez illendő helyekre tartották, míg mindeneket a vitézeknek kívánságok szerint meg nem teljesítettek és meg nem cselekedtek.” Hiába panaszták „a vitézektől minden kóborlásokat, fosztogatásokat”, nem csökkentek a visszaélések.

A harc akkor lángolt fel, amikor 1703. június 16-án II. Rákóczi Ferenc Lengyelországból Magyarországra érkezett és a kurucok kezdeti sikereket érték el. Bár gyengébb volt fel-

szerelésük, szervezetségük, Erdélyben is értek el kisebb sikereket és Bonchidánál, 1703. november 10-én, találkoztak Rabutin hadával. Ő a székelyeket is bevette a kurucok elleni harcba, de a székelyek csak ímmel-ámmal harcoltak és a harc így a kurucok javára dőlt el. *Toroczkay István*, a székely sereg vezére is a kurucok fogságába került – valószínűleg szántsándékkal – és utána rövidesen ő lett Erdélyben Rákóczi kinevezett katonai parancsnoka. Az említett csata után a már a kurucok pártjára állott aranyosszékiek után Csík, Háromszék, Marosszék és Udvarhelyszék is csatlakozott a kurucokhoz. A gögös, makacs és kegyetlen természetűnek ismert Rabutin (akit Erdélyben „Rabbátón” névvel illettek) feldúlt néhány Aranyos vidéki falut és Dél-Erdély felé vonult. Háromszékbe küldte Graven alezredest, ahol ez 30 falut gyújtatott fel. Udvarhelyszék ellen De Tige ezredest parancsolta. A császáriak az eléjük nyomuló rosszul szervezett székely hadat Holdvilágnál szétverték és 3000 székely elesett. Ezután a labancok Székelyudvarhely bevételére indultak, de onnan visszaverték őket. A székelyek a labancok pusztításaira ugyancsak pusztítással feleltek és százlakta településeket égettek fel.

Így mentek egy ideig a kölcsönös pusztítások. Rákóczi Toroczkayval sereget küldött Erdélybe és 1704. július 5-re, Gyulafejevárra országgyűlést hívtak össze. A császári sereg által megszállt Brassó, Szeben, Szászsebes kivételével a szász székek képviselőivel együtt az összegyűlt nemzetek Pekry Lőrinc indítványára egyhangúlag fejdelemmé választották *II. Rákóczi Ferencet*. Az erről szóló okiratot egy, gróf Mikes Mihály, a székelyek generálisa vezette küldöttség vitte Rákóczinak. Rabutin seregével Szebenbe szorult, ahová a császári hűségben maradt erdélyi kormányzó is követte.

1704. december 20-án Rákóczi Forgách Simont nevezte ki erdélyi fővezérré és 15000 főnyi sereggel küldte be. Az erdélyiek nem örvendtek annak, hogy főlőbük külső embert helyeznek, akinek szépen felruházott hada „az erdélyi zekés, condrás hadakat” lenézte. Az erdélyiek ezért nem is sokan vettek részt abban a csatában, amelyet Forgách serege az Erdély felé tartó Herbeville császári tábornok seregével

1705. november 11-én, Zsibónál vívott. A csata a kuruc seregre nézve igen gyászosan végződött.

Rabutin és a kormányzók (gubernium), kihasználva az alkalmat, december 15-re, Segesvárra hirdetett országgyűlést, amely Rákóczi fejdelemmé választását hatálytalanította és a Lipót halála folytán közben trónra lépett I. József hűségére esküdt. Az adó felét mindjárt a székelysége hátrította. Elrendelték a fegyverek beszolgáltatását is. 1706 nyarán Rabutin parancsot kapott, hogy katonasággal vonuljon a Dunántúlra és így Erdélyben csak várakban maradtak császári őrségek. Pekry Lőrinc, aki kurucaival Moldovába menekült, erről értesülve, sereggel nyomult Erdélybe és észre egy kis déli sáv kivételével visszafoglalta. A Torda melletti Keresztes mezején a székely hadak részére általános szemlét tartott. 1707. február 15-én Rákóczi nyilatkozott, hogy beiktatása végett Erdélybe jön. Április 5-én a Mezőség felől jövet vonult be ünnepélyesen Marosvásárhelyre, úgy, hogy előtte az udvarhelyszékiek, azután a marosszékiek, azután az aranyosszékiek, majd Pekryék, három század veres lobogós, kék ruhás kopjás székely (akik a magyarországi ónodi országgyűlésen is ott voltak a bevonulás menetében) és öt század karabélyos haladt. Utánuk következett udvarával a fejdelem. Ezután az országgyűlésen megtörtént a fejedelmi beiktatás. Ismét Pekry Lőrinc lett az erdélyi hadak fővezére.

Rákóczi mintegy két hétig tartózkodott csak Erdélyben, ahol uralma ezután nem sokáig tartott. Még ez év őszén sereggel jött vissza Rabutin és kiűzte a Rákóczi-párti hadakat Erdélyből. Mikes Mihály a székely sereggel az Ojtozi-szoroson át kiszorult Moldovába. A lakosság is nagyrészt elrejtőzött, mivel az érkező császári hadak zsákmányoltak, őket pedig követték az adószedők.

Miután Rabutin befejezte Erdély meghódítását, 1708. május 1-én Bécsbe ment. Utóda, az emberségesebb Chusani tábornok, csak június 24-ig maradt, mert őt a kegyetlen báró Kirchbaum György követte erdélyi főparancsnoki tisztességében.

Míndezek a hadmozdulatok és megpróbáltatások együttesen sem pusztítottak azonban annyi életet, mint amennyit a

pestis követelt áldozatul. 1708 végén hurcolták be Moldova felől és így először Gyergyóban aratott a halál. Ez év november 5-én Bánffy György kormányzó meghalt és a mellé rendelt császári biztos, *Haller István* vette át a megfogyatkozott kormányzószékben az intézkedést. El is rendelték, hogy Gyergyóból senkit ne engedjenek kijönni, de ezzel mégsem sikerült a járványt megakadályozni. Egész Erdélyre áterjedt. A három évig tartó járvány (Cserey Mihály becslése szerint) itt 100000-nyi emberéletet követelt. Magyarországi áldozataival együtt a pestis több embert pusztított el, mint ahányan az egész Rákóczi-szabadságharcban életüket veszítették.

1709 nyarán Károlyi Sándor 18000 főnyi kuruc haddal még bejött Erdélybe, de csak Szászsebesig nyomult, került a nyílt csatát, és hat hét múlva ki is ment. A Székelyföldre ez az utolsó kísérlet el sem jutott, pedig a székelyek szívesen Rákóczi mellé álltak volna. Rákóczi diplomáciai tárgyalásai során erdélyi fejedelem voltának jelentős súlyt tulajdonított, de lényegében magyar fejedelemsége volt „főállása” és bizony Erdély megtartása csak jóval kevesebb figyelmet kapott.

Már 1709-ben kezdtek Erdélybe visszaszivárogni a kibujdosottak. 1710-ben *Steinville János István tábornok*, Erdély új császári hadsereg-parancsnoka kihirdette a királyi kegyelmet. A visszatérőket azonban szomorú helyzet fogadta, mert itt még 1711-ben is hullottak el emberek pestisben. Közben marhavész is tört ki, amely az állatállományt tizedelte. Ekkor már egy, sőt több évi adómentességet is ígértek a hazatérőknek.

Magyarországon, 1711. április 29-én, a Lengyelországba távozott Rákóczi itt maradt megbízottja, Károlyi Sándor megkötötte a szatmári békét, amely azonban Erdély és így a székelység sorsán mitsem változtatott. Május 1-én a Rákóczi-sereg maradványa a nagymajtényi síkon letette a fegyvert és hűséget esküdött annak az I. Józsefnek, aki már 13 napja halott volt, mert a himlő elvitte. Öccse, Károly, a Habsburgok utolsó férfisarja még Spanyolországban volt, ezért nem siettek a halálhírt közzétenni. Eleonóra Magdaléna Terézia anyacsászárné adott ki 1711. május 26-án kiáltványt a

megegyezésről. Erdély külön igazgatásával, három nemzetével mint fejedelemség megmaradt.

Az erdélyi kormányzók ekkorra már három személyre olvadt és ezért az udvar deputatiót nevezett ki a kormányzásra. Ez a csonka közigazgatás legfőbb feladatának azt tekintette, hogy a császári hadak parancsnokságának kívánságait teljesítse. Az újjászervezés Károly királyra maradt, aki szerencsére apjánál tapintatosabb ember volt. Őt eredetileg a spanyol trónra szánták és Lipót nem nyugodott bele abba, hogy az 1700. november 1-én meghalt II. Károly spanyol király a francia király unokájának, Fülöpnek hagyta trónját. Bécsben Károly herceget III. Károly néven spanyol királlyá kiáltották ki. Európai méretű háború indult, amelynek során az ifjú Károly Spanyolországban nemegyszer személyes bátorságával tűnt ki. Népfelkelőkkel sikereket is ért el, tehát tudta, hogy a népet meg kell nyerni. Bátyja halála után adta fel ott a küzdelmet és tért haza. VI. Károly néven császár, III. Károly néven magyar király lett. 1712-ben ért vissza Bécsbe. Mivel II. Apafi Mihály 1713-ban meghalt, Károly az erdélyi fejedelmi címet is felvette. 1714-ben végérvényesen lemondott spanyol trónigényéről.

1713. július 1-én *gróf Göncruszkai Korms Zsigmond* kapott erdélyi kormányzói megbízást és e tisztséget 1731. december 14-ig viselte. Erdélyben, ahol II. János király óta a magyar hivatalos nyelv járta, most az udvarral való érintkezésben teljesen a latinra tértek át s részben egyébként is ezt használták. Régi formájában 1712-ben és 1713-ban állították helyre a guberniumot (főkormányzóséket), amelynek tagjait három országgyűlés során választották meg. A nemzetek az új uralkodónak hűségesküt is tettek. Gyulafejérvárott átalakították a várat és Károlyfehérvárnak nevezték el. Egyéb várakat is újjáépítettek, így Csíkbán is.

Ez időszokban a székely politikusok főként a közterhek viselésének ügyével foglalkoztak. 1715-ben 31 pontból álló beadványt juttattak a főkormányzósékekhez, mivel elnyomórodtak az adózás miatt. Régebben az ország adójához egy tized részben járultak hozzá, most viszont egy ötöd terhelte őket. Az 1716 januári országgyűlés egy nyolcadot terhelt

a székelyekre. Ekkor tört ki a törökkel a Temesköz kapcsán háború és ehhez a Székelyföldről szekereket rendeltek ki. A háború eredménye volt, hogy a törököt kiűzték Temesvárról.

1717 nyarán újból pestist hurcoltak be Erdélybe és ehhez a csapáshoz még az is járult, hogy 1717 pünkösdjétől 1718 szeptemberéig nem volt rendes eső. 1717 őszén még tatárok is törtek be, Kézdivásárhelyt felégették és 8000 rabot vittek el. Olyan éhínség volt az 1719-i aratásig, hogy fát, szalmát, rügyet, makkot, dögöt ettek és a lakosság fele elpusztult. A tatárok még egyszer próbálkoztak azzal, hogy betörjenek, de Apor Péternek sikerült ellenük olyan erővel felvonulnia, hogy a Székelyföld felől elmúlt a veszély és északabbra mentek próbálkozni. A pestis 1720-ban szűnt meg.

Károlynak nem lévén fiúgyermek, leányát, Mária Teréziát akarta örökösévé tenni s ezt az 1722. február 19-i, szebeni országgyűlésen is tárgyalták. A Habsburg-ház leányágának örökösödési jogot biztosító, „Pragmatica Sanctio”-nak nevezett okiratot az 1724. január 10-i, szebeni országgyűlésen jóváhagyólag kihirdették.

Az elhunyt Kornis Zsigmond kormányzó helyét 1732-ben directori címmel, mint helyettes kormányzóval, a skót eredetű, osztrák *gróf Wallis Ferenc Pál tábornaggal* töltötték be. Korábban végigharcolta Szavojai Jenő hadjárait és egy évtizedig Belgrád, majd azután Erdély katonai parancsnoka volt. Őneki az országgyűlés megadta az erdélyi honfiúságot. Csak 1734. november 22-én foglalta el a kormányzói hivatalt *gróf Hallerkövi Haller János* és így helyreállott a polgári kormányzás. 1737-ben a török ellen újból háború volt és Wallis az erdélyi hadakkal Bukarestig nyomult. Itt megbetegedett és visszazállították Szebenbe meghalni. Ez évben ment férjhez Mária Terézia Lotharingiai Károly hadvezér unokájához, Ferenchez. Az 1737. szeptember 2-i, szebeni országgyűlés menyegzői ajándéokra 10000 aranyat szavazott meg. Szerencsére a csendesebb időben az adózó nép kissé össze tudta magát szedni.

III. Károly király idejében – 1731 és 1735 kivételével – minden évben volt legalább egy erdélyi országgyűlés, sőt három

alkalommal két országgyűlés is volt ugyanabban az évben. Ezeket legtöbbször Szébenben tartották, de volt öt országgyűlés Bécsben is. Mindezek azt mutatják, hogy a három politikai nemzeten nyugvó államszerkezet tovább működött. A székelységnek is volt tehát szava az állam ügyeinek viteleiben. Ha a bécsi udvar ügyelt is a birodalmi érdekekre és országait rövid pórázon tartotta, nem engedvén beleszólást a külügyi, a hadügyi és ezzel összefüggő pénzügyi kérdések zömébe, mégsem lehet azt mondani, hogy Erdély önkormányzata megszűnt. Azt azonban lehet mondani, hogy igazgatásilag Magyarországgal közvetlenül nem függött össze. Az 1722-i, szebeni országgyűlés tagjai között három székely főkirálybíró, minden széknek két-két követe. Marosvásárhelynek három követe szerepelt. Ezenkívül hivatali címen és királyi meghívottként is lehettek székelyek az országgyűlés tagjai.

1740 őszén III. Károly, aki udvarában fenntartotta a spanyol etikettet, s bár nem kiemelkedően tehetséges, de a műveltséget kedvelő ember volt. Moson vármegyében, vadászaton meghűlt. Október 20-án betegsége el is vitte. Mária Terézia (akit helyel-közzel II. Máriaként is említettek) belpolitikai zökkenők nélkül foglalta ugyan el apja trónját, de a bajorok, a szászok, a poroszok, a franciák és a szárdok a Habsburg-birodalmat fel akarták darabolni. A háború nyolc évig tartott és ennek folytán kisebb sziléziai és itáliai területek (Parma, Piacenza, Guastalla) ugyan lehullottak a birodalomról, de Mária Teréziának sikerült – főleg magyar segítséggel – birodalma többi részét megtartania.

Erdélyben az 1741. február 20-i szebeni országgyűlésen le tették Mária Teréziának a hűségesküt, az 1742. augusztus 20-i szebeni országgyűlésen pedig férjét társuralkodóként alfejedelemmek ismerték el. Mivel azonban Ferenc 1745-ben császár lett, ez még jobban elvonta attól, hogy valaha is erdélyi ügyekkel foglalkozzék. 1742. június 20-án *Mária Terézia* az erdélyi fejedelem már eddig is hordott címén kívül *a székelyek ispánja* címet is felvette uralkodói címébe.

Az örökösödési háború Erdélyre nézve is áldozattal járt, ugyanis ennek kitörésekor, ha általános felkelést nem is, de

5000 katonát kért a fejdelem asszony. E létszámból 2000 lovas és 1000 gyalogos lett, amit az erdélyi országgyűlés megajánlott. Ez a sereg már zsoldos jellegű volt és az országhatáron túl messzire is elvitték. A seregben a székelységnek is részt kellett vennie. 1744-ben Mária Terézia mégis felkelést hirdetett, és 1745-ben meg is szervezték a székely lovasságot.

A székelyek kérésére a fejdelemasszony visszaállította az elhanyagolt királybírói intézményt korábbi formájában. (Erre a székeknek csak jelölési joguk volt, a fejedelem nevezte ki a szék és a főkormányzék jelöltjei közül a királybíró.) 1751. április 26-án olyan rendelkezés született, hogy a vice-tiszteket választásuk után addig ne iktassák hivatalukba, amíg királyi megerősítést nem kaptak.

Az adóelosztás mindig nagy vitákat kavart fel a nemzetek között, amelyek sorában már nem szerepelt a régi Partium mint negyedik nemzet, mert III. Károly idején e területet nagyrészt visszakapcsolták Magyarországhoz. Mária Terézia utasítást adott a főkormányzéknek, hogy új és pontos összeírást készítsen. Az összeírás megtörtént, ám a nemzetek egymástól is igen eltérő javaslatokat tettek felhasználását illetőleg. A székelyek az igazságosabb rendezésben reménykedve, és látva a megvalósítás buktatóit, megtagadták az adófizetést. Ezt azonban kikényszerítették tőlük.

Az új adórendszer végül is 1754-ben jött létre. E munkát gróf Bethlen Gábor udvari kancellár vezetése alatt végezték el és ezért Bethlen-féle adórendszernek nevezték. (Noha a réginél jobb volt, persze ez ellen is volt tiltakozás.)

Erdélyországot három területi osztályba sorolták és minden ilyen vidék – termékenysége szerint – négy kerületre oszlott. Így rótták ki a fejadót és a termények utáni adót. Az első osztály első kerületében 2 forint 40 krajcár, a harmadik osztály negyedik kerületében 39 krajcár adó szerepel, tehát jelentékeny volt a két szélső érték közti különbség. Ez tehát igen jól tükrözte azt, amit a székelyek már régóta panasztak, amiért küzdöttek, vagyis azt, hogy az ő földjük nem eléggé termékeny ahhoz, hogy őket a többiekkel egyenlő mértékben adóztassák.

A *Bethlen-féle adórendszernek* a (Szádeczky-Kardoss Lajos könyvében közölt) táblázata szerint az I. osztály 1. kerületében az egy házas nemes 1,40, özvegye 0,40 forint, a székely polgár 2,40, özvegye 0,40 forint, a székely jobbágy 1,20, özvegye 0,20 forint, a székely zsellér 1,20, özvegye 0,20 forint, a sóvágó ugyanennyi, a vándor 0,50 forint, özvegye 0,12 forint adót fizetett. Az iparosok, kereskedők adója városban annyi, mint a többi polgároké, falukban ennek fele vagy kb. harmada. Ennek az alapelvnek az értelmében az egyes székek saját gyűlésükön intézkedtek a kivetés iránt. Udvarhelyszék 1751. december 20-i, régebbi rendszerében pl. a szabad férfi fejadója általában 2 forint, özvegyéé 1 forint, a jobbágy férfié 1 forint, özvegyéé 30 krajcár, a zsellér férfié 1,30 forint, özvegyéé 52 és fél krajcár, volt.

Látjuk tehát, hogy a szegényebb rétegek helyzetét az új rend javította, főleg, ha azt vesszük figyelembe, hogy itt csak az I. osztály 1. kerületének tételeit jeleztük, de a további osztályok kerületei már kisebb összegekre is csökkentek. Így pl. a III. osztály 3. kerületében a jobbágy 25, özvegye 8 krajcárral szerepel, a polgár 51, özvegye 13 krajcárral. A székelyeknek az 1756-i országgyűlésen tett felterjesztése viszont rámutat arra, hogy a székely nemesek jobbágyságai mindig csak felét fizették a szabadok adójának, mivel a szabadok azelőtt katonáskodtak és ez alól mentesítette őket az adó, de a székely jobbágy sem katonáskodni, sem adózni nem volt köteles korábban. A jobbágy helyzetének tehát súlyosbodását látták a régi helyzethez viszonyítva. Mindezek a viták jelentős mértékben abból eredtek, hogy egy régi, a történelem során kifejlődött jogi helyzetet nem változtattak meg, ám egy ezzel nem teljesen összehangolt rendszert léptettek életbe.

1759. november 1-én Mária Terézia a katonaság ellátásáról, elszállásolásáról szóló rendeletet adott ki. Ebben megállapítja, hogy a tiszteket hány szoba és mellékhelyiség illeti meg. A fával való ellátást illetőleg a járandóságot attól függően állapította meg, hogy a szóban forgó vidéken milyen könnyű tüzelőhöz jutni. Edély területét három osztályba sorolták, Aranyosszék az E osztályba tartozott, a Székelyföld többi része – Marosszék egyes járásaitól eltekintve – a III. osztályba került, mivel ott közel volt az erdő.

Mária Terézia eleinte – néhány évet kivéve – évente tartott Szebenben országgyűlést, de 1761-től nem hívott össze egyet sem. Az adót, a legutóbbi szabályozást figyelembe véve, önkényesen szedték be.

Erdélyben 1758-ban *Kemény László* lett a kormányzó és e hivatalt 1762. május 7-ig töltötte be, amikor is felmentették és néhány nap múlva ismét katonai kormányzattal kísérletez-

tek. Ez beköszöntője volt annak, hogy a székelyekre újabb megpróbáltatások szakadnak!

A katonai utánpótlásra már 1737-ben bevezették a toborzást. A 382/1742. számú rendelkezés alapján a huszárezredet gróf Kálnoky Antal vezetésével szervezték meg. A lovasságnak kék dolmánya volt sárga hajtókával és övvel, fekete prémes mentével, csizmával, csáköval, fehér abaposztó köpennyel. A gyalogságot gróf Gyulai Ferenc szervezte meg, nekik zöld dolmányuk volt veres hajtókával. A második gyalogezred az 584/1744. számú rendelkezés szerint báró Szentkereszti András vezetésével alakult. Később még egy harmadik gyalogezred is létesült. Az 1751. 5. törvénycikk szerint erővel senkit sem szabad katonának bevinni, családapát, egyetlen fiút, el nem számolt számadót, földesúr háziszolgáját, mesterembert, bünténnyel vádoltat se viyenek be.

Az 1757. augusztus 9-i országgyűlés 2000 katona toborzásáról rendelkezik. Az erdélyi hadsereg tehát átalakult és (Schuler von Libloy szerint) 3000 gyalogosból, valamint 1200 huszárból állott. Az állandó katonaságnak két kantonja (körzete) volt, az egyik a Maroson innen, a másik a folyón túl. Tekintve, hogy a székelység nemcsak a Marostól délre, hanem attól északra is lakott, ezzel a rendszerrel az is járt, hogy a székelység nem egyetlen nagyobb egységben teljesített katonai szolgálatot. E hazai ezredekén kívül egy német ezred is volt Erdélyben.

Aránylag kevés erővel vettek részt a székelyek az 1756-tól 1763-ig tartó Hétéves háborúban, amelyet az váltott ki, hogy Mária Terézia Szilézia elvesztett részét vissza akarta szerezni és ezért Nagy Frigyes porosz király ellen szövetséget hozott össze. Frigyes erre maga kezdte meg a hadműveleteket. A harcok változó szerencsével folytak. A marosszéki székelyek kapitánya, Gegesi Galambfalvi Ferenc ezek során egyszer úgy meglepte Nagy Frigyest, hogy a királynak vacsoráját otthagyni kellett menekülnie. Galambfalvi hadiszákmányként magával vitte az egész étkészletet, amelynek még Orbán Balázs is látta darabjait.

A HATÁRŐRSÉG KORSZAKA

1762. május 18-tól 1764. május 15-ig *báró Buccow Adolf Miklós* tábornok volt Erdély teljhatalmú katonai és polgári kormányzója, mint főkormányszéki elnök. E két év során sikerült magát a székelyekkel annyira megutáltatnia, hogy „a székelyek hóhérjá”-nak nevezték. Az ő feladatává tette a bécsi udvar a határőrség megszervezését. E munkát már 1761-ben elkezdte a románok közt, mint katonai főparancsnok és királyi biztos. Naszód vidékén ellenállással is találkozott, de a Hunyadtól Fogarasig bezárólag húzódó területen könnyebben ment a szervezés. Ahol ellenállás volt, ott letörte. Mindez a jogszabályok figyelmen kívül hagyásával történt.

Így fogott neki Buccow 1762-ben a székelység határőrségbe szervezéséhez. Katonai biztosokat küldött először Gyergyóba és Csíkba, hogy az embereket összeírják és mértéket vegyenek róluk. A népet fő- és jószágvesztéssel és 500 forint büntetéssel való fenyegetéssel gyűjtötték össze. Az összegyűltek előtt iratot olvastak fel, amely magasztalta a székelyek vitézségét és célul a keleti határ megvédését jelölte meg, s a határőrségbe szervezés során belépők feladatait, kedvezményeit is ecsetelte. A határőröket a földadótól, közmunkától, katonai beszállásolástól mentesítették. A belépők lehettek lovasok vagy gyalogosok, akik 21 hónap során három hónapig a határszélen napi 4-8 krajcár zsoldot kaptak, 18 hónapig otthon gazdálkodhattak. Ruhájukról, lovukról maguknak kellett gondoskodniuk, fegyvert kaptak.

Először 1762. június 24-én, Gyergyóalfaluban, a falusi bírák előtt olvasták fel az iratot, azután faluról falura járva

hirdették ki. Az emberek egyöntetűen azzal válaszoltak, hogy mindig szabadok voltak, csak saját szabályaik és tisztjeik alatt hajlandók katonáskodni. Már az is zúgolódást váltott ki, hogy erőltették a 16-45 év közti férfiak összeírását és mértéket vettek róluk.

Gyergyóalfaluból Csíkba, Kászonba mentek és augusztus 13-án Háromszékbe vonultak. Végül Udvarhelyszékbe értek, ahol augusztus 28-án, Olasztelken a Bardócszékiek bírái ismét hangoztatták, hogy ragaszkodnak saját tisztjeikhez és az adómentességre is hivatkoztak. Augusztus 29-én Karácsonyfalván, augusztus 30-án Homoródalmáson voltak a katonai biztosok. Korábban is zúgolódtak már a székelyek, de itt meg is szakadt az összeírás. Szeptember 8-án Székelyudvarhely városában a polgárságot próbálták beszervezni, de ez sem sikerült. 15-én maga Buccow is megjelent itt, de erőszakos és tapintatlan fellépése majdnem felkelést robbantott ki. Ekkor német katonaságot küldtek beszállásolásra a városba, de ez sem törte meg az ellenállást.

Az összeírtakat már katonáknak minősítve Buccow 1762 októberében Gyergyóban a besorozottakat fel akarta esketni, és fegyvereket is osztottak nekik. Október 24-én Gyergyószentmiklóson az összegyűltek megtagadták a régi szabadságjogok és feltételeik teljesítése nélkül való eskütételt és a kiosztott fegyvereket eldobálták. Mindössze 30 embert tudtak itt két nap múlva eskütételre rávenni és Buccow menekülésszerűen távozott. Innen Csíkszeredára ment, ahol szintén nagy felzúdulással fogadták és feltételeiket hangoztatták. Így járt Háromszéken is.

Az otthagytak tisztok tovább próbálkoztak, hogy a népet erőszakkal, rábeszéléssel megtörjék, de kevés eredménnyel. A beszervezetteket viszont az ellenállókkal való összetűzésekre uszították. Rövidesen véres összeütközésekre került sor. 1763-ban a csíki Várdotfalván székgyűlés volt és az ott megjelenteket a nép megtámadta.

Mária Terézia 1763. január 6-i leiratában – hallva a panaszokról – kifejezte, hogy csak az önként vállalkozókat kell a határőrségbe bevenni. A katonatisztek azonban tovább erőltették az embereket. Nyárig ezért már mintegy 900 ember

ment át Moldovába, a családtagokat is számítva. Végül Mária Terézia 1763 májusában megvonta Buccow megbízatását. (Buccow áldatlan élete a következő év tavaszán úgy végződött, hogy kocsija felborult és az ekkor szenvedett sérüléseket nem élte túl.) Báró Siskowicz József altábornagyot küldte ki abból a célból, hogy gróf Lázár Jánossal és gróf Bethlen Miklóssal új tervet dolgozzanak ki. Így született meg az 1763. október 8-i rendelet, amely egy lovas- és két gyalogezred létesítéséről szól. Ezeket 7500 székely katonából kellett megalkotni.

Míg a korábbiakban azt hangoztatták, hogy a határőrségbe való belépés az önkéntességen alapuljon, tehát toborzás jelet adtak az erőltetett belépésnek, addig az októberi rendelkezés már arra az álláspontra helyezkedik, hogy a székelyek a régi jog alapján katonai szolgálatra kötelesek és ezt a kötelezettséget állítják helyre Csík–Gyergyó–Kászonszékben, Háromszékben és Bardóc–fiúszékben. A gyalogosok napi 4 krajcár, a lovasok napi 8 krajcár zsoldot kapnak, amelyből magukat élelmezik. Béke idején az adó harmadát engedik el nekik, háború idején az egészet. Az utóbbi esetben ugyanannyi zsoldot, fegyvert, lőszert kapnak, mint a többi katona. Egyelőre meg kell elégedniük idegen tisztekkel, de idővel székelyek közül fogják a tiszteket kinevezni. A beígért kedvezményekhez tartozott, hogy segítsék a határőröket a házáépítésben. Híd- és útépitést is lehetett a határőröktől kívánni. A gyakorlatozás vásár- és ünnepnapokon történjék. A kereskedést a határőröknek nem tiltják. Ruházatul fekete zekét és csákót, fehér nadrágot írtak elő, amilyent egyébként is hordanak a székelyek. Az ezred színét a zeke ujján kellett feltüntetni, ahogyan azt az 1763. január 25-i szabályzat előírta.

Mária Terézia rendelkezését a falukban közzétették, de a közhangulat továbbra is a beszerzés ellen volt. 1763. november 23-án érkezett Gyergyószentmiklósról a beszerzésre illetékes bizottság. November 29-én a már eddig besorozott és besorozni kívánt székelyek, valamint az Okelli-ezred két százada előtt kihirdették, hogy mindenki köteles magát alávetni a századokba való beosztásnak, mert megbüntetik

azt, aki ellenszegül. December 4–15. között Gyergyóban a falukban az összeírás megtörtént és 1431 embert beosztottak négy gyalogos és egy lovas századba. December 18-án Gyer-

Székely határőrök

gyószentmiklóson az örmény templomban (ma műemlék) zászlószentelést rendeztek és ezen az új határőrök már katonás rendben jelentek meg. Gyergyószentmiklóst ezután várossá nyilvánították.

December 26-án ment a sorozóbizottság Csíkba, és pedig a felcsíki rész északi széléhez közel fekvő Csíkszenttamásra. Ide is velük mentek az Okelli-gyalogosok, akikhez csatlakoztak a Kálnoky-huszárok és tüzérek is. December 28-án Jenőfalván folytatták az összeírást és a fegyverkiosztást. Ekkor már híre ment annak, hogy Madaras, Rákos, Madéfalva, Tapolca, Szentmihály, Szépvíz faluból már ezernyi ember menekült a hideg tél ellenére a határ felé az erdőkre. Erre a bizottság a határszélét a kimenekülés megakadályozása végett lezárta és felhívta a bujdosókat, hogy büntetés terhe mellett hagyják abba a rejtőzködést. Madéfalván azt is megtették, hogy az asszonyokat és gyermekeket a hidegben kizavarták a házakból, hogy a férfiakat hívják vissza. A kiéleződő helyzetben a sorozóbizottság a Csíkszereda melletti – s ma már abba beleolvadt – Csíktapolcára költözött. Katonáságot is vezényeltek ide, Háromszékből, Udvarhelyből. Ám Kászonból és Háromszékből fegyveres székelyek is jöttek a csíkiak segítségére. Erre a bujdosó csíkiak is lejöttek a hegyekről és mindezek Madéfalván gyülekeztek. A bizottság felhívta a madéfalviakat, hogy hallgassák meg a rendeletet, de azok azt izenték, hogy Vízkereszt ünnepe van és másnap fogják kérelmüket előadni. Eddig 2500 ember gyülekezett már Madéfalvára és még Udvarhely felől is várták, hogy jönnek hozzájuk csatlakozók.

Siskowicz attól tartott, hogy fegyveres felkelés tör ki és Carato Manó alezredest utasította, hogy január 7-én hajnalban vegye körül a falut az Okelli-ezred 1000 és a vértés Trautmansdorf-ezred 150, valamint a Kálnoky-huszárok 30 emberével és két ágyúval. Carato már hajnali 4 órakor megtámadta a falut és ágyúval lövette. A falu kigyulladt, az emberek menekültek, de a bekerítő katonák lötték őket, úgyhogy mintegy 300 székely meghalt, sokat megsebesítettek és elfogtak. A hadsereg összes sérülése két katona könnyű sebe és egy dragonyos ló halála volt. Ezután az esztelen vérengzés után a besorozás a többi faluban már akadálytalanul lebonyolódott, de jelentős számban voltak azok, akik kimenekültek Moldovába. Velük és kalandos sorsukkal még külön kell foglalkoznunk.

1764. január 17-én, a felcsíkiak összeírásának befejezése után, Csíkrákoson ünnepélyes felesketés volt zászlószenteléssel. Még e hónapban az alszíkieket is összeírták, majd a kászoniakkal folytatták. Január 31 -én ott is megvolt a felesketés. így 4982 családfőt írtak össze, akik közül 4212 gyalogos az 1. számú határőrezredbe került és 770 lovas határőr lett. Mindezekon kívül a 16 éven aluli fiúkat – ennél valamivel nagyobb számban, mint növendékeket – írták össze. Februárban, majd egészen március közepéig folyt a beszerzés Háromszékben. Kézdiben a kantai és a kézdivásárhelyi templomban, Orbaiban Zabolán, Sepsiben az uzoni templomban, Miklósvárszékben Nagyajtán ment az esketés, amely március 18-án Bardóc-fiúszékben, Olasztelken fejeződött be. Az utóbbi területeken összeírtakból 3651 ember a 2. székely gyalogos határőrezredbe került, 1049 pedig a huszárezredbe. Itt is volt növendékösszeírás.

A sorozóbizottság elnöke, gróf Lázár János maga is elítélte az eszeveszett madéfalvai mészárlást. Ő nevezte el latinul az eseményt „Siculicidium”-nak, azaz „székelyöldöklés”-nek. Ha e szót latin betűkkel leírjuk (SICVLICIDIUM) és az egyes betűk római számként való értékét (a számértéket nem jelentő S betű figyelmen kívül hagyásával) összegezzük, éppen az esemény évszáma, 1764 jön ki. Arra a helyre, ahol Madéfalván az áldozatokat eltemették, eredetileg fakeresztet tettek. 1899-ben helyeztek el ide egy szerény méretű kő emlékművet sasfigurával és márványtáblával, amelyen a következő felirat olvasható:

SICULICIDIUM

*A székely határőrség szervezésekor
Madéfalva határában 1764. január 7-én
a cs. katonaság által védtelenül lekaszabolt
csík- és háromszéki vértanúk emlékére,
kik az ősi szabadság védelméért vértettek el,
emelte az utókor hálás kegyelete 1899.*

E szöveget Szádeczky-Kardoss Lajos fogalmazta, aki a székelység történetével és különösképpen a határőrséggel foglalkozott írásaiban.

Felvették az emlékműre egy verset is, amelyet Balló István csíkvármegyei tanfelügyelő szerzett:

*Székely nép! Itt hullott őseidnek vére,
Kiket zsarnok önkény bosszús karja ére.
Midőn alkotmányos szabadságod védték,
Szömyükép olták ki sok ártatlan éltét.
De bár elvesztek ők ádáz fegyver alatt.
Emlékük nem vész el, örökre fennmarad,
Mert hű kegyeletben megtartod őseid.
Így él majd emlékük időtlen ideig.*

Az 1. gyalogezred 12 századát Csík–Gyergyó–Kászonszék falvaiban Carato Manó alezredes, a hírhedt vérengző, és német századosok parancsnoksága alatt helyezték el. A 2. gyalogezred 10 századát Háromszék és Bardóc–fiúszék területén Zimnique Simon alezredes és hét német, két székely és egy székelyföldi születésű, de német származású (Samler) százados parancsnoksága alá rendelték. Az 1. ezredparancsnokság Csíkszeredán, a 2. ezredparancsnokság Kézdivásárhelyt volt. A hat huszárszázad a két gyalogezred területén volt, Reich Fülöp alezredes, négy német és két magyar kapitány parancsnoksága alatt. Az egész székely határőrség élén tábornoki rangban gróf Gyulai Sámuel állt.

Az 1337/1764. számmal kiadott leirat adja ki 66 pontban a „szélybeli” katonaság rendszabását, amelyet, 70 pontra bővítve, 1841-ben újra nyomtattak. Az 1764. március 23-i haditörvény, amely a székelyek részére készült, a fegyelemmel kapcsolatos kérdéseket szabályozta. A törvényt dob- és trombitaszóval hirdették ki.

E szabályok szerint a határőrség élén *generális, brigadérosok, őbesterek* állnak. A székelyek közt *kapitány, kapitánylapnánt, hadnagy, zászlótartó, strázsamester, proviantmester, szekérmester, káplár, vicekáplár* tisztségek vannak. Részletesen szabályozzák, hogy milyen cselekményért milyen büntetés jár s ezek között keréketörés, megégetés, vasraverés, száraz kenyéren s vízen tartás, kötéllel megfojtás, ujjlevágás, becsületvesztés is szerepel.

Több rendelkezés jött létre országgyűlés vagy nemzetgyűlés elé terjesztés nélkül, amelyek a határőri szolgálat magánjogi következményeiről is szóltak. Ezek szerint katonai személyről polgárra és viszont örökség nem szállhat.

A határőrök és más székelyek között felmerülő perek intézésére vegyes törvényszékek voltak Csíkban, Háromszékben és Bardócban. Három katona és három polgári személy volt *székülő* és elnöke, jegyzője is volt a tanácsnak. Az elnököt is a katonák közül nevezték ki. Voltak azonban olyan – a jószágot érintő – perek is, amelyek a polgári rendes bíróságok előtt folytak. Olyanok is akadtak, amelyekkel, noha katonák közt folytak, személyi tárgyúak lévén, a katonai szervek foglalkoztak. A vegyes ügyek azután 1796. október 18-án a katonai bíróságok elé kerültek. A nem határőr székelyekre nézve sem maradtak meg a korábban volt bíróságok, mert Mária Terézia az 518/1763 U. és 2283/1763. számú rendeletek alapján 1764 elejétől kezdve bevezette a szüntelenül működő táblák (*continua tabla*) intézményét, amely táblák általában minden szék területén megalakultak, de Bardóc–Miklósvár- és Gyergyó-fiúszékekben külön is létesültek. Működésükre még több utasítás is jelent meg az idők folyamán, de II. József halála után a régi rendhez tértek vissza.

Mária Terézia elrendelte a vérengzések kirottantása körüli események kivizsgálását és a bűnösök megbüntetését. A főkormányzók báró Roth tábornok elnöke alatt működő vizsgáló bizottságot alakított. Ezt Buccow további, a székeket elnyomó intézkedések tételére akarta felhasználni. Amíg ő meg nem halt, a bizottság aránylag szigorúan járt el és büntetéseket szabott ki, papokat is utalt egyházi bíróság elé. Voltak azonban a vizsgálatban közreműködők közt olyanok is, akik mérséklőleg igyekeztek hatni. A bizottság Buccow halála után még 2–3 hétig, 1764. június 5-ig működött, de már enyhébb légkörben.

E bűnügyi vizsgálatás azonban ismét sok embert megriasztott, újabb százakkal növekedett a Moldovába bujdosónak száma.

Miután a nemcsak vitézsége, hanem jóindulata révén is

megbecsült *gróf Futaki Hadik András* lett Buccow utóda, lényegesen javult a helyzet. 1766 szeptemberében tartotta meg szemléjét a székely határőröknél és rendkívül meg volt velük elégedve. Sajnálatos azonban, hogy Hadik András csak alig négy évig állt főkormányzékai elnökként Erdély élén. 1768. március 27-én *O'Donnel Károly* római szent birodalmi gróf, tábornok lett az utóda. Ő még két évig sem maradt a helyén és 1771. február 6-tól – már ismét kormányzó címmel – *gróf Auersperg Mária Józseffel* helyreállt Erdélyben a polgári jellegű vezetés. Auersperg működéséhez fűződik Erdélyben az iratok iktatásának, kiosztásának, irattározásának szabályozása. A katonaságot azonban, úgy látszik, nem tudta jól kézben tartani. Egy 1773. július 9-én kelt, ismeretlen személytől származó jelentésből ugyanis az tükröződik, hogy rossz a szervezés a határőrségnél, a tisztek komiszkodnak és általános az elégedetlenség.

Mária Terézia az adórendszer javítására 1774 augusztusában elrendelte a telkek felmérését. A felmérés mellett még hat lajstromot kellett készíteni arról, hogy a különféle foglalkozásúak miből élnek, milyen terheik vannak. Megjegyzendő, hogy a Bethlen-féle adórendszeren 1763-ban Buccow már módosított. Ezt nevezték „Systema Buccovianum”-nak. Az 1765-ben nagyfejedelemséggé nyilvánított Erdélyben az 1769-ben kidolgozott „Systema Brukenthalianum” ismét módosította az adórendszert, mégpedig a szászok előnyére. *Brukenthal Sámuel* 1774-től lett – Auersperg utódeként – főkormányzékai elnök és a vezetésével kidolgozott adórendszer maradt lényegében 1848-ig Erdélyben érvényben.

1778-ban a bajor örökösödési háború azért tört ki, mert a bajor Wittelsbach fejedelmi család uralkodó ága az 1777-ben meghalt Miksa Józseffel kihalóban volt és örökségének harmadrészére Ausztria tartott igényt. Ekkor Mária Terézia fia, a későbbi II. József már római császár volt és a bajor trónt öröklő Károly Tivadarral elismertette Ausztria igényét. Károly herceg, aki a legközelebbi oldalági rokon volt, ebbe nem nyugodott bele és segítségül hívta II. Frigyes porosz királyt. Végül, csekély területi engedménnyel, 1779 tavaszán szűnt meg a háború.

A székely határőrséget is be akarták vetni a harcba, bár a szervezés idején azzal áltatták a székelyeket, hogy csak határvédelmet kell ellátniok. A csíkiak el is értek a hadszíntérre, ahol harcolniok kellett. A háromszékiet Marosvásárhelyre irányították és onnan akarták tovább vinni, de az úticélt titokban tartották. Minthogy az a hír kelt szárnyra, hogy lengyel felkelők ellen akarják őket harcba vetni, a határőrök, tisztjeiket otthagya, hazamentek. A hadbírótság előtt lefolytatott eljárás során hat ember karját levágták és keréketörték őket, 50 embert halálra vertek, 214 ember 50–50 botütést kapott. Ez az eset is mutatja, hogy míg a vezetők törvénysértő kegyetlenkedései büntetlenül maradtak, addig a székely katonákra vadállati kegyetlenséggel sújtottak le.

1780. november 29-én Mária Terézia szelídnek nem mondható uralkodása a királynő halálával ért véget. II. József császár örökölte országait. Az ő uralkodása idején mindössze egyetlen országgyűlés volt, az, amelyen Szebenben hűséget esküdtek, de ő maga nem mutatott hűséget az ország törvényei és szokásai iránt. Báró Preisz császári megbízott tüstént be is rekesztette az országgyűlést, amelynek módot sem adtak, hogy érdemben valamit is megtárgyaljon. A császár önkényuralmát évente 6–800 rendelettel kezdte. Bár csak egy részük vonatkozott Erdélyre, ez is több volt az eddig megszokottnál. Már 1781. január 25-én olyan rendelkezést adtak ki, hogy minden hivatalból évente jelentést kell küldeni az ott dolgozók magatartásáról.

1783-ban II. József helyszíni tapasztalatszerzés és saját népszerűsítése céljából Erdélybe utazott. Bárki személyesen nyújthatott be kérvényt a császárnak, úgy, hogy eléje, emelvénye lépcsőjére tette. Ez év januárjában eltörölte a kiváltságokat. Május 24-én egyesítette a bécsi erdélyi kancelláriát az ottani magyar udvari kancelláriával. 4877/1784. számú rendeletével megkezdődtek a rendelkezések a német nyelv használatának bevezetésére. 1785. november 1-től a városokban és az – az 1784. július 3-i rendelet szerint egységes szerkezetű – 11 erdélyi megyében a német nyelvet kellett bevezetni. Marosszéket Küküllő vármegyével, Háromszéket Brassó vidékével, Udvarhelyszéket Csíkkal egyesítette, Kolozs és

Torda vármegyék felét pedig Aranyosszékkal olvasztotta össze. A főkormányszéket is átszervezte.

1787. márciusától *II. gróf Bánffy György* lett Erdély kormányzója. Amikor 1790. február 23-án, három nappal *II. József* halála után, megkapta a „Rescriptum revocatorium”-ot, amely iratban *II. József* halálos ágyán türelmi és úrbéri rendelkezésein kívül összes rendelkezéseit visszavonta, *Bánffy* tapintattal igyekezett visszavezetni az országot az alkotmányos rendbe. *II. József*nek jócskán voltak hasznos és nélkülözhetetlen rendeletei is, ezeket a visszavonás ellenére érvényben tartották. A régi közigazgatási egységek, különösen a Székelyföldön, már öntevékenyen igyekeztek helyreállni. Ezeket ugyan *Bánffy* egy ideig fékezte, de miután *II. Lipót*, az új uralkodó a helyreállítás mellett nyilatkozott, visszaállt a régi rend. A székelyek követelni kezdték a határórség megszüntetését, és – főleg – az idegen tisztek elvitelét is.

Maradandó intézkedés volt, amely az Erdély és Moldova közti határok 1786-i felülvizsgálata során Erdélyhez visszakerült erdős, hegyes területeket, az ún. „revindikált havasokat”, a határórségnek juttatta. Ezután a határőröknek már nem kellett maguknak gondoskodniuk ruházatukról és lovukról.

II. Lipót az 1788-ban, még *József* idején a török ellen indított hadjáratot (amelyben a székely határőröknek Moldovában *Koburg* herceg vezénylete alatt kellett részt venniök), békét kötve, megszüntette.

Lipót nagyfejedelem 1792. január 12-i leiratából kitűnőleg elismerte, hogy „a mostani szélybeli katonaságnak rendi és módja tetemes sok hibákkal teljes”. A panaszok kivizsgálását, illetve orvoslásukra javaslat tételét bizottságra bízta. A határőrök azonban a keleti hadszíntér helyett a franciák elleni háború hadszínterére kerültek.

Az 1791-i országgyűlés jelentős lépéseket tett az alkotmányos rend némileg korszerűsített formában való helyreállítására, ám a határórséget nem szüntette meg és az elméletileg elismert székely adómentességet a gyakorlatban nem érvényesítették.

1792. március 1-én *II. Lipót* meghalt és trónját fia, *Ferenc*

örökölte, aki szintén elismerte, hogy a székely katonáskodás rendszere nem nyugszik törvényes alapokon. Mindennek ellenére a székelyeknek a napóleoni háborúk során továbbra is küzdeniök kellett nyugaton és északon. 1793-ban a székely huszárok parancsra átkeltek a Rajnán Franciaországba. A gyalogok ez időben Mainz és Worms táján voltak. 1796-ban Krakkó elfoglalásában két székely gyalogoszázad vett részt. 1800-ban a székely egységek Itáliában a Piaven keltek át. 1805-ben Austerlitznél, a Háromcsászárok csatájában is harcolniuk kellett. 1809-ben a határőrök Krakkónál, Varsónál, Lembergénél küzdöttek. Ez évben Napóleon előrenyomulása folytán Erdélyben éppúgy, mint Magyarországon, a franciák ellen általános felkelést rendeltek el. Az erdélyi felkelő seregbe a 18–50 éves korú székelyeknek be kellett vonulniok. A főembereknek, címert kaptaknak (armalistáknak), lófőeknek, ha hat telkesek voltak, lóval kellett megjelenniök. A kisebb vagyonúak pénzbeli segílyt kaphattak a bevonuláshoz. Azok, akiknek két telkük volt, saját költségükön gyalog vonultak be, a szegényebbek segílyt kaptak (50 forintot). A „félsegek” (nem egészen épek), betegek, több neveletlen gyermekes apák, egyetlen fiak, udvari szolgák, papok, kántorok, mesterek (azaz tanítók), orvosok, borbélyok (azaz sebészek), tisztviselők ugyan maguk nem voltak kötelesek bevonulni, de birtokukhoz képest lovas vagy gyalogos zsoldost kellett kiállítaniok. Az erdélyi felkelő sereg 2554 lovassal és 13528 gyalogossal összejött ugyan, de bevetésére szerencsére nem került sor, mert a sereg olyan korszerűtlen volt, hogy ugyanúgy vereséget szenvedett volna, mint a magyarországiak.

1817-ben Ferenc császár Erdélyben látogatást tett és a Székelyföldön Csíkszereda volt utazásának végpontja. Ekkoriban azonban a csapások sorozata kezdődött. Először jött – már 1811-ben – a devalváció, vagyis a pénz leértékelése egyötödére. Azután 1812 és 1817 közt következtek a rossz termések, majd emiatt az éhínség. 1818-ban sáskajárás pusztított.

A napóleoni háborúknak sem szakadt végük. 1814-ben a székelyek is ott voltak a Párizsba bevonuló csapatok között

és amikor Napóleon Elba szigetéről visszatért Franciaországba, a székelyeknek ismét küzdeniük kellett.

A franciákkal való háborúskodás emlékezetes eseménye volt, amikor 1798-ban béketárgyalásokra francia követség jött Rastattba (Délnyugat-Németország). A székely huszárrok viszont megtámadták őket és a követ kísérői közül kettőt meg is öltek. Emiatt a franciák akkor a tárgyalásokat megszakították és újra kezdődtek a harcok.

A sok háborúskodásban a székelyek az összlakosság számára viszonyított arányukhoz képest igen sok embert vesztek. 25 évig tartottak ezek a háborúskodások. Teleki Domokos, a határőrség történetéről írott könyvében megállapította, hogy míg a többieknél inkább fiatalabbak pusztultak el, a székelyeknél a családapáknak kellett messze földre elmenni, hogy közülük sokan sohase térjenek vissza.

Ferenc császár és kormánya az erőskezű önkényuralom híve volt. Nemegyszer előfordult, hogy rendelkezései ellen a vármegyék és a székek is tiltakoztak, s a kifogásolt rendelkezéseket nem voltak hajlandók végrehajtani. 1448/1810 U. sz. (udvari kancelláriai szám) alatt ezért királyi leirat elrendelte, hogy afőkormányzói rendeletek ellen ugyan lehet kifogásokat tenni, de amíg a kifogásokról nincs döntés, addig nem lehet megtagadni a rendelkezés végrehajtását. Ennek ellenére sem sikerült mindig a felsőbb rendeletek végrehajtását elérni.

Nehezen, de valamire mégis jutottak ez időben Erdélyben a művelődés fejlesztése terén és ebben része volt a székely *Aranka Györgynek*, aki nyelvmívelő és kéziratkiadó társaságot kezdeményezett, előmozdítva a tudományos élet kibontakozását.

1835. március 2-án meghalt Ferenc császár és bár utóda, Ferdinánd egy ideig megtartotta apja erőskezű miniszterét, Metternich Kelemen herceget, mégis engedékenyebbnek bizonyult. 1837–1838-ban országgyűlést tartatott és vállalta a Lipót-féle hitlevél kiadását és a törvényes rend helyreállítását. Így 1837-ben *gróf Kornis János*, majd 1841-ben *gróf Teleki József* személyében kormányzót nevezett ki Erdély élére. Bár az utóbbi a legvégsőig ellenezte Erdélynek Magyarországba

való olvadását, Erdélyben, a magyarok és a székelyek közt mindinkább erősödött az egyesítést óhajtó mozgalom. 1847-ben újból országgyűlést tartottak, amely – többek között – a székely székekben való egyes tisztségek betöltéséről is hozott törvényt, továbbá olyan kormányintézkedéseket is tárgyalt, amelyek a székelyföldi úrbíriséget szabályozták volt. 1848-ban Kolozsvárott volt ismét országgyűlés, amelyen az egyesülést pártolóknak sikerült kimondatniuk Erdély egyesítését Magyarországgal.

A közben tartott 1841-i országgyűlésnek is volt érdekes intézkedése, éspedig az *örményekről*. 1670 körül ugyanis jelentős számban jöttek Erdélybe örmények. Őseik 1239-ben menekültek az örményországi Ani városából a Kaukázustól északra. Onnan 1330-ban a Krím-félszigetre költöztek, de a tatárdúlás miatt ismét menekülniük kellett. Előbb Lengyelországba, majd Moldovába mentek. Onnan kénytelenségből az erdélyi hegyekbe húzódtak. I. Apafi Mihály megengedte, hogy a sokat szenvedett nép az országban letelepedjék. Az örmények Erdélyben az ortodox kereszténységről áttértek a katolikus vallásra és – kezdeti nehézségek után – jól beilleszkedtek. 1768-ban a Csík és Gyergyó területén lakó örményeket befogadta a székelység, végül az országgyűlés is. Az annak idején az örményeket Erdélybe vezető Minasz püspök maga is katolikussá lett és utóda, Verzerescul Oxendius az összes erdélyi örményeket (különleges, saját nyelvükön folyó szertartásaikkal) ugyan katolikussá tette, de egyházjogi szervezetük külön maradt. Minthogy a Székelyföldön éppen ott voltak Gyergyószentmiklós és Csíkszépvíz jelentős örmény települései, ahol a környező székelység megmaradt katolikusnak, az összeolvadás a 19. században megkezdődött és a 20. század harmadik negyedére fejeződött be. Ezt az is elősegítette, hogy egyrészt az örmény nyelvet elfelejtve, a magyar nyelvet használták, másrészt (amúgy is csekély létszámú) papságuk, amely örmény nyelven tartotta a szertartásokat, ott teljesen kihalt.

A NAGY VÁLTOZÁSOK ÉVSZÁZADA

Az 1848-i erdélyi törvények már a magyar forradalmi mozgalmak légkörében születtek. Amikor gróf Teleki József kormányzó a törvényeket kötelességszerűen bemutatta szentesítésre Ferdinándnak, figyelmeztette a nagyfejedelmet, hogy trónra léptekor kötelezettséget vállalt Erdély épségének megtartására, tehát nem szentesítheti az egyesülésről szóló törvényt. Ám június 10-én Ferdinánd császár- király a szentesítést aláírta. A kinyomatás és a pecséttel ellátás formai kelleke azonban akkor elmaradt. Mégis 28 tagú bizottságot jelöltek ki az egyesülés megvalósítására és a magyar minisztérium kiterjesztette hatalmát Erdélyre. Az egységes országgyűlésbe a székely székek két-két követet, Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy, Székelyudvarhely, Ilyefalva, Csíkszereda, Bereck, Oláhfalva székely városok, illetve (adóként egy meghatározott összeget fizető, kiváltságos) taxás helyek egy-egy követet küldtek. A legnagyobb székelyföldi város, Marosvásárhely, amelynek már eddig is szabad királyi város rangja volt, éppúgy két követet küldhetett, mint a székek.

Még az egyesülési törvény szentesítése előtt, 1848. március 29-én királyi leirat Erdélyt István főherceg, mint magyarországi helytartó alá rendelte az Erdélyben állomásozó hadsereggel együtt. Szemere Bertalan magyar belügyminiszter június 14-én „intézményben” jelezte, hogy az erdélyi közigazgatást átvette. 1848. június 17-én István nádor és helytartó megszüntette az erdélyi udvari kancelláriát. 1848. június 26-án már szinte el akarták temetni az „Erdély” szót, „mert a haza azon részére, mely eddig Erdély névvel neveztetett” nevezték ki királyi biztosnak báró Vay Miklóst.

Míg a magyar kormány az erdélyi magyarság és székelység nagy többségének helyeslésével törekedett a Magyarországra való teljes beolvadásra, addig a szászok és az erdélyi románok igyekeztek ezt meghíúsítani. A pesti országgyűlés nem hagyta magát tőlük akadályoztatni és amikor az erdélyiek is megjelentek ülésin, megalkotta a 32-től 43-ig számozott törvényeket, amelyek közül a 35–42. számúak Erdélynek közigazgatási, igazságügyi, közlekedési vonatkozásokban való bekebelezésével kapcsolatosak.

Erdélyben – az egymással ellentétes nemzeti érdekeket fel-szítók és a bécsi udvar kétszínű magatartása folytán – a helyzet mind jobban romlott. Az erdélyi nemzetek, amelyek között immár az eddig politikailag nem kiváltságolt (állam-igazgatási szempontból nemzetnek nem elismert) románok is tevékeny szerepet játszottak, fegyverkezni kezdtek egymás ellen. 1848. október 16-án a székelység Agyagfalván nemzetgyűlést tartott, amely az önvédelmet és a magyar kormánnyal való együttműködést határozta el. Vay Miklós a Berzenczey László marossszéki képviselő szervezte nemzetgyűlés elnökévé gróf Mikó Imrét nevezte ki. Báró Puchner Antal, az erdélyi császár-királyi főhadparancsnok, viszont október 6-án már figyelmeztette a székely határőrezredeket, hogy a nemzetgyűlésen részt ne vegyenek. Ennek ellenére 30–40000 ember jelent meg és az említett állásfoglaláson kívül 12000 főnyi sereg létesítését is elhatározták. Október 18-án már megkezdődött a tábor alakítása. Puchner ugyane napon elrendelte Erdélyben az ostromállapotot.

A székelyek elindultak a császáriak oldalára állt románok serege ellen, amely a román határőrökből és lándzsás felkelőkből szintén megalakult. Október 31-én, Vajdaszentivánnál, a székelyek győztek, de Marosvásárhelynél, november 5-én, már a császári tüzéséget is bevetették ellenük és ezzel legyőzték őket. Az udvarhelyiek november 6-án Bikfalvánál báró Heydte csapatain átmeneti győzelmet arattak. Háromszék még szilárdan tartotta magát. Heydte csapatai az Erdővidékre nyomultak, de december 13-án Gál Sándor alvezéres székelyei a Rikánál visszaverték őket a Háromszék felé vezető úton. Végül is, amikor november 17-én a császári

csapatok Kolozsvárt is bevették, csak Háromszék volt az, ahová nem tudtak behatolni. Itt *Gábor Áron* ágyúkhöz segítette a székelyeket, és ezzel ellenállásukat hatékonyá tette.

Közben az osztrák Schwarzenberg Félix-féle kormány javaslatára Ferdinánd helyreállította a guberniumot, először Mikó Imre vezetésével, de Puchner átvette tőle a tényleges hatalmat.

1848. decemberében következett be újabb fordulat, mert Bem József tábornok vezérletével a magyar csapatok ellentámadásba mentek át. A Gábor Áron segítette háromszékieknek a hídvégi csatavesztés után, 1849. január 2-án sikerült Árapatakon a császáriakkal megállapodniok, hogy a határőr székelyek Háromszékben fegyverüket megtartják és idegen katonák oda nem jöhetnek. 1849. március 20-án Bem bevonult Brassóba. Május 27-én már csak Gyulafehérvár és Temesvár maradt a császáriak kezén és az Érchegységben tartották magukat a románok.

Március 4-én a lemondott Ferdinánd helyébe lépett Ferenc József új alkotmányt tett közzé, amelynek 74. §-a szerint: „Erdély nagyfejedelemségének belső szervezete és alkotmánya a Magyarországtól való teljes függetlenségnek és az országot lakó nemzetek egyenjogúságának elvei szerint a birodalmi alkotmánnyal összhangban kerül majd megállapításra új országos jogszabállyal. Fenntartatnak a birodalmi alkotmány keretein belül a szász nemzet jogai”.

Sajnos Kossuth Lajos, aki április 21. óta, amikor a Habsburg ház trónfosztását kimondták Debrecenben, kormányzó elnök volt, az erdélyi dolgokban nem volt eléggé tájékozott és barátját, a dunántúli Csányi Lászlót küldte Erdélybe kormánybiztosnak. Csányinak az volt az elképzelése, hogy Erdélyben is magyarországi módra rendezzék be a vármegyéket, székeket. Rögöntítelő bíróságokat is szerveztek, amelyek halálos ítéleteket hoztak és a szászok kiemelkedő egyénisége, Stefan Ludwig Roth is ezek áldozata lett.

Június 19-én már kezdett kibontakozni a császári hadsereg Erdély ellen indított támadása, amelyet már az orosz cár csapatai is segítettek. Bem még rohamra indíthatta a székelyeket március 11-én Szebennél, március 21-én a Székelyföld

határán ki is verték az osztrák és orosz hadakat Erdélyből. Ám augusztus 6-án, a nagycsúri csatában Bem vereséget szenvedett. A székelyek így nem élvezhették Kossuth április 27-i rendeletét, amelyben a székelyek határőrségi kötelezettségét megszüntette. Augusztus 13-án bekövetkezett Görgey seregének világosi fegyverletétele. Beke József ezredes Bem maradékhadával augusztus 18-án, Déván, majd Kazinczy Lajos tábornok augusztus 16-án, Zsibónál – az oroszok előtt – tette le színtén a fegyvert.

A székely határőrséget az osztrákok végleg feloszlatták és a határőr-huszárok törzsménesét is áruba bocsátották.

Annyit tudunk, hogy a szárhegyi Lázárok vettek ebből több, *barna-fehér, erősen tarka lovat*. A későbbi évtizedekben is még fel-felbukkantak ilyen lovak és olyanok, amelyek négy lábukon és homlokukon fehérek, egyébként barnák voltak. Az ilyen állatokat „régii fajta lovak”-nak nevezték. Beczássy Imre leírása szerint, akinek apja Háromszékben még tenyésztett ilyen lovakat, ezek lipicai és arabs lovak közötti típusúak voltak. Bár fehér patájuk volt, évekig is jól bírták, hogy kövezett úton patkolás nélkül járjanak. Sajnos abban az időben, amikor még sok ilyen ló létezett, a szakemberek nem figyeltek fel arra, hogy közülük van a székely név régi jelentéséhez.

A székelység kebelében az osztrák önkényuralom ellen hamarosan összeesküvést kezdtek szőni, amelyet 1851-ben Makk József és Gál Sándor – akik tüzér-, illetve honvédezedesek voltak a magyar szabadságharcos seregben – kezdeményeztek. A szervezet főleg Maros- és Udvarhelyszék területén terjedt el, székelyföldi vezetője, Török János marosvásárhelyi tanár volt. Az összeesküvésről a császári hatóságok is tudomást szereztek és Török Jánost, Horváth Károly háromszéki és Gálfi Mihály udvarhelyszéki vezetőket 1854. március 10-én Marosvásárhelyt bitófára juttatták, majd ugyanígy kivégezték Váradi Józsefet és Bartalis Istvánt is.

Az osztrák önkényuralom katonai jellegű igazgatással kezdődött. *Woblgemuth Alajos altábornagyot* 1849. július 19-én katonai és polgári kormányzóvá nevezték ki és ő oly keményen lépett fel, hogy a kormánynak kellett fékeznie. A volt honvédeket az osztrák hadseregbe sorozták. A közállapotok lezüllöttek és a Kossuth-pénzek elégetése a gazdasági nehézségeket is növelte. 1851-ben *Schwarzenberg Károly herceg*

került Erdély élére, majd 1854-ben az addigi katonai vidékek helyett polgári közigazgatást vezettek be, amely azonban a Székelyföld eddigi kereteitől eltérő beosztással működött. 1855-ben kolerajárvány pusztított. 1858-ban Schwarzenberg kormányzó meghalt, állítólag, mert a részéről kívánt szigorú intézkedéseket a kormány nem helyeselte és ezen felindulva, a kormányzó szélütést kapott. Utóda *Lichtenstein Frigyes altábornagy* lett, akinél – gróf Mikó Imre kezdeményezésére – sikerült elérni, hogy az Erdélyi Múzeum Egyesület megalakulását engedélyezzék, a székely *Berde Áron* pedig megindíthatta „Kolozsvári Közlöny” című lapját.

1860-ban a császár ismét új rendszer bevezetésével próbálkozott és erről kiadta az „Októberi Diplomá”-t. Ennek folytán *Mikó Imre* elnökségével helyreállították a főkormányshéket.

A régi közigazgatási egységek, így a székely székek is helyreálltak és főkirálybírákat választottak. Ám a magyarság és a székelység nem volt hajlandó elfogadni az osztrákok diktálta rendet és passzív ellenállással gátolta. Az ellentétek kiéleződtek, és Mikó Imre 1861. november 24-én lemondott. Ezután a császár *Foliot de Crenneville Lajos* altábornagyot állította a főkormányshék élére. Decemberben már betiltották az eddigi vármegyei és széki bizottmányi gyűléseket, majd ugyane hó 12-én új bizottmányok választására adtak ki utasítást. Schmerling Antal osztrák miniszter, aki 1860 óta már kidolgozta rendszerét, az ellenállás folytán nem tudta azt megvalósítani és ideiglenes intézkedésekkel kormányzott. A Provizóriumnak nevezett rendszert már 1862-ben beárnyékolta az, hogy az önkormányzati szervek tisztikara lemondott.

1863. május 28-ra végül is Szebenbe országgyűlést hívtak össze, amely részére életképesnek látszó feladatot tűztek ki. A Római Császár Szálloda termében nagyon ünnepélyesen, Pestről hozott díszekkel ékesített mennyezetes trónnal folyt le a megnyitás, de a magyar és a székely követek elbúcsúztak és nem vettek részt többé az üléseken. Ötször is választattak, de mégsem találtak elegendő számban magyart, és székelyt, aki részt vett volna az országgyűlési tevékenységben. Saj-

nálatos, hogy így nem alakulhatott ki kellő eszmecseré Erdély népei között.

Az országgyűlés román tagjai közül kiemelkedő szerepet játszott a nagytudású, becsületes Pușcariu János, aki országgyűlési bizottsággal kidolgozta Erdély új közigazgatási beosztásának tervét. Ebben lényegében alapul elfogadta a régi székely szervezeti egységeket és egyedül annyi eltérést javasolt a régitől, hogy Aranyosszéket Marosszékkal egyesítsék. A magyar, a német és a román nyelv egyenjogúsítását is kimondták. 1864. október végén azonban megbukott a Schmerling-kormány és így e rendszert is elgáncsolták.

Ezután a császár a szebeni országgyűlést feloszlatta és az 1791. XI. törvénycikk értelmében új választásokat írtak ki. Az ennek alapján létrejött kolozsvári országgyűlésen már a magyarok kerültek túlsúlyba és ismét megszavazták az egyesülést Magyarországgal.

A császár és a magyar politikusok 1867-ben kiegyeztek és ezzel eltemették az erdélyi önállóságot.

A nagy buzgalomban még ennek a vékony arany sávval elválasztott, piros-kék erdélyi zászlóval mint szemfedővel való leterítésére sem gondoltak. Később az ún. *középcímerben* „síremlékként” az ötödik helyet megkapta a székely napos-holdas kék címert is magába foglaló erdélyi címer.

A létrejött magyar kormányban horvát–szlavon–dalmát miniszterek voltak (bár Dalmácia ténylegesen nem került Magyarországhoz), de Erdélynek csak egy királyi biztost adtak, Péchy Manó személyében, akinek rövid lejáratú feladata az volt, hogy a beolvasztást végrehajtsa. Kossuthi alapon abból a feltevésből indultak ki, hogy csak magyar nemzet van az országban, az idegennyelvűek csoportjai nemzetiségiek, a székelyek pedig – magyar nyelvűek lévén – még sajátosságaik védelmére sem kaptak jogi alapot.

1875 októberében kezdődött *Tisza Kálmán kormányának* 15 évig tartó működése, amelynek során az 1876. XXXIII. törvénycikkkel és az 1877. 1. törvénycikkkel az erdélyi különleges közigazgatási egységeket törölték. Így a magyar kormány Erdély sok évszázados jogi létét 10 év alatt megsemmisítette és ezzel a székely igazgatás ezredéves jogi létét is töröl-

ték a jogi szótárból. Különbéféle válságjelenségek is felszínre kerültek, így székely faluk túlnépesedése, a földvagyon szétforgácsolódása, családok elszegényedése, a faluközösség lazulása és a kivándorlással való fogyatkozás.

A székelység pedig – egyénisége értékes elemeinek őrzése helyett – abban élte ki magát ekkor, hogy puccsot szervezett a török nép iránti tisztelet és rokonszenv kifejezéséként. 1877 áprilisában az oroszok hadat indítottak Törökország ellen, majd átvonultak Románián, amely hozzájuk segítőként csatlakozott. Plevnánál Ozmán basa hősiiesen védekezett, négy hónapig tartotta magát és a cár seregének 50000 főnyi veszteséget okozott. A székelyeknek ekkor eszükbe jutott, hogy Moldovába hatolva fel lehetne robbantani az akkor egyetlen útba eső vasúti hidat a Szereten és ezzel a törökök helyzetén könnyíthetnének. Bécsi fegyverkereskedőktől ládászámra vettek régi fegyvereket és magánosok címére Erdélybe küldték az *Ugron Gábor* szervezte szabadságcsapatok részére. Október 1-én polgári ruhában Berecken akartak gyülekezni, de néhány nappal korábban kiderült, mit terveznek. A hatóságok a gyanús személyek ellen eljárást indítottak, de végül a vádlottak padjára ültetett személyeket szabadlábra helyezték. A főszereplők ellen is folyó eljárást a király 1878. május 11-én megszüntette.

A székelység tudata azonban tovább élt az emberekben. Kolozsvárt 1874-ben Székely Történelmi Bizottság alakult, amely a Székely Oklevéltár kiadásán fáradozva hét kötetnyi anyagot tudott kiadni. Budapesten 1876-ban Székely Egyesület, Marosvásárhelyt és másutt székely társaságok alakultak. *Özvegy Cserey Jánosné* (született Zathureczky Emília) 1875-ben imecsfalvi kastélyában a Cserey család régi ékszereiből, okmányaiból, porcelánjaiból, fa- és vastárgyaiból, valamint a Vasady Gyula tanártól megvett érem- és természetrajzi gyűjteményből „Háromszéki Cserey-gyűjtemény” néven múzeumi értékű tárgyakat állított össze. 1877. március 10-én Imecsfalván alapítólevelet is írt alá, amely szerint egy 1000 forintos alapítvánnyal együtt a székelységnek ajándékozta a gyűjteményt. Ez 8779 darabra szaporodott, amire 1879-ben a sepsiszentgyörgyi Mikó-tanintézetbe szállított-

ták. Innen került Székely Nemzeti Múzeum néven a gyűjtemény a Kós Károly építette (jelenleg is meglevő) épületbe.

Sajnos ezeket a művelődési szempontból kedvező jelenségeket gazdasági szempontból kevésbé kedvezőek kísérték. Az osztrákok uralma idején már bevezették Erdélyben a telekkönyvezés (egyébként hasznos) rendszerét. Ennek átültetése a gyakorlatba és a telekrendezés azonban a század következő évtizedeire maradt. 1903-ban Sebess Dénes táblai tanácselnök, majd igazságügyi államtitkár könyvében rámutatott a székelység gazdasági bajaira, amelyeket ötven év során a gyarlón életbeléptetett telekkönyvi jogrendszer okozott és amely módot adott arra, hogy a tudatlan, gazdaságilag elmaradott mezőgazdasági népelemet a törvényesség látszatával megfosszák a föld tulajdonától. Így következett az, hogy a századforduló körül (amint arra Barabás Endre rámutatott) több mint 100000 székely vándorolt ki Ó-Romániába. Kivándoroltak Amerikába, nemcsak az Egyesült Államokba, Hanem Kanadába és Brazíliába is.

Ennek a jelenségnek veszélyes voltára figyelmes lett az Országos Magyar Gazdasági Egyesület és több erdélyi egyesület is. Ezek összefogásával szervezték meg az 1902. augusztus 28–30-i tusnádi Székely Kongresszust. Ezen az OMGE küldöttein kívül részt vettek az Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület, az Országos Központi Hitelszövetkezet, a földművelési, a kereskedelmi, a honvédelmi és az igazságügyminisztérium, székelyföldi törvényhatóságok, gazdasági egyletek, a bukaresti Magyar Társulat és a szintén bukaresti Szent István Társulat, továbbá különféle székely szervezetek képviselői. Bedő Albert földművelési minisztériumi államtitkár volt a rendezőbizottság elnöke, aki az egész kongresszus célját összefoglalva jelezte, hogy a megbeszélések tárgya „figyelemmel a székely nép közigazdasági helyzetére” a földművelési, ipari, kereskedelmi kérdések felvetése annak érdekében, hogy törvényhozási, kormányzati és társadalmi úton segíthessenek „a székely nép mai szenvedő helyzetének javítására s kivándorlásának csökkentésére”. A kongresszusnak öt (őstermelési; ipari, kereskedelmi, munkásügyi, értékesítési és közlekedési; birtokpolitikai, adó- és

hitelügyi; közművelődésügyi és közegészségügyi; kivándorlási és fürdőügyi) szakosztálya volt. A háromnapos kongresszus Szádeczky Lajos történelmi áttekintésével kezdődött, amely után a szakosztályok külön ülészetek. Egy 696 oldalas könyvben közzétették a kongresszus anyagát, de ez lényegesen nem segített a székelység bajain.

A később pénzügyminiszterként is működött Hegedüs Lóránt már rámutatott arra, hogy a székelység porlik, idegen népekbe olvad. Sebess Dénes említett kifakadása is rávilágított a bajokra, a papolciaknak a kongresszushoz intézett panaszirata is feltárta, hogy a székelyek nagy részét kizárták erdeik használatából, silány a földművelésre, állattenyésztésre használható talaj és égbekiáltóan igazságtalan erdőarányosítások történtek. A közlekedés is lassan fejlődött. Akkoriban, amikor a kongresszus volt, Madéfalva és Szászrégen közt nem volt készen a vasút, a többi vasútvonal pedig, (amelyet Simon Péter ekkoriban írt könyvében javasolt) egyáltalában nem épült meg. A fafeldolgozó üzemekkel, majja a textiliparral valamilyen ipari fejlődés kezdődött, de ez nem volt elég arra, hogy a népességnek elegendő munkát és kenyeret adjon. A kertészkedés is jobbára csak a városok táján indult meg hasznot hajtó foglalkozásként. Bosznia-Hercegovina elfoglalása pedig még véráldozatot is kívánt a székelyektől.

Az aránylag hosszan tartó béke idejében sem tudtak javítani a székelység gazdasági helyzetén annyit, amennyi kellett volna az egészséges fejlődéshez. Az 1914-ben kitört első világháború ideje azután még kevésbé volt alkalmas arra, hogy az addig közjogi vitákkal és az Ausztriával fennálló kapcsolat bajaival elfoglalt politikai vezetők figyelmét oly mértékben irányítsa a székelységre, hogy sorsát fellendíthessék.

Az első világháború folyamán Ferenc József meghalt. Utóda, IV. Károly a kedvezőtlen helyzetet felismerve, már hajlamos volt a béketörekvésekre. Ám a helyzet gyorsan romlott. Budapesten 1918 októberében Nemzeti Tanács alakult, amely kész volt a hatalmat forradalmi úton átvenni. Károly király megbízta *Károlyi Mihályt* kormányalakítással és október 31-én már Károlyi híveinek kezében voltak a kulcsfontosságú helyek. November 1-én a Károlyi kormány semle-

gességre és fegyverletételre tett nyilatkozatot, amelyet azonban az entente-hatalmak nem vettek figyelembe, hanem csapataik előrenyomultak. November 16-án Magyarországon kikiáltották a *köztársaságot*.

A román csapatok, amelyek 1916 augusztusában és szeptemberében Ó-Romániából benyomultak Erdélybe, akkor Nagyszeben, Fogaras, Székelykeresztúr, Parajd, Libánfalva, Gödemesterháza vonaláig jutottak előre, majd 47 nap múltán kénytelenek voltak Erdélyt teljesen kiüríteni, most ismét megindultak. A román királyi hadsereg 1918. november 10-én Borszékig küldött felderítőket, majd november 15-én birtokba vette a Székelyföld jelentős részét, Borszékre, Tölgyesre, Ditróba és Csíkszeredába is bevonult. November 25-én a román csapatok elérték Marosvásárhelyt, december 21-re már az Aranyosmentére is elértek. December 24-én vonultak be Kolozsvárra. Itt az előző hetekben Magyar Nemzeti Tanács és Székely Nemzeti Tanács alakult, amelyek egyesültek és határozatot hoztak arra, hogy a Magyar Köztársasággal egy államközösségben akarnak élni.

December 17-től kezdve az Erdélyi Magyar Székely Nemzeti Tanács címet használták és Erdélyi Magyar Kormányzó Bizottságot alakítottak. Persze ezek éppen olyan kérész-éltű szervezetek voltak, mint a Székelyudvarhelyt ez időben kikiáltott Székely Köztársaság vagy az 1919. január 8-án Bánffyhunyadon kikiáltott Kós Károly-féle Kalotaszegi Köztársaság.

Erdély nagy része már a román királyi csapatok érkezése előtt az – 1918. október 30-án Budapesten megalakult és november 3-án Aradra költözött – Központi Román Nemzeti Tanács fennhatósága alatt volt. Ez 1918. december 1-én, Gyulafehérvárott, kizárólag a románok részére nagy nemzetgyűlést szervezett. Kimondták az egyesülést a román királlyal, de önkormányzatot tartottak fenn úgy, hogy „minden együttlakó nép számára teljes nemzeti szabadság legyen. Minden nép saját nyelvén fogja magát oktatni, igazgatni és bíraskodással ellátni saját kebeléből valókkal és minden nép megkapja a képviseleti jogot az ország törvényhozó testületében és kormányzatában az egyének számarányának megfe-

lelően.” A továbbiakban az állam minden felekezete részére egyenlő jogot, teljes önkormányzatot, a közélet terén tiszta demokratikus rendszert, mindkét nem számára 21 éves kortól általános, közvetlen, egyenlő, titkos, községenkénti, aránylagos választójogot, teljes sajtó-, egyesülési és gyülekezési szabadságot, minden emberi gondolat szabad terjedését, gyökeres földreformot és az ipari munkásoknak a leghaladottabb államokban biztosított előnyöket, jogokat határoztak el.

Szép szavak voltak ezek éppúgy, mint régebben élt nemes lelkű, kiváló románok szavai.

Barițiu György, amikor 1848 májusában Brassóba érkezett és fátylýmennettel fogadták, kijelentette: „tagadom, hogy léteznék gyűlölet a nemzetek között. Gyűlölet, gyűlölködés és féltékenység nincs a nemzetek között, hanem csak a klikkek, oligarchák és kiváltságos osztályok között. A magyar népnek ugyanaz a sorsa volt, mint nekünk, hasonlóan a székeleknek is, sőt még a szász nép útja sem mondható rózsásnak. A nemzetek között helyre lehet állítani a testvériséget.” *Puşcariu János* pedig az 1863–1864-i országgyűlési munkálatok során hangsúlyozta, hogy: „Azoknak, akik ugyanannak az anyának gyermekei vagyunk, őszintének kell lennünk egymáshoz. Nem szabad megengedni, hogy egy nemzet túlsúlyával a többiek megsemmisítésére törekedjék.”

A gyulafehérvári határozatokat tehát nem elhamarkodott, vagy megtévesztő szándékkal fogalmazták, hanem az emelkedett szellemű elődök hagyományaiból fakadtak. A román királyság azonban elfogadta ugyan a Nagy-Romániában való egyesülést, de a gyulafehérvári határozatokat még abban sem lehetett megvalósítani, hogy a nőknek és a férfiaknak egyenlő jogokat adjanak.

A román királyi hadsereg hatalma decemberre már a teljes Székelyföldre kiterjedt. Itt ellenállás alig volt, ám december elején a bomlóban levő magyar hadseregből megalakult a Székely Hadosztály, amely 19 gyalog zászlóaljból, 16 ütegből, 1 lovasszázadból állt. 1919. január második felében a Vaskóh, Csucsá, Királyhágó, Hadad, Szinérváralja, Técső, Máramarossziget vonalon helyezkedtek el. Több mint három hónapig védekeztek, április 26-án vezetőik a románokkal fegyverletételben állapodtak meg. Voltak, akik haza igyekez-

tek szivárogni, s internálásnak tették ki magukat. Voltak, akik a Vörös hadsereg 39. dandárjába léptek, amelynek politikai tisztje Karikás Frigyes volt, parancsnokuk pedig Sárói-Szabó Tibor.

1919. december 9-én a szövetséges és társult hatalmakkal Románia kisebbségi szerződést kötött, amelynek 11. cikke kimondja, hogy „Románia hozzájárul ahhoz, hogy a román állam ellenőrzése alatt a székelyek és szászok közösségei Erdélyben helyi önkormányzatot kapjanak vallási és iskolai ügyekben”. Vintilă Brătianu miniszter azonban nyíltan elismerte, hogy e szerződést nem is akarták betartani. Ami pedig a „közélet terén tiszta demokratikus” rendszert illeti, arra 1922-ben Maniu Gyula, az erdélyi románok akkori egyik vezető politikusa a választásokra célozva ezt mondta: „A választások a legvadabb korrupció, vesztegetés, letartóztatások, lázadásra szítás, jelöltek elfogatása, fogvatartása eredményei.” Ezek a jelenségek pedig máskor is megtalálhatók voltak.

A második világháború elteltéig lefolyt évtizedek során alig volt olyan – rövid – idő, hogy ne lett volna Erdélyben ostromállapot. A legelső ó-romániai törvény, amelyet Erdélyben polgári személyekkel szemben érvényesítettek is, az ottani katonai büntető törvénykönyv volt. A tisztviselőket évekig nyelvvizsgákkal zaklatták. Egy időben Anghelescu miniszter rendelkezésére magyar szövegben sem szabadott magyarul írni a helyneveket. Az ortodox egyház uralkodó, a görög katolikus a többiekénél előbbre való vallás lett.

A székelység a munkásmozgalmakban régóta részt vett. Így a Román Kommunista Párt bukaresti magyar nyelvű lapjának példányszáma 1945-ig meghaladta a román nyelvű pártlap példányszámát. Bizakodásukat a mozgalom iránt növelte, hogy az 1931-ben Moszkvában tartott V. Román Pártkongresszus Romániát soknemzetiségű államnak jelezte, a nemzetiségi elnyomást elítélte.

Míg egyik oldalról a szélsőségesen jobboldali Vasgárdával szövetkeztek politikusok, addig 1933-ban Ekés Arcvonal alakult és ez a Magyar Dolgozók Országos Szövetségével, szocialistákkal, kommunistákkal tömörülve megpróbált a jobb-

ratolódás ellen küzdeni. 1937. október 2-án a Vásárhelyi találkozón az összegyűlt haladó értelmiségiek emeltek szót a fasizmus ellen és a demokrácia mellett.

A közigazgatási beosztást többször változtatták. A korábbi megyerendszer gyöngítését nemcsak az szolgálta, hogy ki-nevezett ideiglenes bizottságokkal igazgattak, hanem 1940-ben tartományi rendszerrel még szét is szakították a székely területet, azzal, hogy egy részének székhelyét Bukarestbe tették. Bár a jobboldali rendszer a nemzeti szocialista Németország mellé szegődött, Románia mégis kénytelen volt 1940 nyarán a Bécsi Döntés értelmében Észak-Erdélyt és így – az Aranyosmente kivételével – a Székelyföldet is Magyarországnak átadni. Csakhogy Magyarország is mindinkább jobbra tolódott. Sem Erdélynek, még kevésbé a Székelyföldnek önkormányzatot a magyar kormány nem adott, sőt magyarországi jogrendszerét maradéktalanul kiterjesztette Észak-Erdélyre is. Ezzel párhuzamosan Dél-Erdélyre a román kormány az ó-romániai jogszabályokat terjesztette ki, holott ott még jócskán voltak érvényben a magyar, sőt az osztrák időből is maradt jogszabályok.

A szovjet hadsereg 1944 augusztusában erős támadásba lendült Moldovában és így augusztus 23-án fordulat következett be. Románia áttért a szövetségesekhez. 1944 szeptemberében indult meg a szovjet és a román hadsereg előnyomulása Észak-Erdélybe. Ott még 1945 áprilisáig – az előfordult túlkapások kiküszöbölése végett – a szovjet hadsereg felügyelete alatt a helyi önkormányzatok saját magukat igazgatták. Megalakult az Ország Demokrata Arcvonala (ODA), amelynek magyar elnöke *Jordáky Lajos*, román elnöke T. Veșcan volt és Központi Tanácsadó Testületet is alkottak. A magyar és a román zászlót és mindkét himnuszt egyaránt használták. Végül Groza Péter bukaresti kormánya vette át e terület igazgatását. 1947. december 30-án Mihály király lemondásával megszűnt a román királyság.

Azóta voltak még közigazgatási reformok. 1950-ben Autonóm Magyar Tartományt létesítettek, jórészt a székelylakta területen, de 1961-ben a közigazgatási reform ezt megszüntette.

MADÉFALVÁTÓL A VÖLGYSEGIG ÉS AZON IS TÚL

A székelység Moldovába áramlásának régi gyökerei lehetnek. Valószínűleg a 13. században – előbb a német lovagok, majd a magyar királyi hatalom terjeszkedése során – is átkerültek már a Kárpátok keleti és déli lejtőire. Délen a 19. századig fennállott Secuieni megye neve és az azon belüli helynevek utalnak egykori magyar lakosságra, mint Lapoşa, Soimari, Vereşu stb. Keleten pedig a csángó magyarok északi és déli nyelvjárásán kívül ma is meglevő székelyes nyelvjárás mutat a székelyek korai ottélésére. Szökdöstek át egyesével is, olyanok, akiknek lába alatt a Székelyföldön valami miatt forró lett a talaj (katonaság elől bujdosnak, adósságok, haragosok elől menekültek, büntetéstől féltek stb.). Voltak olyanok is, akiket csoportosan vitt oda valamilyen kereseti lehetőség.

Amikor 1764-ben a határőrség erőszakolása és különösen a madéfalvi mészárlás folytán sokan menekültek Moldovába, nagyrészt csángó falukban találtak menedéket vagy ott húzódtak meg, ahol éppen munkáskéz kellett. Zömük azonban 10 év múlva is csak ideiglenesnek tekintette ottani letelepültségét. Ekkor támadt báró Splényi Gábor bukovinai kormányzóknak az a gondolata, hogy ezeket a bujdosó székelyeket össze kellene szedni és az 1775-ben osztrák uralom alá kerülő Bukovinába telepíteni. Hadik András, aki 1765–1768 közt Erdély népszerű kormányzója elnöke, majd a bécsi haditanács elnöke volt, maga is felkarolta e gondolatot. Szerencsére Mártonffy Mór minorita szerzetes személyében találtak olyan embert, aki lelkesen igyekezett a szerteszóródott családokat megkeresni és rábeszélni arra, hogy költözzenek az – akkor osztrák fennhatóság alatt levő – Bukovinában kínál-

kozó települési helyekre. Splényi utóda, Enzberg kormányzó is segítette a telepítésben.

A szétszóródott székelyeknek nemcsak büntetlenséget, de földhöz juttatást, segélyt és kölcsönt is ígértek. A település a Radóc és Szucsava közötti, ma Ţibeni és Iacobeşti nevű falukban kezdődött 1776-ban, 1778-ban Hadik András is megjelent ott. E telepek kapták az Istensegítség és Fogadjisten nevet. Ezen felbuzdulva, 1785-ben további két telepet sikerült alapítani, Hadikfalvát és az előbbi telepektől délre levő, Józseffalvát. Újabb egy év után megalakult a legészakibb telep, Andrásfalva. Az 1785-ben 30 családdal alapított Laudonfalva nem volt életképes és az ottani telepesek Hadikfalvára költöztek át. Ugyanennyien megpróbáltak innen és Andrásfalváról egy Tomnatik nevű helyre települni, de hamarosan visszaköltöztek korábbi falujukba.

Minde telepeseknek jobbágyi jellegű szolgáltatásokat (úr-dolga, állat- és terményszolgáltatás) kellett vállalniuk, amelyektől 1848-ban szabadultak. A településeket összesen kétháromezer székely alakította ki, akik zömmel katolikusok, kicsi részben reformátusok voltak. Az 1840-es években számuk már megkétszereződött. Székelyföldi szokásaikat igyekeztek életben tartani s így még tízes rendszerű szervezetet is alkottak.

Mintegy száznegyven évig éltek itt ezek a székelyek osztrák uralom alatt. Az első világháború befejeztekor kerültek román uralom alá, amelyet az 1919. szeptember 10-i, Saint Germainban kötött békében megerősítettek. 22 évig voltak román uralom alatt, számuk 13000 fölé emelkedett. A háborús események 1941-ben veszélyesen közeledtek a bukovinai székely telepek felé, amikor Sebestyén Antal hadikfalvi esperes és Németh Kálmán józseffalvi plébános vezetésével megszervezték, hogy áttelepülnek Magyarországra. A visszatérők zöme vonaton, a Gyimesi-szoroson át érkezett a Székelyföldre, ahol Szász Gergely csíkszeredai polgármester ideiglenesen Csíksomlyón készített nekik szállást. Bonczos Miklós államtitkár és kormánybiztos intézkedésével innen Bács-Bodrog vármegyébe irányították őket. Ekkoriban ott üresen álltak a nemrég kivonult jugoszláv önkéntes katonák

(az ún. dobrovoljácok) telepei és a legkönnyebb volt a székelyeket ide helyezni. Arra a rövidlátó kormányzervek nem gondoltak, hogy a háború fordulatai veszélyeztethetik e telepüket. Arra sem, hogy a másfél évszázada összeszokott székely közösséget nem helyes megbontani. Azzal sem mertek megbirkózni, hogy őket Erdélybe, a többi székelyek közelébe telepítsék. A székelység részéről elhangzott aggályokat könnyebb volt mellőzni, mint megszívlelni. Így azután a Bukovinából jöttek kénytelenek voltak a kijelölt mintegy 30 települést elfogadni.

E telepések Szabadkától délre, a Duna és a Tisza határolta területen voltak szétszórva. Itt a Bukovinából jöttek még mondhatni teljes létszámban helyezkedtek el és gazdálkodtak jó két esztendeig. Telepeik elnevezése nagyjából tükrözte azt, hogy honnan kerültek ide: Andrásfalváról Andrászállás, Andrásfelke, Andrásföldje, Andrásnépe, Andrásmező, Andráshegy, Hadikfalváról Bács-hadikfalva, Hadikkisfalva, Hadikhalma, Hadikfelke, Hadikföldje, Hadikszállás, Hadikliget, Hadikörs, Hadikújfalva, Istensegítről Istenvelünk, Istenföldje, Bácsistensegíts, Istenhozott, Józseffalváról Bácsjózseffalva telepesei jöttek. Az eredetileg tervezett nevek legnagyobb részét az illetékes hatóság elfogadta, de hogy a kormányzó szemében érdemeket szerezzenek, ők az egyik telepet Horthyváranak nevezték el. Mindezek a telepések aránylag lapos területen helyezkedtek el, nem egy közöttük átmenet volt tanya és falu között.

1944 októberében már úgy alakult a háborús helyzet, hogy nem lehetett nem felismerni veszélyességét. A hivatalos szervek is belátták, hogy valamit tenniük kell. Kihírdették tehát, meneküljenek a székelyek, ürítsék ki a településeket. Arról, hogy hova menjenek, senki sem gondoskodott.

Október 10-én kezdődött a menekülés. 6 órán belül, sebesen kellett a telepéseknek összekapkodniuk, amit tudtak. 40 család ott is rekedt. Az elvonulók szekerekre zsúfolódva tartottak északra. Csátalja, Gara és Vaskút észak-bácsmezei falukban 400-an maradtak, a többiek átkeltek a Dunántúlra, s ott több mint fél évig hontalanul hányódtak. Szerencsájükre Bodor György 1945 áprilisában már foglalkozott sorsukkal.

Kerék Mihállyal, az Országos Földhivatal akkori igazgatójával és Erdei Ferenc belügyminiszterrel történt megbeszélése után vállalta, hogy a székelyeket letelepíti Bonyhád vidékére. Bodor György április 25-én utazott Bonyhádra. Szerencsés véletlen volt az is, hogy a sárbogárdi vasútállomáson meglátta székely ruhában Potápi Jánost egy barátjával, amint a Bakony vidékére menekült székelyek érdekében tájékozódni mentek. Ők vállalták, hogy a többi székelyt is értesítik arról, hogy Bonyhádra gyülekezzenek.

Április 29-én már 10 községbe 6000 ember települt a völgyégi sváb lakta falukba. A Dunántúlon szétszóródott székelység jelentős részét sikerült összeszedni, amiben Németh Kálmán esperes is sokat segített. Április 30-án már 1800–1900 család települt le, de az ideáramlás tovább tartott.

A német családokkal, akik a Németországba való áttelepítésre vártak, többnyire emberséges kapcsolat alakult ki ott is, ahol ideiglenesen egy fedél alatt laktak. A székelyek megérkezésük után két-három nappal már dolgoztak a földeken. Június elejére a székelyek e völgyeségi települése 29 tolnai és hat észak-baranyai faluban befejeződött. Baranyában Egyházaskozáron és Szárászon Szereten túli területről jött csángók is helyet kaptak.

Bodor György vágya egy székely jellegű vármegye kialakítása volt, de ez nem vált valóra. Mintegy 15000 székely azonban otthont kapott a Völgyeség táján. Eleinte Bonyhádon szövetkezetet, Tevelen gimnáziumot és tanítóképzőt alapítva próbálták a saját jellegüknek megfelelő szervezeteket kialakítani, de nem fejlődhettek, mert a hatóságok nem kívánták a székely sajátosságokat tiszteletben tartani. A bizalmatlanság légköre vette körül őket. 10 évnek kellett eltelnie, amíg végre birtoklevelet kaptak a nekik kiosztott földekre és 33 évnek ahhoz, hogy (miután egy TV-vetélkedőn győztek) büszkén mondhassák, hogy székelyek és bukovinaiak.

A Belügyminisztérium Népgondozó Hivatalának egyik főosztályvezetője, Szász Gergely segítségével a negyvenes évek második felében Budapest környékén is elhelyeztek Börvelyről, illetve Erdélyből jött székelyeket. Így kerültek székely csoportok Budajenőre, Telkibe, Pilisborosjenőre,

Budaörsre, Budakeszire, Etyekre, Torbágyra. Érdre bukovinaiak szivárogtak be. E telepítés azonban, bár az erdélyi székelyek ide sodródott részének száma megközelíthette a völgy-ségiekét, szétszórtaabb jellegű volt és kevésbé szolgálta a székelység állagának megőrzését. Egyes helyeken hamar lemorzsolódtak.

Még szándékosan sem lehetett volna azonban a bukovinaiakat eredményesebben szétporlasztani, mint jó félévszázaddal korábban az 1880-ban megindult korábbi települési hullám idején. Akkoriban ugyanis Szádeczky Lajos történész a „Pesti Napló” karácsonyi számában írt a Bukovinában élő székelyekről, akiket korábban felkeresett. Ám az ennek nyomán megindult mozgalom nem az – akkor magyar fennhatóság alatt levő – Székelyföld tájára, vagy legalábbis Erdélybe telepített, hanem az Alduna torontáli részére, ahol 4000 székelyt helyeztek el Hertelendyfalva, Sándoregyháza és Székelykeve községekbe. 1882-ben vonattal jöttek családotól e mocsaras területre. Gyermekek is szöktek fel magányosan a vonatra. Csak Szentesen számolták meg őket, adtak nekik meleg ételt és vette a város gondozásba a szülők nélkül jött gyermekeket. Az áradás azonban rövidesen tönkre tette a telepések munkájának eredményét. Ezután a Földművelésügyi Minisztérium foglalkozott hasonlóan balkezesen telepítésekkel. 1883-ban az Arad vármegyei Gyorokra 125 családot, 1888-ban és 1910-ben a Hunyad vármegyei Dévára 681, 1892-ben Vajdahunyadra 93, 1910-ben Sztrigyszentgyörgyre 259, Csernakeresztúrra 623 székelyt hoztak. Ezekkel egy időben a Temes vármegyei Balsára, a Szolnok-Doboka vármegyei Vicére és a Beszterce-Naszód vármegyei Magyarnegyére is irányítottak székelyeket, akik itt kevésbé tudtak meggyökerezni, szétszéledtek. Besztercére is költöztek, ahová nemrég kb. 100 atyhai székely is költözött. 1903-ban Marosludasra 98 székelyt, Bihardiószegre öt székely családot telepítettek. Szórványok, szórványok, szétszóródások jellemzik ezeket a jóindulatú fellobbanásokat követő, de nagymértékben meggondolatlan telepítetéseket, amelyek szervezői mit sem gondoltak az áttelepítettek további sorsával.

A századforduló utáni években már Amerikába is kezdtek szivárogni székelyek, majd Kanadában az Esterházy, Székelyföld, Máriavölgy, Punnichy, Hapkins és Hamilton nevű települések létrehozásában vettek részt és Saskatchewan fővárosába, Reginába (ejtsd Ridzsájne) is költözött vagy 160 család. A brazíliai Sao Paulótól 800 kilométerre alapított Boldogasszonyfalvára kerültek száma 1924-ben 28-ra olvadt.

Nem a kalandvágy vitte a székelyeket ezekbe az önporlasztó szórványokba, hanem a megélhetési gondok. Ígen mélyen gyökerezett akkoriban az a felfogás, amely inkább lelkesítő szavakban, mint tettekben élte ki a hazafiasságot. A felfogás hívei az egyéni jólét, a vagyon halmozását úgy képzelték el, hogy ennek szabályozását és a közösség érdekének, a nép megőrzésének gondját a hatalomért vetélkedőkre kell bízni. Azok viszont egy-egy látszatintézkedéssel, rövidlátó rögtönzéssel bújtak ki a nagyobb nekifeszülést igénylő feladatok elől.

Ámbár a Madéfalvi Veszedelem elől menekültek sorsa – kalandossága és a kimenekültek utódainak változatos településtörténete miatt – kiemelkedik, egyéb események is sodorták a székelyeket keletre és nyugatra.

A csángóság kialakulásához valószínűleg már a 13. századtól kezdve járult hozzá a székelység is, eleinte talán áttelepítettekkel, majd elbujdosottakkal. Kocsis Sámuel maksai református pap adatai szerint a 14. század első felében Háromszékből Máramarosba mentek áttelepülők, és pedig Hosszúmezőre, Máramarosszigetre, Viskre, Husztra és Técsőre. E székelyek néhány ezer utóda részben Kárpátalja szovjet területén, részben a Romániához tartozó máramarosi részen él ma. A 16. és 17. században a füzéri és a regéci várral kapcsolatban említenek okiratok székelyeket, akik alighanem Erdélyből mehettek oda öröknek. A 18. században a Duna–Tisza közén és – mint Grassalkovich telepesei – Sződön is felbukkannak székely családok. A dunapataji jegyzőkönyvek ebből az időből olyan feljegyzéseket tartalmaznak, amelyek arra mutatnak, hogy ott székely módra, nyállal sorsolt földek voltak.

A 19. században Ó-Romániában is nagyobb számban lehettek székelyek, mert 1860–1890 közt Bukarestben, Ploieștiben, Piteștiben, Galacon, Brailában, Sós-kúton magyar nyelvű református iskola működött. Barabás Endre (kellő ismeretekre támaszkodó) becslése szerint 1900 körül mint városi munkás, iparos, kereskedő, házicseléd, továbbá vidéken mint mezei munkás mintegy 100000 székely élt Ó-Romániában.

Amikor 1918-ban Erdély a román királyság fennhatósága alá került, 200000 magyar jött át onnan Magyarországra, akik közül (becslés szerint) 50000 székely lehetett. Sajnos rövidlátó emberek azzal áltatták őket ez időben, hogy rövid idő múlva visszamehetnek. Magyarországon keletkezett a székely himnusz szövege, amely rávilágít a kor léghőmérsékletére: „*Ki tudja merre, merre visz a végzet, göröngyös úton, sötét éjjelen?*” – jelzi a megpróbáltatás és bizonytalanság érzetét. „*Vezesd még egyszer győzelemre néped, Csaba királyfi, csillagösvényen!*” – a csodavárás hangja ez. „*Maroknyi székely porlik, mint a szikla, népek harcában, zajló tengeren*” – utal a folytonos porlasztó hatásra, amit a sajátosságokat nem tisztelő környezet és az öntudat fogyatkozása vált ki a székelyeknél. „*Fejünk az ár ezerszer elborítja, ne hagyd elveszni Erdélyt, Istenem*” – a régi haza iránti honvágy fellobbanására mutat. (Az „ezer” szót a szöveget író Csanády György e könyv szerzője jelenlétében javította a szövegbe.) Élt tehát ragaszkodás a múlthoz az elsodródott székelyekben, hiszen az erdélyi táj, az ottani élet és a mélyre nyúló gyökerek éppen úgy hatottak rájuk, mint az erdélyi románokra, vagy szászokra, ha távol kerültek Erdélytől.

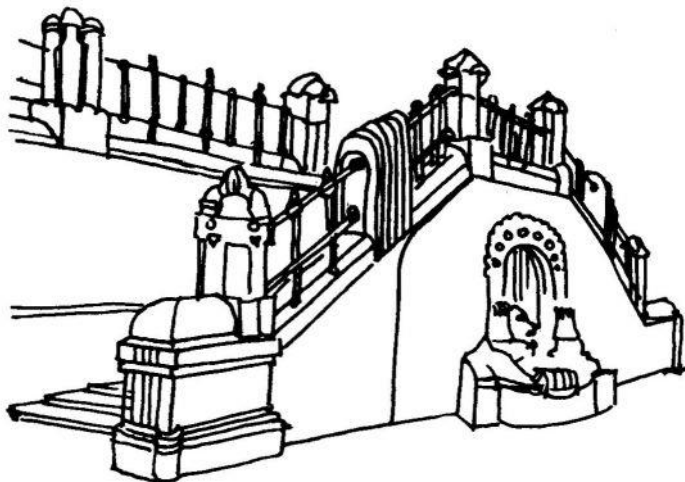
A második világháború után tovább folytatódott a Kárpátokon túlra szóródás, egy-kétezeren pedig ismét átjöttek Magyarországra.

A HAJDANI SZÉKELY SZÉKEK TERÜLETÉRŐL

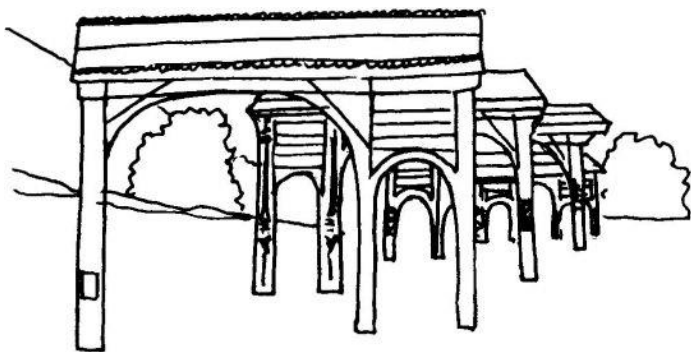
Az erdélyi Székelyföldet *Orbán Balázs* több mint 100 éve faluról-falura bejárta és leírta, sőt lerajzolta és fényképezte. Ám az elmúlt évszázad során sok minden megváltozott. Kiépült a vasúthálózat, a főutakon gépkocsik járnak, a századforduló óta erősebben kifejlődött a gyáripár, a gépesítés. Az egészségügyi ellátás javulása következtében emelkedett az átlagéletkor. Járjuk be a hajdani székek területét és – ha nagyon röviden is – mutassunk rá egy-egy régi szép alkotásra, új érdekességre.

Dávid László: „A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei” címmel korszerű és kitűnő könyvet írt a régi Udvarhelyszék műemlékeiről. Aki átlapozza, rádöbben, hogy az anyagi javakban sohasem dúskáló és sok sorscsapás sújtotta székelység mennyi műemléki értékű alkotást hozott egykor létre a több mint 70 itteni faluban. Nem bőkezű főúri műpártolók, hanem az a nép alkotta őket, amely már 1250 körül kőből építette templomait.

Az alkotás vágya ösztönözte Székelyudvarhelyt a szecseszió korában és stílusában készült, színvonalas tanítóképző és gimnázium építőit is. A gimnázium igazgatójának, *Szemlér Ferencnek* közeli sírján székely faragású fejfa áll, s itt nyugszik író fia is. Innen szép a kilátás a kedves városra. A líceum őrzi a „*Székelyudvarhelyi Kódex*” nevű, 1526 körül keletkezett nyelvemléket, amelyet Nyújtódi András írt. Haás Rezső és Hoffer András buzgó néprajzi gyűjtéséből sarjadt bővülve a helyi múzeum. A város melletti Szejkefürdőnél van *Orbán Balázs* kettős fejfás sírja, amelyhez tíz, a Székelyföld különféle tájairól idehozott régi székelykapun át jutni.

A székelyudvarhelyi gimnázium secessziós feljárója

Székelykapusor Orbán Balázs sírjánál

Nyikómalomfalván, Fenyéden, Máréfalván, de a kerámiájáról közismert Korondon is *székelykapuk* sora tanúsítja a művészi hajlamot. Viski Károly Korondon még az 1930-as években is élőnek találta a szokást, hogy a sír kopjafáján lobogó is legyen. Felnőttek fekete, gyermeknek fehér lobogó járt. Atyhán és Siklódon is élt ősi temetési szokás: lovas ember haladt a koporsó előtt, lefelé fordított kopjával, és elhantoláskor a sírba lőttek.

A szétszórt településű Varság lakói a *szuszék* (nagy láda)

Új divatú székelykapu Korondon

készítésében és különleges *székely tánccal* váltak ki. A népviseleten kívül a lövéteiek is táncukról voltak híresek. A kecsatkisfaludi népi táncegyüttes a két világháború között végzett úttörő munkát.

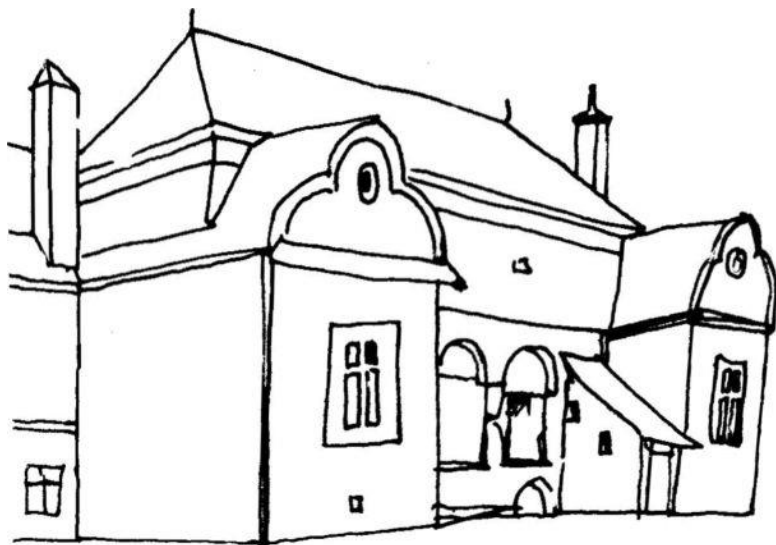
Székelyszentkirálynak a *vert csipke* lett művészete. A legjelesebb *élő festőasztalos* Vargyason lakik: Sütő Béla.

Felsőboldogfalván és Oklándon, a régi templomokban, újabban értékes *falfestmények* bukkantak elő.

Nem egy helyen találtak templomokban *rovásírást*, így Énlakán, Homoródkarácsonfalván, Székelyderzsen és Bögözön. Udvarhelyszékhez kapcsolódik az 1515-i isztambuli rovasos felirat is, amelyet Kedei Tamás rótt fogsága falára.

Székelyderzs arról is nevezetes, hogy 1933-ban *régi székely lovassírt* találtak itt. Bögözön s még egy-két helyen pedig a székely letelepülés idejét követőleg épített, *földbeásott házak nyomai* kerültek elő.

A múlt nagyjainak tiszteletére vall Székelykeresztúron *Petőfi Sándor szobra*. Arra emlékeztet, hogy a nagy költő itt

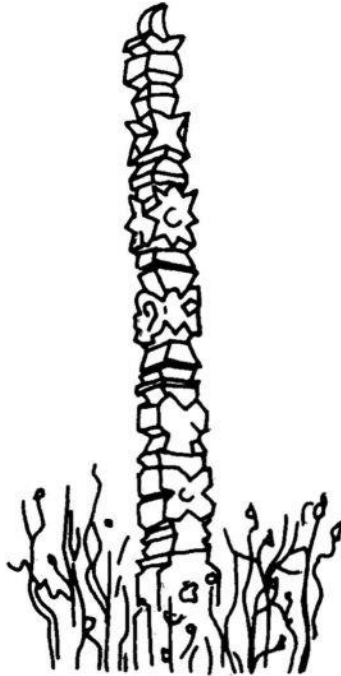
A vargyasi Dániel-kastély

töltötte élete utolsó éjszakáját. Közelébe *Nicolae Bălcescu* román szabadsághős *szobrát* helyezték el. *Tamási Áron* emlékéét Farkaslakán nemcsak székelykapu, hanem a Szervátius Jenő és Tibor faragta *síremlék* is őrzi.

Az 1950-es évekig még sokan hordtak népviseletet. Az asszonyok szoknyájának színe koruk szerint sötétedett élénk pirosból tompábbra, majd zöldre, kékre, barnára, végül feketére. A férfiak, mint a Székelyföldön általában, „harisnyát” hordtak: nadrág-jellegű, de nem nadrág szabású és derékban eléggé elnagyolt ruhadarab volt, ott ugyanis a kieresztett ing takarta. A határőrségi szolgálatban levők hatására azonban

betúrték az inget, szorosabbra szabták a fehér posztóharisnya szárát, felsőrészét gondosabban kimunkálták. Udvarhelyszéken a harisnyára széles fekete zsinórozást tettek vitézkötéssel.

Gazdaságilag jelentős volt, hogy a két világháború között

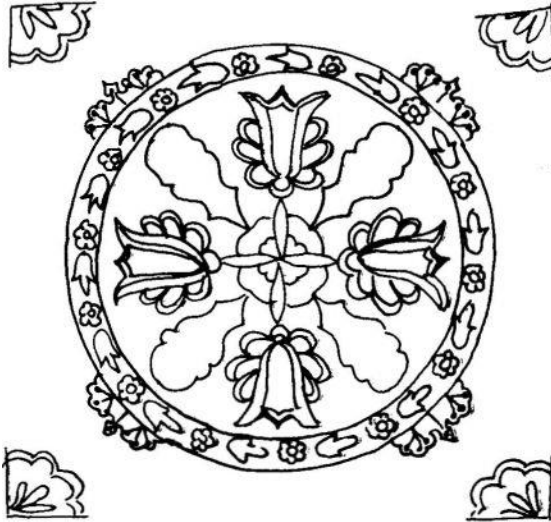

Faragott vargasi fejfa

elterjesztették a *Székács Elemér-féle nemesített gabonát*, amely megduplázta a termést. Az udvarhelyszéki borvízforrások közül a *bibarcfalvi* volt a legjobban kihasználható, s vizét 1880 óta palackozzák. A Hargita vonulatán levő 2000 ásványvíz-forráshely közül *Homoródfürdőn* a múlt század

végén érdekes szokás alakult ki: az ún. *unitárius búcsú*. Egészen 1946-ig augusztus 3. vasárnapján gyűltek ide hálaadó ünnepre zászlókkal, énekelve felvonulók.

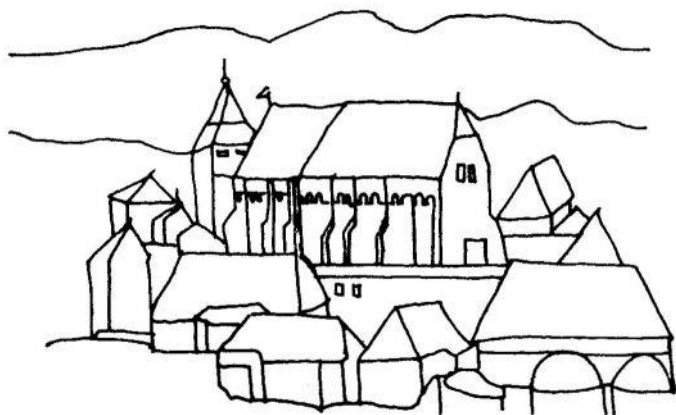
Az 1968. évi közigazgatási rendezés során (az Udvarhely-

Vargyasi festett mennyezet

székből lett) Udvarhely megye nagyobb részét – Csíkkal egyesítve – Hargita megyébe sorolták át, kis része pedig Maros, illetve Kovászna megyéhez került.

Csík–Gyergyó–Kászonszék egykori területére lépünk át. A ma Csíkszeredához tartozó Csíksomlyón gyűltek össze 1567-től kezdve pünkösd, másodnapján és szeptember 8-án nemcsak a Csíkból, Kézdivől jövő zarándokok, hanem moldovai csángók százai is. A román származású, magyarul író *Kájoni János* 1675-ben itt nyomdát indított el (berendezése ma a kolozsvári múzeumban látható). Itt született 1901-ben *Domokos Pál Péter*, aki népdalgyűjtőként és a csángókról írt

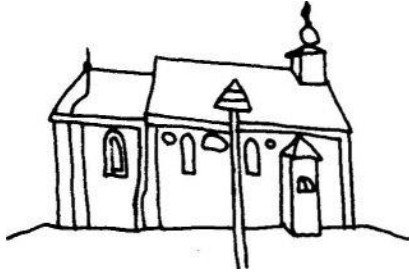

Székelyderzs hajdan

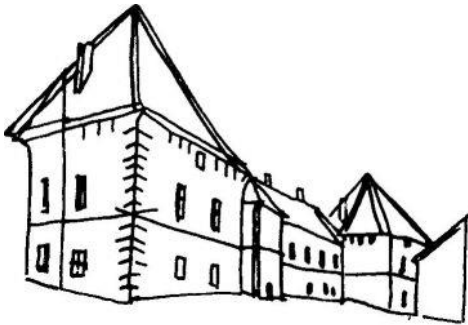

A Boda-ház Erdőfűlén

műveiről ismert. A Csíkszereda központjában levő *Mikó-várból* múzeum lett, jelentős néprajzi gyűjtemény látható benne. A *fedett jégpályának* köszönhető, hogy a város kiemelkedő szerepet tölt be a sportéletben, Csíkszereda nevezetessége a zsögödi részen levő *Nagy Imre múzeum és emlék-*

Csíksomlyai kápolna

A csíkszeredai Mikó-vár, ma múzeum

ház is. A régi gimnázium 1911-ben Somlyóról költözött Szeredán új, nagy épületbe. Délen városi rangot ért el a fejlődő Tusnádfürdő.

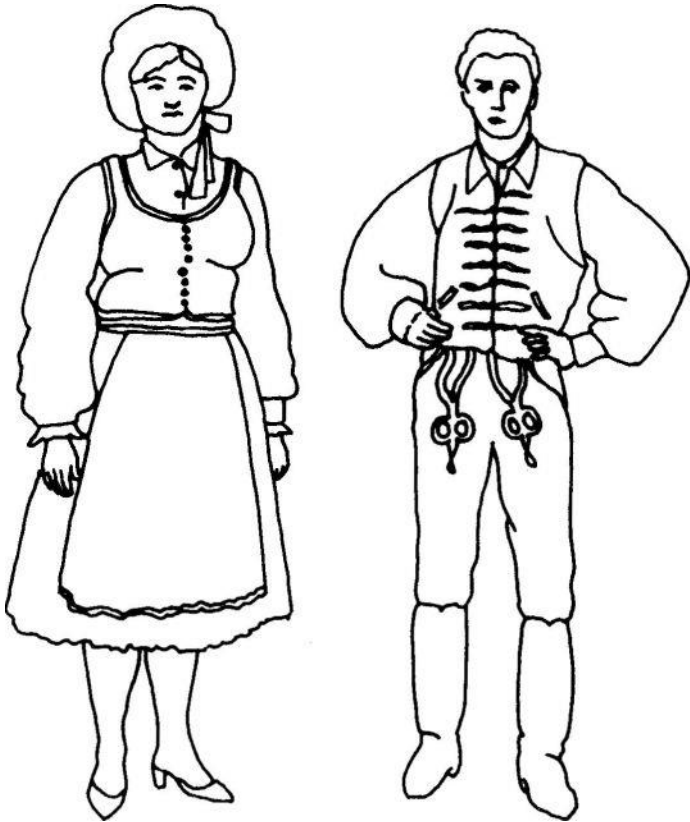
A kászonai terület a néprajzkutatókat vonzza. Számukra ugyancsak érdekes terület a gyimesi csángóké is, akik ma is

Csíkkozmási erődített templom

Gyergyóalfalvi templom

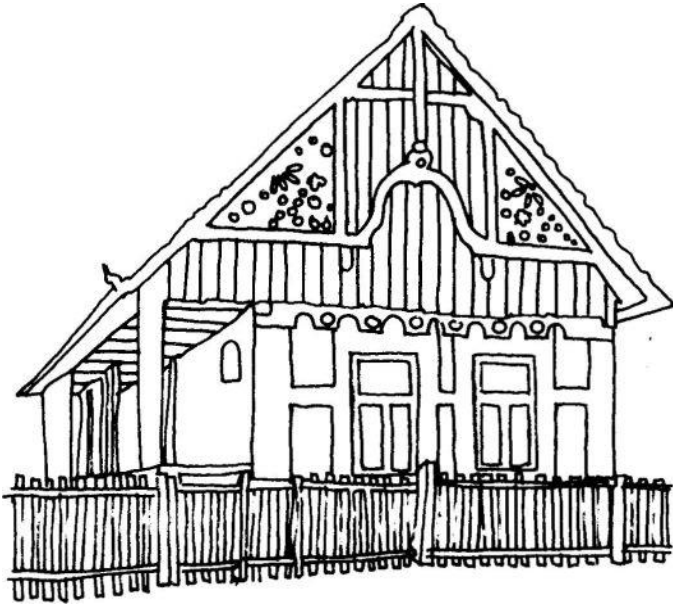

Gyergyai népviselet

hordják a régi, kieresztett inget. A székelyek ma már általában csak különleges alkalomkor járnak ünnepi, harisnyás, zekés férfi népviseletben, az asszonyok pedig a rendszerint csíkos rövid szoknyából és virágocskákkal díszített, fekete felsőrészből álló viseletükben. A csíki szoknya piros-fekete csíkos, a férfi harisnya díszítése, a vitézkötés oldalsó betéte

piros, fekete, esetleg kék. Gyergyóban viszont e díszítés fekete, a szoknya pedig fekete, barna, zöld, piros csíkos.

A csíki faluk nagy része több tízesből alakult. Számos régi *falutörvény* maradt meg. Csíkszenttamásnál a *Lebed pataka*

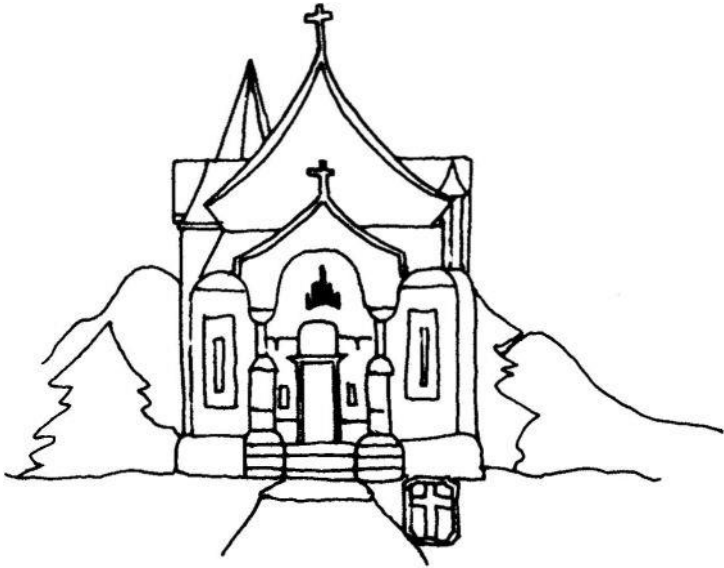

Remetei tulamarosi ház

– feltehetően – egyedül őrzi Lebedi magyar kende nevét. Csíkdánfalva kerámiaiparának remekeit 40 országba szállítják, a legszebbek Pálffy Árpád művészi mintái. Valamikor (hőpalackszerűen használt), ún. hólyagos csiprokat is gyártottak itt. Csíkszentkirályon a Telegd-hegyen állt hajdan az Andrássy-kastély, a faluban Csiszér Imre tanító múzeumot alapított.

Gyergyószentmiklóstra 1654-től örmények költöztek, és

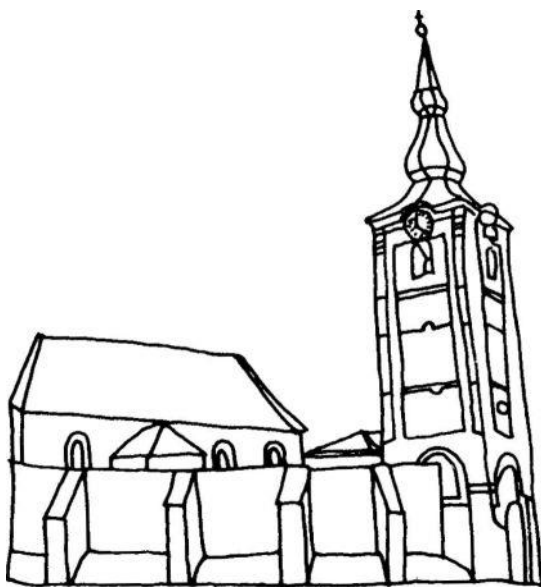
mondhatni teljesen „megszékelyesedtek”. Az itteni múzeum egykori igazgatója, Tarisznyás Márton kitűnő tanulmányban írta meg Gyergyó néprajzi történetét. A szárhegyi romos Lázár-kastélyban művésztelep létesítésével kapcsolatban helyreállítási munkák folynak.

Borszéki kápolna

Munkásmozgalmi szempontból figyelemre méltó, hogy Gyergyószentmiklóson élt *Salamon Ernő* költő, akinek szobrot is állítottak. Gyergyóbékáson született *Kahána Mózes* (1897–1974), aki a magyar és a romániai munkásmozgalom egyik legszínesebb életű alakja volt.

A Békási-szoros és a Gyilkos-tó nemzetközi idegenforgalmi nevezetesség. Borszék *borvizéről* híres, rádiumos forrást is találtak itt.

A baróti templom várfallal

Ilyefalva vártemploma

Maroshévíz, amely ugyan Csík vármegye egykori határán kívül volt, 1968 óta Hargita megyéhez került, s így szorosabb kapcsolatba jutott a székelység települési területével. A látogatott fürdőjű városkába sok székely költözött.

Bartók Béla a Gyergyai-medence falvaiban gyűjtötte a székely népdalok jelentős részét.

A hajdani Háromszék területén nem egy Felsőfehér vár-

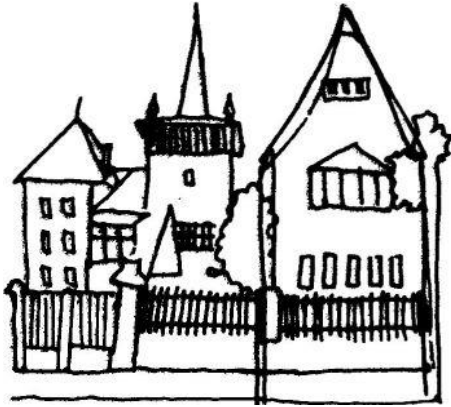

A Kálnoki-kastély Miklósvarott

megyei zárvány található. Lakóik jórészt a székelység nyelv-járási és néprajzi szokásaihoz idomultak. Az 1877-i közigazgatási átrendezés e falukat is Háromszék vármegyébe sorolta át. Háromszékben számos falu több tízesből alakult, sok falutörvény is keletkezett.

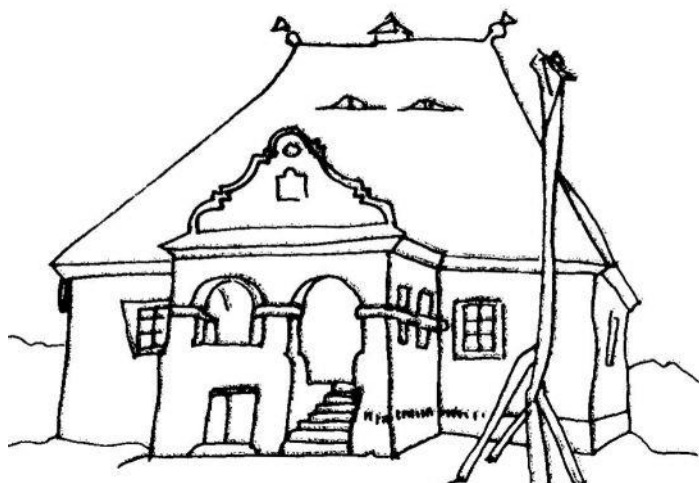
Nagyajtán született a csángó származású *Kriza János* (1811–1875), aki „Vadrózsák” címen adott ki székely népköltészeti gyűjteményt. Bölönben a régi, gótikus stílusú helyett 1893-ban Pákei Lajos nagy kupolás unitárius *templomot* épített. Bodoson született *Budai József* (1851–1939), aki 130 féle új gyümölcsfajtát kísérletezett ki és falujában meghonosította a kertészkedést. A nagybaconi termelősövetkezet székház épületét *Kós Károly* tervezte. Ugyanő építette Sepsiszentgyörgyön azt az épületet, amelyben a Cserei János özvegyének 1879-ben Imecsfalván létesített gyűjteménye

mint a *Székely Nemzeti Múzeum* helyet kapott. Kálnokon van eltemetve *Kálnoki Bedő Albert* (1839–1919), aki négy kötetben leírta Magyarország erdeit. Gidófalván született az örmény származású *Czetz János* (1822–1902), a szabadságharc tábornoka, aki később az argentinai térképészeti intézetet alapította. Dálnokon szobrot állítottak a falu szülöttjének, *Dósa Györgynek*. 1910-től itt tenyésztett Be-

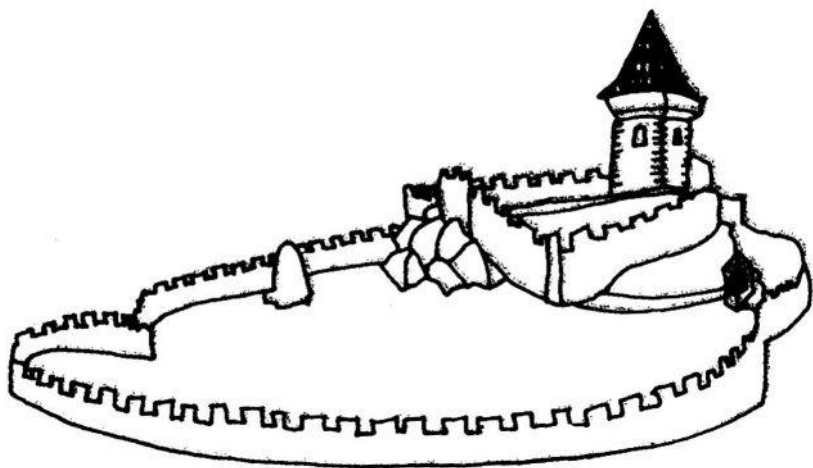

A Kós Károly építette múzeumépület Sepsiszentgyörgyön

czássy József olyan fehér homlokú, fehér lábú és foltosán barna lovakat, amilyenek egykor a székely határőr-lovaszrezred törzsménesében voltak. A faluban szép *székelykapuk* vannak, a templomban *rovásos* feljegyzést letek. A közelben van Csernáton, ahol a hajdani Damokos-udvarházban Haszmann Pál gyűjteményéből *történeti és néprajzi múzeum* létesült. Kézdivásárhelyt 1971-ben szobrot állítottak Gábor Áronnak. A *múzeumban* kitűnő kézműpar-történeti anyag van és az erdélyi népek viseletébe öltöztetett babák százainak gyűjteménye látható. Zabolán ásatások során *200 sírt* találtak, bennük II. Géza, III. István és III. Béla 1141–1196 közt vert

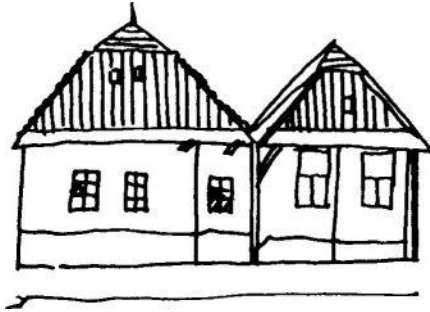
Rétyi székely udvarház

Ilyen lehetett Bálványos vára

pénzeivel, tehát a székelység idetelepülése előtti időkből valók.

Háromszéket az 1968-i közigazgatási rendezés során Kovászna megyének nevezték el, Kovászna maga pedig város lett. Itt ugyan a Pokolsár már nem szokott kitörni, de a gyógyfürdők erőst fejlődtek. Az 1977-i földrengés jelentős

Régi székely házak Kézdivásárhely főterén

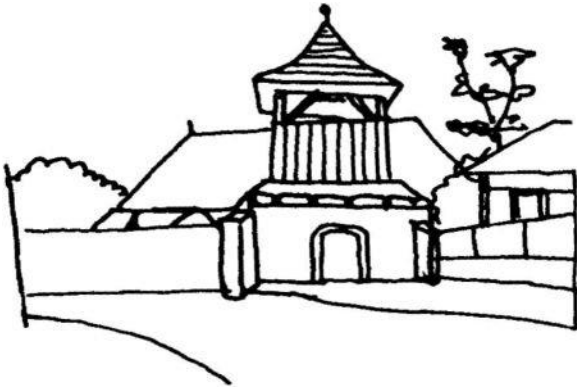
károkat okozott erre. A megye 81 református temploma közül hat maradt ép.

Kanyarodjunk most északabbra, Marosszék régi területére, ahonnan Kodály Zoltán a „Marosszéki táncok” zenéjét merítette. Déli határán Szováta jelentős fürdővárossá fejlődött. A Szováta-patak forrása felé haladva érünk el arra a 15700 kataszteri holdas területre, amely „Ősmarosszék széhavasa” néven volt ismert. 1600-ban Csáki kormányzó adta a székely közbirtokosságnak és a két világháború közti időig 127 falu közösségben, közművelődési alapként kezelte.

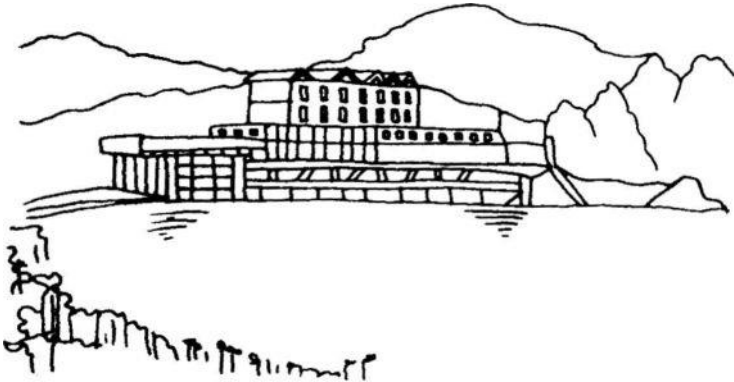
Makfalva cserépedényei hajdan a korondiakkal versenyeztek. *Wesselényi Miklós* népiskolát építtetett a faluban és 1844-ben megnyílt az első állandóbb székely óvoda. Erdőszentgyörgyön született *Rhédey Claudina*, a mai angol királynő nagyanyjának nagyanyja, így a mai angol uralkodók *Páriz Pápai Ferenc* (1649–1716) jeles erdélyi orvos, tanár és szótáríró leszármazottai. Ákosfalváról származott a Szilágyi-

család, amelynek egyik tagja. *Szilágyi László* (1897–1978) Erdély múltjának jeles kutatója volt.

A Nyárád mentén haladva nem egy *székelykapus* falut talál-

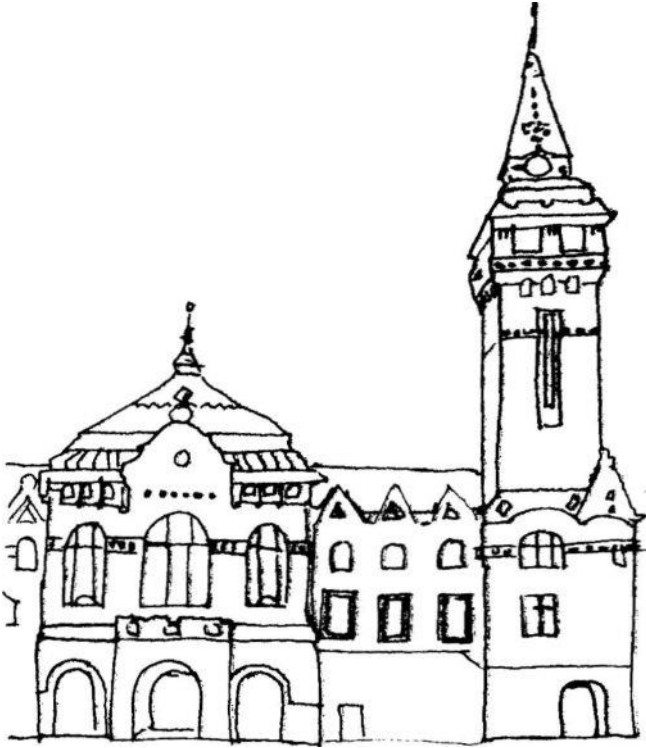
A gelencei templom

A szovátaí Medve-tó

lunk. A völgy terménye a piros párizs-alma, amely a széki címerbe került. A férfiak a század elején még sárga zsinóros piros mellénnyel hordták itt a kéksújtásos székely harisnyát, a harisnya vitézkötésénck több mint 20 féle változata van.

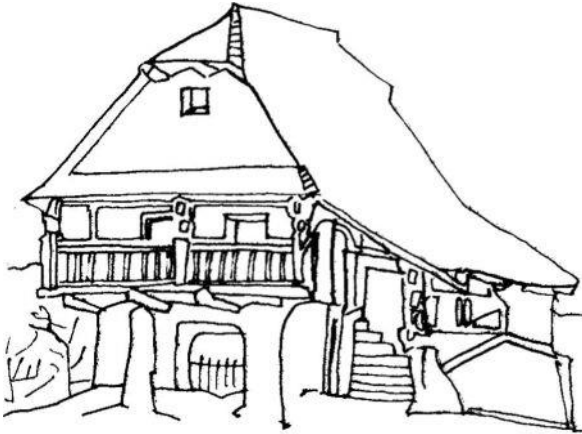
Marosvásárhely nagyváros. Sok székely betelepült, és erős a román lakosság beáramlása is. Egyetem és főiskolák is kerültek ide. Több falu olvadt belé, így Gordásfalva is. Magyar nyelvterületen egyedül ez a helység viselte a 6. századi

Marosvásárhely városházának készült, szecessziós épülete

onogur fejedelem nevét. 1908-ban a városközpontban Komor Marcell és Jakab Dezső építette magyaros szecessziós stílusban, az *egykori városháza* tornyos épületét. Hasonló stílusú a *Művelődési Palota* is. Körösfői-Krisch Aladár és Nagy Sándor üvegablakaikhoz, fali festményeikhez a székely mondavilágból is merítették tárgyukat. A városban

élt nagy matematikusoknak, *Bolyai Farkasnak* (1775–1856) és fiának, *Jánosnak* (1802–1860) 1957-ben szobrot állítottak. *Bernády Györgyről* (1864–1938), aki 15 éven át volt a város polgármestere és hatalmasat lendített fejlődésén, nevezték el a középkori és a – már helyreállított – falakkal körülvett *vártemplom* melletti teret.

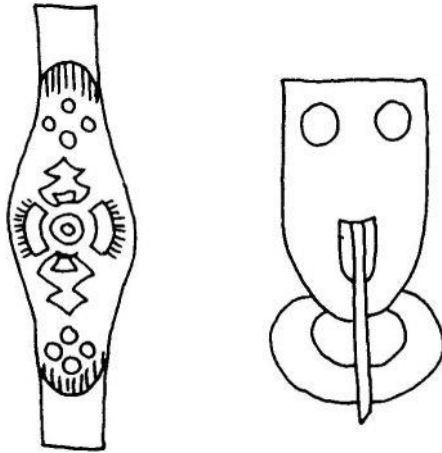

Kibédi székely udvarház

Marosvásárhely 1875-ben vármegye székhely lett. 1918-ban itt alakult meg a Magyar Földművelésügyi Társaság, majd a Transylvania Tejfeldolgozó, amelynek 72 faluból hozták a tejet. A legutóbbi években (a főtér mellett) épült színház magyar szakvállalatok közreműködésével készült. A Teleki Sámuel, (1739–1822) erdélyi kancellár alapította *Teleki Téka* épületében már Nagy Imre festő életében otthont kapott a festő számos alkotása.

Kibéd híres volt az itt készült szuszékokról, valamint táncairól: különleges csárdást, „*jártatóst*” járnak itt. Malomfalva *bronzkori temető- és földvárlelete* a régészek ismert kincse.

A hajdani Aranyosszék területe most megoszlik Kolozs és Fehér megye között. A 13. században még 29 székely település alapozta meg, belőlük a 19. század végére csupán 16 község maradt. A kitűnő gyümölcsstermő vidéken fekvő Várfalva *római kori leletek* révén lett ismert. A Tordai-hasadék bejáratánál levő Mészkőn, amely a posztókészítésről volt

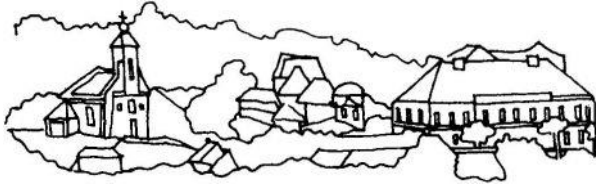
Mezőbándi népvándorlás-kori csatok

híres, élt és dolgozott *Balázs Ferenc* (1901–1937), Ázsiát, Európát járt unitárius pap és író. Ifjúsági lapot alapított, szinte emberfeletti munkát fejtett ki a falu érdekében. Küzdelmeit is leírta, Mészkőt így jellemezte: „itt minden van, ami Erdély: hegy, síkság, megcsuszamlott dombok, sziklák, hasadék, folyó, bánya, a közelben a gyárakkal javított (vagy rontott) kisváros Torda. Lakói románok és magyarok: földművesek, iparosok, gyári munkások és hivatalbeliek.”

Az aranyosszéki székely *népviseletet* a kalotaszegi és a mezőségi befolyásolta. Míg a többi székelyek ingujja szűken végződött, itt borjúszerű, lobogós ujj, és a gallértalan, fekete nyakravalós ing járta. A nők meg nem rövid, hanem hosszú,

feltúrt szoknyát hordtak. A gyász színe a fehér volt, és temetéskor keresztbe tették a kapákat. Házuk, kapujuk kalotaszegi jellegű.

Könyvünk keretei a régi székek területének és székely em-

Felvinc hajdani részlete

bereinek csupán e rövidke áttekintését teszik lehetővé. A hegyes-völgyes világ ennél sokkal-sokkal érdekesebb, természeti látnivalókban, műemlékekben gazdagabb. Orbán Balázs leírása, és a Panoráma-útikönyvek („Románia”, „Utazások Erdélyben”) részletes tájékoztatást, hasznos segítséget nyújthatnak mindazoknak, akik a Székelyföld értékeit, szépségeit meg akarják keresni, gyönyörködni akarnak bennük.

Orbán Balázs műve még a legutóbbi századforduló előtt volt népviseletre is jó forrásanyag.

SZÉKELY SZIGETVILÁG A DUNATÁJON

Ha az ember a Duna torkolatától elindul és érintve Dobrudzsa északi sarkát, Moldova csücskét és a Havasalföldet kissé körülnéz, alig talál olyan várost, ahol ne lennének elszórtan székelyek. Jászvásárban székely egyetemi hallgatókat is találhat. Ám tulajdonképpen Bukarest az, ahol – az Erdélyből odasodródott egyéb magyarokkal együtt – a legnagyobb kisebbséget alkotják a székelyek. Az állandóan itt élőknel még többen tartózkodnak a román fővárosban ideiglenesen mint munkások vagy mint felsőbb tanintézeti diákok. Magyar sajtótermékek is jelennek meg Bukarestben, előállításukhoz szakemberekre van szükség.

Ámde „székely szigetek”-en olyan többé-kevésbé összefüggő települési területre gondolunk, ahol mélyebb gyökeret vertek a székelyek. Erdélynek a Székelyföldről nyugatra levő területén is vannak itt-ott maradványai a telepítési porlasztásnak. Erdély városaiban szerteszét, sőt számos faluban is élnek székelyek. Mindezeknek a szétszórt és inkább porlasztó, mint összetartó településeknek leltározását azonban most elhagyjuk. Ám a Hunyad megyébe került bukovinai székelyekről mégis szólnunk kell, mert nemcsak Déva városában, hanem Vajdahunyadon, Sztrigyszentgyörgyön és Csernakeresztúron is telepítettek le számos családot 1888–1910 között. Akkor 1600-nál többen voltak s ma talán ennél is többen lehetnek. Csernakeresztúron népi táncsoportjuk van, tehát sajátosságaikat, öntudatukat őrzik. Kolumbán Samu 1890-ben „Dévai székely népmesék” címen gyűjteményt adott ki. Tófalvi Zoltán szerint Temesvárott a csaknem 500 székely szintén közösséget alkot.

Ha visszakanyarodunk a Duna mellé, megtaláljuk azt a három települést, amelyet a „Pesti Napló” 1880 karácsonyi számában közzétett Szádeczky-cikk nyomán keletkezett felbuzduláskor alapítottak az Al-Duna torontáli szakaszánál, a 4000 székely alkotta Hertelendyfalvát, Sándoregyházát és Székely kévét. A területet nem védték kellőképpen az áradás-

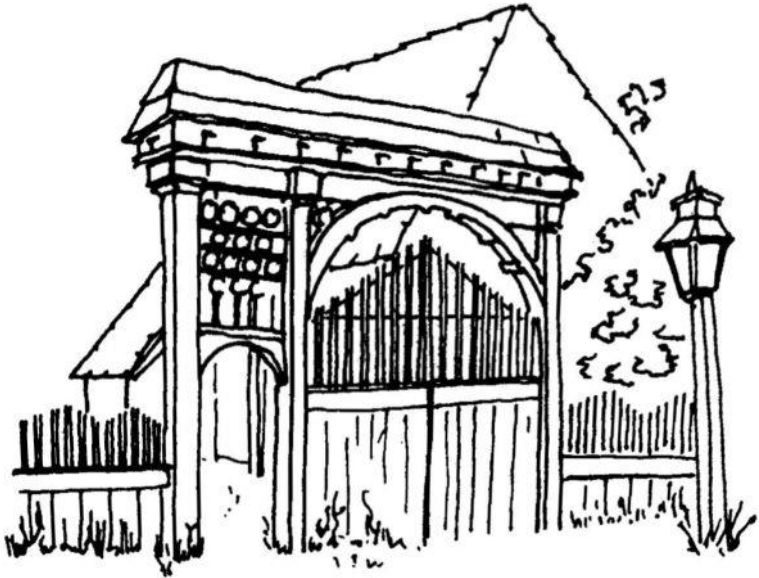

Jó találkozást!

veszélytől, de – bár a telepeseket a Duna áradása nagy megpróbáltatásnak tette ki – mégis meggyökereztek. A faluk ma Jugoszláviához tartoznak.

Hertelendyfalva 3000 református székelyének Tamási Áronról elnevezett művelődési háza, népi tánccsoportja, főnöje van és az öregek nemrég még székely népviseletben jártak. *Sándoregyháza* kétharmad részben magyar katolikusokból álló település, templomát Szent Vencelről nevezték el. Itt mintegy másfélezernyi lehet a székelyek száma. *Székelykevény* ugyancsak katolikusok települtek le és a székelyekhez csatlakozott palóc telepésekkel együtt 5000 magyar őrsi anyanyelvét. 1882-ben Zsidó Domokosnak Pancsován – aho-

vá szintén számos székely telepedett be – 1882-ben „Délvidéki csángó népmesék” címmel kiadott gyűjteménye valójában Bukovinából jött székelyektől gyűjtött anyagot tartalmaz, akiket csak tévesen neveznek csángóknak. Újvári Zoltán 1968-ban Debrecenben jelentette meg munkáját Hertelendyfalván gyűjtött anyagból „Népdalok és balladák egy al-dunai székely közösségből” címmel.

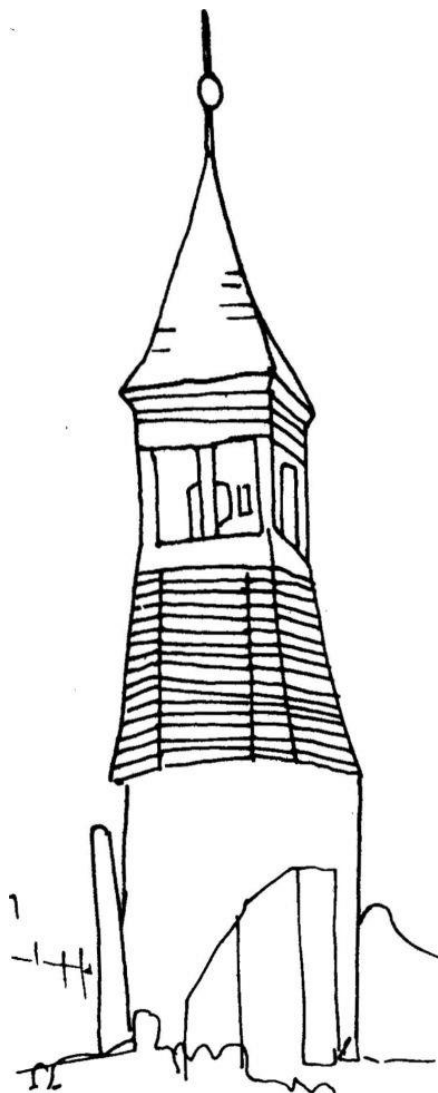
Székelykapu a bukaresti falumúzeumban

Átlépve a Duna magyarországi részére, annak Mohácsiszigetétől keletre három székely települést találunk, amelyek az 1940-es években jött bukovinaiakból alakultak. Az első, *Gara*, régi falu, neve héját jelent. Innen nyugatra a Ferencsatornánál találjuk meg *Csátalját*, amely ugyan az előbbinél kisebb település, de van székely dalosköre. Az előbbi faluba hadikfalviak, az utóbbiba istensegítsiek települtek. A legiparosodottabb település viszont *Vaskút*, ahol Magyarország egyik legnagyobb borfeldolgozó telepe létesült, hatalmas pincerendszerrel.

Közel ide, Bajánál (a város neve esetleg kapcsolatban lehet a székely Vaja ágnévvel) átkelhetünk a Dunántúlra, ahol az első nagyobb Tolna megyei település *Bátaszék*. Hajdan a nagybirtokos Szák nemzetségé volt. 1142-ben II. Géza király itt alapította a legelső magyarországi cisztercita apátságot, amely hiteles helyként működött. 1450 körül bencések, majd világi birtokosok kezébe került. A jó vörösboráról ismert hely a török megszállás idejét átélve német telepésekkel töltődött fel, majd 1945-ben ezek jelentős részének kitelepítésekor Józseffalváról, Hadikfalváról és Fogadjistenről idekerült székelyek találtak – nagy kezdeti nehézségek után – otthonra, Németh Kálmán vezetésével. Ma már egy-kétezer vannak. A Bátaszéktől északnyugatra levő *Mórágyra* erdélyi székelyek települtek.

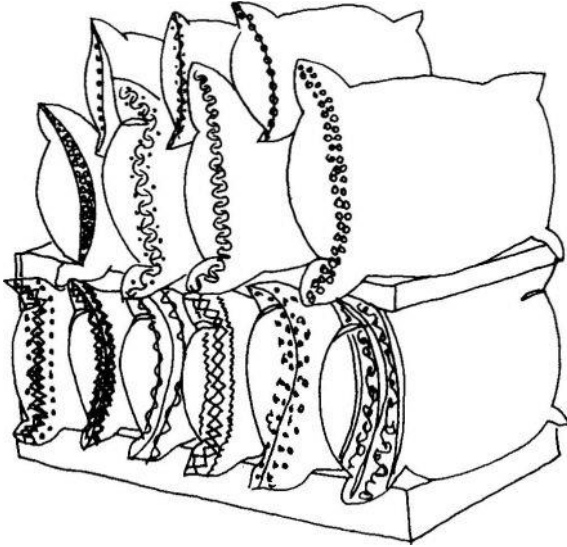
A kései avar kori leletes Dunaszekcsőn és Báron át kell haladnunk dél felé, hogy északra visszakanyarodva elérjünk három baranyai székely települést. *Sombereken* a székelyeknek népdalkörük van. A következő jelentős székely lakosságú település a Somberekhez kapcsolódó vasútállomásos *Palotabozsók*, amely után *Véméndre* érünk, ahol szintén van székely daloskör. E három falutól nyugatra *Hercegszabar* régi neve: Székelyszabar utalt arra, hogy már a régmúltban is lakott itt székelység, amelynek egyébként Baranyában nem egy okirati nyoma is van. Itt és *Hímesházán* a lakosság negyede józseffalvi származású. A kései avar kori leletek itteni sűrűsége is ösztönöz arra, hogy több mint ezer év előtti székely telepeket is sejtünk.

Pécsváradig kell elmennünk, hogy a Mecsek nyúlványain át eljussunk a már inkább völgysegínek, mint baranyainak nevezhető bukovinai székely településekhez, amelyek Bonyhád környékén sorakoznak. Kezdjük a bátaszéki út mentén levő *Möcsényen*. Ez a falu a 16. században keletkezett, de hamar a török pusztítás áldozata lett. A törököket 1686-ban üzték ki, de a jóval északabbra levő török ellenállási szigetek még néhány évig nehezítették a telepítést: németeket hoztak ide. A lakosság mintegy háromnegyed része most Isten-segítről idekerült székely. Möcsénytől nyugatra van *Cikó*. A török uralom megszűnte után ide is németeket hoztak, akik

Hidas lebontott református templomának tornya

1767-ben barokk katolikus templomot építettek. A második világháború után a németek nagyrésze visszakerült Németországba és így a lakosság 80%-a Hadikfalváról jött székely. A Bonyhádon át a ma már székelyekkel gyarapodó *Komlóra és Pécsre* menő országút mentén levő *Hidas* községbe a református andrásfalvi és katolikus istensegísi bukovinai széke-

Hidasi székely menyasszonyi párnás ágy

lyek kerültek, ma kb. 2500-an vannak. Székelykaput, Tamási Áron szobrát láthatjuk itt, a művelődési házat is róla nevezték el. Vannak festékes szőttest készítő asszonyok és díspárnás ágyak.

A régi szokás szerint s székely menyasszonynak hat hosszúkás magyaros nagypárnát (csillagost, tányérost, tányéros-csillagost, pókakötöst, taréjost), négy négyszegletes, ún. németes nagypárnát (bazarózsást, pávafarkast),

két dunnát, egy hímzett szegélyes lepedőt, egy festékes szőtt takarót, három kispárnát (rózsást, csillagost, rózsás-csillagost) adnak.

Az iparosodást négy gyár jelzi. Székely bethlehemes játékot is adtak már elő.

Hidas közigazgatásilag Baranya megyéhez tartozik, ellenében Cikóval és Mócsénnyel, amelyek Tolnához, mégpedig Bonyhád városához kapcsolódnak. Az említett faluk a Dombóvár–Bátaszék közti vasútvonal mentén sorakoznak.

Ugyancsak Bonyhádhoz kapcsolódik közigazgatásilag *Nagymányok*, ahová mintegy 100 székely települt. Mellette van kb. félezer székellyel, *Kismányok*. 1945 óta többségük hadikfalvi és istensegítsi. Mutatóban már székelykapu is jelent itt meg. *Váralja* közigazgatásilag Nagymányokhoz kapcsolódik, itt erdélyi székelyek jutottak földhöz.

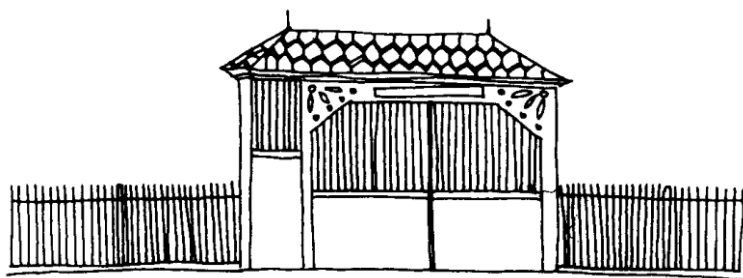
A közeli *Máza és Szászvár* bányái is magukhoz vonzottak székelyeket.

Györe idetelepült andrásfalvi székelyekkel gyarapodott, több mint 200-an vannak. Fábián Éva a népművészet mestere. *Izmény* közigazgatásilag Győréhez kapcsolódik. 1945-ben andrásfalvi székelyek települtek ide, akik mintegy félezen lévén, a falu lakosságának kétharmadát alkotják. Kitűnő népi daloskörüket Csiszér Ambrusné vezeti. László László hegedűjével lett a népművészet mestere.

Majos falu Bonyhád városának területébe olvadt mintegy 500 székely lakójával együtt. A második világháború után istensegítsi székelyeket telepítettek ide, akikhez erdélyiek is csatlakoztak. Majoson szövő-hímző szakkör működik. Egy ideig faragó szakkör is volt. A Lőrincz család művészi teljesítménye kiemelkedő. Imre bá' népi faragóművészetével megjelenítette a bukovinai székelyek keserves útjának több részletét, egyik fiából Vitusból tűzzománcművész lett, menyé, Lőrincz Aladárné pedig a felnőttek és gyermekek szövő-hímző körét vezeti nemcsak Majoson, hanem Bonyhádön is. E család művei a Völgységen kívül rendezett kiállításokon is szép sikert arattak.

Bonyhádtól nyugatra van *Kisvejske* község, amely a 14. században királyi birtok volt. A törökök elpusztították és kive-

résük után előbb német, majd magyar telepések érkeztek ide. 1945-ben a németek helyébe nagyrészt istensegítsi székelyek kerültek. Közigazgatásilag ide kapcsolták Lengyel, Závod és Mucsfa falukat is és az egész terület, amelynek lakossága háromnegyedrészen székely, Bonyhád városához kapcsolódik. *Lengyel* török időben elpusztult és ezután katolikus németek töltötték fel. Most mintegy 3000 andrásfalvi székely él itt, a székelykapu Lőrincz Imre művészetét dicséri.

Lengyeli székelykapu, Lőrincz Imre műve

Závodra 1945-ben istensegítsi székelyek jöttek. *Mucsfát* a törökök elpusztították, ezután evangélikus németekkel telepítették be, akiket 1945-ben andrásfalvi székelyek váltottak fel mintegy félezren. A közelben van a baranyai területen levő Egyházaskozár és Mekényes, ahová csángók Moldovából jöttek, de székelyek is települtek közéjük.

Aparhant két faluból tevődött össze. Apar is, Hant is elpusztult a törökidőkor és utána katolikus németekkel népesítették be őket. Az egygyé vált községbe félezernyi andrásfalvi székely telepedett be. Ide kapcsolódik közigazgatásilag *Nagyvejke* is. A török ezt a falut is elpusztította, majd kiűzésük után német telepésekkel épült újjá. A németek zömét istensegítsi székelyek váltották fel a második világháború után. *Bonyhádvarasdra* a németek helyébe hadikfalviak jöttek.

Bonyhád város községe lett *Kakasd* is, a szekszárdi út mentén. A török idők elmúltakor Thüringiából, Hessenből

jött katolikus németek népesítették be. 1945-ben andrásfalvi székelyek kaptak itt otthont. Közülük Fábíán Ágostonné mesemondó a népművészet mestere, Sebestyén Ádám pedig az andrásfalviak múltjáról, életéről, mesekincséről jelentetett meg könyveket. Az egykor Bukovinában volt székelységnek ő az egyik legismertebb, kiemelkedő embere. Andrásfalván, 1921-ben született 15 gyermekes családból, kiváló

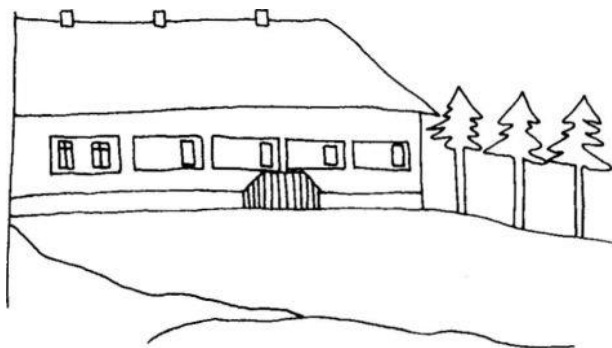

Bonyhádi óvoda

gyűjtő, több pályadíj nyertese. Hét osztályt még román iskolában járt, tovább már önerejéből kellett képeznie magát. A faluban az ezernyi székely a lakosság mintegy 86%-a. Népi együttes itt is van. A falu lakói részben a bonyhádi, illetve szekszárdi termelőszövetkezeteknél dolgoznak, 7–800-an, főleg a fiatalabbak Bonyhád és Szekszárd üzemibe járnak be naponta. A régi népviseletet, a székelyesen vetett párnás ágyakat mind sűrűbben látni, festékesek, szőttesek is készülnek. *Bonyhád* a török idők előtt királyi birtok volt, majd az elnéptelenedés után magyarokkal, németekkel telepítették be, de a magyarok elköltöztek. Noha a németek a tájáknak a törökök pusztításai után való felvirágoztatásában jelentős érdemeket szereztek, az 1940 körüli évek szélsőséges mozgalmi, amikor a város Bonhard néven a Schwäbische Türkei-nek elnevezett Völgyesség központjaként szerepelt, ellenhatást

váltak ki. 1945-ben – az éppen Bonyhádon székelő hivatal irányításával – a németek jelentős részét kitelepítették, és istensegítsi meg erdélyi székelyeket hoztak a helyükre, s hozzájuk egyéb magyarok is jövégettek. Így ma a város lakóinak mintegy 42%-a székely.

Majoroson kívül a távolabb, északra fekvő *Tabód* falu is Bonyhád külterülete lett. Bár nem nagy település, Kis- és

A teveli új iskola

Nagytabódra tagozódik. A faluba a török idők után németek, helyükbe a második világháború után 24 családdal andrásfalvi székelyek kerültek (akikből már Bukovinában fuvószenekar alakult).

Tolna megye székhelye *Szekszárd*, a székely völgségi települések keleti szélén. Már legalább ezerre becsülhető a városba költözött székelyek száma, rajtuk kívül pedig sokan „ingáznak”. Kismányokról ideköltözött László Antal, aki nemcsak Bodor Györgynek volt a székelytelepítéskor lelkes segítőtársa, hanem szövetkezeti megyei felügyelőként és a Hazafias Népfrentnál is működött. Nagyvejkéről költözött be Ambrus Vilmos, aki nemcsak a székelysége, hanem egész Tolna megyére is vonatkozó adatok szorgalmas gyűjtője, amelyek a budapesti Néprajzi Múzeumban kutatóknak és e könyv szerzőjének is gazdag forrásanyagot adtak.

Amikor a bukovinai székelyeket a Völgységbe telepítették, *Tevelt* szemelték ki 1945-ben oktatás szempontjából vezető szerepre. Ezért alapítottak itt gimnáziumot, de ezt egy éven belül éppen úgy megszüntették, mint a Bonyhádon megalapított Völgységi Telepesek Központi Szövetkezetét. Tevelre a 18. században Württembergből, Badenből németeket telepítettek, akiket nagyrészt hadikfalvi és hozzájuk csatlakozott székelyek váltották fel 1945-ben. Ma a lakosság több mint fele székely. A török pusztítás után a közeli *Kisdorog* is németekkel népesült be, majd századunkban ide is ezernyi hadikfalvi jött. Itt élt Sebestyén Károly apát, aki Németh Kálmán előtt a bukovinaiak vezető egyénisége volt. A falu közigazgatásilag Tevelhez kapcsolódik. Az 1940-ben Hadikfalván született Tamás Menyhért „Vigyázó madár” című családtörténetében és verskötetekben mutatja be a székelyes gondolkodást, Kisdorogról került Budapestre. *Zomba* az előbbieik közvetlen szomszédságában van. 1945-ben 2000 hadikfalvi székely jött a kitelepített németek helyébe. Egyik papjuk a klézsei csángó Demse Péter lett.

Kétyre utunkat északnyugati irányban folytatjuk. A törökpusztította lakosságot az 1700 körüli években itt evangélikus németekkel pótolták. Amikor a második világháború után őket Németországba telepítették, helyükre ezernyi hadikfalvi székely került. A környék legszékelyebb népességű településévé tették Kétyet. Antal Andrásné a népi ének mestere. Kétyhez kapcsolódó falu az északabra levő *Felsőána*, ahol a kb. másfélezernyi székely a lakosság 80%-a, hadikfalviak. Népdalos körük vezetője Forgács László ugyan nem székely származású, de lelkesen ápolja a székely népdalkincset.

Nyugat felé haladva találjuk *Hőgyész* községet. Ide – aránylag kisebb számban – istensegítsi székelyek kerültek. A községhez kapcsolódó *Kalaznón* viszont a lakosok 90%-át jelenti az odatelepített ezernyi istensegítsi székely. *Dúzs* is a török időkben elpusztult, majd németekkel feltöltött falu volt. A németek mintegy felének helyét töltötték be 1945-ben istensegítsiek. *Diósberény* a török megszállás idején elpusztult, új lakossága katolikus németekből alakult ki. E falu-

ban, amely közigazgatásilag Gyönkhöz kapcsolódik, mintegy a lakosság tizedrésze Istensegítsről származó székely. Az ugyancsak Gyönkhöz kapcsolódó *Varsádon*, amely keletrebbre van, már 45%-ot jelentenek a török idők után ide-telepített evangélikus németek helyébe 1945-ben idejött istensegítsiek. *Tengelic-Jánosmajorba* gyergyai székelyek telepedtek.

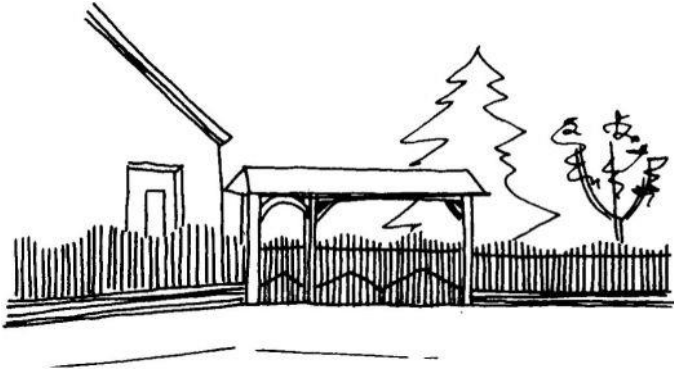
Nagyszékely, bár neve után ítélve a legrégebb székely településekhez tartozhatott, a török idők után német lakosságú lett. Ide is jöttek bukovinai székelyek, de nem gyökereszk meg.

A mintegy 20–25 ezer székely lakosú völgyes tájat elhagyva nézzünk szét a budakörnyéki székely települések táján. Első állomásunk az 50 ezer lakosú *Érd* városa, ahol a legkönnyebb a székelyek nyomát megtalálni, mert ide 1958-tól kezdve folyamatosan jöttek Tolnából bukovinai székelyek, akik megszokták, hogy egymással kapcsolatot tartanak. Így most Érdén mintegy 1200-an vannak. Hozzájuk csatlakozik még 50 erdélyi székely is. A már Bukovinában velük összefonódott Csernik Antal állította itt fel (Vörösmarty u. 63.) az első székely kaput. 1982. január 17-én ünnepelték az Érdi Bukovinai Székely Népdkor tíz éves fennállását máshelyt működő és más nemzetiségű daloskörök tagjainak tisztelgő jelenlétében. Ekkor méltó elismerésben részesítették az érdi székely dalosokat és 10 év óta lelkesen működő vezetőjüket, Kóka Rozáliát.

Budaörsön ma mintegy 300-ra becsülhető az Erdély különböző részeiből ide-települt székelyek száma, akiknek jelentős része földműves és iparos. Régebben összejöveleik is voltak, amelyek az idősebb nemzedék kihalásával elmaradoztak. *Budakeszin* a Székelyföld minden részéről ide telepedettek száma mintegy 6000-re becsülhető.

Telki lakosságának többsége, vagyis mintegy 400 székely Gyergyóremetéről került ide. A remetei Nagy Lajos évtizedekig volt itt községi bíró, majd tanácselnök. Ketten székely kapu felállításával próbálkoztak. Csortán György nagyobb, de vázlatosabb, Csortán Piroska és férje, Gerhát József házának kisebb kapuja viszont művészi módon faragott. Azt rótták

fel rá: „Maroknyi székely porlik, mint a szikla.” A faluban az érdi székely dalos csoport néha előadást tart. Az 1970-es években még élt Szabó Ferenc tanító és neje, akiknek köszönhető, hogy kultúrscsoport is működött itt. Telkivel majdnem összeépült a jóval nagyobb lélekszámú *Budajenő*, ahol kevés remetei, de igen sok – kb. 600 — ditrai székely van, a falu lakosságának mintegy a fele. Megjegyzendő, hogy az

Csортán György székelykapuja Telkin

itteni székelyek jórészt a Szatmár megyei Börvelyre mentek először Erdélyből és onnan települtek át ide. Mindkét falu lakosságának jelentős része mezőgazdaságból él, de Budapestre is járnak be dolgozni. A két falu régi magyar település volt, amelyet a török idők után svábokkal töltöttek fel. Ezek részleges kitelepítése után kerültek ide az 1940-es évek második felében a székelyek.

Ha délebbre megyünk, ismét találunk székely települést, *Biatorbágy* torbágyi részén, a Budapest–Bécs közt húzódó régi és új vasúti töltés között. A második világháború után kitelepített németek helyét részben 350–400 Gyergyóremetéről jött székely család töltötte meg. Ma az itteni lakosság

mintegy harmada székely és mintegy ezren vannak Torbágyon. Részben a budakeszi erdőgazdaságba, részben budapesti gyárakba járnak sokan dolgozni. Többen a régi ház helyett korszerűt építettek. Egymásról tudnak ugyan, de közösségi életük nincs. *Etyek* határán német neve, Edeck is ki van írva. A lakosság kb. egyötöde ma is német. Majdnem száz székely került ide Gyergyóból. Amikor székely összejövetelt rendeztek a többi helybeliek is segítették énekkarukkal rokonszenvüket megmutatva.

ROVÁSTÓL ÍRÁSIG

Először Kézai krónikája utal arra, hogy a székelyeknek írásuk volt, amelyet a blakoktól tanultak. Ma már köztudomású, hogy a blakok (vagy bulakok) a karluk-törökök egyik törzse voltak. A mai Kirgizisztánban fekvő Talasz völgyében volt őshazájuk és az ottani feliratok írásmódja megerősíti a Kézai féle krónikában olvasottakat. Az biztos, hogy a székely rovásírás nem származhatott a románok által egykor használt cirill betűkből.

A székely rovásírásnak vannak különféle feljegyzései, előkerült feliratai. Míg a Székelyföldön a feliratok mutatják, hogy még a 17. században is használták a rovásírást, addig a Magyarországon talált rovásírásos feliratok inkább régészeti leleteknek tekinthetők. Egyesek úgy vélik, hogy a hétmagyarok is ismerték, ám ezt semminemű forrás nem támasztja alá. Így a magyarországi rovásírásos leleteket, ha nem valamilyen idegen néptől erednek, hanem a székely rovásíráshoz hasonlóan olvashatók, székely eredetűeknek kell tekintenünk. Ittlétük pedig avval magyarázható, hogy Magyarország területén nem egy helyt voltak székely szigetek.

Milyen is a rovásírás? Ezt próbáljuk megvilágítani a legrégebbi ábécé nyomán, amely nemcsak a kiejtést, hanem a rövidítések egész sorát is ismerteti. Elégedjünk meg a betűk jelzésének ismertetésével, úgy mint azt a Nikolsburgban, Bártholomeus Angelicus 1483-i „De proprietate rerum” című könyvében talált feljegyzés mutatja és a későbbi használat kialakította.

A betűket jobbról balra róják; az „e” hangot a mássalhangzó előtt nem mindig kell hozzáolvasni; a betűk jobbra is,

Rovásírásos ABC

balra is nézhetnek, egymásba is kapcsolhatók. A fejlődés során előfordultak rövidítések, eltérő betűalakok is; kézírásban, festésben a következő betűk gömbölyíthetők:

Rovásírásos gömbölyíthető betűk

A rovásírásban egyes betűk írásmódját tekintve vannak változatok is és így a régi feliratok mindig megfejtésre szorulnak.

Tekintsünk át a jelzett ábécén kívül néhány megmaradt emléket. A mai Magyarországon Békés megyében, Deszken, Battyonyán, Székesfehérvárott, Ladánybenén, Kunkerek-egyházán, Klárafalván, Pomázon, Mezőberényben, Hódmezővásárhelyt, Tokaj táján, Esztergom környékén kerültek elő rovásírásos tárgyak a 10–15. század közötti időszakból. Kézírtas rovásírásos emlék a nikolsburgi ábécén kívül az 1690-ben, Marsigli hadmérnök részéről feljegyzett rovás-

írásos naptár. Feliratos emlék a felsőszemerédi, székelyderzsi, homoródkarácsonyfalvi, bögözi, csíki (szentmihályi, szentmihályi vagy szentmártoni), isztambuli, dálnoki, énlakai, szentmihályi (aranyosmenti), erdőszentgyörgyi felirat. A rovásírást díszítő célzattal jóval későbbi időkben még Budapesten is megtaláljuk (pl. egy Szabadság téri épületen, egy Műegyetem-kerti medencén stb.).

HARGITA.....	-	Ƨ ʌ Ƨ Ƨ
KOVÁSZNA.....	-	Ƨ Ƨ Ƨ Ƨ
MAROS.....	-	ʌ ʌ ʌ ʌ
OLT.....	-	ʌ ʌ ʌ
KÜKÜLLŐ.....	=	ʌ ʌ ʌ ʌ ʌ ʌ
NEMERE.....	-	ʌ ʌ ʌ ʌ
MEZŐHAVAS.....	-	ʌ ʌ ʌ ʌ ʌ ʌ

Rovásírásos példák

Hosszabb szöveget általában nem szoktak róni, de a régiek így jegyezték fel egy-egy, az emlékezetbe vésni kívánt mondatot. Régi szokása volt tehát a székelységnek egyes gondolatok rögzítése.

Telegdi János és Baranyi Decsi János marosvásárhelyi tanárok 1598-ban ismertették a rovásírást. Szamosközi István Bocskai idejében és Kájoni János is ismerték és használták a rovásírást. Mindezek mutatják, hogy a székelységnek volt hajlama az íráshoz.

Vajon mikor kezdtek székely nyelvjárást is bizonyos mértékig rögzítő hosszabb szöveget latin betűkkel írni? Sokan

a 15. század első negyedéből származó és a „Koncz Kodex”-ben levő „Marosvásárhelyi Sorok”-at és „Marosvásárhelyi Glosszá”-kat vélik a legrégebbnek. Ezek azonban csak leelőhelyüket tekintve székelyföldiek, de valószínűleg a Temesközben keletkeztek és igen kevésbé valószínű, hogy itt éppen székely kéz jegyezte volna fel őket. A sok latin nyelvű, a székelysége vonatkozó okirat után 1506-ban bukkan fel egy terjedelmesebb, székelyesen írt szöveg, amelyből itt – mai írásmódhoz közelebb hozva – mutatunk be részleteket:

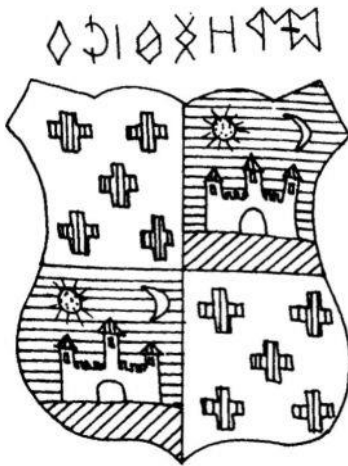
„Mü Székelyország földinek lakói és az egész Székelyföldön lévő székeknek. . . . felső- és alsórenden levői adgyuk emlékezetre, hogy Agyagfalva majorjában az mü országunknak gyűlést hirdettünk. . . . Rendeltük, hogy senki az kiváltképpenvalók és elsőik közül vagy az lófővek és tisztviselők közül vagy pedig az közönséges renden levő emberek közül. . . . László. . . . Magyarországnak királyának az erdéli vajdának és az székelyeknek ispánjának vagy országunknak romlására ügyekezzenek. . . . se pedig rész szerint gyűlést ne indíthasson. . . . Kovásza. . . . pártütésnek. . . . elszáradjon. . . . Ha pedig valaki közölnék pártütést vagy arra való gyűlést tenne. . . . akkor. . . . mint. . . . nemzetünknek árulója. . . . tisztességét. . . . elveszesse, Székelyországban soha ne is lakhassék. Mindazonáltal, ha mi öröksége leszen az ő igaz örökösére maradjon és az ilyeneknek. . . . senki az fejedelmen kívül gráciát. . . . ne adhasson. Minden ingó-bingó marhája prédára. . . . hányassék. Ha ilyen árultatásba az köznép közül való találtatik, az is. . . . számkivetésre vettessék és minden jövai prédáltassanak el, annak is fejedelmen kívül senki kegyelmet ne adhasson, hanem csak az egész székelység. . . . Az mi országunkban semmi tisztviselő. . . . innepnapokon. . . . törvént ne tehesen. Ha mely pedig. . . . törvént tenne, azt a törvént erőtlennek hadgyuk. . . . Azonkívül pedig az olyan bíró két márka birsággal büntetessék, mely birságot, közönséges tisztviselőn az főkapitán exequálhasson, ha pedig az főkapitánon esik meg, tehát az királybíró az főkapitánt is megbüntesse. Rendeljük, hogy minden bíró it. . . . valami dolgot megítél. . . . az olyan tizenötödnapra az meggyőzött félnek

jovaiból a győzedelmesnek eleget tegyen. Ha pedig eleget nem akarna tenni avagy hogy ereje nem volna... akkor tartozzék az ő székének kapitányától és tisztitól segítséget kérni."

Ehhez annyit magyarázatul, hogy a „törvénytevés” akkoriban ítélezést jelentett.

Az írni-olvasni tudás tehát aránylag széles körben elterjedt s ezért már a határország korában kevés volt az írni-olvasni nem tudó székely. A 16. századtól kezdve pedig mindinkább szaporodnak a székelyek írta művek.

Mutassuk be itt a székely székek címerét és nevüket rovásírással:

Udvarhelyszék

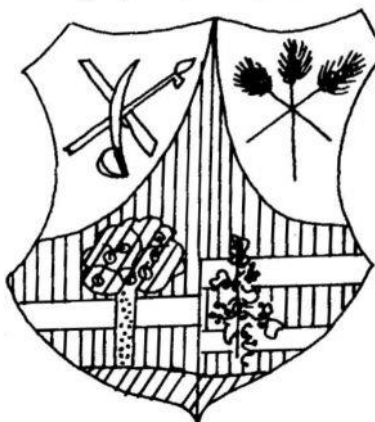
Csík-Gyergyó-Kászonszék

◊ϕIBCITX

Háromszék

◊ϕIΛGHϕ

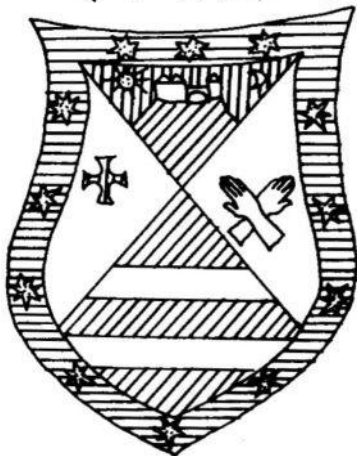
Marosszék

ϑXITΛMΛGHϑ

Marosvásárhely

◊ϕIΛGϑIT

Aranyosszék

SZÉKELY ÉLETEK

Sokan voltak azok a székelyek, akik vérrel vagy tollal beírták nevüket működésükkel az emberek emlékezetébe. Nehéz kiválogatni, hogy kik is azok, akik leginkább említésreméltó szerepet tölthettek be. E könyvben bemutatandók közé azokat a már nem élő székelyeket válogattuk ki, akik nemcsak kiemelkedők voltak, hanem kezdeményező vagy magas szintű munkálkodásukkal igen értékeseknek látszanak. Éppúgy, mint ahogy a helytörténeti, köztörténeti adatok sem merítik ki a megismerhető anyag teljességét, az életrajzi anyag is csak szemelvényes. Több vastag kötet sorozatára volna szükség ahhoz, hogy minden ide vonatkozó ismeret lényegesebb része bemutatható legyen.

DÓSA GYÖRGY

1470-ben, a háromszéki Dálnokon született az egyébként a marosszéki Makfalván otthonos Dósa család sarja, akit kortársai többnyire Székely Györgyként emlegettek. Bár lófőrendű volt, nem lehetett vagyonos, hiszen hivatásos katonának ment. Nándorfehérváron lovas kapitány lett, többször ki is tüntették. 1513-ban párviadalban megölt egy török parancsnokot, s ezért II. Ulászló királytól címert kapott (székely vonatkozású jogállapotán ez nem változtatott).

1513-ban *Bakócz Tamás* esztergomi érsek nagy pompával vonult be Rómába, a pápaválasztásra. Abban reménykedett, hogy őt választják meg. A pápa azonban Medici János lett, aki a X. Leó nevet vette fel. Az új pápa engedélyezte Bakócz-

nak kereszties hadjárat hirdetését Magyar-, Lengyel-, Svédországban és Dániában, és keleten szakadárok térítgetését bízta rá.

1514-ben Bakócz itthon meghirdette, hogy az emberek vegyék fel a keresztet. A király a sereget Knin ostromára akarta küldeni. A toborzás a kereszties hadba hatalmas népmozgalommá szélesedett, vagy százezren sereglettek a táborba, rengeteg jobbágy, de deákok vagyis tanult emberek is szép számmal. *Turkevei Ambrus* dévaványai pap, aki Dósa György notáriusa (mondhatjuk: titkára) volt, például a krakói egyetemen végezte tanulmányait.

A földesurak közül nem egy próbálta erővel visszatartani a bevonulni indulókat, amiből erőszakos cselekmények láncolata alakult ki. Az összeseregglők megfegyelmezése időt vett igénybe. A kilengések és megmozdulások keltette félelem ösztönözte a május 15-i rendelkezést, amely az embereket a kereszt letételére és szétoszlásra akarta rábírní. Az emberek azonban nem engedelmeskedtek. A tervezett kereszties háború helyett a sereg a földesurak ellen fordult.

Dósa Györgyöt április 30-án a kereszties had vezérévé nevezték ki, és Budán, a várbeli Zsigmond-templomban átvette a nagy veres keresztel díszített, fehér zászlót. 40000 emberből álló főhadával Ceglédre vonult. Az események gyorsan peregetek. Május 18-án Dósa beszédet mondott és kiáltványt tett közzé. A beszéd tartalmáról feljegyzések számolnak be, amelyekből kiderül, hogy Dósa nem akarta szétoszlatni hadát, hanem a társadalmi harc megvívására ösztönözte. Idézzük fel néhány mondatát: „Nem Magyarország lakosai előtt ismeretlen dolgokról beszélek. Közületek mindnyájan tapasztalhatjátok saját nyomorúságtokat. Akadt akár egyetlen nemes is, aki akár nehéz, akár könnyű dolgot tett a ti munkátok és költségetek nélkül? Hiszen ha egy nemes építkezik, házasodik, leányát férjhez adja, vendéget fogad, születik vagy meghal, ha saját ügyében a királyhoz utazik, veletek fizeteti meg! Semmit sem teszen a ti nagy károtok nélkül. Viselje-e ezt el valaki, akinek emberi értelme van?... Meddig túrjük még – magyar férfiak – a méltánytalanságokat?... Tanítsátok meg a kevésy fenevadakat, hogy egyenlően él-

jenek jobbágyaikkal és polgáraikkal.... Nem az ősöknek adott címer, hanem a fénylő erény szüli az igazi nemességet!... Jöjjetek velem, mint egyenlő társaim és kísérőim!”

A kipróbált, vitéz katonából szenvedélyes népvezér vált. Azokat a nemeseket, akik közéjük álltak, a keresztesek befogadták. Egyes történészek felteszik a kérdést: ugyan hogyan is tudhatta volna ez a szegény székely rendben, fegyelemben tartani népét? A tények azt mutatják, hogy képes lehetett rá. Tudjuk, hogy a nagybotú *Mészáros Lőrinc* ceglédi pap és *Kecskés Tamás*, Dósa segítőitársai, mennyire ellenezték, hogy a keresztesek bárkitől akár egy tojást is ingyen elvegyenek. Ehhez pedig az kellett, hogy Dósa a seregben rendet tartson.

Kiáltványát így kezdte: „Székely György, a hatalmas vitéz, a kurucok áldott népének feje és kapitánya, csak Magyarország királyának, de nem az uraknak is alattvalója... Tudjátok, hogy a hűtlen nemesek ellenünk s a szent háborúra készülők egész kuruchad ellen erőszakosan felkeltek, hogy bennünket üldözzenek és kiírtsanak.”

Dósa Ceglédre hívta a városok, mezővárosok, falvak lakóit, különösen a Pest és Külső-Szolnok vármegyeieket. Azokat pedig, akik nem engedelmeskednek a hívásnak, halállal fenyegette.

Dósa kisebb csapatait a földesúri sereg több csatában szétverte, de a főcsapat éppen maradt és Csanád felé haladt. Itt zsákmányolt ágyuk segítségével támadták a püspöki várat. A menekülő Csáki Miklós csanádi püspököt és Telegi István országos kincstartót elfogták, megkínózták és karóba húzták. Elfoglalták Nagylakot, Aradot, Sólymost, Lippát. Ostromolni kezdték Világost, majd Temesvárt is, ahova Báthori István serege visszahúzódott. A felkelők már a vizet akarták elvezetni a vár alól. Báthori Zápolya János erdélyi vajdát hívta segítségül.

A csatában, amely Temesvár közelében kifejlődött. Dósa György a derékhadat vezette, testvére, *Dósa Gergely és Mészáros Lőrinc* a két szárnyat. A keresztesek egy ideig jól állták a csatát, de amikor a köztük levő rácok otthagyták őket, soraik megrendültek. Dósát és néhány társát élve fog-

ták el. A mindig békíteni akaró Dósa Gergelyt lefejezték. Dósa Györgyöt izzó vaskoronával megkínozva, tüzes trónon égették meg 1514. július 20-án. A kínzást hősiesen tűrve halt meg. A vesztőhelyen kivégezték néhány hívét is.

BENCZÉDI SZÉKELY ESTVÁN

Udvarhelyszékből származott. Születése kb. 1505-re tehető. Ferences szerzetes lett, 1529-től a krakkói egyetemen végezte tanulmányait. Krakkói kapcsolatait még évekig fenntartotta, mert ott jelent meg nem egy munkája. Mozgékony, élénk elméjű ember volt, akiből nem hiányzott a kezdeményező készség sem.

1538-ban már – mint protestáns iskolamesterrel – Szikszón találkozunk vele. Ebben az évben jelentette meg az első magyar nyelvű kalendáriumot, melyben magyar néven nevezi a hónapokat: Boldogasszony hava, Bőjtelő hó. Bőjtmás hó, Szent György hava, Pünkösöd hava, Szent Iván hava. Szent Jakab hava, Kisasszony hava, Szent Mihály hava. Szent András hava, Karácsony hava. A kalendárium igen kezdetleges a magyar nyelv szempontjából, mégis úttörő jelentősége van. Helyesírása eltér a maitól, az sz hangot még z, a k hangot helyenként c, a cs hangot (lengyelesen) ez betűkkel írja. Az egyes hónapoknál helyel-közzel egy-egy szent nevének napját említi meg és függőlegesen, szótagolva emlékeztető szólásmondásokat ír a kalendáriumban. Így például áprilisban: *Viragos Ambrus megrezagoelt az dnyetől* (Virágos Ambrus megrészegült az dinnyétől), szeptemberben pedig úgy utal a hónap teendőire: *Hordot kézít zent Mihal hava termőt zőlőnek. Földbe veti buzajat iovendő termesert.*

Székely Estván 1544-ben Olaszliszván működött, majd 1548-ban Szikszón, 1550-ben Kassán, azután 1563-ig Göncön protestáns prédikátor. Egyházi munkásságára utal 1538-ban kiadott „Istenes Énekek” című gyűjteménye és 1548-ban Krakkóban kiadott „Zsoltár Könyv”-e. Két kiadást is megért a „Keresztyénség fundamentumáról való tanulságok”. Ezek-

nél érdekesebb az 1556-ban Krakkóban kiadott „Cronica ez világnac jeles dolgairól”. Ebben Székely a kor szokása szerint a Bibliából kiindulva ismerteti a világtörténetet. Ádámnál kezd, pápák és császárok egész sorát említi röviden. Könyve azután a hunokkal, majd a magyarokkal foglalkozik, akiket összetartozóknak minősít. „A magyaroknak históriairól” írt fejezet szerint a magyarság története 390 körül kezdődik, „Atila” királlyal. Ez az időpont tulajdonképpen korábbi Etele király idejénél, talán inkább a hunok európai hatalma Balambér idején volt nagy előretörésének korára utalhat. „A magyaroknak második beivetele Pannóniába Scithiából” szerinte 888-ban volt, tehát inkább az etelközi tartózkodásra kellene vonatkoznia. Az avarokról Székely krónikája mit sem tud. A székelyekről ezt írja „*a szekelieac az Atila királnac maradeki, kic imár Erdelibe letelepítitek vala eleikbe menec Orozorzagba és be hozac ököc Erdeliségbe*”, (vagyis a többi magyarokat).

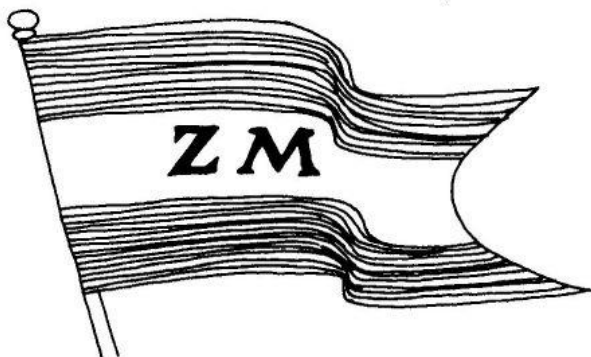
Benczédi Székely Estván fontosnak tartja leírni az Árpád-házi királyok őseinek nevét, „Atilanac nemzeti” címen. Érdekességként íme itt a jegyzék, amely ugyan a mai történettudományi elképzeléseknek nem felel meg, de rámutat egyes emlékezet-foszlányok felbukkanására. Ádám fiával, *Hammal* kezd, majd sorban jön *Chus, Nimroth, Hunor, Bor, Dama, Keleed, Keve, Kear, Beller, Radar, Othmar, Farkas, Bondofard, Bukan, Czanad, Rudli, Boztur, Mike, Miske, Ompud, Külcze, Levente, Leel, Zámur, Zambur, Bolig, Boczu, Zoltan, Berend, Kadicza, Opos, Ethei, Szemein, Turd, Bandeguz, Atila, Chaba, Ed, Ugec, Eleud, Almos, Arpad, Zoltan, Toxus, Geiza*. A könyv végén Székely még jelzi, hogy 1540-ben János királynak fia született Budán a lengyel király leányától, de János már nem láthatta, mivel Erdélyben meghalt.

Benczédi Székely Estván 1565-ben hunyt el.

SZÉKELY MÓZES

Kb. 1550-ben, siménfalvi családból született Udvarhelyt; de hogy ez Székelyudvarhely városát vagy Lövétén az (Orbán Balázs által említett) Udvarhely nevű részt jelenti-e, azt nem tudjuk.

Székely Mózes fiatal korában sóval kereskedett, majd Somlyai Báthori István seregébe lépett. 1575. július 7-én, a

Székely Mózes zászlaja

Békés Gáspár elleni küzdelem során Radnótnál, kardját szájába véve, átúsza a Marost és ellenfelét párviadalban levágta. Bátorsága révén jutott odáig, hogy július 9-én, a szentpáli csatában, már ő volt a fejedelmi testőrség és egy székely andár parancsnoka. 1580-ban Lengyelországba ment Báthorihoz – akit a lengyelek királyukká választottak – és a gyalogság vezéréként részt vett az oroszok elleni hadjáratban. Gdańsk, Plock és Pleskov bevételénél olyan kiemelkedő szerepe volt, hogy unitárius létére, a katolikus Báthori „szentelt vitézei” közé sorolta. Két, ugyancsak Lengyelországban levő magyarral való viszálya miatt visszatért Erdélybe, ahol sókamaraispán lett. Felesége a Kornis családból származott.

Báthori Zsigmond fejedelem is olyannyira megkedvelte Székely Mózeset, hogy neki birtokot adományozott és 1591-től Erdély „Nagyságosai”, azaz legfőbb urai közé került. Ez évben, egy Lugosnál lefolyt hadművelet során lövés érte a lábát, emiatt haláláig sántított. 1595-ben részt vett a Szinán basa elleni, havasalföldi hadjáratban is. Báthori András fejedelemnek is híve volt és részt vett a szerencsétlen sellenberki csatában. Amikor Mihály vajda Rudolf császártól megkapta a helytartói megbízatást, Székely a vajda hadvezére lett, de a tapasztalt túlkapások miatt elsőként fordult ellene és része volt Báthori Zsigmond visszahívásában.

Basta hatalma idején Székely Mózes vele szemben is védte az erdélyi szabadságjogokat, amiért száműzötté nyilvánították és elvették birtokait. 1603-ban az elégedetlenek élén a temesvári basa segítségével kiűzte Bastát Erdélyből. Ekkor III. Mohammed szultán Székelynek kardot, buzogányt és zászlót küldött, és athanaméval fejedelemként ismerte el. A rendek meg is választották a népszerűsége teljében levő Székely Mózeset. Ám Radul havasalföldi vajda Basta hívására benyomult Erdélybe (1603), és Brassónál megütközött a fejedelmi sereggel. A csatában Székely Mózes – szokása szerint – a tüzekeket kísérte különös figyelemmel. Amikor a vajda emberei körülvették és közelharcra került sor, a fejedelem lova megbotlott, őt magát meglőtték és kopjával átdöfték. Ráczy György, aki Radul mellett küzdött, már a halódó fejedelemhez érkezett, és levágatta a fejét. Radul a fejét karóba húzva sátra elé tűzette, a testet kutyáknak dobatta. Ám a csata elülte után Weiss Mihály brassai bíró a volt fejedelmet tisztességgel eltemettette saját kertjében.

Később itt épült fel az Európa szálló. Éttermében emléktáblát helyeztek el Székely Mózes, a kitűnő hadvezér és jobb sorsra érdemes, egyetlen székely erdélyi fejedelem emlékére.

CSEREI MIHÁLY

Csíkrákoson született 1668-ban. Apja, Cserei János a Béli-féle mozgalomban való részesség miatt hét évig volt Fogaraszon bebörtönözve. Cserei Mihály a székelyudvarhelyi kollégiumban végezte tanulmányait. Ezt követően I. Apafi Mihály kancellárjának, a nagyhatalmú Teleki Mihálynak volt apródja. Amikor Teleki 1690-ben a zernyesti csatában elesett, Cserei Mihály Brassóba ment és egy évig kitartott Thököly Imre mellett, számkivetésében is. Azután visszament Erdélybe és Lipót császár hűségére állt; Gavriani ezredesnek, majd Apor Istvánnak, aki a nagybátyja volt, lett a titkára. 1697-ben feleségül vette Kun Ilonát és Nagyajtán, majd egy ideig Görvényben lakott. Amikor ezt a kurucok bevették, Brassóba menekült. Itt kezdte el írni történelmi munkáját. Rákóczi hívei, mint császárhű embert kifosztották és családotul fogóságba vetették.

1707 és 1710 között csíki főkirálybíró volt, majd tartományi biztos. 1713-ban visszaállították a főkormányshéket és Cserei Mihályt Brassóba küldték albiztosnak. A sok zaklatás miatt azonban végül is megalékelte a közéleti tevékenységet és visszatérve Nagyajtára, nagy tudással és olvasmányosan megírta Erdély történetét I. Apafi Mihálytól kezdődően 1712-ig.

Műve, a „Historia”, tulajdonképpen önéletrajz, de életrajzi mondandóját át- meg átszövi történelmi események leírásával. Így jelentősége nem annyira irodalmi, hanem inkább történelmi jellegű. Cserei az egyik kiemelkedő hirdetője a transzszilvanizmus eszméjének. Az a ráérezés, hogy Erdély – akár kulturális, akár politikai szemléletében – más, mint Magyarország, Csereinél válik egyértelműen megfogalmazott tényé. Erdélyt másfajta kultúrája, egyéni sorsa mozgékonyabbá, kezdeményezőbbé teszi a Habsburg-birodalom szabta korlátoktól sokkal inkább függő Magyarországnál.

Cserei Mihály 1756-ig élt. „Historiá”-ját a Magyar Tudományos Akadémia 1852-ben adta ki.

APOR PÉTER

Altorján született 1676-ban és ott is halt meg (1752). Apja, Apor János, még fia születésének évében elhunyt, s így Pétert nagybátyja – egyúttal gyámja –, a Habsburg- és jezsuita-párti, udvari tisztségeket betöltő István nevelte. Kiváló jezsuita iskolákba járatta. Apor Péter itt szerezte műveltségét és a jogi magisteri fokozatot, de írói hajlamát nem tudni, honnan örökölte. Mindenesetre sokat és szívesen írt.

A „Lusus mundi” (A világ játéka) című művében családja történetét írta meg latin nyelven. Verses nemzedéktörténete két részből áll: A „Syllabus mortuorum”, a már nem élő nemesi családok, a „Syntagma et syllabus vivorum” az élők felsorolása. A „Synopsis mutatuorum” (A változások össz-képe) részint életrajz, részint krónika. Főműve, a „Metamorphosis Transylvaniae, avagy Az erdélyi régi szokások és rendtartások, Az kik voltak s múltának s ujak származtanak”, magyar nyelven készült „a rarításokban gyönyörködő maradvák” számára, és 1676-tól 1748-ig foglalja össze Erdély történetét.

Apor Péter, az ember alakja nemigen szeretetreméltó. Származására büszke, Erdélyben ősnemesnek számító (családfájukat a honalapító vezérekig vezették vissza), törtető főúr, aki egyedül nagybátyjának, Apor Istvánnak adózik kellő tisztelettel, róla főművében gyakran emlékezik meg. Labanc volta ellenére II. Rákóczi Ferenc szabadságharca idején kurucpártiság vádjával börtönbe vetik. Sikerül azonban tisztázni magát, sőt kárpótlásul a császár bárói rangot és hivatalt is adományoz neki.

Apornak sem élete, sem házassága nem mondható boldognak. Kényszerű házasságából ugyan 12 gyermek születik, 27 év után mégis válás a vége. Barátok nélkül, családjától elhagyatva és kifosztva, szinte teljesen vakon fejezte be életét.

Ha ezek után Apor Pétert, az írot és írói munkásságát vesszük tekintetbe, a róla alkotott kép nagyrészt megváltozik. Leírásaiban elének tárul az erdélyi szellemtörténet, viselkedés, viselet, szokások olyan halmaza, amelynek ismerőjévé egyedül ő tett minket.

Stílusa gunyoros, tréfálkozó, sokszor köznapi. Mindenre kiterjedő figyelme, aprólékos realizmusa, tárgyismerete társadalomtörténeti és néprajzi jelentőségű s Erdély nagy „háztartásába” ad betekintést. Miközben a régít dicséri és megszólja az újat, a „náj módi”-t, kora tapintható valóságát tárja képszerűen elénk. *„Nem volt akkor annyi superlát, hanem estve jól lakván, a palotában vagy nagy házban vagy az micsodás háza volt az gazdának, bevittek egy falka szalmát, azon feleségivei együtt kiki egymás végiben virradatig jó ízűt aludt.”*

Miközben beszámol a 17. század második felének erdélyi életmódjáról, szót ejt azokról a nagy változásokról is, amidőn az addig független – bár a törököknek adózó – Erdély a Habsburg-birodalom tartományává vált. Meglepő módon a Habsburg-párti főúr felismeri, hogy Erdély számára ez a változás csakis hátrányos lehet. A Habsburg-háznak az a törekvése, hogy ne csak nyelvében, de vallásában is egységessé tegye az egész birodalmat, még a jezsuita felfogásban nevelt Aporbán is ellenérzést vált ki. Felidézi a fejedelmek korát, amikor csak az emberség számított és nem az, hogy ki milyen nyelven beszél, vagy melyik templomba jár. *„Nem vala inter privatos religionis respectus, az akár katolikus, akár kálvinista, akár unitárius vala, és ha találtatott magyar, csak emberséges ember volt, egyaránt szerették magokat, együtt vigadtanak...”*

Apor a „náj módit” a régihez képest nem fejlődésnek, hanem visszaesésnek tekinti. Rádöbben arra, hogy az anyanyelv elvesztésével elvész a nemzeti hagyomány és kultúra is. Bírálatai – labanc volta miatt – természetesen igen óvatosak s azokat néha hízelgéssel enyhíti: *„Bizony nem a császár adója szűkíti Erdélyben a pénzt, hanem feleségetekre, leányotokra való haszontalan cifrázás.”* Kritikája inkább a régi hagyományok dicséretében és követendő példaképpül való elmesélésben nyilvánul meg.

A „Metamorphosis Transylvaniae” történelmi visszajelentés, emlékek gyűjteménye arról a „tündérország”-ról, amely lassan-lassan hanyatlóban van. Apor e művének fő érdeme, hogy mindenről megemlékezik, lát és láttat. Ír „Az

vendégségről és ebédről és vacsoráról”: „Nem francia módon, mint most, hanem tíz órakor ettenek ebédet, hat órakor vacsorát.... A régi magyar étek ezek valának: tormával disznóláb, káposzta tehénhússal, lúdhússal, szalonnával, vagy télben új disznóhússal, tehénhús polyékával, kukrejtellel (zsályamártás), árpakásával, tehénhús rizskásával, murokkal (sárgarépával) vagy petrezselyemmel, röstölt lével, nyárban új hüvelykes borsóval, lúd töröttlével, tyúk sülve fokhagymával, ecettel, szalonnával.... berbécshús spékkel vagy tárkonnyal, vagy ecettel, vereshagymával.... tehén- vagy disznóhús kaszálélével, nyúlhús fekete lével, csuka tormával vagy szürke lével.... A kapornya volt minden éteknek jó izt adó szerszáma.... Az óntányér igen ritka volt; fatányérból ettenek”. A nagyuraknál óntányérból ettek, ezüsttáblból a fejedelmen kívül senki sem ehetett. „Leülvén a gazda rendszerént kénálni kezdte az vendégeket. Akkor az nagyjának az inas beadta a kést, az többi az háta mögül az öviből elővette az hüvelyit, kivonta az késit.” A bort „almási veres csuporból, vagy járai hólyagos csuporból, vagy segesvári félejteles, vagy kisebb szép új, viaszas kupából” itták sorban egymás után.

Apor külön fejezetben („cikkely”-ben) emlékezik meg a „fejedelem ebédiről és vacsorájáról”: „Ha innya kezdett az fejedelem, gyakran ivott penig, ott senkinek nem lehetett magát menteni, addig kellett innya, mig kidőlt az asztaltól”.... Részletesen leírja II. Apafi Mihály és Bethlen Kata esküvőjét. Szól a táncokról, a táncokat kísérő zenékről, hangszerekről, a „régii Erdélynek köntösiről”: „Nem árulták akkor a leányokat csecsek mutogatásával, hanem ugyan az felé varrott vagy rakott gyolcs volt.... az mellyit befedte egész az torkáig.... Azonban még a főasszonyokban is sokan nem csizmát viseltenek, hanem amaz ráncos veres sarut szász módon; télben szörből botosok volt, akit az csizmára vagy sarura húztak, hogy az lábok meg ne fázson. Nem vala annyi módi a fejeken.... nem vala annyi táré, hanem tisztességes fátyol volt a fejeken, azt lebocsátották, hogy el igen messze vonszolódott.... Abban az időben nagy főnemes asszonyoknak rásaszoknyája (félfinom lenvászon) volt, öve öreg rend fekete

klárisokkal fűzve rendszerént... Értékes, mind szabad, lófő, darabont, jobbágy embereknek feleségek, leányok télen zekében, nyárban egy abroszt vagy kendőt kerítvén nyakok körül, úgy mentenek az templomban; gyołcsrokolyának, se-lyempántlikának hire sem volt közöttök; most sok asszony, leány, az kiknek férjek vagy atyjok házánál nincsen egy falat kenyerek, mégis cifra az mente, gyołcs az rokolya, drága az párta....”

Apor leírásait gyakran fűszerezi „szóviccekkal” is: „Mind felső, alsó rendbéli ember, mihelyt megházasodott, az szakállát meghagyta, s holtáig viselte.... ha kopoc volt nem viselt idegen kurva haját, az kit most barókának hinak, mert ha akkor elérhoztad volna az baróka nevét, más azt gondolta volna, hogy azt mondod, hogy bak róka legyen.... Abban az időben hire-helye sem vala az paszamántnak, hanem nagy hire vala még Pázmány Péternek, azért ha valakinek elérhoztad volna az paszamántot, azt gondolta volna, hogy Pázmányt emlegeted....”

Az egykori Erdélyben még nem szívtak „portubákot, sem az füsttubákot.... Akkor mostani mód szerint egy pipa dohányt ha úgy kértél volna: fajftubák, más azt gondolta volna, fáj valamid a tubák miatt.”

Olvashatunk arról, hogy utazott az erdélyi ember szekéren vagy hintón, útipoggyászáról, útravalójáról, a különféle lakodalmi szokásokról. „Az régi erdélyiek temetésiről”, „Az erdélyi régi tisztségekről”: „Mindegyik vármegyében két főispán volt.... ez egyikért azért volt, hogy egyik gyakrabban az fejedelem mellett volt, az másik az vármegyét igazgatta....”

És végül így nyilvánul meg a múlt utáni nosztalgia: „Az 1687. esztendő előtt olyan emberséges ország vala Erdély, hogy pénz nélkül keresztülmehettél rajta, mégis mind magad, mind lovad jóllakhatott volna; nem vala hire az vendégfogadónak.... Azonkívül mind az urak, mind nemesség, mind parasztság nagy szeretetben élének.” Apor Péter mindezeket azért írta le, hogy „mégis az maradváink emlékezzenek meg régi alázatos együgyűségiben Erdélynek gazdagságáról, az nájmódi melletti kuldusságáról.”

Apor Péter kéziratairól az 18. századtól kezdve több – s nem mindig hiteles – másolat készült. Volt idő, amikor a „Metamorphosis Transylvaniae”-t tévesen Cserei Mihálynak tulajdonították, aminek oka nyilván az volt, hogy Cserei, mint Apor hivatali felettese néhány helyen, ahol úgy érezte, hogy egyes eseményekről pontosabb tudomása van, beleváltott a kéziratba.

MIKES KELEMEN

„A bujdosásban is bujdosnunk kell”... írja Mikes Kelemen egyik törökországi levelében. Mikes élete és életműve valóban teljesen a bujdosáshoz kötődik.

Mikes Kelemen

Mikes Kelemen a háromszéki Zágónban született 1690-ben, Mikes Pál és Torma Éva házasságából. Apja korai halála miatt egy ideig nagybátyjánál, majd a jezsuiták kolozsvári

konviktusában nevelkedett. 17 éves volt, amikor apródként II. Rákóczi Ferenc udvarába került. Csodálata és rajongása a Fejedelem iránt nem szűnt meg sem a dicsőséges években, sem a szabadságharc bukása után. *„Énnekem semmi okom nem volt hazámat elhagyni, hanem, hogy igen szerettem az öreg fejedelmet”* írja később.

Az 1711. évi szatmári békeszerződés a szabadságharcban részt vetteknek büntetlenséget és vagyonuk sértetlenségét biztosította arra az esetre, ha a királynak leteszik a hűség- esküt. II. Rákóczi Ferenc nem élt ezzel a lehetőséggel. Lemondott óriási vagyonáról és inkább a bujdosást választotta. Eleinte lengyel földön, majd XIV. Lajos francia király udvarában kapott menedéket. Mikes Kelemen mindvégig vele volt, s vele maradt akkor is, amidőn Európában a Rákóczit addig annyira pártfogoló uralkodók új harcok, új szövetségek és békekötések miatt jobbnak látták, ha megszakítják vele a kapcsolatot. Rákóczinak nem maradt más választása, mint hogy elfogadja III. Ahmed szultán meghívását Törökországba. Kis számú kíséretével 1717-ben lépett török földre. Ekkor még telve volt reménységgel, hogy a törökök és a német császár közt fennálló háborús helyzet az ő politikai elgondolásainak is hasznára lehet, de e remény az évek múlásával egyre csökkent, s végül teljesen el is fogyott.

A bujdosók kezdetben a Boszporusz-menti Bőjükderében, majd Jenikőjben laktak, mivel azonban a bécsi udvar a kuruc kolónia kiadatását, vagy Ázsiába való telepítését követelte a Portától, a törökök 1720-ban a Konstantinápolytól távoli, a Márvány-tenger partján fekvő Rodostóba költöztették az emigránsokat, ahol az örmény negyedben 24 házat kaptak. Ezt a települést rövidesen a „magyarok utcájá”-nak nevezte el a lakosság. Rákóczit Mikesen kívül Bercsényi Miklós és családja, sógora, Csáky Mihály, Sibrik udvarmester, Láng Ambrus házi orvos, Radulovics János udvari pap és Mikes apródtársa, Zay Zsigmond követte. Későbben csatlakozott hozzájuk még Forgách Simon és fia, valamint Esterházy Antal és felesége.

A bujdosókat nemcsak a számkivetettség, a honvágy sújtotta, hanem az egyre érkező rossz hírek: Zrínyi Ilonának, majd

Rákóczi feleségének halála. A kis csoport is egyre fogyott; Forgách Simon fiával a lengyelországi emigránsok közé települt át, Esterházyt elvitte a pestis, meghalt Bercsényiné s vele együtt Mikes nagy-nagy reménysége is, hogy feleségül vehesse szerelmét, Kőszeghy Zsuzsít, Rákóczi fegyvertöltőjének lányát. Zsuzsít ugyanis a megözvegyült Bercsényi vette feleségül. Aztán elhunytak Bercsényi és Láng Ambrus, a házi orvos is, Rákóczi és Mikes őszinte bánatára.

Rövid ideig tartó örömet jelentett, midőn Rákóczi Ferenc kisebbik – eddig nem látott – fia, György Velencén és Párizson át szökve, Rodostóba érkezett. A fejedelem a művelt Mikes Kelemen bízta meg, hogy tanítsa fiát, pótolgassa hiányos műveltségét. Egy év múlva azonban a fiatalember megunta az egyhangú, sívár életet s Franciaországba szökött.

Az élet Rodostóban csakugyan egyhangú volt. Fél 6-kor megszólalt az első dobszó, 6-kor a második, amikoris Mikes beléphetett a fejedelemhez. Misét hallgattak a házi kápolnában, majd reggeliztek, aztán újra a kápolnába mentek. Dél előtt ki-ki elvégezte saját munkáját; délben közös ebéd következett az ebédlőházban, amely sokáig elhúzódott. Ez a beszámolók, megbeszélések, beszélgetések ideje volt. 5 óra-kor ismét dobszó jelezte a kápolnába menést s az azt követő vacsorát. Este 8 órakor már minden elcsendesedett.

Mikes Kelemen, a fejedelem bizalmasa, titkos tanácsosa, sokat olvasott, fordított, állandóan képezte magát. Gazdag érzelmi világát csak egyféleképpen tudta kiélni. Leveleket kezdett írni egy soha nem volt nénjének. Ezek a levelek naplószerűen, időrendben mesélik el a bujdosók életét, viszontagságait, bánatukat s a néha-néha felbukkanó új reményeket. Képzületében élő nénje, akihez 40 éven át írta leveleit, pótolta Mikesnek azt a bizalmas emberi lényt, akinek mindent őszintén el lehet mondani s ugyanakkor elhalmozni szeretettel és gyöngédséggel, amihez sajnos nem sikerült társat találnia. Mikes leveleket írt, de egyben történelmet. Meg akarta írni Rákóczi törökországi bujdosásának hiteles történetét, amely nélküle ismeretlen maradt volna. A száraz tények ismertetése nem felelhetett meg Mikes egyéniségének,

nem tudta volna beleszöni a törökországi viszonyokat, az ottani szokásokat, saját olvasmányait, érzéseit.

Feltehető, hogy a négy, Franciaországban töltött év alatt Mikes nemcsak a nyelvet tanulta meg, hanem az irodalmat is tanulmányozta. Franciaországban akkoriban a szép levelek írása nagy divatban volt, különösen Madame de Sévignének leányához írott levelei voltak keresettek. Ezeknek a leveleknek túláradó szeretet-megnyilvánulásai minden bizonnyal erősen hatottak Mikesre, mert az azonos érzelmi fűtöttségű gondolatok mindkettőjük leveleiben megtalálhatók.

Mikes Kelemen összesen 207 törökországi levele három fontos időszakról ad számot: 112 levél a vizsgatagságos tengeri utazásról, a Törökországba való érkezésről, a Drinápolyban töltött nyolc hónapról, majd a rodostói évekről és II. Rákóczi Ferenc haláláról szól. *„ Amitől tartottam, abban már benne vagyunk. Az Isten árvaságra téve bennünket és kivevé ma közülünk a mi édes urunkot és atyánkot három óra után reggel.... Itt édes néném könnyhullatással eszszük kenyereinket és olyanok vagyunk, mint a nyáj pásztor nélkül. Másnap szegénynek a testamentumát felnyitottuk és elolvastattuk. Mindenik cselédinek hagyott, Ennekem ötezer német forintot.”*

Rákóczi holttestét Mikes kísérte el Konstantinápolyba, ahol a jezsuiták St. Benoit-templomában, a 30 évvel azelőtt elhunyt Zrínyi Ilonával közös sírban temették el.

11 levél a magukra maradt bujdosókról szól, 22 levélben pedig a másfél évvel apja halála után a török szultán támogatásával Rodostóba érkező Rákóczi József rövid és semmi jót nem hozó „fejedelemségéről” számol be. Közben a bujdosók száma egyre fogy. *„...minap is eltemetők egy atyánkfiát, és amennyin már maradtunk, egy szilvafának is elférünk az árnyékában.”*

Rövidesen megérkezik a Porta fermánja s szanaszét küldi őket: *„Csáky ur Vidin felé fog menni, Zay urfi Kocsinba, én Jásziba... Innét Bukurestre megyünk s onnét keresztül és végig Havasalföldön, Moldovában... Elég a, hogy ha Erdélyt meg nem láthatom is, de a köpönyegit meglátom, mert az erdélyi havasok mellett megyünk el.”* Mikeséknek sikerül

ugyan eljutniuk Jászvásárig, onnan azonban menekülni kényszerülnek a Törökországba betört kozákok elől. Az út ismét Rodostóba kanyarodik vissza, ahol legalább békében és biztonságban élhetnek.

Közben az európai politikai élet nagy változásokon megy keresztül. Megváltoznak és átalakulnak az erőviszonyok. Férfiágon kihal a Habsburg-ház s a trón Mária Teréziára száll. Mikes a királynőhöz folyamodik engedélyért, hogy visszatérhessen hazájába. A válasz nemleges. A Rákóczit a számkivetésbe elkísérők közül már csak négyen vannak életben. Törökországból most sem vezet út haza. Mikes Kelemen örökös rabsággal fizet azért, hogy olyan nagyon és hűségesen szerette a Fejedelmet. A napok, hetek, hónapok ezután már tompa egyhangúsággal múlnak. Mikes levelei egyre csak arról szólnak, hogy milyen hadiszerecsével folyik a hétéves háború, kik az új szultánok és nagyvezírek, akik soron követik egymást.

1757-ben meghal Rákóczi utolsó generálisa, Csáky Mihály. Már csak Mikes Kelemen és Zay Zsigmond, a két egykori apród él. Aztán Mikes egyedül marad. *„Egyedül, egyedül a bujdosók közül nagy Törökországban.”*

Utolsó levelét 1758. december 20-án írja. *„Az első levelemet amidőn nénémnek írtam huszonhét esztendő voltam, eztet pedig hatvankilencedikben írom. Ebből kiveszek 17 esztendői, a többit haszontalan bujdosásban töltöttem.”*

72 éves volt, amikor 1762-ben meghalt. Levelei 1794-ben kaptak először nyilvánosságot.

BOD PÉTER

1712. február 22-én, Kézdiszékben, Felső-Csernátonban született, elszegényedett református családból. Származására nézve lófő székely.

Már kisgyermekként meg kellett ismerkednie a szegénységgel s ez csak rosszabbodott apjának, Bod Mártonnak 1719-ben bekövetkezett halálával. Ez idő tájt a rossz termés

miatt oly nagy volt a nyomorúság Erdélyben, hogy a székelység egy része Havasalföldre és Moldovába vándorolt s az otthon maradottak a fák lehántott, porrátört kérgéből, mogyoróból, összezúzott szalmából, némi liszttel készült kenyérral és erdei bogyókkal tartották fenn magukat. Kitört a pestisjárvány, amelynek mintegy százezer ember esett áldozatul (köztük Bod Péter apja is). Mivel a család kereső nélkül

Bod Péter

maradt, Péternek abba kellett hagynia a helybéli iskolai tanulmányait. Egy ideig marhapásztorkodással és más mezei munkákkal segítette özvegy anyját és két leánytestvérét. Anyja újbóli férjhezmenetele ismét lehetővé tette számára a tanulást. Szolgadiákként került az enyedi kollégiumba, és egy gazdag enyedi polgárosszony is pártfogásába vette.

A kollégium elvégzése után Felsőbányán tanítoskodott és kuporgatta keresetét, hogy tovább tanulhasson. 1732-től ismét Nagyenyeden, teológiát és filozófiát tanult. Jó előmenetele révén sikerült megkapnia a kollégium könyvtárosi tisztét. A könyvtárosság erősen hozzásegítette irodalmi ismeretei kibővítéséhez, s ez egész további életére kihatott. Később szorgalma jutalmául három évre szóló ösztöndíjat kapott a ley-

deni egyetemre; ott eddigi szakterületén kívül jogi, természettudományi és történelmi előadásokat is hallgatott. 1743-ban visszatért hazájába s – pártfogói jóvoltából – Teleki Józsefné, Árva Bethlen Kata udvari papja lett, ennek hévízi birtokán. Feleségül vette a „kegyes, okos, szemérmes és minden női erényekkel ékeskedő hajadont”, Enyedi Sámuel Mária nevű leányát, de csak rövid ideig élhettek boldog házasságot. Felesége ugyanis gyermekszülésben meghalt, a leánygyermeket Bethlen Kata vette pártfogásába. 1749-ben Bod Pétert a magyar-igeni eklézsia hívja meg papjául, aholis 20 éven át munkálkodott. Magyar-Igenben ismét megnősült s e házasságából számos gyermeke született.

Bod Péter életét leginkább az irodalomtörténet szempontjából nagy jelentőségű, töretlen szorgalommal végzett kutatómunka jellemzi. Polihisztori adottságai révén rengeteg adatot gyűjtött össze, dolgozott fel és rendszerezett nagy művében, a „Magyar Athenas”-ban. 1766-ban kiadott könyve az alábbi címmel jelent meg: „Magyar Athenas, avagy az Erdélyben és Magyar-Országban élt tudós embereknek, nevezetesebben a’kik valami, világ eleibe botsátott írások által esméretesekké lettek, ’s jó emlékezeteket fen-hagyták HISTÓRIÁJOK, mellyet sok esztendőök alatt, nem kevés szorgalmatossággal egybe-szededetett, és az mostan élőknek, ’s ezután következendőknek tanulságokra, ’s jóra-való felserkentésekre közönségessé tett F. Tsernátoni Bod Péter a m-igeni Ekllesiában a’ Kristus Szogája.” Mint ezt a könyv is mutatja, Bod nemcsak írók, költők, hanem tudósok életét és munkásságát is feljegyezte. Mintegy félezer szerzőt, irodalmi és tudományos munkát említ, ezen kívül 55 „nevetlen” könyvet ismertet. Néhány mondattal (bírálat nélkül) mindenkiről jellemzést is adott. Balassiról például így ír: „*Gróf Balassa Bálint nem tsak híres nevezetes vitéz ur volt, hanem nagy tudományu is, a vers szerzésében igen hatalmas, kinek énekei sokszor kinyomtattatván mindeneknek kezekben forognak.*” Bod nemzeti szempontból teljesen elfogulatlan, művében a többi nemzetből való híres emberek is szerepelnek. Igyekezett vallási szempontból is pártatlan lenni, ugyanakkor azonban ő az első, akinél a hitvédelemről is szó esik.

Bod Pétert a nyelvművelés szintén erőst foglalkoztatja; ő vetette fel először az Erdélyi Magyar Akadémia megalapításának gondolatát. Erről így ír Ráday Gedeonnak: *„Igen jó volna tudós emberekből álló magyar társaságot a magyar nyelvnek ékesgetésére – mint más nemzetekben vagyon – felállítani. Nem vagyok abban a tévelygésben a melyben látom lenni többnyire a magyar tudós embereket, hogy a deák, francia s más nyelveken kiadott dolgokat magyarul, hathatósan és illendőképen nem lehetne kimondani; lehet, sőt a mi nyelvünk igen alkalmas akár mely dolgoknak kifejezésére.”* Elképzelése, Batthyány Ignác erdélyi katolikus püspök kezdeményezésére évtizedek múltán ismét felszínre került. A terv ugyan továbbra is terv maradt, de mégsem foszlott semmivé: Batthyány Ignác saját költségén, az Akadémia alapítására szánt összegből létesítette a gyulafehérvári csillagvizsgálót és püspöki könyvtárat.

Bod Péter a „Magyar Athenas”-on kívül is számos művet hagyott hátra. „A Szent Bibliának Historiája” a bibliafordítások és értelmezések fontosságáról szól, ezeket ismerteti; a „Smyrnai Polykarpus”-ban az erdélyi református superintendensek életét írta össze. Latin nyelven írta a „Historia Hungarorum Ecclesiastica”-t, hogy azt más nemzetek tudósai is megismerhessék. E könyveket és számos egyéb írását saját költségén, illetve pártfogói anyagi támogatásával nyomatta ki.

A „Magyar Athenas”-t és a „Smyrnai Polykarpus”-t, az udvar a katolikus vallásra sértőnek, az ellen írottnak ítélte, ezért elkobzásukat és betiltásukat rendelte el. Mikó Imre szerint azonban „köz levéltáraink eddigelő ismeretes adatai szerint az ügy a nyomozódás pontján túl, az ítélethezágig nem haladt.”

Bod érdekes munkája a latinul írt „Brevis Valachorum Transilvaniam incolentium Historia”. Előszavában azzal indokolja műve megírását, hogy a románokról eddig olyan keveset írtak, sőt Lucius Dalmatán és Timonon kívül alig emlékeztek meg róluk, ezért ő e mellőzött nemzetet a feledéstől akarja megmenteni. Bod hihetetlen szorgalmára és adatgyűjtő szenvedélyére jellemző a „Hungarus Tymbau-

les”, amely „jeles hazafiak és honleányok” sír- és emlékiratainak gyűjteménye.

1862-ben különnyomatban is megjelent Pesten Mikó Imre tanulmánya, „Bod Péter élete és munkái” címen. Ezt Mikó Bod Péter eredeti önéletrajzi naplója és néhány levél alapján készítette. Nemcsak Bod életének szerencsés vagy gyászos eseményeit írja le, de bőven ír valamennyi – Mikó idejében is ismert vagy látott – művéről. Ezeket méltatva megállapítja, hogy Bod Péter csak a külföldön való kiadásra szánt műveit írta latinul, a „többbit nyelvünkön, a kor szükségéhez mértén, s a magyar geniushoz illő szabadelvűséggel. Nyelve szabatos volt és tősgyökeresen magyar, tárgyai korszerűek, irmodora könnyű, hogy a nép megérthette, a felsőbb osztálybeli élvezettel olvashatta.”

Bod jónéhány figyelemre méltó vallási-egyházi és egyéb tárgyú munkát is írt. Említsük meg például „Szent Hilarius” című, 684 elmés mondást és példázatot közlő, „Szent Heortokrates” című, az ünnepek és a szentek történetéről szóló írásait. A „Synopsis Juris Connubialis” házasságjogi, a „Judiciaria” egyházjogi mű. Más könyveiben Erdély nagy egyéniségei közül idéz fel néhányat: az „Erdélyi Féniks” Misztótfalusi Kis Miklós, a jeles nyomdász, a „Szépen fénylő, de hirtelen porbaesett korona” Teleki Mihály kancellár, a „Tiszta fényes drága bíbor” Bethlen Kata emlékét örökíti meg. „A Székelyföld leírása” történeti, földrajzi munka.

Bod Péter 1769-ben hunyt el.

ARANKA GYÖRGY

Zágoni családból származott. Apja (ugyancsak György) Marosvásárhelyt és Nagyenyeden végzett tanulmányai után a genfi egyetemre járt, Marosvásárhelyt és Széken volt református pap, majd 1765-től, két év múlva bekövetkezett haláláig, erdélyi református püspök volt. Az ifjabb György, a család Széken való letelepedése után itt született 1737-ben. Ő is Marosvásárhelyt és Nagyenyeden végezte iskoláit és a marosvásárhelyi királyi táblánál lépett hivatalba; itt 1796-ban

kinevezték assessorrá (székülővé). Mind életvitelében, mind felfogásában a felvilágosodás embere volt.

A felvilágosodás tanítása szerint igazi nemzeti kultúra csak a nemzet nyelvén alakulhat ki. Magyarország esetében a nemzeti nyelv létrejöttének kettős akadálya is volt: nemcsak a latint, hanem a német nyelvet is ki kellett szorítani. A latin

Aranka György

akkoriban a hivatal és az oktatás terén a tanult rétegeknek szinte második anyanyelve volt. A németet pedig II. József, aki éppen a latint akarta megszüntetni, a hivatalokba és az iskolákba a Monarchia egységes nyelveként kívánta bevezetni.

Bessenyei, Dugonics, Baróti Szabó Dávid és társaik próbálkoztak ugyan nyelvújítással, de csak itt-ott figyeltek fel rájuk. A szervezett mozgalmat az első magyar nyelvű újság, a „Magyar Híradó” megjelenése indította útjára 1780-ban. Ehhez a mozgalomhoz csatlakozott szinte elsőként Erdély magyar nyelvű értelmisége, midőn 1791-ben, Aranka György kezdeményezésére, megalakította az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságot. A Társaság titkára Aranka

György lett. Kapcsolat-teremtésre kiválóan alkalmas adottságai révén a korabeli Erdély szellemi életének szinte valamennyi jelentős személyiségével összeköttetésben állt; kapcsolatot teremtett a szászokkal is. Élénk érdeklődéssel kísért minden szellemi tevékenységet, eredményt, „Summázta” például Fogarasi Pap József díjnyertes filozófiai munkáját, noha inkább „eretnység”-nek, semmint tudománynak tartotta. 1792-ben megszervezte a Régi Kéziratok Társaságát. Jelentős érdeme, hogy összegyűjtötte a csak kéziratban fellelhető műveket s időrendben lajstromozta őket. Aranka maga is gyűjtött kéziratokat.

Bár a Nyelvmívelő Társaság dolgozni kezdett, a bécsi udvar nem adott működésére engedélyt s így 1806-ban fel kellett oszlatni. Fennállásának tízegynéhány éve alatt azonban sok szép és hasznos elképzelés, terv született: Gyűjteményes Ház, Nemzeti Könyves Ház stb. Megvalósításukra sajnos nem kerülhetett sor.

Igen értékes Aranka széleskörű levelezése 1785–1817 között. Minden jelentős erdélyi és magyarországi tudóssal kapcsolatban állt. Fennmaradt leveleinek egyikében, amelyet hűséges barátjának Fekete Jánosnak írt, így szólt a Nyelvmívelő Társaság s a többi terv meghiúsulásáról: *„Szegény felvilágosodás, kevés ideig tarta a te napod. Fekete ruhák indultak bevonni a te feldult egedet! Légy vigasztalással barátom, nem éjszaka ez csak sötét fellegek és majdan elmulnak. Jótévők legyenek a sötétség rövid órái és rövid ideig tartók!”* Aranka György nemcsak nyelvművelőként, kulturális mozgató erőként tett szolgálatot hazájának, ő maga is írt verseket, és fordított nem egy művet franciából és németből.

Mint a felvilágosodás híve, részt vett a korára jellemző szabadkőműves mozgalomban. Sok jeles kortársával, pl. Pálffy Károllyal, Ráday Gedeonnal, Bánffy Györggyel, az erdélyi felújulás vezérével, neves literátorokkal, mint Kazinczy Ferenc, Kölcsey Ferenc, Batsányi János, Dayka Gábor stb. tagja volt a humanitás szellemétől áthatott szabadkőműves páholynak. Ennek jelentősége leginkább abban állott, hogy egyesíteni tudta a különféle társadalmi osztályokhoz és felekezethez tartozókat.

Aranka György élete utolsó 15 esztendejében visszavonultan élt és történeti s bölcséleti tanulmányokkal foglalkozott. Ismeretséget kötött Sípos Pál tudós matematikussal és filozófussal, és később leveleztek is egymással. Arankát, aki már túl járt a 60. éven, akkoriban az emberi elmúlás, az emberi sors s a halhatatlanság kérdései foglalkoztatták. Sípos válaszul küldött, túlzottan elvont filozófiai fejtegetéseit azonban Aranka nem igen értette, s így ez a kapcsolat abbamaradt.

Aranka György 80 éves korában, 1817-ben halt meg.

BARÓTI SZABÓ DÁVID

A háromszéki Baróton született 1739-ben. Tizennyolc éves korában belépett a jezsuita rendbe, ahol tanári képezést szerzett. Az egész életében csendes, zárkózott ember egyetlen szenvedélye a költészet volt.

A 18. század derekán Amadé László és Faludi Ferenc kísérletei után, hogy a lírának a ritmuson kívül hozzá illő tartalmat is adjanak, a folyamat megtorpant és két évtizednyi pangás állott be. Az újra induló költészet már háromféle irányt követett: a hagyományos, a francia és a latin iskolát. Baróti Szabó Dávid ez utóbbit választotta és megkísérelte magyar nyelvre átültetni a latin versformát, a hexametert és a disztichont. Tanárként megfordult Trencsénben, Fehérvárott, Nagyszombaton, Kolozsvárt, Egerben, Besztercebányán, majd – a rend feloszlatása után – világi papként Komáromban és Kassán. Itt jelent meg 1777-ben könyve, az „Uj mértékre vett különb verseknek három könyvei, melyeket szerzett esztergam-megyebeli pap, erdélyi baróthi Szabó Dávid, mostan a kassai főiskolában az ékesen szólásnak királyi profesora.”

Az „uj mérték” nagyonis régi, a rómaiaké. Annak ellenére, hogy már a 16. században és későbbben is akadnak elvétve e stílusforma szerinti kísérletek, az elsőség mégis Szabó Dávidé, s ehhez a maga választotta irányhoz egész hosszú életén keresztül hű marad. Röviden, nyomatékosan szól, elhagyva minden feleslegest. Eltér a megszokottól, hogy ily

módon újítsa a nyelvet. Megbontja a szórendet, elavult, vagy saját maga alkotta új szavakat használ.

Versei többségükben alkalmi köszöntők, előljáróinak magasztalása, levelek pap barátaihoz. Versei szófűzése, szórendje szokatlan; a névelőt általában mellőzi, az igekötőket rendhagyóan alkalmazza. Például: „*Bün minden kárát mon-*

Baróti Szabó Dávid

dani tudja ki meg?”, vagy „*Zápor után le felénk nap mosolyogva tekint.*” Látszólagos hibái mellett kétségtelen érdeme, hogy hozzájárult a költői nyelv megújulásához. Arany János így ír munkásságáról: „Már pedig mi legkevesebbé sem habozunk az ő működését általában reformnak jellemezni. Nem az idegen versalakok behozását értjük, hanem az ez alakokkal mintegy természetesen megtömörült költői nyelvet.”

Szabó Dávid 1786-ban „Verskoszoru” címen újra kiadatta néhány új verssel megtoldott, némileg „egyengetett” költeményeit. Később költői ízlése egyre inkább tisztult és 1802-

ben kiadott harmadik, „Megjobbitott s bővített költeményes munkák” című művében stílusa, szófüzése könnyedebbé vált. Azonos célra törekedett – Szabó Dávidtól teljesen függetlenül – Rajnis József, az ugyancsak jezsuita rendi győri tanár is. Hallván erről, Szabó Dávid fel is szólította közös föllépésre. Ez ugyan nem valósult meg, de a magyar hangmértékről folytatott irodalmi vitáik mindenképpen hasznosak voltak.

1787-ben Szabó Batsányival és Kazinczyval együtt megalakította a Kassai társaságot, amely bár hamarosan felbomlott mégis hatott Kazinczy későbbi tevékenységére. Szabó Dávid „Kisded szótár”-a (1784), amelyben a szavakat hexameterben sorolja fel, a helyesírásról és a nyelvtanról 1800-ban kiadott tanulmánya, az „Orthografiai és grammatikai észrevételek” ékesen bizonyítják, hogy kortársai közül senki sem hozta oly mértékben felszínre a magyar nyelv rejtett kincseit, mint éppen ő.

Nyugalomba vonulása után a Komárom melletti Virtre költözött egykori tanítványa, Pyber Benedek házába. Élete végéig (1819) nem hagyta abba irodalmi tevékenységét. Ovidiust, majd Vergiliust, Miltont fordított; ez utóbbit is latin nyelvről, mivel angolul nem tudott.

Életrajza először a kassai főgimnázium 1887–1888. évi értesítőjében jelent meg.

BENKŐ JÓZSEF

Bardócon született 1740-ben. Apja református pap volt. Nagyenyeden teológiát tanult és mint református pap, 27 éves korában apja utóda lett Középajtnán. (Ezért szerepel Ajtai Józsefként is.) Már diák korában gyűjteni kezdte az anyagot Erdély történelmi és földrajzi leírásához. 1768-ban egy iskolamester leányát, Fülel Csög Máriát vette feleségül, „kivel boldog házi életet élt, mezei gazdaságot folytatott, papi hivatalát dicséretesen viselte, szorgalmasan olvasott s jó hírneve és becsülete naponként növekedett”, amint gróf Mikó Imre róla írt régi életrajzában állt.

1773-ban, amikor II. József császár Erdélyben járt, Benkő Józsefet választották ki arra, hogy a panaszokat előterjessze. A császár Benkő ruhájának gombjait fogdosva beszélgetett vele, de a panaszok orvoslását nem ígérte meg.

1785-ben Benkő az erdővidéki egyházmegye esperese lett. 1787–1789 között a székelyudvarhelyi kollégiumban hit-

Benkő József

tudományt adott elő, de féltékenységből igyekeztek onnan kitűrni. Amikor egyszer távolléte idején tűz ütött ki egy kollégiumi szobában, őt hibáztatták érte. Végül lemondott. Ezután tíz évig Köpecen lelkészkedett, majd visszatért Középjárára, és itt botanikus kertet létesített. 1801-ben panaszt emeltek ellene amiatt, hogy a házassági ügyekben nem elég szigorúan alkalmazkodott az előírásokhoz. Ezért nyugdíjba vonult és 1805-től haláláig gyógyfűveket árusított. Utolsó éveit a köszvény keserítette.

Benkő József igen termékeny író volt. Munkássága két irányban is kiemelkedő. A „Flora Transsilvanica” című művébeij – helyszíni bejárás alapján – szinte egész Erdély növényvilágát leírta. Sajnos a mű nem jelent meg, kézírata elveszett. Benkő ismertette először magyarul a Linné-rendszert és ő kezdeményezte, hogy a növényeket kettős névvel nevezzék el. Kolozsvárott felajánlották részére a fűvészeti tanszéket, de nem fogadta el.

Jelentős volt történelmi és földrajzi munkássága is. Közzétette Bethlen Farkas „Historiá”-ját. Nagy műve az erdélyi nagyfejedelemség leírása, a „Transsilvania, sive Magnus Transsilvaniae Principatus”, amely két kötetben Bécsben jelent meg. Ugyancsak Bécsben adták ki a milkői püspökség történetéről szóló művét. Erdélyben jelent meg 1791-ben az erdélyi székely nemzet történeti és politikai leírása, továbbá az erdélyi országgyűlésekről írott műve. Kéziratban megmaradt az erdélyi magyar és az erdélyi szász nemzetéről, illetve földjükéről szóló könyve. Több mint húsz kéziratban fennmaradt munkája közül kettő a székelységgel foglalkozik; van továbbá (kéziratban) egy, az erdélyi írókról szóló könyvecskéje is.

Benkő József 1814-ben hunyt el.

BENKŐ SÁMUEL

Kisbaconban született 1743-ban. Középiskoláit Erdélyben végezte, azután Németországban, majd Hollandiában folytatta tanulmányait. A leydeni egyetemen bölcsészeti doktorátust szerzett. Utána Nagyszombatban, majd Budán tanulva, 1778-ban megszerezte orvosi oklevelét. Borsod vármegye orvosaként alkalmazta és több mint négy évtizeden át, haláláig (1825), Miskolcon lakott. Miskolcra város történeti művet írt.

Magyarországon ő indította el nemcsak a rendszeres járványügyi vizsgálatokat, hanem a kórbonctani kutatásokat is. Orvosi földrajzi munkássága annyira úttörő jellegű volt, hogy nemcsak Magyarországon, hanem az akkori Habsburg-

birodalom egyéb területein sem volt senki, aki megelőzte volna. A párizsi Királyi Akadémia Benkőnek e tárgyban írt munkáját dicséretben részesítette. 1784-ben a Dijoni Tudományos Társaság pályázatán díjazták a lázról írt munkáját.

A maga korában nagy érdeklődést keltett Benkő Sámuel havonta vezetett meteorológiai és orvosi naplója, amely az időjárást, az észlelt betegséget és a kórbonctanilag talált halál-okokat vetette egybe. Akkoriban a boncolás még viszolygást váltott ki a közvéleményben. Bátorságra volt szükség, hogy álhatalosan folytassa kórbonctani vizsgálatait. Ő volt az első magyar tudományos és rendszeres kórboncoló. A vörhenyről és a hólyagos himlőről tanulmányt készített.

SZATSVAY SÁNDOR

A család Lécfalván és Esztelneken élt ágából származott, de ő maga Marosvécsent született 1725-ben. Tanulmányait Nagyenyeden, Kolozsvárott kezdte, majd Debrecenben végezte. Német- és franciaországi útjai szélesítették látókörét.

Amikor 1779-ben Ráth Mátyás evangélikus lelkész Pozsonyban megalapította az első magyar nyelvű újságot, Szatsvay újságíróként dolgozott itt. A lap 1780. január 1-től kezdve hetenként kétszer jelent meg. 1784–1786 között Szatsvay lett a lap szerkesztője. Ezt követően 1787-ben „Magyar Kurir” címen politikai hírlapot indított; ennek társalapja volt a „Magyar Múzsá”. A „Magyar Kurir”-ban Szatsvay II. József császár újításait pártolta, remélve, hogy ezzel elősegíti a régi rendiség korlátainak felszámolását. A francia forradalmi alkotmány mellett is megnyilatkozott. Céljának tekintette, hogy ne maradjon a nép *„szüntelenül idéthen gyermekségben”* és buzdított *„az áldott természet közelebrőli megismerésére”*. A „Magyar Múzsá”-val viszont az volt a célja, *„hogy azokat az új dolgokat, amelyek a Tudományoknak és a szabad szép Mesterségeknek kerületében befoglaltatnak, született nyelvünkön vigye meg az olvasónak.”*

1792 végén, alighogy Ferenc császár trónraléptével be-

köszöntött a maradibb irányzat, Szatsvayt eltiltották a szerkesztéstől. Bécsset – ahol a lapszerkesztés addig folyt – el kellett hagynia. Kolozsvárott telepedett le. Immár nélkülözve a széleskörű sajtónyilvánosság nagy befolyását, 1815-ben bekövetkezett haláláig a műveltség terjesztését és a magyar nyelv művelését pártfogolta.

Szatsvay korábban néhány névtelen röpiratot és verset is írt, amelyek közül az előbbieket – erősen gunyoros hangjuk miatt – az egyházi körök kifogásolták.

Szatsvay Sándor a magyar nyelvű hírlapírás egyik úttörő egyénisége volt.

KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR

Az orbaiszéki Kőrösön született 1784-ben. Apja Csoma András székely határőr, anyja Getse Krisztina volt. A Csoma család nem mondható jómódúnak; Felszegen kis házuk, kertjük volt, s a hat tagú család 10–12 holdnyi földje műveléséből élt. Így az otthoni kisiskola elvégzése után nem is volt anyagi lehetőség az eszes, szorgalmas Sándor továbbtaníttatására. 15 éves lett, mire szolgálóként sikerült bejutnia a Bethlen Gábor alapította „Szegények Kollégiumá”-ba, a híres nagyenyedi kollégiumba. Erősen érdekelték kora felkapott tudományágai: a történelem és a nyelvészet. Ez idő tájt már nagyban folyt a vita és írásos emlékek keresése a magyar nép eredetére vonatkozóan. Az egyik párt a finn–lapp eredet mellett tört lándzsát, a másik az ázsiai eredetű hun–török rokonságot hangoztatta. Csoma Sándor már az enyedi diákévek idején elhatározta, hogy végére jár a dolognak. Élete céljaul tűzte ki, hogy személyesen megkeresse a magyarság bölcsőjét.

Nagyenyedi közép- és főiskolai tanulmányai után, a kor szokásait követve, három évig még külföldön, a göttingai egyetemen tanult, mint (angol alapítványú) ösztöndíjas, „libera mensá”-s hallgató. Ekkor már 13 élő és holt nyelvet ismert. Így készítette elő nagy útját. Elhatározására ösztönzőleg hatottak az időközben Kolozsvárott megalakult tudósok tagjai, Gyarmathi Sámuel nyelvtudós, Bölöni Farkas

Sándor útleíró, Kenderessy Mihály kormányzéki tanácsos, Hegedüs Sámuel író is. Különösen Kenderessy Mihály pártfogolta az ázsiai utazás tervét, évi 100 forintot is felajánlott erre a célra. Mivel Csoma göttingai tanárai részint a finnugor, részint az ujjur eredet lehetőségére is felhívták figyelmét, ennek megfelelően állította össze úttervét. Ám pénz-

Körösi Csoma Sándor

telensége és sok egyéb akadály miatt ez a terv útja során gyakran változott. 1819. szeptember 23-án lépte át a magyar határt gyalogosan, egy vándorbottal és egy viaszosvászon tarisznyával.

Csoma Sándor követhető útiránya: Bukarest, Szófia, Plovdiv, Enez, Alexandria, Cipruson Larnaca kikötője, Libanonban Saida, Beirut, Tripoli, Latakiye, a szíriai Aleppo, a törökországi Urfa, Mardin, Moszul, majd tutajjal a Tigrisen Bagdad, Iránban Kermansah, Teherán, Meshed, a turkesztáni Bokhara, Afganisztánban Kabul, Indiában Delhi,

Lahore, Amritszar, Dzsammu, Szrinagar, Kasmir, Leh a ladakhi királyságban, majd ismét Lahore, Leh, Kasmir, Leh, Zangla. Hol a pestis miatti kerülők, hol helyi zavargások, hol pedig karavánok meghatározott útvonala térítette másfelé. Ázsiában ui. Csoma már kénytelen volt karavánokhoz csatlakozni, karavánszerájokban éjszakázni, a magányos – főként az európai – embert fenyegető emberrablók, fejdámszok s az idegen számára kiismerhetetlen úttalan utak miatt.

Döntő fordulatot hozott azonban útitervébe, amidőn Leh és Kasmir között (Kasmirban a további utazásra a zord éghajlat miatt alkalmatlan téli hónapokat akarta eltölteni), William Moorcroft brit kormány megbízottal és kísérőivel találkozott.

Csoma Sándor akkortájt már régen nem beszélt európai emberrel s így boldogan üdvözölte az angol utazót, akit a szinte toprongyos, ázsiai köntösű vándor ugyancsak csodálatba ejtett. Főleg amikor kiderült róla, hogy Göttingában járt egyetemre, beszéli a főbb európai nyelveket, valamint jó néhány ázsiai nyelvet és nyelvjárást. Lehbe már együtt tértek vissza. Ez az ismeretség mindkettőjüknek igen hasznos volt. Moorcroft helyi ismeretével, összeköttetésekkel, sőt anyagiilag is segítette Csomát, aki tanulmányozás céljából tőle kapta kölcsön a későbbi sorsára annyira kiható „Alphabetum Tibetanum”-ot (Roma 1762), melyet Giorgi olasz hittérítő állított össze. Bár hibák és tévedések is bőven akadtak benne, mégis az egyetlen Tibettel és a tibeti nyelvtannal foglalkozó könyv volt akkoriban. Moorcroft viszont felismerve Csoma rendkívüli képességeit, fanatizmusát, remélte, hogy az ő révén sikerül valamilyen kapcsolatba kerülnie a titokzatos Tibettel.

Tibet fehér folt volt nemcsak a brit birodalom, hanem az egész világ számára. Hegyóriásai, kemény éghajlata, szigorúan őrzött határmenti átkelőhelyei biztosították teljes elzártágát. Nyelve, írásjelei nem hasonlítanak az Ázsiában délebbre fekvő területekéihez. Vallása kezdetben szellem- és ördöghit. A buddhizmus a 7. század elején kezdett elterjedni, amikor Szrong Bcan Szung-po király kínai hercegnőt vett feleségül, aki buddhista szerzeteseket, szent könyveket és

kegyszereket hozott magával. A buddhizmus mahayana ágából, az ősi vallással keveredve fejlődött ki a lámaizmus. Megalakultak a szerzetesrendek. A 16. században Cong Kapa lett a szerzetesség reformátora és vezetője, s egyre növelte befolyásukat. Az ötödik dalai láma – azaz Buddha megtestesítője – Lob-Szang Gyal-szor már világi uralkodó is volt. Utódait a következő századokban a dalai láma halála pillanatában Tibet táján született csecsemők közül választották ki nagy gondossággal. A csecsemőket különféle próbáknak vetették alá, amelyek során meg kellett bizonyosodni arról, melyikükbe költözött az elhalálozott láma lelki összetétele.

Tibet függetlenségét hol a mongol, hol a kínai birodalom, majd az Indiát meghódító britek fenyegették, ezért aztán 1791-ben végleg lezárta határait minden idegen előtt.

Csoma Sándorban az „Alphabetum Tibetanum” tanulmányozása közben egyre nőtt a tudós kíváncsisága a titokzatos ország és nyelve iránt, bár tudta, hogy a megismerés ára az, hogy a maga elé tűzött cél újból halasztást szenved. Ugyanakkor azonban már értesült arról, hogy a tibeti kolostorok sok olyan régi írást, könyvet őriznek, amelyekből fény derülhetne a magyarság eredetére. Így aztán a brit kormány engedélyével és útlevelével, Moorcroft támogatásával és ajánlóleveleivel útnak indult a Ladákh királyságba, a Zanszkár folyó menti Zanglába. A Ladákh királyság Nyugat-Tibetben fekszik. Nem a szorosán vett Nagy-Tibethez tartozik, de lakóinak zöme tibeti és lámaista. A zanglai kolostor – gompa – mint a többi is, amelyben szerzetesek élnek, megannyi erődítmény. Sziklafalra épülnek, sziklafalra támaszkodnak. Ez az építkezési rendszer nemcsak az ellenség, hanem a zord időjárás s a hatalmas szélviharok ellen is védelmet biztosít.

Csoma Sándor Zanglában segítő társat is kapott, Szangje Puntzog személyében. Szangje Puntzog nem egyszerű szerzetes volt, hanem jelentős személyiség is, aki egész Ladákhban jeles tudós hírében állt. Csoma egy későbbi – a brit kormánynak időszakosan megküldött jelentésében – így ír róla: *„Nagyon jól írja a nagy- és kisbetűket, ismeri a tibeti nyelv grammatikai szerkezetét, járatos a számtanban,*

rhetorikában, költészetben és dialektikában. Hivatásához tartozik az orvostudomány, csillagászat és asztrológia; ugy husz évvel ezelőtt, tudásának gyarapítása végett, hat év folyamán bejárta Tibet sok részét, Tasi Lhumpót, Lhászát, Bhutánt stb. és Nepált is. Ismeri vallásuk egész rendszerét, általános ismeretei vannak mindama dolgok felől, amit könyveik tartalmaznak, ismerős a szokásokkal, illemszabályokkal, a gazdálkodással s a nemesség között és a szent kötetekben használatos csiszolt kifejezésmóddal, amelyet a följjebbvalókkal tiszteletteljesen beszélve alkalmaznak. Sok ismeretet szerzett a tibeti országokra vonatkozó földrajzban és történelemben. Most 52 éves; nem lakik állandóan a kolostorban, mert ugy tizenkét évvel ezelőtt nőül vette a zanglai rádza özvegyét. Ő Ladákh első orvosa és a kormány olykor főitkárként alkalmazza, amikor Tasi Lhumpoba (a Pancsen Láma székhelye) vagy Lhászába (a Dalai Láma székhelye) kell irni.”

Csoma, azaz Szkander bég, ahogyan az ottaniak nevezték, Lehben az „Alphabetum Tibetanum”-ból még megtanult annyira tibetiül, hogy a tudós láma segítségével – akivel 16 hónapot töltött együtt egyszerű és télen is fűtetlen cellájában – hamarosan nemcsak írni és olvasni is tudott, hanem hozzáláthatott tibeti szótára és nyelvtana elkészítéséhez. Eközben szinte egyetlen tápláléka a csampa, vagyis az ottani faggyús, sós, tejes-tea volt.

Kőrösi Csoma Sándor zanglai tartózkodása alatt mintegy 40000 tibeti szót gyűjtött össze és rendszerezett. Szótárában, amelyet később az angolok adtak ki Kalkuttában, neve alatt még ez áll: Siculo-Hungarian of Transylvania. Művével nagy jelentőségű tudományos mű alapjait rakta le, amelyen évek múlva létrejött az első módszeresen feldolgozott tibeti nyelvtan és szótár, s velük egy új tudományág: a tibeti nyelvészet.

Sajnos azonban a politika a tudósokra sincs tekintettel. Csoma Sándor kémgyanússá vált és el kellett hagynia Zanglát. Szabathuba ment. Itt hónapokig várt, míg végre engedélyt kapott kutatói munkája folytatására. A Kalkuttai Ázsiai Társaság kapcsolatba lépett vele s Csoma ismét megkapta az állami támogatást. Ezt követően már nem Zanglába (és végre

már nem gyalog, hanem iratait, könyveit cipelő csomaghor-dókkal), hanem Punkthal lámakolostorába, majd három évre Kanamba ment. Megtanult szanszkritul is és megállapította, hogy a tibeti szent könyvek csaknem teljes egészükben indiai szanszkrit írások fordításai.

Kőrösi Csoma Sándor adott először hírt a világnak a tibeti kolostorokban rejtőző vallásos és tudományos tárgyú művekről. Úgy vélte, hogy a magyar nyelv közeli rokonságban van a török, az indiai, a kínai, a mongol és a tibeti nyelvekkel. Ez nem a nyelvek szókincsére, hanem szerkezetükre vonatkozik, mivel ezekben a nyelvekben nincsenek praepositíók, hanem ragok és névutók. A mongol nyelvben viszont sok, a magyarral szinte azonos szót is talált.

A kanami küldetés lejártával, 1830 őszén Kőrösi Csoma Sándor ismét útra kelt, ezúttal Kalkuttába. Mintegy 2000 kilométernyi utat tett meg, többnyire gyalog, Delhin, Agrán át a Gangeszig, majd bárkán Kalkuttáig. Itt azonnal hozzálátott kéziratait sajtó alá rendezéséhez. A brit kormány és az Ázsia Társaság havi 100 rúpia fizetést szavazott meg számára s egyben megbízta, hogy katalogizálja és rendszerezze a Társaság tibeti kéziratait. A nyomdai munka igen lassan haladt, mert a különleges – 40 oldalra rúgó – tibeti ábécét csak litográfiai eljárással lehetett elkészíteni. A két kötet – a nyelvtan és a szótár – összesen 600 oldal terjedelmű, 500–500 példány készült belőle. Csoma Sándor nem fogadott el érte szerzői tiszteletdíjat. Szótára előszavában hálával emlékezik meg segítőtársáról, a tudós lámáról Szangje Puntzozgról, továbbá mindenkiről, aki útjain, munkájában segítségére volt.

„Rendkívüli érdemei miatt” a Bengáli Ázsia Társaság tiszteletbeli tagjává választotta meg, s nem maradt el az elismerés a világ egyéb tájairól sem. Végre, 13 évi távollét után hazája is tudomást szerzett hollétéről: a Magyar Tudós Társaság levelező tagjai közé választották, nagyobb összegű pénzsegélyt küldtek számára, s végre hozzájutott az utazása kezdetén, – nagyenyedi pártfogói által ismert utolsó tartózkodási helyére, Teheránba – küldött pénzösszeghez is.

Az erkölcsi elismerés boldoggá tette, az anyagi elismerés inkább zavarba ejtette Csomát. Döbrentei Gábornak, a Ma-

gyar Tudós Társaság titkárának elküldte két megjelent művét, megköszönte az őt ért megtiszteltetést és a „magyarok bőkezűségéből ide küldött pénzt”; ugyanakkor sajnálatát fejezte ki, hogy bár a tudomány érdekében munkálkodott, hazájáért s útja eredeti céljáért még nem sokat tudott tenni. Minden vagyonát – 450 aranyat – hazaküldte, hogy a tanulni vágyó erdélyi ifjakat támogassák vele. A brit kormánytól további három évre szóló tartózkodási engedélyt és útlevelet kért, hogy India északnyugati részén folytathassa kutatómunkáját. Kőrösi Csoma Sándor tehát újból útra kelt. A brit kormány részére írt beszámolója szerint az út nagy részét bárkán tette meg. Dzsalspaiguriban a bengáli és a szanszkrit nyelvet, Patnában a fontosabb nyelvjárásokat tanulmányozta. 1837 végén azonban csalódottan tért vissza Kalkuttába. Nyelvészeti feltevéseit nem sikerült alátámasztania és Tibet – amelynek a kolostorokban őrzött könyveitől oly sokat remélt – ezúttal is zárva maradt előtte.

Kalkuttában az Ázsiai Társaság alkönyvtárosává nevezték ki; ott kapott lakást is a Társaság székházában (volt szobája folyosóján állították fel később Holló Barnabás készítette mellszobrát). Továbbra is hajnaltól késő éjszakáig dolgozott. 16 megjelent tanulmányáról tudunk; ezekben részint a tibeti irodalmat ismerteti, részint Buddha életét és tanait, és tájékoztatást ad tibeti orvosi művekről, Tibet földrajzáról is.

Csoma Sándor egyetlen hiteles arcképe is ekkoriban készült. Schöffl Ágoston pesti festőművész indiai útja alatt meglátogatta és lefestette az akkor már híres tudóst.

1842-ben az 58 éves Csoma Sándor még egyszer utazásra szánta el magát. Könyveit, értékpapírjait és minden személyes holmiját végrendeletileg az Ázsia Társaságra hagyta. Hajón, gyalogosan, mocsaras vadonon, dzsungelen át jutott el a 2000 méter magasan fekvő brit határállomásra, Dardzsilingba. Újból megkísérelte, hogy engedélyt kapjon bejutni Tibetbe, de a választ már nem tudta bevárni. A mocsaras területeken szerzett láz ágynak döntötte és néhány nap alatt végzett vele. 1842. április 12-én temették el Dardzsilingban. Emlékét egy nyolcszögletes oszlopon elhelyezett, fekete márvány tábla őrzi.

BÖLÖNI FARKAS SÁNDOR

1795. december 14-én született a háromszéki Bölönben. Tanulmányait Kolozsvárott, részben az unitáriusok főiskolájában, részben az ottani líceumban végezte. Közéleti szereplését egyéves, a marosvásárhelyi Királyi Táblánál folytatott joggyakorlat után, 1817-ben mint az Erdélyi Főkor-

Bölöni Farkas Sándor

mányszék tiszteletbeli jegyzője kezdte meg, majd 1830-ig az erdélyi udvari kancellárián dolgozott. Tagja volt annak a kolozsvári Tudóskörnek, amely Gyarmathi Sámuellel, Kenderessy Mihállyal és Hegedüs Sámuellel együtt támogatta a fiatal – göttingai tanulmányútjáról nemrég hazaérkezett – Kőrösi Csoma Sándor nagyszabású tervét, a magyarság ázsiai bölcsőjének megkeresését. Ez a kérdés Bölöni Farkas Sándort is élénken foglalkoztatta. Ő is gondolt egy ilyen kalandos utazásra, azonban az élet más célok és más országok felé fordította. Mint Széchenyi István, Wesselényi Miklós és Kazin-

czy Ferenc barátja, hazája sorsának jobbra fordításán, nemzete felemelkedésén munkálkodott, a reformkor szellemétől áthatva. Egész életét e cél szolgálatába állította.

1830-ban Béli Ferencsel európai körutat tett, eljutott Németországon, Hollandián át Brüsszelbe, Párizsba, Londonba, Edinboroughba és Dublinbe. (Nyugat-európai utazásáról könyvben is beszámolt.) Ez idő tájt Széchenyi és Wesselényi az Amerikai Egyesült Államok meglátogatását tervezték, itthon is hasznosítható tapasztalatokat kívántak gyűjteni. Útjuk azonban egy angliai utazás miatt meghíúsult. Bölöni Farkas Sándor és Béli Ferenc mentek el Amerikába helyettük.

Majdnem féléves útjukról Farkas tanulságos naplót írt, amelyért a Magyar Tudományos Akadémia felvette tiszteletbeli tagjai sorába. Híres könyve, az „Utazás Észak-Amerikában”, 1834-ben jelenik meg; az Akadémia nagydíját kapta érte jutalmul. Könyvét igazi közönségsiker kísérte s így másodszor is kiadták. Farkas útja nem pusztán tanulmányút, hanem küldetés volt. Sok mindent megfigyelt, meglátott. Könyve egy merőben új világot nyitott meg kortársai előtt. Az „Utazás Észak-Amerikában” nem csupán útleírás, hanem egyszersmind szociológiai, gazdasági, néprajzi, irodalmi, politikai és technikai mű is. Beszámolt Észak-Amerikán keresztül megtett útjáról, a hajóútról a Hudson folyón, a Niagaráról, a városokról, falvakról, amelyeken áthaladtak. Korát jóval megelőző érdeklődést tanúsított szociológiai és néprajzi kérdések iránt. Különösen a szokások, a települések és bevándorolt lakóik helyzete, életkörülményeik érdekelték. A róluk szóló leírásokat pontos számadatokkal egészítette ki. Írt a városok és falvak keletkezéséről, a kötelező iskolai oktatásról. Megtudjuk például a könyvből, hogy New-Yorknak 1831-ben 200000 lakója és 463 iskolája volt. Farkas meglátogatott utópista szocialista telepeket is (Shakers-telep New Libanon mellett, Economyban a „harmónisták” telepe), amelyek irányadó elve a közös vagyon, a teljes egyenlőség és az egyenlő munka volt. Hírt adott a különféle vallási felekezetekről, (az Amerikában ma is annyira dívó) vallási szektákról, sőt még híveik számáról is. Gazda-

sági szempontok figyelembevételével ismertetett mintagazdaságokat, szervezési és értékesítési rendszerüket, feldolgozó üzemeket, összehasonlítva ezeket a magyarországi és erdélyi állapotokkal, kénytelen volt levonni a szomorú következtetést: hazája és Amerika gazdasági és politikai fejlődése között hatalmas szakadék tátong.

Megfigyelte és megírta a sajtó tevékenységét és foglalkozott az olvasottság kérdésével. Megint szomorú eredményre jutott: New-York államban 1831-ben pl. 237 különféle lap jelent meg. Ezzel szemben Erdélyben csak egy, Magyarországon mintegy tíz. Írt Farkas az amerikai polgári társadalomról és a demokráciáról, azt is észrevette, hogy a kapitalizmus felé fejlődnek.

Utazása alatt Farkast sokféle kérdés foglalkoztatta. Figyelmét nem annyira a változó tájak szépsége, mint például a csatornaépítkezések, a hajóépítés, vasutak létesítése, valamint ezek gazdasági kihatásai kötötték le. Írásának célja világos és egyértelmű: a gyakorlati és elméleti tapasztalatok ismertetésén keresztül terjeszteni akarta a népét felrázó eszméket is. Könyvét a bécsi kormány ezért lázító jellegűnek minősítette és 1835-ben betiltotta.

Böloni Farkas Sándor életművét azonban nemcsak két útikönyve jellemzi. Tevékenysége sokoldalú és szerteágazó volt. Terjedelmes politikai és történelmi művet írt az erdélyi városok múltjáról. Fordításokat készített – bár ezeket nem adták ki – Goethe és Schiller műveiből. Élénk levelezést folytatott kora kiemelkedő egyéniségeivel, így többek közt Kazinczy Ferencsel és Döbrentey Gáborral. 1833-ban megalapította a Kolozsvári Kaszinót. A nők számára olvasókört, az ifjúságnak olvasóegyletet, sőt vívóiskolát létesített. 1835-ben a kolozsvári Nemzeti Színház titkára volt. 1836-ban megalapította a „Vasárnapi újság”-ot.

Számtalan terve megvalósítására azonban rövidre szabott élete nem adott több lehetőséget. Alig 47 éves volt, amikor 1842. február 3-án meghalt. A napsongárdi temetőben van eltemetve. A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyve 1842. VI. számában emlékezett meg róla. Emlékiratai 1870-ben jelentek meg Kolozsvárott.

Farkas Sándor írói, politikai és emberi mivolta a 20. században sokakat foglalkoztatott. Legelőször Hatvány Lajos írt róla 1934-ben „Egy székely nemes, aki felfedezte a demokráciát” címen. 1936-ban Szász Zsombor írását a „Hungarian Quarterly” angol nyelven közölte. 1942-ben Jancsó Elemér erdélyi irodalomtörténész tollából az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve részletes életrajzot közölt Bölöni Farkas Sándorról. Ugyancsak Jancsó Elemér a szerzője több cikknek, amelyek az Erdélyi Irodalmi Ritkaságok elnevezésű sorozatban jelentek meg róla, továbbá újra kiadta Farkas kolozsvári naplóját. 1966-ban, Erdélyben, Benkő Samu írásában párhuzamot vont az egykorú magyar és román úti-könyvek között.

1943-ban Kolozsvárott kiadták Bölöni Farkas Sándor „Nyugat Európa-i utazás”-át. 1944-ben, ugyancsak Kolozsvárott, az „Új Erdély hajnalán” című művét. A második világháború alatt, zsebkönyv alakban Remenyik Zsigmond előszavával, az Officina kiadó megjelentette az „Utazás Észak-Amerikában”-t.

1945 után Amerikában is megismerték Farkas Sándort. Lukinich Imre a „Journal of the Central European Affairs”-ben elsőként ismertette Farkas munkásságát. Lukács János, a philadelphiai egyetem tanára, a „Pennsylvania Magazine of History and Biography”-ban írt róla. Gál Istvánnak Bölöni Farkassal kapcsolatos tudományos kutatásai alapján – a már említett adatokon kívül – arról is értesülünk, hogy 1977-ben és 1978-ban az amerikai útinapló két, egymástól független kiadású fordítása jelent meg az Egyesült Államokban és hogy Kadarkay Árpád tanulmánya Bölöni Farkas Sándorról az első magyar könyv, amely bekerült az amerikai egyetemek történetzsakos hallgatói számára kötelező olvasmányok közé.

Bölöni Farkas Sándor életéről Mikó Imre írt történeti regényt.

ARANYOSRÁKOSI SZÉKELY SÁNDOR

1797-ben, a maroszéki Kálon született, ahol apja unitárius lelkész volt. Otthon gondos nevelést kapott, hegedülni is taníttatták. A hegedülést később sem hanyagolta el, s ebben odáig jutott, hogy bécsi tartózkodása idején hangversenyen is szerepelt. 1808-ban a székelykeresztúri unitárius gimnáziumba került, s ott hat évig tanult, 1814-ben ment a kolozsvári főiskolára, majd 1820-ban a bécsi evangélikus teológián is végzett tanulmányokat. 1822-ben lett Tordán unitárius lelkész, majd ugyanitt 1830-ban igazgató-tanár. 1832-ben ismét Kolozsvárra került, ahol a főiskolán hittan tanárként és igazgatóként működött. 1845-ben unitárius püspökké választották. Székely Sándor nemcsak énekelt és szerzett dalokat, hanem kolozsvári főiskolás korában verselni is kezdett és 1817-ben, öt énekben, megírta „A kenyérmezei harc” című eposzt. 1821-ben a bécsi ostromról írta a 25 énekes „Vien-niász”-t; 1824-ben a négy énekes „Mohács”-ot. 1828-ban jelent meg három énekes, „A székelyek Erdélyben” című, hexameterben írt hősi eposza. Ebben a történelem és a hagyományok egyes elemeiből alkotott, de maga költötte cselekményt ír le.

Irnak a honnyos (azaz hun) nemzet kettészakadása után, megmaradt népével új hazát keres. Dácia földjére mennek és a dákokkal küzdve alapítanak új hazát a hunokból lett székelyek. Leírja Zágon főpap loáldozatát és Kreka királynénak (azaz Etele özvegyének, Arykánnak) halálát. Helynevekből veszi számos hősenek nevét és az ókori eposzok módjára igyekszik őket bemutatni. Kétségtelen, hogy eposzai hatással voltak a magyar irodalomban kibontakozó hősi énekek kifejlődésére. Lássuk az eposz kezdő sorait:

*„Fegyvereket zengek 's nagyítettű Hősöket, a 'kik
Haáviselő kézzel legelébb fundáltak Erdély'
Halmain Országot, mintán Szikambria' téréen
A' Honnyos Nemzet két részre szakadva csatázott
Egymással. Sok erős Sczythák elbllltanak ottan
És rágták Nyűgöt fővenyét jeles éjszaki férffak.
Hét ezereen maradának az ádáz harcznak utánna,
Irnakkal, mintán Aladár elhulla vitézül,
És Irnakra maradt a' Kormány, Khába leindult
Iszter folyamnál Elejének földjire vissza,
Irnak hátramaradt, 's Nyugoton letelepedni vágya.”*

Életének második felében Székely Sándor nem egy történelmi könyvet is írt. Először 1839-ben „Az unitárius vallás története Erdélyben” címűt, 1844-ben egy világtörténetet, 1845-ben pedig Erdélyország történetét.

Aranyosrákosi Székely Sándor 1854-ben hunyt el.

GÁBOR ÁRON

Gábor Áron 1814. november 30-án született Berecken. A család határőr gyalogrendű volt. Áron nagyapja, József, a falusias jellegű Bereck városkában városi tanácsos (szenátor) volt. Őt követte a tisztségben fia, István, aki a város főjegyzője is lett. 1843-ban visszavonult, utóda fia, Imre, az addigi aljegyző, Gábor Áron egyik öccse lett; 1848 után polgármesteré, 1864-ben országgyűlési követé választották. Áron másik öccse Dénes, két húga Júlianna és Anna.

A 18. században Háromszéken alig volt írástudatlan ember. 1823-ban katonai iskola is kezdett működni Kézdivásárhelyt. Az alsóbb osztályokat Gábor Áron valószínűleg Berecken végezte. 1828-ban a ferencesek csíksomlyai középiskolája második osztályába vették fel (az első osztályt a Kézdivásárhely melletti kantai ferencesrendi iskolában járhatta). Somlyón igen jó tanuló volt, de 1831-ben kimaradt az iskolából, feltehetőleg azért, mert a határórség nem engedte továbbtanulni és szolgálatba kellett állnia. Egyébként is igyekeztek a határórségbe sorozott székelyeket távol tartani a felsőbb tanintézetektől. Havonta négy napon át tartottak egyéni kiképzést a gyalogosoknak, ősszel meg egyhetes hadgyakorlat volt. Ez így ment négy esztendeig, de közben már a határt is őrizni kellett és közmunkára (építésre, útcsinálásra, fahordásra) is kötelezték őket. (A határőri kötelezettség csak 1848. augusztus 3-án szűnt meg.) A behívónak kb. egy százaléka négy heti tüzérségi gyakorlatra vonult be. Gyulafehérváron oktatták őket a lövegek kezelésére. Gábor Áron ezen kívül még Pestre, a császári és királyi tüzérezredhez és Bécsbe is elment tanulni; műszaki előadásokat látogatott, német tüzérségi szakkönyveket szerzett. Ez utóbbiak akkor

vesztek el, amikor 1849. június 25-én Hasford cári altábornagy bevonult Kézdivásárhelyre és feldúlta a műhelyeket, köztük az ágyúöntödét is. Erről Gábor Áron még értesült és a legjobban könyvei elvesztését fájalta.

Bécsben a Bombardier Corps-hoz jelentkezett, de nem vették fel. Előzőleg a 2. székely határőr gyalogezredben szolgált 1839-ig. 1842-ben alpattantyús, majd káplár lett. 1843–1845 között öccse helyett ment ismét katonának, tüzérként.

Gábor Áron összesen mintegy 15 évig katonáskodott, ám tanult mestersége az asztalosság volt. Ránk maradt számlák bizonyága szerint 1837 körül koporsót, fakeresztet, 39-ben íróasztalt, szekrényt, istállót, 1845-ben festett tékát, szárazmalmot készített megrendelésre. Saját háza nem volt; Imre öccsénél lakott, aki a másik testvérrel, Dénessel a gazdaságot vezette.

Gábor Áron ezermester volt. Mindenféleképpen megpróbálkozott. 1845-ben egy vasabroncsokkal összetartott faágyút készített, de volt egy kis rézmozsara is, amellyel a lövést gyakorolta. Készített egy másfél lábnyi rézágyút is; ezzel egyházi ünnepeken, lakodalmak alkalmával adtak le díszlövéseket. Csinált olyan aratógépet, amely 12 ember munkáját tudta elvégezni. Környezete különcnek tartotta, nem értékte meg, nem kapott elismerést.

A Magyarhermány melletti Bodvaj bányatelepen levő vas kohóban, Kiss János sepsiszentgyörgyi harangöntővel együtt öntötte első ágyúját. Kiss János műhelyében mindaddig folyt ágyúöntés, míg működését át nem tette Kézdivásárhelyre.

1848. november 12-én Berde Mózsa, Háromszék kormánybiztosa, Sepsiszentgyörgyre hívott össze gyűlést. A gyűlés nyomasztó hangulatban kezdődött. Nagy Ferenc gidófalvi református pap próbálta lelkesíteni a jelenlevőket, de Berde azon a véleményen volt, hogy nem elég a lelkesedés, ha nincs ágyújuk, amivel harcoljanak. Ekkor a hátsó sorok egyikéből Gábor Áron jelentkezett mondván, hogy ő majd önt ágyút. A gyűlés erre úgy határozott, hogy időnyerés céljából megalkusznak Puchnerrel, de eközben fegyverkezni fognak. Berde fel is kereste Gábor Áront szálláshelyén

és részletesen megbeszélte vele az ágyúöntés lehetőségét. A magyarhermányi vasgyárban folya a munka, amelyre Berde fedezetet is ad. Az ágyút Sepsiszentgyörgyön kell majd bemutatni. 11 nap múltán Gábor Áron meg is jelent, öt ágyút hozott magával. Éppen ekkor érkezett meg Puchner válasza, amely egyáltalán nem alkudozó, hanem fenyegető hangú volt. November 28-án ismét gyűléseztek Sepsiszentgyörgyön és megvitatták az ellenállás lehetőségét. Dobay Károly ezredes megpróbált mérsékletre inteni, de a többség, amely már tudott Gábor Áron ágyúiról, nem hajlott erre. Gábor Áron ekkor így szólt: „Van ágyú, van puskapor, még csak egy koppintás hiányzik az ágyú mozdonyán”. (A mozdony löszert vitt a löveghez; rajta ülhetnek a tüzérek és rúd-jához fogták be az ágyút vontató lovakat.) A gyűlés erre az ellenállás mellett döntött.

Másnap volt a hídvégi csata, ahol az ágyúk segítségével visszaverték a császáriak támadását. Gábor Áron lovon vount fel. Ő maga töltött, irányzott. Heydte kapitány drago nyosait, akik Földvár felől támadtak, szuronyrohammal verték szét. Ennek eredményeként jött létre a császáriakkal 1849-ben az a megegyezés, hogy sem ők, sem más idegen nem nyomul be Háromszékbe, s ott a fegyvereket is megtarthatják.

Nemcsak Magyarhermányban készítettek ágyúkat, hanem Szentkeresztbányán, Kézdivásárhelyt is, ahol Thuróczi Mózes rézöntő műhelyében dolgoztak, Gábor Áron útmutatásai szerint. Maga Gábor Áron is dolgozott a műhelyekben. 1849-ben felkereste Debrecenben Kossuth Lajost, aki tüzérhadnaggyá nevezte ki, később Bem tábornok őrnaggyá léptette elő.

Gábor Áron így írt Thuróczi Mózesnek: *„Kossuth kormányzó úrnál és a hadügyminisztériumnál kieszközöltem, hogy a kézdivásárhelyi ágyuöntő, lőpor, salétrom és gyutacs-gyára kiépíttenek, egész tökéletességre vitethetnek és mint országos gyár mai naptól a hadügyminisztérium igazgatása alá kerülve, ennek fejében 60000, olvassa hatvanezer pengő forintot nyertem, miből most magammal viszek 10000-et pengőben; sőt viszem azt is, hogy a Székelyföldön levő gyá-*

rakban még oly nagyhírű röppentyű gyárt is legnagyobb mértékben megkezdhessem.”

Gábor Áront a Székelyföldi Tüzérség igazgatójává nevezték ki. Puskaport Szacsвай János esztelneki birtokos készített, mint vadászember, értett hozzá. Torjáról salétrom, Kovásznáról kén érkezett. Jancsó Miklós gyutacsot készített. 125 ágyú készült Háromszéken, 93 Marosszéken, 14 Udvarhelyszéken, 25 Aranyosszéken. Thuróczi Mózes műhelyében 90 ágyút öntöttek. Még a gyermekek is beálltak golyót önteni.

Amikor Lüders tábornok orosz serege Erdélybe nyomulva megkezdte a támadást, a székelyek visszavonultak Csík felé. Erre Hasdorf cári katonasága 1849. június 25-én megszállta Kézdivásárhelyt, szétrombolta a hadiszergyárat és június 30-án bevonult Brassóba. Július 1-én a közben visszatérő székelyek elérték Kőköst. Megtudván, hogy az oroszok megfordultak, visszavonultak Uzon felé, hogy hadrendbe álljanak. A középhadat Gaál Sándor vezette, a tüzérséget Gábor Áron. A csata július 2-án kezdődött, Gábor Áron lovon járta be az ütegeket. Meglátta, hogy az egyik székely tüzér túl magasra céloz és így az ellenség mögé csapódik a lövedék. Gábor Áron ekkor odalovagolt és rákiáltott: „Lennebb igazítsd azt az ágyut.” Ekkor találta el egy hatfontos ágyúgolyó. Bal karja összeroncsolódott és bal oldala úgy kiszakadt, hogy látszott a szíve. Holtan esett le a lóról. A székelyek közt hamar elterjedt halálának híre és oly mértékben feldühítette őket, hogy az Olton túlra verték vissza az oroszokat.

Gábor Áront 1849. július 3-án temették el a Sepsiszentgyörgytől keletre levő Eresztevényben. A tüzérség fekete posztóval borított dobok tompa dübörgése mellett vonult fel. Amikor a pap a sírnál búcsúztatta, arra vetődött egy cári csapat és észrevette a katonák tömegét. Két ágyúval elkezdtek löni a sír körül állókat. Bár Gaál Sándor nyugalomra intette a tömeget, Semsey százados hamar felállította az oroszok irányába az ágyúkat és tüzet vezényelt... A temetési szertartás ágyúdörgés közben folyt tovább; mire végétért, a támadó orosz csapat megfutamodott.

Gábor Áronról nem maradt ránk arckép. Halála után készítettek csak róla képet ismerősei leírása és testvére külsejének figyelembevétel alapján. Gyárfás Jenő sepsiszentgyörgyi születésű festő (1857–1925), aki a „Tetemrehívás” című, nagydíjas képet is alkotta, festette meg Gábor Áron halálát. A képet a Székely Nemzeti Múzeum őrzi.

DÓSA ELEK

Bár ő maga erre nem volt büszke, azoktól a Makfalvi Dósától származott, akiktől Dósa György is származhatott. (Persze egy-egy székely faluban néha számos egyforma veze-

Dósa Elek

téknevű családot találni, amelyekről már nem tudják kimutatni, hogy mikor ágaztak el egymástól, vagy pedig csak egymástól függetlenül keletkezett családokról van-e szó.)

Az 1803-ban, Marosvásárhelyt született Dósa Elek nyelv-
tani és jogi tanulmányokat folytatott és 1828-ban Pesten ka-

pott ügyvédi oklevelet. Ismerjük „Assertiones” című munkáját, amelyben 42 tétellel kívánta a vizsgán bizonyítani tudását. Ezután Sárospatakra ment, ahol az ott 36 éven át dolgozott Kövy Sándor – akkoriban híres jogász – előadásait hallgatta.

Az erdélyi hatóságok nem adtak Dósának útlevelet, amikor külföldi útra akart indulni. Ezért Bécsbe utazott és ott sikerült kieszközölnie, hogy Ferenc császár fogadja és elrendelje útlevele kiadását. 1830-ban indulhatott el Szentkirályi Móriccral a Habsburg-birodalmon kívüli Európa és különösen a német terület megismerésére. (Szentkirályi később Pest vármegye alispánja, majd 1843-ban az országgyűlésen az ellenzék kiemelkedő egyénisége volt, de 1847-ben nem tartott Kossuthtal; a forradalmi időkben visszavonult, orvosi oklevelet szerzett, ingyen rendelőt nyitott és 1868-ban Pest város főpolgármestere lett.) Útjáról visszatérve, Dósa 1831-től Marosvásárhelyen a református jogakadémia tanára volt. 1849-ben rövid ideig a magyar kormány Marosszékre kinevezett kormánybiztosa lett, az osztrák elnyomás idején ezért 1852-ig tartó várfogságra vetették. Az ítélet ugyan négy évre szólt, de 1852-ben Dósa kegyelmet kapott. Elkobzott könyvtárát azonban fogsága alatt elárverezték.

Ezután Dósa Elek néhány évig Vásárhelyt ügyvédkedett. 1857-ben alszuperintendensnek, majd később szuperintendensnek választották meg a reformátusok. 1861-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta. 1862-ben ismét elfoglalhatta jogakadémiai tanszékét. 1865-ben a Tudományos Akadémia rendes tagjává, majd ugyanabban az esztendőben erdélyi országgyűlési képviselővé választották. 1867-ben csatlakozott a Deák-párthoz. Képviselővé választották a magyarországi országgyűlésbe is, és rövidesen a Képviselőház alelnöke lett. De ezt a tisztét már nem sokáig viselhette; még abban az évben (1867-ben) Pesten meghalt.

Élete utolsó évtizede volt irodalmi munkásságának legtermékenyebb korszaka. Gróf Teleki József, aki az 1848-1849-i szabadságharc korszakáig Erdély kormányzója volt, ellenezte, hogy Erdély egyesüljön Magyarországgal. A kolozsvári

erdélyi országgyűlés egyesítést kimondó határozatát kötelességszerűen átadta ugyan Ferdinánd császárnak, de hozzáfűzte, hogy nem szabad szentesíteni, mert az uralkodó megesküdött Erdély épségének fenntartására. Miután Ferdinánd mégis aláírta a szentesítést, Teleki felkérte Dósa Eleket, foglalja össze a régi erdélyi jogot, hogy abból, amit csak lehet, megmenthessenek. Így született meg Dósa főműve, az 1861-ben közzétett, háromkötetes „Erdélyhoni jogtudomány”. 1000-tól kezdve egészen 1849-ig foglalja össze az erdélyi jogot. Nemcsak a törvényeket, hanem a joggyakorlatot is sokféle vonatkozásban tárgyalja. Az első kötetben ismerteti a közjogot, a vármegyei, a székelyföldi és a királyföldi jogot. A közigazgatási jogból főleg a pénz- és a hadügyi jogszabályokat dolgozta fel. A második kötet a magánjog, a harmadik az eljárási jog szabályait ismerteti.

Dósa 1863-ban „Az erdélyhoni evangelico-reformátusok egyházi jogtana” címmel is adott ki könyvet. Írt szakfolyóiratokba is. „A három politikai rendszerről honi tapasztalatok szerint” és „A szokásról törvényes értelemben” címmel.

Vitathatatlan nagy érdeme Dósa Eleknek, hogy ő örökítette meg könyvben az erdélyi jogrend szabályait, olyan emberként, aki még a saját szemével látta, hogyan érvényesültek ezek a – Dósa korában még élő – szabályok.

MIKÓ IMRE

Zabolán született 1805-ben. Államférfi, tudós, író és mecénás volt. Nagyenyeden a Bethlen kollégiumban tanult, a marosvásárhelyi táblánál volt joggyakornok. Már fiatalon, 32 éves korában eljutott pályafutásának csúcsára. Ekkor lett erdélyi főkormányiszéki tanácsos, tíz év múlva pedig erdélyi királyi kincstárnok és valóságos belső titkos tanácsos. A főkormányiszék megbízottjaként, mint királyi biztos jelen volt az 1848-as nagyszabású székely nemzeti gyűlésen, ahol egyhangúlag elnökké választották. 1848 decemberében Olmützbe utazott, hogy az uralkodó elé terjessze a Főkormányiszék folyamodványát. Innen azonban már nem enged-

ték hazatérni, s így Mikó Imre, a nagy hazafi nem állhatott nemzete mellett a végromlás napjaiban. Majdnem egy évnek kellett eltelnie, mire végre visszamehetett hazájába. Ott az általános tragédián kívül saját egyéni tragédiája is fogadta: nemzetét gyászban, családját szétszórva, feleségét holtan találta. Mikó Imre azonban a kétségbeesésben sem tétlenke-

Mikó Imre gróf

det; megtanult esztergálni, fényképezni. Majd – a nagy jellemekhez méltóan, akiket a csapások nem megtörnek, hanem megacéloznak s tettekre serkentenek – elkezdett küzdeni hazája felemelkedéséért. Akaratereje és tettvágya lendületet adott az egész erdélyi életnek. Az ő hatására indult meg Erdélyben az a mozgalom, amely a tönkretett helyett módos, művelt országot akart felépíteni. Mikó Imre politikai éleslátása, kiváló szervező képessége a nagy erdélyi fejedelmekéhez hasonlatos. Méltán nevezték őt „Erdélyország utolsó fejedelmének”.

Első közéleti ténykedése, a múzeumi mozgalom, kezdetben – mondhatnánk — csupán ürügy volt az általános fásult-

ság leküzdésére. Igazi célja a kulturális élet felélesztése, újrászervezése s ezen keresztül az erdélyi magyar öntudat ébren tartása volt. 1855-ben elindította nagyszabású történeti forrásgyűjteménye, az „Erdélyi történelmi adatok” kiadását. 1858-ban az Erdélyi Gazdasági Egyesületet hozta létre. 1859-ben megalapította az Erdélyi Múzeumi Egyesületet. A ki egyezőségig ezek az egyesületek – amelyekben kora legjobbjai vettek tevékeny részt – jelentették a legnagyobb nemzeti mozgalmakat, mivel további közművelődési törekvések – iskolák újjászervezése, színjátszás állandósítása – elindítói voltak. Mikó Imre jól számított és jól ismerte népét. A tennivágyás kis szikrája, amelyet az ő akarata csiholt, hamarosan alkotó láng lett mind a főúri, mind az egyszerű népi körökben.

Mikó Imrét 1860-ban erdélyi főkormányzéki elnökké nevezték ki. Egy teljes évig küzdött Kemény Ferenc erdélyi kancellárral együtt, hogy Erdély közigazgatását alkotmányos alapon újjászervezze, de aztán kénytelen volt ráébredni, hogy a bécsi kormány mindent elkövet, hogy ezt az alkotmányosságot megingathassa. Mikó erre lemondott tisztségéről, de tovább folytatta építő tevékenységét. Tárgyalt Budán és Bécsben az Erdélyen áthaladó vasútról, múzeumi, színházi, egyházi, gazdasági közgyűléseken vett részt, irányította a nagyenyedi és a sepsiszentgyörgyi kollégiumok újjászervezését, tudományos előadásokat tartott és tudományos kutatómunkát folytatott.

Életrajzához az is hozzátartozik, hogy az állandó színjátszás eszméjét nemcsak támogatta, hanem 1843-tól 1875-ig az erdélyi Nemzeti Színház élén állott. 1867-ben elvállalta az Andrássy-kormányban a közmunka- és közlekedésügyi tárcát. Közben saját vagyonából jelentős alapítványokat létesített az erdélyi kollégiumok, a Magyar Történeti Társulat, a református egyház, a református teológiai fakultás, a Múzeum Egyesület, az Erdélyi Gazdasági Egyesület, sőt még a Magyar Tudományos Akadémia részére is. Nyaralóházát átadta az Erdélyi Múzeum otthonául, nagybecsű könyvtára nagy részét a nagyenyedi kollégiumnak adományozta.

Főbb tudományos és történeti munkái: „Erdély külön-

válása Magyarországtól” (ez volt egyben akadémiai székfoglalója), „Az erdélyi nemzeti fejedelmek beiktatása”, „Irányszemek” (tanulmányosorozat), „Bod Péter élete és munkái”, „Benkő József élete és munkái.”

Mikó Imre gróf 1876-ban hunyt el.

BARABÁS MIKLÓS

A 19. századig nem igen beszélhetünk egységes stílustörekvéseket és töretlen fejlődést felmutató újabkori magyar festészetről. Az országban itt-ott felbukkanó tehetségek vagy elsikkadtak vagy külföldre települtek. A képzőművészeteknek mecénások hiányában el kellett sorvadniuk. A kultúrellet központja a Monarchiában Bécs volt, sem Buda, sem Pest ilyenként még nem jöhetett számításba, hiszen például 1828-ban Pestnek 64000, Budának pedig még csak 31000 lakosa volt.

Európában ebben az időszakban a festészet nagy átalakuláson esett át: a barokk művészetet előbb a klasszicizmus, majd nyugaton a romantika, Közép-Európában a biedermeier váltotta fel. Ez az utóbbi, Bécsből kiinduló, derűs, érzelmes, de pátosz nélküli stílus hamarosan elterjedt hazánkban és a polgári osztály kedvelt stílusává vált. A biedermeiertől kezdődően a magyar festészet már nem szórványosan fel-feltűnő jelenség, hanem szervesen összefüggő fejlődési folyamat.

Ennek az irányzatnak legkiválóbb és legnépszerűbb képviselője hazánkban az 1810-ben, Márkosfalván született Barabás Miklós. Korai gyermekéveit Dálnokon töltötte, hat éves korában a nagyenyedi kollégiumba került. Mint ifjú festő, a kolozsvári Szabó János és a nagyszebeni Neuhauser tanítványa volt. Amikor Pestre költözött, saját tehetségén kívül csak jó formaérzékét és éles szemét hozott magával. Festői képzettségét ekkor még műveltségével, kitűnő modorával és megfeszített, szorgalmas munkával pótolta. Rövidesen azonban számos pártfogója akadt. Széchenyi István támogatásával egyszeriben olyan népszerűvé vált, hogy az akkori magyar társadalom számos, valamenyire is szerepet

játszó tagja Barabás Miklóssal akarta lefestetni magát és családját. A művész 26 éves volt, amikor a Magyar Tudományos Akadémia tagjává választották. 34 éves korában ő volt a legtöbbet kereső magyar festő.

Barabás Miklós óriási népszerűségét – tehetsége mellett – kétségtelenül, a korabeli napilapoknak és folyóiratoknak is köszönhető: sok cikk zengte a dicséretét, nagy hírverést kapott. Divatos festő lett a szó szoros értelmében. Ez azonban mit sem csökkenti Barabás jelentőségét és képei művészi értékét. Barabás alapozta meg a magyar nemzeti festészetet, ő teremtette meg számára a szükséges életeret. Stílusában mindvégig hű tolmácsolója maradt a biedermeier ízlésnek. Ettől csak kétszer kalandozott el rövid időre. Erdélyi tartózkodása alatt (1831–1833) megismerkedett a korai francia romantikusok grafikáival. Annyira fellelkesült, hogy néhány grafikai munkájában érezhető is hatásuk. Második fellángolása az angol festészet hatását tükrözi. 1834-ben ugyanis itáliai barangolásai közben barátságot kötött William Leighton Leitch angol akvarellistával, akitől megtanulta a vízfestés technikáját és a természetábrázolást. Ez időszakban készülnek Barabás finom, lírai, széles ecsetkezelésű akvarelljei.

Ez a két stíluskitérő azonban csak epizódszerepet játszott Barabás Miklós művészi hitvallásában. Valóban híressé portréi tették, amelyekből több ezret festett. Óriási Barabás kortörténeti jelentősége is, mivel képei híven tükrözik az akkori magyar társadalmat, korának divatját, ismert egyéniségeit, írók, művészek, politikusok, színészek, színésznők, arisztokraták és polgárok százainak képmását mentette át az utókornak. Munkássága néhány évtizedet felölelő történelmi képeskönyv. Modelljeit mindenkor nagy jellemzőerővel és élethűen ábrázolta. Női arcképei („Bittó Istvánné”, „Nikolics Sándorné”, „Petrikovics Júlia”), finomabbak és líraiabban a férfi-képmásoknál („Széchenyi István”, „Liszt Ferenc”), de valamennyit a mértékletesség, az egyszerű festői eszközökkel elért művészi hatás és a kiváló rajzkészség jellemzi. Életképei közül a „Galambposta” a legsikerültebb. Megfestette kora egyik nevezetes eseményét, a „Lánchíd alapkövetelése”-t is.

„Önéletrajz”-ában művészeti kérdésekkel, kora társadalmi és művelődési helyzetével is foglalkozott. 1898-ban halt meg.

JAKAB ELEK

Szentgericén született 1820-ban. Diákéveit a székelykeresztúri unitárius algimnáziumban, majd a kolozsvári kollégiumban töltötte el. Ezekben az iskolákban a diákok és a professzorok évekre szóló zárt és egységes közösségbe kovácsolódtak össze. A diákok a tudomány mellett egész életükre kiható eszmei és világnézeti útmutatást is kaptak. A magyar szabadságharcot megelőző évtizedekben az erdélyi ifjúság demokratikus szemléletét a kolozsvári kollégium alapozta meg. (Itt tanult például Bölöni Farkas Sándor és Kriza János is.)

Jogi tanulmányai befejeztével Jakab Elek Nagyszebenben, az erdélyi kincstárnál gyakornokoskodott, de közben minden szabad idejét ismeretei bővítésére fordította. Kutatómunkája kiterjedt a Brukenthal-múzeum gazdag gyűjteményére és a Szász Univerzítás levéltárára, de egyidejűleg feltűnést keltő cikkeket írt az „Erdélyi Hiradó”-ba. Ezekben a cikkekben szót emel például a nemesség adómentességének megszüntetése, a közteherviselés bevezetése mellett, ír az erdélyi románság helyzetéről, sürgeti a nagyváradi–kolozsvári vasútvonal megépítését, mivel a technikai vívmányokban felismeri a társadalmi fejlődés nagy lehetőségeit.

Elvi síkon mozgó kutatói és újságírói munkásságának az 1848-as forradalom vet véget. 1848. május 15–17-én tudósítóként vett részt a balázsfalvi román nemzeti gyűlésen; ott készült tudósítása később sokat idézett forrás lett. Pár hónap múlva ott volt az agyagfalvi székely nemzeti gyűlésen is, ahol 60000 székely jelent meg. *„Csíkból és Háromszékről mintegy 15–15, Udvarhely székről 20–25, Marosszékről mintegy 2–3 ezernyi nép és több küldöttség, Aranyosszékről szintén egy népes küldöttség.”* Alább ezt írja: *„Büszke voltam, hogy én is e népből való vagyok. Megköszöntem a sorsnak, hogy itt lehettem...”*

1848 decemberében huszár lett, majd részt vett Bem hadjárataiban. A dévai fegyverletétel után Szebenben volt fogoly. 1863-ban a főkörmányszéki levéltár al-, majd főigazgatója lett.

Pályájában fordulópontot jelent gróf Mikó Imre felhívása, amelyhez csatlakozott, és Kolozsvárra utazott, hogy részt vegyen az „Erdélyi történelmi adatok” című kiadvány összeállításában. Forrásadatait nem korlátozta híres történelmi eseményekre, kiemelkedő egyéniségekre, hanem a múlt társadalmi, gazdasági és fejlődési jelenségeit is vizsgálta. A hadjáratok és a csaták ismertetése mellett foglalkozott a szervezés és ellátás kérdéseivel.

Történetíróként legnagyobb műve a „Kolozsvár története”. Levéltári források birtokában megírta a város monográfiáját, a városi polgárság fejlődéstörténetét. Azt vallotta, hogy *„A jólét és virágzás időszakainak vonzó emlékeit fel kell eleveníteniünk, hogy az önérzetet emelje, nagy példáival lelkesítsen, sikeres cselekvésre s kitartásra buzdítsanak; a megállapodás és visszaesés szomorú eseményeit pedig azért, hogy nagyobbra nem mehetésünk okai és akadályai nyilván tudva legyenek.”*

Munkásságában mindenkor különös figyelmet szentelt a Székelyföld – szűkebb hazája – múltjának. Udvarhelyszékel foglalkozó monográfiája – 1897-ben bekövetkezett halála miatt – sajnos befejezetlen maradt; utolsó fejezeteit később Szádeczky Lajos írta meg.

1872-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező, majd 1889-ben rendes tagjává választotta. Jakab Elekben azonban nemcsak hazája tisztelte a felvilágosult embert és tudóst; 1875-ben „a román nép iránt megnyilvánuló emberséges magatartásáért” az ASTRA, az Erdélyben jelentős tevékenységet kifejtő Román Irodalmi és Népművelődési Társaság tiszteletbeli tagjai közé sorolta.

Orbán Balázs

ORBÁN BALÁZS

1830-ban, Lengyelfalván született a családi „kúriában”, amely elég szerény külsejű, nagy ház volt. Itt élt gyermekkorában szüleiével és három testvérével, és ide tér vissza külföldi utazgatásai közben. Középiskoláit a közeli Székelyudvarhelyen végezte; előbb a katolikus, majd a református gimnáziumban, mivel ez utóbbiban a nyelvtanon és a szintaxison kívül történelmet, matematikát és görögöt is tanítottak.

Gyermekkorától kezdve a célratörő kitartás és szorgalom jellemezte; ez tette például képessé arra, hogy magánszorgalomból egyetlen nyári szünidő alatt, megtanuljon franciául. Kalandos élete nem a kalandkeresésnek, hanem a tudás és a megismerés iránti vágyának tudható be.

Anyai nagyanyja, Foresti Mária, görög származású, Isztambulban megtelepedett gazdag nagykereskedő-család gyermeke volt. Knechtel János magyar bányamérnök, a török bányák főfelügyelője vette feleségül. Leányukat, Eugéniát az apa, aki nem tudott belenyugodni abba, hogy gyermeke ne magyar iskolába járjon, az anya tudtán kívül elvitte Kassára s beadta az Orsolyák zárdájába. Törökországba visszatérében azonban Knechtel hajósze-

rencsétlenségnek esett áldozatul, nem tért többé haza, s így nem tudta elmondani az anyának, hogy hova lett a leányuk. Foresti Mária évekig hiába kerestette gyermekét, Kassán pedig senki sem jelentkezett Eugéniáért. Orbán Pál – Balázs nagyapja –, akinek leányai is a kassai Orsolyáknál tanultak, szánta meg és vette magához az árvának vélt gyermeket. Eugénia Orbánék kassamindszenti házában nőtt fel, s később hozzáment Orbán Jánoshoz.

Sok év múltán Foresti Mária végre megtudta, hogy Eugénia él, s rohant elveszettnek hitt leányához... Megbeszélték, hogy Foresti Mária Isztambulban házat építtet az egész családnak, s ha kimennek hozzá Törökországba, rájuk hagyja hajóival és minden vagyonával együtt. Orbán Balázs még az udvarhelyi kollégium diákja volt, amikor az isztambuli ház elkészült, s a család útra kelt a gazdagság felé. Ám még oda sem értek, midőn hírül vették, hogy a nagyanya meghalt (állítólag megmérgezték). A nagy vagyonra a VAKUF, egy mohamedán egyházi alapítványi szervezet tette rá a kezét, Orbánéknak csak néhány ház, ingóságok s némi készpénz maradt az örökségből. (A 17 évig tartó pereskedés sem hozott eredményt, s a család végülis visszatelepült Lengyelfalvára.) Az isztambuli évek alatt Orbán Balázs egy ott élő magyar órásnál kitanulta az órasmesterséget és beutazta Közel-Keletet meg Görögországot.

1848-ban Athénban érte a hír, hogy Magyarországon forradalom van. Amint tehetett hajóra szállt s visszautazott Isztambulba. Csapatot szervezett a Habsburg-önkényt megelégtelt, Törökországba menekült olaszokból s gyalog elindult velük Magyarország felé. Lelkesítő szavaira még sokan csatlakoztak a kis légióhoz. El is jutottak Vidinig, de sajnos későn. A szabadságharc megbukott; egyre többen menekültek kifelé Magyarországról Törökország felé, hogy elkerüljék Bécs véres megtorlását. Orbán Balázs is visszatért Isztambulba. Az örökségből megmaradt egyik házban kaszinót hozott létre a hontalan menekültek számára. Mikor hírt vett, hogy Kossuth Lajos is Törökországban, Kiutahiában (ma: Kütahya) kapott menedékhelyet, felkereste és felajánlotta segítségét. Tudomására jutott, hogy a bécsi udvar titkos ügynö-

kei állandóan figyelik Kossuthot és meg akarják mérgezni. Orbán vállalta, hogy ezentúl ellenőrizni fogja ételét, italát. Kossuth csak azt fogyaszthatja el, amit Orbán lepecsételt csomagban küld számára.

Néhány hónap múltán Kossuth elhatározta, hogy Londonba megy; azt remélte, onnan kapcsolatot teremthet Amerikával és többet használhat a szabadság ügyének. Rövidesen Orbán Balázs is Londonba tartott. A magyaron kívül már tudott latinul, görögül, törökül, franciául, kissé arabul is. Nyilvánvaló nyelvtelhetsége és akaratereje jóvoltából a hosszú hajóút alatt megtanult angolul is, legalábbis annyit, amennyi kezdetben feltétlenül szükséges. Londonban egy órásmesterhez állt be s kerestetéből – mivel roppant igénytelen volt – fenn tudta tartani magát. Szervezete azonban nem bírta el a nyirkos, ködös londoni éghajlatot, állandó láz emésztette. Kossuth, akivel újból kapcsolatba került, beajánlotta Teleki Sándorhoz, Bem tábornok egykori hadsegédéhez.

Teleki Jersey szigetén élt, a „L’Homme”-ba írt cikkeket, de mint a többi emigráns, ő is fizikai munkát végzett a megélhetésért. A szigeten szép házat bérelt, kerttel, Orbán Balázst szívesen látta vendégül. Itt Orbán láza s vele az állandó fáradtság, levertség is csakhamar megszűnt. Teleki baráti körébe sok emigráns – magyar, francia – tartozott, köztük Victor Hugo és családja, akik III. Napóleon miatt voltak kénytelenek emigrációban élni. Orbán rövidesen megismerkedett velük s igen nagy hatással volt rá Hugo ragyogó szelleme, szabadság-szeretete, szókimondása. Victor Hugo fiainak már volt fényképezőgéjük; hatalmas nehéz masina, de jól működött. Orbán Balázst is megtanították a kezelésére, s ő mindjárt arra gondolt, hogy milyen jól tudná ezt hasznosítani, ha egyszer végre sikerülne valóra váltani nagy célját: megírni a Székelyföld történetét.

A viszonylagosan boldog és nyugodt korszakba megint beleszólt a politika: III. Napóleon, kijátszva olasz szövetségét, fegyverszünetet kötött Ausztriával. A felháborodott Victor Hugo erre megírta „A Köztársasághoz” című felhívását, amelyben leleplezte III. Napóleon újabb hitegesését.

A felhívást a teljes baráti kör: Teleki Sándor, Mészáros Lázár, Orbán Balázs és a többiek is aláírták. Victor Hugo a párizsi külügyminisztériumnak küldte el írását, másolatát pedig az angol kormánynak. A válasz az, hogy mind Hugo, mind az aláírók kötelesek elhagyni Jersey szigetét, mert a „Felhívás” veszélyezteti Anglia jó kapcsolatát Franciaországgal. Mivel Victor Hugonak volt egy villája Guernsey szigetén, valamennyi emigráns oda költözött. Orbán Balázs innen még bejárogatott Londonba; a British Museum könyvtárában gyűjtött további adatokat már régebben megkezdett útleírásához, az „Utazás Keleten”-hez.

Lassan azonban ráébredt, hogy hazájának külföldön nem válhat hasznára, s úgy döntött, hogy visszautazik Lengyel-falvára. Ott naphosszat írta a könyvét, majd néhány hónapra Sepsiszentivánra utazott Mikes Benedekhez, aki maga is többször járt keleten s ott sok könyvet, adatot gyűjtött össze. Az első mű, az „Utazás Keleten” rövidesen megjelent (hat kötetben). Majd Orbán második könyve is elkészült: Szaif Züliazám szultán regéjének fordítása, „Kelet tündérvilága” címen.

Ezután Orbán Balázs már teljes erővel vetette bele magát a régen megálmodott és tervezett „Székelyföld leírása”-ba. 1862-ben indult el vándorútjára. Gyalog, lóháton, szekéren járta a városokat, falvakat, várakat. Falusi házakban éjszákázott, ette, ami éppen akadt, de soha semmit sem fogadott el ingyen. Írt mindenről, ami csak említésre méltó, rengeteg rajzot készített és sokat fényképezett a Londonban vásárolt fényképezőgéppel. Sorra vett minden emlékművet, templomot, kastélyt, egyházi és világi kincseket; leírta a népszokásokat, regéket, lefényképezte a népviseleteket.

Orbán Balázs már nem a daguerrotipiás, hanem a korszerűbb kollodiumos nedves elírással készítette fényképeit. Ezzel az eljárással részint megnő a képek élessége, részint már lehetővé válik sokszorosításuk. A hegyes-völgyes vidéket járva, a súlyos fényképezőgép mellett még a lemezeket, a sötétkamrául szolgáló sátrat, vegyszeres üvegeket és az állványt is cipelnie kellett, ami nem kis megerőltetést jelenthetett a cingár termetű „csontbáró”-nak – ahogyan környezete

kissé gunyorosan elnevezte. Amíg a korabeli fényképészek többnyire a divatos és főleg jobban jövedelmező emberábrázolással foglalkoztak, addig Orbán Balázs útjai során rengeteg tájképet, épületet is megörökített, s a személyeket is mindig természetes környezetükben ábrázolta. Bátran állíthatjuk, hogy ezzel úttörő riporter tevékenységet is fejtett ki. Noha hatalmas munkája 1868–1873 között megjelent, kortársai sajnos nem méltányolták kellően egyedülálló munkásságát s nem jutott osztályrészül olyan hír és dicsőség, amelyet megérdemelt volna. Halála után rövidesen elfelejtették.

Korunkban fedezik fel újra. 1982-ben az Európa Könyvkiadó „A Székelyföld” címmel válogatást adott ki nagy munkájából, ugyanebben az évben megjelent a teljes, hatkötetes mű, „A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból” második, facsimile kiadása is. Fényképeinek negatívjai nemrégiben bukkantak elő a feledés homályából, a marosvásárhelyi megyei könyvtár régóta porosodó iratai közül.

Orbán Balázs vándorútjai közben időnként Szejkefürdön, a családja tulajdonában levő aprócska üdülőhelyen, a borvízforrásnál pihent meg. Ide építtetett magának kis faházat s itt rendezte az útjai alatt összegyűjtött, sajátos gyorsírással, kis noteszeibe bejegyzett adatokat, rajz- és fényképanyagot. Élete főműve, a Székelyföld hatkötetes leírása kereken 520 falut és várost ismertet. Felkutat 80 váromot – soknak alaprajzát is közli –, templomokat százával, barlangokat, forrásokat, 110 régi harangot, 24 kelyhet ismertet, illetve ábrázol. Énlakán lerajzolta azt a rovásírásos szemöldökfát a „hunszittyá” felirattal, amely bizonyítja, hogy Erdélyben még a 17. században is használták a régi székely rovásírást. Külön kötet készült „Torda és környéke” címmel, egyrészt mivel erre a tájra túl sok adat gyűlt össze, másrészt pedig, mert Orbán helyenként túlment a Székelyföld határain.

Orbán Balázs a közéletben is szerepet vállalt, először mint Udvarhelyszék főjegyzője, később mint képviselő. Az országgyűléseken gyakorta felszólalt a nép, a közjó érdekében. Élete utolsó éveiben – mind a könyvkiadókkal fennálló kapcsolatai, mind a képviselői feladat miatt – Budapesten lakott.

A rengeteg munka idő előtt felemésztette amúgyis gyenge szervezetét; egyre többet szenvedett szünni nem akaró gynomorgörceitől. Még rengeteg tervet szeretett volna megvalósítani, de érezte, hogy rövidesen meg kell halnia. Végrendeletet írt: Szejkefürdőt és a szombatfalvi házát, telkét bátyja fiainak hagyta azzal, hogy évi 400 forintot tehetséges, szegény diákok megsegítésére kötelesek fordítani. Tövisi birtokát s egyéb ingatlanjait az Erdélyi Közművelődési Egyletre hagyományozta abból a célból, hogy „azt bölcs belátása szerint fordíthassa a székely kivándorlás meggátolására”.

A végrendelet 1890. április 16-án kelt. Néhány nap múlva Orbán Balázs meghalt. Kedves tartózkodási helyén, Szejkefürdön temették el. Sírján két kopjafa áll.

SZÉKELY BERTALAN

1835-ben született Kolozsvárott, régi székely családból. Apja, Székely Dániel kormányzékai titkár volt. Bertalan a kolozsvári református kollégiumban végezte el iskoláit. Rajz-tehetsége már kora gyermekkorában megnyilvánult. Ha csak tehette, rajzolt: családtagjait, barátait, a szabadságharc idején a városon átvonuló honvédeket. Apja kívánságának engedve mérnöki pályára készült s a bécsi Politechnikumba iratkozott be. Ám a képzőművészet iránti vonzalma erősebbnek bizonyult s így a Politechnikumot otthagyva, a bécsi Képzőművészeti Akadémiára iratkozott át, ahol ifj. Johann Nepomuk Geiger és Karl Rahl tanítványa lett. Művészi fejlődésére nem annyira tanárai, mint gyakori múzeumlátogatásai hatottak. Ideje legnagyobb részét az olasz és a németalföldi mesterek képeinek másolásával töltötte.

Öt év után, anyagi nehézségei miatt, hazautazott Kolozsvárra, s Erdély-szerte, mint vándorfestő kereste kenyerét. Járt Brassóban, Nagyszébenben, ahol főleg arcképeket, de bolti cégéreket is festett. Így gyűjtögette a pénzt a továbbtanuláshoz. Sikeres portréi révén meghívást kapott Csehországba is, ahol megismerkedett későbbi feleségével, Kudrina Janettel. 1859-ig sikerült portréfestéssel annyi pénzt össze-

gyűjtenie, hogy elutazhasson Münchenbe. Párizs mellett München volt akkoriban a festészet fellegvára. A müncheni Akadémián akkor uralkodó stílus, az akadémizmus sok magyar festő munkásságára nyomta rá bélyegét, de Székely Bertalan mentes tudott maradni az akadémizmusnak – a szabad művészeti kibontakozást gátló – szigorú szabályaitól. Münchenben festett vázlatai s mai szemlélettel is kimagaslónak tartott „Önarckép”-e bizonyítják Székely valódi tehetségét.

Talán ha megmarad ezen az úton, vagy ha München helyett Párizsba megy tanulni, ma szegényebbek lennének egy történeti festővel, de gazdagabbak egy világhírű festőművésszel.

Székely Bertalan Münchenben először Wilhelm von Kaulbachnál, majd Karl Pilotynál tanult. Ez utóbbi hatása erősen érződik Münchenben festett „II. Lajos holttestének megtalálása” című képén, amely Székely hírnevét megalapozta.

Az a hatalmas nemzeti fellendülés, amely a múltat felfedező romanticizmust követte, számtalan magyar művészt is meghihletett Than Mórtól Székely Bertalanon, Lotz Károlyon át Benczur Gyulaig. Székely Bertalan művészete a reformkor igényeihez igazodik. Témaválasztása a magyar történelmi múlt, egyéni igénye a monumentalitás. Stílusát már nem lehet ilyen egyértelműen megfogalmazni. A reformkori festészet aprólékossága egyesül nála a tökéletes rajzkészséggel, időnként a festőiség rovására, romantikus adottsága pedig a gyermekkora óta rajzoló, mindent megfigyelő művész realitásra való törekvésével párosul.

Híres történelmi tárgyú képei a már említett „II. Lajos holttestének megtalálásá”-n kívül a „Dobozy Mihály és hitvese”, a „Mohács”, az „Egri nők”, az „V. László és Czillei”, a „Thököly Imre búcsúja apjától”, a „Koronázás”.

Három, Münchenben eltöltött év után Székely 1862-ben hazatért Magyarországra, de egy év múlva visszahívták Münchenbe és megbízást kapott a Bajor Nemzeti Múzeum egyik faliképének megfestésére. Az ezért kapott 1000 forintos ösztöndíjjal sikerült eljutnia Flandriába, Hollandiába és

Párizsba is. Utazása alatt sok szép akvarell-másolatot készít, részint a Louvrebán, részint Amszterdamban.

Hírnevét megalapozó történelmi képei mellett 1871-ig, amíg a Mintarajztanoda tanára nem lett, főleg arcképfestéssel tartotta fenn magát és népes családját. Műterme Üllői úti lakásában kapott helyet. Szorgalmas és termékeny festő volt, festményeinek, rajzainak száma több ezerre tehető. Lefestette sok híres kortársát, Deák Ferencet, Eötvös Józsefet, Rottenbiller Lipótot, Izsó Miklóst, festő- és tanártársát, Greguss Jánost és természetesen fiait és feleségét. Finom női portréi közül különösen „Pfefferné” arcképe emelkedik ki. Arcképeinek szinte kivétel nélkül közös jellemvonása a lényegre való törekvés, az arc vonásain keresztül a lélek ábrázolása. Arcképeiben festőisége is egyre inkább utat tör magának.

Festett Székely Bertalan számos tájképet („Szadai táj”), életképet („Zivatar”, „Szerelmesek csónakban”), aktot („Léda hattyúval”), de kapott megbízást monumentális alkotásokra is. Ő festette a budai Mátyás-templom és a kecskeméti Új Városháza falképeit, a pécsi székesegyház Mór- és Imre-kápolnáját, s az ő műve az Operaház előcsarnokának és díspáholyának díszítése is.

1905-ben a Lotz-féle, ún. második mesteriskola igazgatójává nevezték ki.

Élete utolsó éveiben számos vázlatot, tervet készített, amelyek azonban sajnos már nem valósulhattak meg. 1910-ben elhunyt.

KÁDÁR JÓZSEF

Az aranyosszéki Várfalván született 1850-ben. Középiskoláit Tordán kezdte és Kolozsvárott fejezte be. 1877-ben, miután tanulmányai kiteljesítésére két évet Budapesten töltött, Désett helyezkedett el. Polgári iskolai tanár lett. Ettől kezdve, ahogy Kelemen Lajos mondta róla, örök hűséggel teljesítette hivatását, küldetését „a város és vármegye társadalmának, múltjának, intézményeinek és iskoláinak” szentelte életét.

Megírta a dési református egyház és a dési kaszinó történetét, majd 1890-ben megjelent „Belső-Szolnok, és Doboka megye 1848–1849” című munkája, melyben a szabadságharc idején történt számos kegyetlenkedésről is beszámol. 1896-ban jelent meg „Szolnok-Doboka vármegye nevelés- és oktatásügye 1000–1896” című könyve.

Ezután megbízást kapott arra, hogy óriási anyaggyűjtése eredményeként írja meg a „Szolnok-Doboka vármegye monographiája” című nagy munkának a községekre vonatkozó részét. E művet a vármegye „közönsége”, vagyis a vármegye közigazgatási szervezete 1901 és 1905 közt ki is adta. A monográfia nemcsak a táj természeti alakulatairól, érdekességeiről, történelméről, műemlékeiről, oktatásügyéről, népművészetéről, hanem annak vármegyei szervezetéről is szól. A hétkötetes munka első kötetét Tagányi Károly, Réthy László és Pokoly József írták, de a többi vaskos hat kötetet, amelyben a terület összes meglevő és elpusztult községét ismerteti, már maga Kádár József írta. Mint Orbán Balázs, ő is helyszíni tapasztalatokkal felvértezve, községenkénti csoportosítással ismertette anyaggyűjtésének eredményét. Nélkülözhetetlen munkát alkotott a terület múltjának megismeréséhez.

Kádár József haláláig (1939) Désett maradt és ott is temették el.

BENEDEK ELEK

Benedek Elek Kisbaconban született 1859-ben és ott is halt meg 1928-ban. Tanulmányait a budapesti egyetem bölcsészeti karán végezte. Egy ideig újságíróskodott (Kópé, Székely, Huszár, Zeke álnéven). 1884-ben előbb segédszerkesztője, később szerkesztője és egyben tulajdonosa lett az „Ország-Világ” című képes hetilapnak. „Magyar Nép” címmel is szerkesztett ekkoriban képeslapot, és Pósa Lajossal együtt elindította „Az Én Újságom” gyermeklapot. 1887–1890 közt Nagyajta kerületének országgyűlési képviselője lett. „Nemzeti Iskola” címmel tanügyi, „Magyar Kritika” címmel iro-

dalmi, „Magyarság” címmel főként a székelységgel, „Magyar Világ” címmel pedig főként a tanítósággal foglalkozó napilapot is szerkesztett. A „Néptanítók lapja”-nak is volt szerkesztője. Több mint száz kötetben megjelent könyvsorozat

Benedek Elek

tot indított az ifjúság részére, a „Kis Könyvtár”-at. E sorozatban kiadta saját írásait – népmeséket, népmondákat, népköltészeti gyűjtéseket és részben történelmi tárgyú szépirodalmi műveket. Munkássága rengeteg küzdelemmel járt. Főműve az ötkötetes „Magyar Mese és Mondavilág”.

1921-ben végleg szülőfalujában telepedett le és „Cimbora” címmel gyermeklapot szerkesztett, amely a hagyományok tisztelésére és az anyanyelv megbecsülésére nevelt. A „Vasárnap” című újságot Kós Károly és Szentimrei Jenő segítségével főszerkesztőként vezette s ebben a közügyekkel és az ismeretterjesztés jelentőségével foglalkozott. „Az én könyvtáram” címmel ifjúsági könyveket adott ki. A fiatalabb nemzedék körülötte csoportosuló íróival (Bartalis János, Jancsó Béla, Kacsó Sándor, Nyirő József, Szentimrei Jenő, Tamási Áron) együtt a maga szervezte országjáráson vett részt 1927–1928-ban. A Benedek Elek köré csoportosult íróknak – akiket „fiainak” vagy „kalákásoknak” neveztek – a nép szolgálata, a székely hagyományok megbecsülése és ápolása volt legfőbb törekvése.

Benedek Elek temetésén Tamási Áron búcsúzott a nagy mesélőtől. Amikor egykori lakóházát emlékházzá nyilvánították Balogh Edgár és Máthé János földműves emlékeztek meg munkásságáról.

BARABÁS ENDRE

Bukarestbe vándorolt, nagyajtai származású székely szülők gyermekeként született 1870-ben. A székelyek Ó-Romániába vándorlásának kérdését tapasztalatból ismerte. Tanítói pályára lépett és tanítóképzői főigazgató rangig emelkedett. 1901-ben Budapesten jelent meg „A székely kivándorlás, a Romániában élő magyarok helyzete” című munkája, amelyben azt a véleményét fejtette ki, hogy a székely nem szívesen kezdte újból a gazdasági nehézségek folytán félresikerült életét olyan környezetben, ahol ismerik. *„Inkább veszik utjokat Románia felé, ahol nem ismerik s akik ismernék, azoktól nincs miért szégyelniök sorsukat”.* A romániai székelység 1860–1890 közötti jelentős számával kapcsolatban feljegyezte, hogy legalább hat református egyházközség tartott fenn akkor ott magyar nyelvű iskolát.

Az 1902. augusztus 28–30-án Tusnádon, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület irányításával tartott székely kong-

resszuson az egyik felszólaló Barabás Endre volt. A székelységnek az ó-romániai szétszóródásához vezető kivándorlásáról beszélt. A következő években Barabás az erdélyi és főként székely területek (Udvarhely, Maros-Torda, Kolozs vármegye és Székelykeresztúr) gazdasági kérdéseibe is belebocsátkozott. Tanulmányaiban figyelemmel kísérte a romániai gazdasági helyzetet és a kultúrpolitikát is, sőt egy ideig – helyszíni tapasztalatai alapján – a poroszországi tanítóképzés és nemzetiségi kérdés is foglalkoztatta. Egyes munkáit Barna Endre néven adta ki.

1906-ban „A magyar néptanító szociális feladatai” címmel írt tanulmányt. Ez a kérdés később is felbukkan munkáiban. 1914-ben „A néptanítóképzés szociális irányai” címmel Déván jelenik meg tanulmánya. 1935-ben „A falukutatás és a tanítók” című cikkét Budapesten adták ki. Beszélgetések során szeretett hivatkozni Spiru Haret román miniszterre, aki szerint a tanítóság feladata nemcsak az, hogy a betűvetésre oktassanak, hanem a falu életének, körülményeinek javítása is.

Barabás Endre megnyilatkozásaiban elítélte azokat a magyarkodókat, akik a románokat csak szidalmazni tudják, de megismerésükre nem törekszenek, holott volna mit tanulniok tőlük, kiváltképp saját népük szeretetének terén.

A két világháború közt Barabás a romániai magyarság helyzetével, főleg oktatásügyével és az erdélyi románság történetének mozzanataival foglalkozott. Nem egy tanulmányát Lugoson adták ki. Ekkor – már mint nyugdíjas – a Népies Irodalmi Társaságnál dolgozott, amely a kisebbségi sorsra jutott magyarokra vonatkozó adatokat dolgozta fel a kormánysszervek részére.

Barabás Endre nemcsak kezdeményezője, hanem lelkes apostola is volt gyámszülő, illetve gondviselő társaságok létrejöttének. E társaságok önként, havonta összegyűjtött adományokból akartak kiváló ifjakat tehetségük kibontakozásában segíteni, és egyben figyelemmel kísérni, hogy a támogatást helyesen használják-e fel. Az alapelveket közlő szövegekben Barabás Endre és Bertalan István szerepeltek e társaságok általános irányítóiként. Rámutattak arra, hogy a kiváló

tehetségű, rászoruló ifjak „nevelési és tanítási költségeit lehetne biztosítani, ha a köz javára felelősséget érző környezetbeli és más érdeklődő embertársak alkalmi társaságba csoportosulnának.” Az iskolai tanulmányok idején működő ilyen csoportosulást neveztek „gyámszülő-társaságnak”, a rendes tanulmányok idején túl „a tudás és látókör itthoni, esetleg külföldi kibővítésének anyagi támogatására” létre jövő csoportosulásokat pedig „gondviselő-társaságoknak”. Ezek „tagjai szívük- és zsebükhöz mérten önmaguk állapíthatnák meg” hozzájárulásuk mértékét. A társaság vezetője figyelemmel kísérné az ifjú fejlődését, vezetné a számadásokat. A támogatott ifjak fogadják meg, hogy tanulmányaik befejezte után az erkölcsi és anyagi támogatást továbbadják a tehetséges ifjúságnak.

Az első gyámszülő-társaság 1925. július 4-én kezdte meg működését ezek szerint az elvek szerint. Tanítók gyermekeit támogatták. Ugyanez év szeptember 20-án kezdett dolgozni az első gondviselő-társaság, amely egy erdélyi ifjú orvos franciaországi továbbképzését támogatta. Később festők, szobrászok, színészek, zenészek, tanárok, műszakiak, közgazdászok, jogászok, kertészek, orvosok, vegyészek, geológusok, idegenben szétszóródott magyar munkások, földművesek gyermekei szerepeltek a támogatottak között. Amit Barabás Endre tett – főként erdélyi és ó-romániai magyar ifjak érdekében –, másokat is önzetlen tevékenységre ösztönző, példamutató, derekas munka volt. 1943 derekáig 38 társaság jött létre 1240 taggal, 23 társaság teljesen és sikerrel be is tudta fejezni feladatát. Az akkori időkben nem csekély összeg volt a 18 év során felhasznált 165782 pengő.

Barabás Endre 1948-ban halt meg.

NAGY ISTVÁN

Csíkmandszenten született 1873-ban. Zömök, alacsony kerek fejű, apró szemű, éneklő beszédű, fúrge járású emberré vált, aki szeretett mesélgetni, borozgatva éjszakázni és élénk taglejtéssel beszélni. Szíve és arca a mosolygásra hajlott.

Apja, Nagy Antal, jómódú gazda volt, de 1888-ban meghalt. Az akkor 15 éves Nagy István megszökött a csíkszeredai gazdasági iskolából. Nagyon szeretett a hegyekben kószálni. Hamarosan azonban Kolozsvárra küldték, ahol megszerezte a tanítói képesítést és két évig tanított is. Közben egyre küldte rajzait a „Vasárnapi Újság”-nak. Pesre került, festeni tanult. Édesanyja, Sándor Mária gyűjtögette a pénzt, hogy fia Münchenben, Párizsban, Rómában is tanulhasson.

Nagy Istvánnak az első világháború előtti tájképein a székellyföldi táj élénk zöld és kék színekkel elevenedik meg. A 22. székely gyalogezred tábori festője lett az olasz fronton. Itteni szénrajzai már drámai hangulatúak. Budapesten először 1923-ban rendezett gyűjteményes kiállítást. Nagy erejű és egyéni zamatú pasztell képei rendkívüli feltűnést keltettek. A következő évben a Szinyei Társaság díjjal tüntette ki a festőt. Egy ideig Budapesten tartott fenn műtermet, de a húszas évektől már Baja, Szentés, Kecskemét tájait járta. 1925-ben Kolozsvárott, 1926-ban Budapesten állított ki. 1931-től végleg Bajára költözött; ekkor már súlyos beteg volt. 1936-ban még megkapta a Beczkói Biró Henrik-díjat az „Öregaszszony” című képéért. 1937-ben tüdőbaj vitte el.

Lyka Károly művészeti főiskolai tanár szerint: „Minden egyes munkáján ott látjuk őt, amint lelke egész erejével és szíve minden érzésével magához ragadja azt a csodát, amit a látóhatáron belül eléje rakogat a természet, az élet”. Lyka Károlynak egy másik észrevétele Nagy Istvánnak az első világháború utáni képeire talál: „Meleg és mély barnák sokféle fokozata, a fekete és szürke változatai, tompa világításban adják skálája általános hangoltságát.” Nagy István pályájának vége felé művészi felfogása egyszerűbb, határozottabb lett. Tragikus meglátásait mély színekkel ábrázolta, feketébe, kékbe, zöldbe és világító fehérbe zárta. Mint a realista festészet egyik kiemelkedő egyénisége, jelentősen hatott a magyar festőművészetre.

BALÁS JENŐ

Gyergyóremctén született 1882-ben. A Birtok ragasztéknevű családból származott; e faluban ugyanis annyi Balás volt, hogy a legtöbb család ragasztéknevet kapott. Középiskoláit Székelyudvarhelyt végezte, majd a budapesti Műegyetemen és Selmecbányán tanult tovább. Először az államasútnál, majd a Rimaszalánk-üzemnél helyezkedett el mérnökként. 1912-ben önálló mérnöki tevékenységbe kezdett: megpróbálta a kis ércbányákat tömöríteni. Egy ideig saját bányája is volt. Az első világháború során az erődépítésben vett részt. A háború után az Országos Központi Árvizsgáló Bizottságnál, majd mint az Országos Munkaügyi Tanács tagja tevékenykedett. Időnként nagy vagyonhoz is jutott, de ez, amilyen gyorsan jött, olyan gyorsan el is forgácsolódott, mert a pénzzel nem tudott bánni. A bőség napjait nemegyszer az ínség napjai váltották fel életében.

A kutatás szelleme tüzelte, hogy feltárja a hegyek rejtett kincseit. 1920-ban a Vértes és a Bakony hegységben ő fedezte fel a bauxit-lelőhelyeket. 1934-ben a budapesti hévizek hidrológiájának rendszerét, majd a Velencei-tó rendezési tervét dolgozta ki, a Balaton és a Sió szabályozását tervezte meg nagy vonalakban.

Balás Jenő elévülhetetlen érdeme, hogy ő indította el Magyarországon a bauxitbányászatot és így az ország egyik legnagyobb természeti kincse napvilágra került.

A kitűnő mérnök 1938-ban halt meg.

KELEMEN LAJOS

Marosvásárhelyt született 1877-ben, apja ítéletáblai irodatiszt volt. Apja otthon oktattatta, iskolába csak három évi késedelemmel, 1886-ban adta be. Egy évet behozott a késedelemből azzal, hogy tudása alapján a református kollégiumnak mindjárt a II. elemi osztályába vették fel. Tanárai közül leginkább Koncz József volt rá hatással, akit mint tudomány-szerető könyvtárost tisztelt. 14 éves korában jutott kezébe

Orbán Balázs nagy műve, majd Kővári László „Erdély régi-ségei” című munkája. Ez annyira felkeltene érdeklődését, hogy diáktársaival maga is kutatni kezdett.

1893-ban a marosszentkirályi, 1895-ben a marosszentannai, 1896-ban pedig a nyárádszentlászlói falfestményeket fedezte fel. Ezután már a Székelyföldön kívülre is kiterjesztette érdeklődését és 1897-ben Ádámoson, az unitárius templomban 1526-ból való festményekre bukkant. A református kollégiumban 1896-ban érettségizett. A vizsgabizottság elnöke, Szádeczky Lajos felfigyelt tájékozottságára és továbbhaladásában támogatta. Így került nevelőnek Gidófalvi István kolozsvári közjegyzőhöz. 1901-ben elvégezte egyetemi tanulmányait és a következő évben állást kapott az Erdélyi Múzeum könyvtárában. 1907-ben a kolozsvári unitárius kollégium földrajz-történelem szakos tanára lett. 11 évi tanítás után került az Erdélyi Múzeum levéltárához. Buzgalma felendítette a levéltári anyaggyűjtést és az anyag állománya megtöbbszöröződve, milliósnál is nagyobbra növekedett. Az Erdélyi Múzeum Egyesület titkára, majd a Múzeum és Levéltár főigazgatója is volt. 1938-ban nyugdíjazták, de 1940-ben újra szolgálatba lépett. 1942-ben ismét nyugdíjazták, de 1944-ig mint nyugdíjas továbbra is ellátta addigi munkakörét.

A Magyar Tudományos Akadémia kültagjai közé választotta. Főigazgatói teendőinek megszűnte után is tovább dolgozott a levéltárban 1960-ig. 83 éves korában, Szilveszter napján hazafelé indult a levéltárból, de az utcán rosszul lett és gépkocsin kellett hazavinni. Kórházba került, de nem gyógyult meg többé. 1963-ban halt meg; a Házsongárdi temetőben temették el, nagy részvétellel.

Több száz tanulmányt írt. A levéltári nyersanyag feltárásán kívül a művelődéstörténet, a könyvtárak, a nyomdászat múltja, a család- és helytörténet, az irodalomtörténet is érdekelte. Páratlan emlékezőképességével sokaknak tudott segítségére lenni. Tévedett amikor így írt: „Az én életem a mások ügyének szolgálatában aprózódott, veszett el”. Kelemen Lajos élete, ha valóban el is aprózódott, el mégsem veszett.

FELVINCZI TAKÁTS ZOLTÁN

Nagysomkuton született 1880-ban. A helység azelőtt Kővár vidékének székhelye volt. Nagybányán és Nagyenyeden járta Takáts Zoltán középiskoláit. Már jogi tanulmányai közben kezdett festetni. Tanult Münchenben, majd Nagybányán Hollósy Simon tanítványa lett. Münchenben, Budapesten és Berlinben művészettörténeti tanulmányokat folytatott. A festést abbahagyta.

1905-ben az Országos Képtár, majd a Szépművészeti Múzeum tisztviselője lett. Régi német mesterekkel foglalkozott, így 1909-ben Dürerről írt könyvet. A keleti művészet ismeretébe Vay Péter vezette be. Hopp Ferenc műgyűjtő hagyatékából 1919-ben megalakult a Keletázsiai Művészeti Múzeum, Takáts volt az igazgatója. 1948-ig sok értékes darabbal gyarapította a múzeumot.

1925-ben a pécsi egyetemen tanított magántanárként, 1939-től a szegedi, 1946-ban a kolozsvári, majd 1947–1950 között ismét a szegedi egyetemen volt nyilvános rendes tanár. Egyike volt a Kőrösi Csoma Sándor Társaság alapítóinak. Több mint száz tanulmánya jelent meg; mind itthon, mind külföldön számos előadást tartott. Művészeti kritikusa volt a „Pester Lloyd” és a „Der Cicerone” folyóiratoknak. Bejárta a Távol-keletet s olyan hírnévre tett szert, hogy külföldön is a keleti művészet szakértőjeként tartották számon. 1944-ben jelent meg „Some premises of Islamic ornamental System” című könyve.

Mivel édesanyja örmény származású volt, Takáts kolozsvári működése idején az erdélyi örménység művészetével is foglalkozott.

László Gyula írta róla: „Keleti műtárgyak gazdag egyszerűségű ecsetvonásaiban vagy tökéletes formai világában érezte magát otthon, mert bennük tapinthatóvá váltak a Kánon emberi szépségei. Többször mondta, hogy ezek közt élt és arra vágyik, hogy ezek közt érje utol a halál. A sors kegyes volt hozzá: szeretett múzeumában legyintette meg az elmúlás szele”. A szomorú pillanat 1964-ben következett be.

KISS JÁNOS

A második világháború idején nem egy, a magyar hadseregben kiemelkedő rangot elért székelynek jutott jelentős szerep, s különféleképpen adtak kifejezést szembenállásuknak a német támogatta nyilas irányzattal, miután Nagybaconi Nagy Vilmos, Ausztria német megszállása után lemondott a honvédelmi miniszterségről. *Miklós Béla* vezérezredes, aki előbb a kolozsvári hadtest, majd az I. hadseregparancsnok volt, a nyilas államcsíny után átállt a szovjet hadsereghez, s kiáltványt adott ki a németek ellen, majd a debreceni ideiglenes kormány miniszterelnöke lett. A legáldozatosabb szerep azonban Kiss Jánosnak jutott.

Kiss János 1883-ban, Erdőszentgyörgyön született, a miskolci alreált, majd nagyszombeni hadapródiskolát elvégezve, a tiroli vadászokhoz került, és 1902-ben lett zászlós. Az első világháborúban Tirolból került az orosz frontra. 1915-ben részt vett a gorlicei áttörésben. Az olasz fronton az Isonzónál harcolt. 1917-ben sebesülése folytán lába megrövidült, megmerevedett. Ezután Kőszegen történelemtanár volt a katonaiskolában. 1919 óta Bajcsy-Zsilinszky Endre barátja.

Dandárparancsnok, gyalogsági szemlélő lett és 1938-ban altábornagy. Miután a politikai jobbratulódást ellenezte, nyugdíjba vonult. 1944-ben tervet dolgozott ki a jugoszláv ellenállókhoz való csatlakozásra. A kormányzóhoz emlékiratot nyújtott be a hadseregről. Ajánlotta, hogy a munkásságot fegyverezzék fel a németek elleni védelemre. Csatlakozott a Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságához, amelynek élén Bajcsy-Zsilinszky állt. Kapcsolatba lépett Sólyom Lászlóval és Pálffy Györggyel, hogy a németek elleni támadással folyosót nyissanak a közelgő szovjet csapatok felé. 1944. november 22-én a nyilasok elfogták, megkínózták és december 18-án a Margit körüti katonai fegyházban kivégezték.

PÁVAI VAJNA FERENC

Az Alsófehér vármegyei Csongván született 1886-ban. 1910-ben szerezte meg a geológiai doktorátust és már a következő évben a Selmezbányái akadémián tanársegéd lett az ásvány-földtan-teleptani tanszéken. A családban a geológia művelése hagyomány, az 1820–1874 közt élt Pávai Vajna Elek bejárta Európát, Amerikát és Kolozsvárott az Erdélyi Múzeum őre volt, élete végén a Budapesti Földtani Intézet geológusaként működött. Az első világháború előtt Pávai Vajna Ferenc az erdélyi, a háború idején a horvátországi, majd 1918-tól a dunántúli földgáz- és kőolajkutatásokban vitt jelentős szerepet. 1920-ban bányászati ügyekben a pénzügyminisztérium legrangosabb geológus szakértője volt. 1930-ban került a Földtani Intézetbe, 1944 és 1950 között nyugállományban volt, de azután újból még hat évig a Földtani Intézetnél dolgozott.

A talajmozgások, a talajban levő kőolaj és víz, valamint földgáz kutatásának terén úttörő munkát végzett. Feltárta a szegedi, a szolnoki, a karcagi, a hajdúszoboszlói és a debreceni gyógy- és hévizeket. Kezdeményezte, hogy az Alföldön építsenek hévízzel fűtött növényházakat. Élete végén a geotermikus energia felhasználásának kérdése foglalkoztatta. Szekszárdon halt meg 1964-ben, 78 éves korában.

Írt az Erdélyi-medence permének és a Maros völgyének kialakulásáról, a földkéreg mozgásáról, a hévizekről, a hőenergia-bányászatról, a Dunántúl és az Alföld hegységserkezetéről.

PALLÓ IMRE

1891-ben született Mátisfalván, udvarhelyszéki földműves családból. Iskoláit Székelyudvarhelyt és Kolozsvárott végezte. 1910-ben Budapestre került a Statisztikai Hivatalhoz, majd 1911-től kezdve a Zeneakadémián tanult. 1917-ben lett a Magyar Operaház tagja, mint baritonista. Első szerepe ekkor Mascagni „Parasztbecsület”-ének Alfioja lett. 1925-

ben Mascagni társulatával két évig járta Nyugat-Európát, Amerikát, Egyiptomot. Ezt követően jogi diplomát szerzett Budapesten. 1934-től a budapesti Operaház örökös tagja volt. 1935-ben a római operaházban vendégszerepelt. Kapcsolatban állt Bartók Bélával és Kodály Zoltánnal, Kodály a „magyar népdalok mesterdalnoká”-nak nevezte. A „Háry János” és a „Székelyfonó” című Kodály daljátékokat Palló Imre szereplésével játszották először.

1957–1959 között az Operaház igazgatója volt. 1967-ben, nyugalomba vonulásakor, Kacsóh Pongrác „János vitéz”-ében, mint Bagó énekelte búcsúszerepét. A „János vitéz” címszerepét filmen is eljátszotta. Hat Verdi-, négy Wagner-, három Puccini-operában volt főszereplő, és szerepelt Muszorgszkij, Csajkovszkij, Erkel, Rossini, Bizet, Gounod, Donizetti, Britten, Richard Strauss operáiban is.

1978-ban hunyt el.

NAGY IMRE

A székely nép és székely táj neves festője 1893. július 25-én született Zsögödön. Egész életét a természet szeretete és csodálata jellemzi. Mint kisgyermek állatokat istápol, hurcolt haza és rejtegetett szülei elől. Később figyelme a táj szépsége, az erdő varázsa, a barangolások felé fordul.

Hat éves korában kezdett rajzolgatni. Mária-képeket fest a szomszédok részére és boldog, amikor észreveszi, hogy képei helyet kaptak a szoba falán. Osztálytársai helyett megcsinálta a lecke-rajzokat; de ennek már ára volt: egy rajz – egy palacsinta.

Középiskolai tanulmányait, két gimnáziumot és a tanítóképzőt Csíksomlyón végezte el. Amikor 1914-ben kitört az első világháború, rövidesen őt is besorozták. Az önkéntesi kiképzés után zászlósként került a harcvonalba. A frontról azonban idegösszeomlás miatt kórházba, majd a Tátrába küldték. Itt ismerkedett meg Szőnyi Istvánnal, akinek tájképei erősen hatottak rá. Gyógyulása után rövid ideig még katonáskodott Lengyelországban, majd mint főiskolást sza-

badságolták, és Budapestre került. Állást kapott a Vörös-keresztnél s elkezdett festeni, Szőnyi Istvánnal, Aba Novák Vilmostal, Varga Nándorral együtt. Az összeomlás után elvesztette az állását. Az éhezések kora következett; rajzait nem tudta eladni, végülis elment nevelőnek. Stróbl epreskerti műtermében szobrászatot tanult. Beiratkozott a Képzőművészeti Főiskolára, Olgyay Viktor tanítványa volt. 1920-ban sikerült ösztöndíjat (műterem, modell és koszt képezte az ösztöndíjat) kapnia a kecskeméti művésztelepre. Nagy lendülettel kezdett dolgozni s bár tanára elismerése sem hiányzott, egy napon mindent összetépett, összemázolt; ő nincs megelégedve munkáival. Egy ideig megpróbálkozott a rézkarc-ral. A szegénység tovább kísérte. Mint önéletrajzában írja, szálláshelye egyetlen ágy, amelyben nappal egy pincér, éjszaka meg ő alszik. Végre aztán rámosolygott a szerencse: több képét, rézkarcát sikerült eladnia, kiadott egy rézkarc-albumot s anyagilag egyenesbe került.

32 éves volt, amikor megelégelte a nagyvárosi hajszás életet és hazautazott Zsögödre. Domokos Pál Péterrel, később Nagy Istvánnal sokat barangolt. A táj, a környezet szépsége annyira megigézte, hogy itt festett műveiből kiállítást rendezett. Nemcsak saját műveit, hanem környezete népművészeti alkotásait, sőt a szövés, fonás, korongolás módját is bemutatta. „A kiállítás nagy erkölcsi sikert, sok néprajzi anyagot, egész múzeumra valót hozott. Később Csíkszeredán kapott helyet ez az anyag” írja önéletrajzában Nagy Imre. Közben az aprólékos tusrajzot felváltja művein a merészebb nádrajz (amiben az is közrejátsszik, hogy a tustollakkal sok a baj, a nád meg ingyen van).

Nagy Imre mindenre fogékony volt, ami csak szép. Ez magyarázza, hogy a barangolások közben látott szép háziszőt-tesek, kézimunkák hatására maga is megtanult kézimun-kázni, másokat is megtanított rá. Vásznat szövetett s egyszeribe „divatba hozta” a háziszőtttest. Ennek a jól induló üzlet-nek a második világháború vetett véget.

1920 és 1930 között Nagy Imre több kiállítására került sor, Szebenben, Kolozsvárott, többször Brassóban, majd Buda-pesten. A brassai kiállításon eladott képei árából a festő

Bécsbe s onnan Olaszországba utazott. Később eljutott Németországba, Párizsba és Londonba is. Életútját még számtalan sikeres kiállítás kíséri: 1929-ben és 1933-ban Bukarestben, 1936–1937-ben gyűjteményes kiállítás Budapesten, több ízben Kolozsvárott (1942, 1958, 1963, 1973). Nagy Imre a Barabás Miklós céh alapítója s ennek tárlatán is szerepelnek művei. Kiállításai révén megismerkedett és levelezett erdélyi író kortársaival, Tamási Áronnal, Nyíró Józseffel, Benedek Elekkel (Elek apóval), Balázs Ferencsel, Kuncz Aladárral, Szentimrei Jenővel. Különösen Tamási Áronnal kötött szoros barátságot, amely csak 1945-ben szakad meg: Tamási Áron a rommá lőtt Budapesten maradt, Nagy Imre végleg visszatért Csíkba.

Amikor apja 1930-ban meghal, Imre vezette tovább a gazdaságot. Mivel nem értett hozzá, szakkönyveket olvasott, azokból tanult meg gazdálkodni. Fákat ültetett, százával rózsákat nemesített s nagy szenvedéllyel méhészkedett. Közben el-ellopott két-három napot a gazdaságtól, felment a hegyekbe festeni, felüdülni. A természet varázsa, amely elbűvölően színpompás képeit ihlette, újra meg újra rabul ejtette.

A ceruza- és tusrajzok mellé a fametszet, az olaj, a tempera és az akvarell zárkóztak fel. 1949-ben a Kolozsvári Képzőművészeti Főiskolán már akvarell-festést tanított.

1973-ban, Nagy Imre 80 éves korában Zsögödön Nagy Imre-képtár (a festő halála után mellette emlékház) létesült. 1974-ben a csíkszeredai Mikó-várban állított ki. 1976-ban a Magyar Nemzeti Galériában gyűjteményes kiállítást rendeztek műveiből.

Igen nagy jelentőségű Nagy Imre képzőművészeti hagyatéka: összesen 6596 darabból áll. Alkotásaiból sokat még életében a Marosvásárhelyi Művészeti Múzeumnak és a Csíkszeredai Megyei Múzeumnak ajándékozott. Végrendelete értelmében a kolozsvári és csíkszeredai lakásán található valamennyi rajzot, festményt, szobrot, könyvet, bútort s egyéb tárgyait a csíkszeredai lakásában létesítendő emlékházra hagyja. „Az a kívánságom, hogy utolsó munkám, a festő-állványon jelenleg befejezetlenül álló kép maradjon úgy, ahogy most van, ahogyan félbehagytam.” 1976-ban hunyt el.

A Csíkszeredai Megyei Múzeum őrzi legtöbb képet, olajfestményt, akvarellt, ceruza-, szén- és tusrajzot vegyesen. Valamennyi neves kortársának és barátjának arcképe szerepel a gyűjteményben, köztük Benkő Samu, László Gyula, Tamási Áron, Sütő András, Kós Károly, Barcsay Jenő, Aba Novák Vilmos, Szántó György, Féja Géza, Áprily Lajos, Tompa László és még sokan mások.

TAMÁSI ÁRON

Farkaslakán született 1897-ben és neve hivatalosan Tamási János Áron volt. 13 éves koráig szülőfalujában nevelkedett. Ekkor történt, hogy egy rokona pisztolyával játszadozott, a pisztoly elsült a tenyerében és szétrombolta bal hüvelykujját. Ennek köszönhető, hogy szülei alkalmatlannak vélték a falusi munkára és Tamási Áron préposthoz, a fiú nagybátyjához fordultak, szereznék be egy iskolába. Így került ingyenes növendéknek a székelyudvarhelyi gimnáziumba. 1917-ben hadi-érettségit tett, mert besorozták a császári és királyi 46. gyalogezredbe. Kiképzéskor, midőn a hasrafekvést gyakorolták, mutatta meg csonkulását. Az orvos „szamar volt fiam, aki besorozta” megjegyzéssel felmentette a szolgálatból. De nem szerelték le, hanem postásnak Boszniába vitték, majd onnan Gyulafehérvárra került tiszti iskolába. 1918-ban a Piavénai harcolt az olasz harcvonalban; hadapródjelölt őrmester lett. A háborút követően a kolozsvári egyetem jogi karán, majd a Kereskedelmi Akadémián tanult. Egy ideig banktisztviselőként dolgozott.

Első novellája – amellyel pályadíjat is nyert – „Szász Tamás, a pogány” 1922-ben jelent meg Kolozsvárott, a „Keleti Újság”-ban. 1923-ban az erdélyi Tizenegyek antológiájába Tamási műve is bekerült. Ezután három évet – 1923-tól 1926-ig – New Yorkban töltött, ahol dobozgyártással is foglalkozott, de írásait mindig hazaküldözte. 1926-ban, Kolozsvárra visszatérve, Benedek Elek köréhez csatlakozott. A kolozsvári évek alatt a Marosvécsett, Kemény János udvarházában megalakult Erdélyi Szépművés Céh tagja lett, s írt

folyóiratukba, az „Erdélyi Helikon”-ba is. Az Erdélyi Szépírók Céh kiadásában jelent meg Tamási Ábel-trilógiája: „Ábel a rengetegben” (1932), „Ábel az országban” (1933), „Ábel Amerikában” (1935), valamint a „Jégtörő Mátyás” és a „Tündöklő Jeromos” (1936). Sajátos humora, érzékletes előadásmódja, zamatos beszéde és írásainak különös han-

Tamási Áron

gulata azonnal megragadta az olvasókat. A harmincas években már beérkezett író volt. 1935-ben került színpadra 1932-ben írt mesejátéka, az „Énekes madár”.

A Helikon íróin kívül kapcsolatba került a „Korunk”, az „Erdélyi Fiatalok”, majd a mai „Válasz” és a „Márciusi Front” írógárdájával. 1937-ben szervezője és elnöke lett a Vásárhelyi Találkozóknak. 1939-ben jelent meg „Szülőföldem” című könyve. Kétszer is kitüntették a Baumgarten-

díjjal (a második világháború előtti idők magán alapítású, jelentős irodalmi díja).

A háború után Tamási Áron végleg Budapesten telepedett le. 1948-ban a „Zöld ág”, 1953-ban a „Bölcső és bagoly”, majd a kitűnő humorú „Hazai Tükör”, a „Szirom és boly” s a „Hétszínű virág” című könyvei láttak napvilágot. Műveiben hol kedves humorral, hol tragikus színekkel ecseteli a székely nép életét, a székely falu világát. A székely falu életére oly jellemző elbeszéléseinek gyűjteményes kötete halála után jelent meg, igaz barátja, Nagy Imre rajzaival s borítólappfestményével. Tamási Áron regényei a mesék világába repítik el az olvasót. Egyszerre misztikus és mesészerű is. Írásait át-meg áthatja a népmesék hangulata és a szürrealisztikus természeteszemlélet. Nála semmi sem lehetetlen, semminemű furfangosság, alakváltoztatás, álomlátások, ördöggel-cimborálás.

A faluvégen, a virágos fűben szendergő két bakkecskéről írja: *„A gypjuk selymesen fénylik a napon és kacskaringós gyönyörű szarvuk kivirágozva illatozik. Mind a kettőé csupa rozmaringot hajtott.”* Másutt így ír: *„Aztán gondol egyet, s nagy bizalommal ráugrik egy csillagra, onnét a másra, ismét a másra, s végtelen tereken így halad keresztül”.* Vagy: *„Ma is élnek, s meg is módosodtak, mert Göncöltől megvették a kisebbik szekeret, amivel minden éjjel bejárják a magos eget.”*

Tamási mesevilágában nagy szerepe van a tájnak, s ez a táj mindenkor a Székelyföld varázsát sugározza: *„Csodálatos templom! Oltárán harmat a neve a bornak. Orgonáján szelek játszadoznak lágyan vagy tomboló gerjedelemmel. Szertartásának nyelvén az ember, az állatok, a növényfélék és a föld egyformán beszélnek. Mély, mint az ismeretes tengerek együtt. Magas, mint a végtelen űr és tornyának tetején eleven angyal trombitál.*

Felséges templom: ez a havasi mező!”

Tamási Áron 1943-tól a Magyar Tudományos Akadémia tagja, 1945–1947 között a parlament meghívott képviselője volt, 1954-ben megkapta a Kossuth-díjat.

A politikai élettől hamarosan visszavonult, de írói mun-

kásságát haláláig folytatta. 1966-ban halt meg, súlyos betegségben.

Öccse, Tamás Gáspár is író. Emlékezése, a „Vadon nőtt gyöngyvirág” a székely paraszti világ 20. századi hiteles dokumentuma. Bátyjáról is írt monográfiát.

Tamási Áron életrajzírója, Féja Géza írja: „Tamási a székely nép természetes költészetét, ezt a csodálatos bimbózást virágoztam ki, a nép magatartásából pedig hősöket teremtett. De magával hozta népének magasabbrendű emberi igényét.”

Maga Tamási Áron pedig így vélekedett a székelységről: „Valóban olyan életforma ez, melyben a közösség az első és a legfőbb személy, s lelkében változatlan, csupán az atyák és a fiák cserélik egymást.”

CSÜRÖS ZOLTÁN

Kászoni családból származott. Apja pénzügyőr lévén az ország számos részén kellett működnie. Így Csűrös Zoltán Budapesten született (1901), Hátszegen járta az elemi iskolát, ahová anyja való volt és Brassóban járt gimnáziumba. Egyetemi tanulmányait a budapesti Műegyetem vegyész-mérnöki karán 1924-ben fejezte be.

A tudományos munkába hamarosan bekapcsolódott. Először Zemplén Géza szerves kémiai tanszékén demonstrátor lett, majd 1936-ban műanyagok, fénymázak tárgykörében meghívott előadó. 1938-ban tanársegédként vezette az általa alapított textilkémiai tanszékét. 1940-ben megkapta az egyetemi tanári rangot is. 1946-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja lett. A következő évben a szerves vegyészeti technológia tárgykörére szervezte át tanszékét. Tudományos kutató munkásságának a magyar textilipar sokat köszönhet.

Az 1940-es években a katalizátorok kérdésével kezdett foglalkozni, amely tevékenység szélesebb körűvé fejlődött. Az olajbányászat termékeinek hasznosítása kapcsán keletkező melléktermékek felhasználását is vizsgálta. Előre

felmérte a magyar ipar jövőjének szükségleteit, hogy mire gyártani kell, addigra készen legyenek a szükséges tanulmányok. Kitűnő előadó volt. Mintegy 250 tanulmányt, tankönyvet írt.

A második világháború végén megakadályozta, hogy az egyetem felszerelését elhurcolják. A háború befejezése után mint az egyetem vezetője a rombolások helyrehozatalán fáradozott. A Műegyetemen dékáni és kétszer három évig rektori tisztséget is viselt.

1953-ban Kossuth-díjat, azután számos kitüntetést kapott. 70. születésnapján nagy ünneplésben részesült. 1979-ben bekövetkezett haláláig Budapesten élt.

BODOR GYÖRGY

Édesapja, Bodor Ferenc Kézdivásárhelyt közjegyző volt, amikor fia 1904-ben meglátta a napvilágot. György részben ott, részben nyaranta Gelencén és Csernátonban, rokoni körben töltötte gyermekkorát. 12 éves volt, amikor az első világháború harci eseményei következtében menekülniök kellett. Kolozsvárig jutottak el és néhány hónap múlva visszatérhettek Kézdivásárhelyre. A háború után Bodor Ferenc Veszprémbe kapott közjegyzői állást. György 1921-ben Debrecenbe került, s a következő évben befejezte középiskolai tanulmányait. Jogi tanulmányai végeztével Veszprémbe, Pécsre, Székesfehérvárra ügyvédeskedett, külföldön is utazgatott, főleg Franciaországban és Angliában. Letéve az ügyvéd-bírói vizsgát, 1932-ben lett Budapesten ügyvéd. Belépett a Magyar Radikális Pártba, bekapcsolódott a politikai mozgalmakba és e párt főtitkára lett. 1937-ben Bajcsy-Zsilinszky Endrével a Kisgazdapárthoz csatlakozott. 1939-ben ügyvédi tevékenysége mellett a Belvárosi Színház gazdasági igazgatói teendőit is elvállalta egy rövid időre. 1940-től már jogtanácsosként működött a Rimamurányi és Salgótarjáni Vasmű Rt-nél, amelyből később (az államosítás folytán) az őt is foglalkoztató Ózdi Kohászati Mű alakult.

1944-ben Bodor György Kossuth Amerikában mondott

beszédeit rendezte sajtó alá, 1945-ben részt vett a Nemzeti Paraszti Párt megszervezésében és ennek kapcsán tudott az akkor már a Bács-Bodrog vármegyéből elmenekült bukovinai székelyek ezreinek segítségére lenni, ahogy azt a „Forrás” c. folyóirat 1957. márciusi és áprilisi számában, „Székely honfoglalás 1945-ben” címmel megírta. A „Szabad Szó”-ban két cikket írt, majd előadást tartott a német hódítás ellen és a németek Németországba való telepítéséről. „A telepítési

Bodor György

politika egyik első teendőjének a menekülésre kényszerült, szétszóródott bácskai székelység elhelyezését tartottam” – írja feljegyzéseiben. „Elhatároztam, hogy otthont teremtek a székelyeknek itten.... egy darab földet, melyet egészen magunkénak érezhetiünk, amelyre megint begyökerezhetiünk és ahol megbékélhetünk.” Tervezetése során „két vidék jöhetett szóba: Buda környéke és Bonyhád vidéke.” „Az érvek Bonyhád vidéke mellett szóltak.” „Itt nagyobb valószínűsége volt annak, hogy a székely székely maradjon.” Ami-

kor Kerék Mihályt, az Országos Földhivatal igazgatóját meglátogatta, az már ösztönözte Bodort, hogy vegye kézbe a bukovinai székelyek telepítése ügyét. Így a kérdés Erdei Ferenc, akkori belügyminiszter elé került, aki Cser Sándor Tolna megyei főispánt utasította, hogy támogassa Bodort.

Bodor György rendőrséget, telepítési irodát szervezett és elkezdte az intézkedést. Az aggályoskodó székelyeknek Varasdon ezt mondta: *„Enyém a felelősség azért, hogy idejöttek. Vállalom a felelősséget, mert más és jobb megoldás nem kínálkozott. Ez azt jelenti, hogy ha baj lesz, én is itt leszek. Ha menni kell, veletek megyek. Ha veszni kell, veletek pusztulok.”* Az emberek összeszedésére szekérkaravánt szervezett. A mezőgazdasági munkát a székelyek két-három nap múltán már megkezdték. Emlékezéseiben Bodor elismerte, hogy az akkori körülmények között a törvény betűjét nem mindig tudta betartatni, de végeredményben sikerült mintegy 15000 hontalanná vált székely sorsát biztosítania, és amikor felelősségre vonták, igazolta eljárásának helyességét.

Bodor György nemcsak a gyakorlatban bizonyult kiemelkedő feladatot végrehajtó székelynek, hanem a tudományos munkásság terén is. Az 1960-as évek elején már foglalkozott a székelység középkori szervezetének elemzésével. Számítógép nélkül, mégis a számítógépes gondolkodás módszerével végigpróbálta a kérdések minden lehetséges megoldási változatát ahhoz, hogy kiválassza közülük azt, hogy valójában mi, miként történhetett. A „Székelyek a középkorban” címet kapott, 260 gépelt oldal terjedelmű műben az 1562 előtti székely intézményeket, a tisztségeket, a tisztségbetöltés szabályait, a nemek, ágak, lófőségek elhelyezkedését, a székek szervezetét, a földközösséget, a falu és tizek szervezetét, a szék- és nemzetgyűlést tárgyalja és kifejti, miként működtek a nemek, ágak, hogyan történt a letelepülés, miért indokolt a székelységet három nemzetségből (azaz hadból) állóként megjelölni. A kézirat 187 gépelt oldalra rövidült szövege „A székely nemzetségi szervezet” címet kapta. 1968-ban Bodor az „Etnográfia”-ban „Egy falutörvény a 19. század elejéről” címmel az 1807-i lécfáivi szabályokról írt tanulmányt. 1975-ben a „Forrás” hozta emlékezéseit. Megírta a

„Zöld ág” című tanulmányt egy – valószínűleg a 18. században készült – iratban, de Orbán Balázs könyvében is említett ágnevről, és egy 1720-i gelencei oklevél alapján egy másikat a székely jobbági öröklés tárgyában. Halálakor, 1976 szeptemberében jelent meg a „Magyar nyelv” hasábjain „Egy krónikás adat helyesbítése” címmel az a munkája, amely az első kísérlet arra, hogy számos bizonyítékkal támassza alá: tévedés a blakokat a románokkal azonosítani.

1978-ban a „Művészet” című folyóirat rajzokkal szemléltetve mutatta be a székely nemzetségi szervezet ábrázolható vonásait Bodor György megfektése szerint. Balás Gábor „Erdély jókora jogtörténete 1540-ig” című adat-összeállításában (1977) közzétette Bodor György kutatási eredményeinek lényeges pontjait abban a szövegezésben, amelyet Bodor a sokszorosítás előtt még átnézhetett és jóváhagyott.

A gelencei temetőben felkiáltójelként áll a szépen faragott fejfa, amely az alatta nyugvó Bodor György élete tanulságaira figyelmeztet. Jelentős kutatómunkája megérdemelné, hogy kötetben összegezzék.

KORÉH ENDRE

Sepsiszentgyörgyön született 1906-ban. 1928-ban Debrecenben elvégezte a gazdasági akadémiát. 1929-ben már a Magyar Operaház basszus énekese volt. 1943-ban a bécsi Operaházban szerepelt, mint meghívott vendégénekes, majd 1946-tól kezdve haláláig a bécsi Operaház rendes tagja volt. A világ nem egy előkelő színpadán szerepelt. Énekelt a milánói Scalában, a new-yorki Metropolitanben és 1948-ban a salzburgi ünnepi játékokon, majd a firenzei májusi zenei rendezvényeken. Nemcsak operákban, hanem oratóriumokban, hangversenyeken is fellépett. Híres szerepei voltak: Sarastro (Mozart: „Varázsfuvola”), Osmin (Mozart: „Szöktetés a szerájból”). Leporello (Mozart: „Don Juan”). Játsszott Beethoven „Fidelió”-jában, öt Wagner-operában, három Verdi-, két Puccini-, két Musszorgszkij-operában. Bartók „Kék szakállú herceg vára” című művének egyik legihletettebb tolmácsolója volt. 1960-ban hunyt el.

BIRÓ SÁNDOR

Alsósófalván született 1907-ben és Székelyudvarhelyt végzett gimnáziumot. Egyetemre és a református teológiára Kolozsvárra ment, de Párizsban, a Sorbonne-on is tanult.

1930-ban Kolozsvárott megindult az „Erdélyi fiatalok” című lap (egy ideig „Fiatalok” címmel jelent meg). Biró Sándor részt vett a lap alapításában, majd főmunkatársa volt egészen az 1940-ben megjelent utolsó számig. A lap szerint „annak a földnek a gyermekei, amelyen ezer évet át, politikai változások alatt a különböző fajú népek egyetértésben éltek egymás mellett”, közös eszménynek tekintették a „fajok találkozását az emberi értékek magaslatán”. Biró pártfogolta a falukutatást és kapcsolatot tartott Dimitrie Gusti falumozgalmával.

1932-től Biró Sándor a kolozsvári református kollégium tanára volt és 1937-ben teológiai magántanár lett. A második világháború után Budapesten az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen a bölcsészeti kar keretében dolgozott. Kandidátusi munkájának témája a 19. század első felének magyar történelemtanítása volt, a korabeli tankönyvirodalom tükrében vizsgálva.

Erdélyi működése idején több lapban jelentek meg cikkei és történelmi tanulmánykötetei. Kézirat gyanánt sokszorosítva, mint egyetemi jegyzet Budapesten 1973-ban jelent meg „A román nép története” című munkája, amelyben a 18. század végéig ismerteti a történelmi eseményeket és bemutatja mind a dákoromán folytonosságot hirdetők, mind az ezt tagadók érveit.

Utolsó éveiben is jelentékeny munkásságot fejtett ki, így amikor 1975-ben Antibes-ban – ahol Franciaországban élő fiát látogatta meg – hirtelen meghalt, hagyatékából értékes munkák kerültek elő. A Provisorium korának tanügyet dolgozta fel az egyik munkában, a másik (több mint 800 oldalas) kéziratának címe pedig „A román és a magyar életkörülmények alakulása a dualizmuskorabeli Magyarországon és Nagyromániában”. *A tanulmány lényegében román, vagy legalábbis Romániában, vagy távolabb külföldön megjelent*

*forrásanyag*on alapul. Az 1867–1918 közti időre vonatkozó első részben – a jelzett forrásanyag tanúsága szerint – megállapítja, hogy az akkori, a nemzetiségekre vonatkozó magyar jogszabályalkotás a külföldihez viszonyítva haladottabb volt és a jogszabályok legalább háromnegyed részét kimutathatóan betartották. A román királyság idejére (1919–1940) vonatkozó második részben megállapítja, hogy míg az erdélyi románság a dualizmus idején gazdaságilag az ó-romániaiainál kedvezőbben fejlődött, addig a román királyság idején a magyarságot gazdaságilag folyamatosan igyekeztek háttérbe szorítani.

MIKÓ IMRE

Mikó Imre Bánffyhunyadon született 1911-ben. A kolozsvári egyetemen jogi doktorátust szerzett és az unitárius teológiára is járt. Bekapcsolódott az Erdélyi Fiatalok mozgalmába, és szociológiai módszerekkel történt vizsgálatai alapján 1932-ben megjelent „Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés” című könyve, amelyben az együtt élő népek kölcsönhatásával foglalkozott. A „Magyar Kisebbség”, „Keleti Újság”, „Erdélyi Múzeum”, „Korunk” és más lapok hasábjain jelentek meg cikkei (Könyves Tóth László néven is). 1934–1936 közt Párizsban nemzetközi jogot hallgatott. Ekkori tanulmányai alapján a „Hitel” című folyóiratban jelentek meg cikkei.

1937-ben ügyvédi irodát nyitott Kolozsvárott, és 1939-ben a Magyar Népközösségbe lépve, romániai parlamenti képviselő lett. 1940-től kezdve a magyar országgyűlésen volt képviselő. 1941-ben Budapesten jelent meg a román királyság idejéről szóló, „Huszonkét év” című munkája, 1944-ben pedig Kolozsvárott „Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika” című könyve.

1944-ben szovjet fogságba került és négy évet Taganrogban töltött. Oroszul olyan jól megtanult, hogy azután orosz tanári oklevelet szerezve, 10 évig Kolozsvárott tanított. Tanácskönyvet, oroszból, franciából, németből, románból mű-

fordításokat készített. Nem egyszer a Miklós Imre álnevet is használta. 1950-től az „Útunk” és „A Hét” című lapokba is írt.

1958-ban könyvterjesztő és -kereskedő volt. 1970-ben a Kriterion könyvkiadó vállalat szerkesztője lett, kolozsvári részlegénél vezető szerepe volt. Történelmi személyekről (így Bölöni Farkas Sándorról, Orbán Balázsról, Petőfiről) nem egy könyvet írt. Halála után jelent meg „A csendes Petőfi utca” című műve, amely visszaemlékezéseit tartalmazza. A címet adó utca, amelyben Kolozsvárott lakott, a Házsongárdi temető bejárata felől a Bethlen bástya felé vezet.

Életének utolsó hónapjait (1977) betegségének erős kínjai keserítették meg. Kedves egyénisége sokunkban hagyott felejthetetlen nyomot, nem is szólva számos, forrásmunkaként használható művének hatásáról.

VENCZEL JÓZSEF

Apja, idősb Venczel József csíkszeredai gimnáziumi mennyiség-tanár volt. Diákjai a mozgásában gátolt tanárt annyira szerették, hogy ők hordozták fel az emeleti tanterembe. Az id. Venczel József egyik fia az ifjabb József, a másik fia László volt. Az ifjabb József, aki 1913-ban született, apjától nem örökölt ugyan vagyont, de annál inkább szellemi kincseket. A fiú egy cikkben így emlékezett meg korán elhunyt apja haláláról: „Apám lelke belém költözött.” Az ifjú József a csíkszeredai római katolikus gimnáziumban tanult. Többek között Domokos Pál Péter is tanára volt.

Első osztályos gimnáziumi tanulóként már megnyilatkozott Venczel József élénk szelleme, sokoldalú tehetsége. „Vigyázz” címmel szerkesztett diáklapocskát, amelynek nemcsak szerkesztője, hanem írója, rajzolója, vegytintával és kocsonyával sokszorosítója, valamint terjesztője is volt egy személyben. „A magyarság néprajza” köteteiben szerepelnek azok a rajzok, amelyeket Csíkmenaságon diákkorában, az ing- és gyapjúharisnya-készítésről vetett papírra. Diák-

korában hegedülni is tanult, de az irodalomban is olyan tájékozottságra tett szert, hogy 17 éves korában „A magyar falu XIX. századi irodalmunkban” című munkájával megnyerte

Venczel József

az erdélyi irodalmi versenyt. A bírálóbizottság döntését Kuncz Aladár 1930 októberében így hirdette ki: „Dolgozata magasan túlszárnyalja a többit s olyan irodalmi ismeretről, íráskészségről és fogalmazni-tudásról tesz tanúbizonyyságot, amelyre büszkén mutathatunk rá”. Szentimrei Jenő „Új had-

sereg jön nyomunkban” címmel, 1930 karácsonyán az 1929-ben érettségizett egyetemi hallgatónak szép jövőt jósolt.

Venczel József azt vallotta Csíkról, hogy *„ki innen származik, és e nép fia, egy életen át hordozza és bizonyítja Csík százados emberformáló hagyományait.”* Magatartását meghatározza a *„gyötrődés, hogy a világot jobbá tegye”* és irányelve a *„hősies erőfeszítés, hogy lendülő öleléssel a földről az eget átfogja”*. Nem az elzárkózást hirdeti. Az erdélyi képzőművészeti kiállítást így ismerteti: *„érezem Nagy Imre csiki levegőjével, Ladea Romulus mőcfejével, Mattis Teutsch pedig praktikus művészetével egy darabot hoz a három atomból összeálló erdélyi közösség molekuláiból.”* Javasolta, hogy *„a középiskolákban a falutanulmányozás, mint külön tantárgy.... szerepeljen.”*

A gimnáziumi tanulmányok végeztével Kolozsvárott joghallgató lett. Fáradhatatlan tetteje még arra is ösztönözte, hogy György Lajos mellett a kolozsvári líceumi könyvtárban a hazai és a külföldi folyóiratokat figyelje.

Érdeklődése a szociológia felé vonzotta és Dimitrie Gustinak, a kiemelkedő szerepű román szociológusnak legjobb magyar tanítványa lett. Társadalomvizsgáló tanulmányaiba-
apjától való örökségként – a matematikát is bevonta és ezért a statisztikát, a számok birodalmát is bőségesen felhasználta.

1937-ben részt vett a Vásárhelyi Találkozón. 1939-ben, vagyis 26 éves korában jelent meg a Rugonfalvi Kiss István által szerkesztett – és nem minden vonatkozásban kielégítően sikerült – „A nemes székely nemzet képe” című három kötet. Ebben Venczel Várdotfalvi József néven tette közzé Csík-szék leírását, amely kiemelkedően jó és sokoldalú tanulmány. 1980-ban a Kriterion bukaresti könyvkiadó kiadta „Az önismeret útján” című könyvet Venczel József életművéről. Imreh István bevezetője után mindjárt e tanulmány némileg rövidített szövegét közlik (55 oldal helyett, sűrűbben nyomott 26 oldalon).

Venczel József részt vett az Erdélyi Gazdasági Egyesület tevékenységében és a „Hitel” című kolozsvári folyóirat szerkesztésében.

Sajnos emésztési zavarai miatt már fiatalon súlyos műtéten

kellett átesnie, de akaraterejét törekeny egészsége sem tudta megtörni. A román királyság nacionalista uralkodó osztályának rendszere évekig megvonta szabadságát. Ezalatt kitanulta az asztalos mesterséget. Amikor pedig szabadulva, megélhetési gondjai nyomasztóak voltak, kottairással kereste a kenyerét.

Amikor 1940-ben Észak-Erdélyt Magyarországhoz csatolták, Venczel Józsefet nem hívták meg a magyar országgyűlésbe képviselőnek, mert nem tetszett, ahogy törhetetlenül és lendületesen foglalkozott a szegény néppel. A kolozsvári Teleki Pál Tudományos Intézetben azonban dolgozhatott. Katolikus mozgalmakban is tevékeny részt vállalt. A rendszerváltozás után újból megtalálta a kapcsolatot az egyetemmel és munkái újból megbecsülést kapva, 1969-től kezdődően megjelenhettek. A korábban megjelent „A falumunka és az erdélyi falumunka mozgalom” (1935), „Öt oltmenti székely község népmozgalma” (1937), „A falukutatás módszerének vázlata” (1941) című tanulmányai közül az utóbbit 1979-ben újból kiadták, 1969-ben „A statisztika és a társadalomkutatás határán”, 1970-ben „Dimitrie Gusti és az erdélyi magyar falukutatás”, 1971-ben „Demográfiai gondok a társadalomkutatásban” című tanulmányai jelentek meg, számos korábbi cikk után. 1971-ben „Közvélemény és társadalomkutatás” tárgykörben előadásorozatot tartott, amelyet már csak 1972. március 16-án bekövetkezett halála után, 1980-ban adtak ki.

Venczel József szeretetre méltó egyénisége, kiemelkedő munkássága és helytállása megbecsüléseképpen temetésén maga Márton Áron, Erdély katolikus püspöke végezte a szertartást.

FELVINCZI GYÖRGYTŐL KISS MANYIIG

Felvinczi György (kb. 1650–1715), aki Tordán és Kolozsvárott az unitárius kollégiumban tanult, egy ideig a torockai iskolában tanítóskodott. 1671-ben visszatért a kolozsvári kollégiumba, hogy ott egy évig tanárként működjek. 1689-

ben „Igen szép história” címmel bibliai történetet írt, majd Pluto és Jupiter villongásáról egy operaszerűen énekelhető színdarabot 1693-ban. A következő évben egészségügyi könyvet adott ki, magyar és latin szöveggel. Verseket is írogatott. Többféleképpen próbált szerencsét, színjátéokra is kért engedélyt, Lipót császártól 1696-ban meg is kapta. A hagyomány szerint színpadként hiut (padlást) használt, amelynek elejét nyilván kibontották és a közönség az utcáról nézhette az előadást. Ez volt az első kísérlet Erdélyben hivatásos színészet fenntartására. Egyes színháztörténészek Felvinczit az első magyar színigazgatónak, mások az első magyar opera írójának tekintik.

Magyarországon 1790-ben alakították meg az első magyar színtársulatot. Erdélyben a háromszéki Haralyból a Torda melletti – és hasadékaról szintén nevezetes – Túr faluba származott család négy gyermeke kezdeményezett 1790-ben színtársulat alakítást. 1792. november 11-én volt a *Fejér János* vezette társulat első előadása, amelyen Fejér István, Sándor és Róza is részt vett. 1793-ban *Kotsi Patkó János* lett a színtársulat vezetője. A székely testvérek ugyan jórészt kiléptek a társulattól, de az 1777-ben született *Fejér Róza*, aki tehetségesen énekelt, ott maradt és 1795-ben Kotsi Patkó János felesége lett. A házaspár 1808-ban vonult vissza a színészettől és Róza három évre rá meg is halt. Aranka György írta róla: „Szívnek s jó íznek, ki valál hiv tiszta barátja, téged a szép emlék fognak könyvezni sokáig.”

Az első magyar komikus színész a gidófalvi születésű *Jancsó Pál* (1762–1845) volt. A nagyenyedi kollégiumban tanult, Nagyszebenben kántor, Marosvécsent tisztartó volt. 1792-től 1836-ig szerepelt Kolozsvárott. Legtöbbet sírfelirata mond: „Jancsó Pál jeles színész nyugszik itt. Uttörő volt s élte tapok közt folyt s habár különcz s kedélye mogorva volt, a színpadon bohózatokat vitt, a bús magyart felderítette. Csak egyszer szomorította meg hazáját, midőn el hagyta színpadi pályáját s küzdelem teljes életét bevégezte.”

Laborfalvi Benke József (1781–1855) a háromszéki Kálnokon született; színész volt és színdarabokat fordított. Miskolcon színigazgató lett, majd az ottani leányiskolát ve-

zette. Az ő, már Miskolcon született lánya volt Benke Judit, akit *Laborfalvi Róza* színpadi néven ismernek (1817–1886). Már 16 éves korában fellépett. Az akkor Budán működő színházban eleinte még a régi éneklős és szótagnyújtó stílusban játszott, de ettől az elavult játéktílustól hamarosan megszabadult. Ifjúkori szerelme volt az a Lendvay Márton, aki az első szót mondta a Nemzeti Színházban, Árpád szerepében; leánya tőle származott.

Laborfalvi Róza 1837-ben a Nemzeti Színházban tragikai szerepkört kapott. Szép hangja, jó alakja, nagy felkészültsége jelentős sikereket hozott. 1848-ban feleségül ment a nála hét évvel fiatalabb Jókai Mórhoz, aki emiatt Petőfi Sándorral és saját családjával is összekülönbözött. A családi viszály végül is elsimult és az öreg Jókainé megkedvelte menyét, ami érthető is, mivel Laborfalvi Róza Jókait 1849-ben úgy mentette meg császárpárti üldözői elől, hogy szekéren, áruhában áthajtott az orosz katonai vonalon, majd férjét Tardonán bújtatta még jó ideig. A színpadtól teljesen visszavonult s csak jótékony célú előadásokon lépett fel néha-néha. Felesége hatására Jókai nem egy székely tárgyú elbeszélést írt: „Székely asszony”, „A székely adott szava”, „Az istenhegyi székely leány” címmel. Laborfalvi Rózát élete utolsó éveiben nehezen viselt betegség gyötörte.

Szakács Andor (1865–1924) Étfalván született és a budapesti Színművészeti Akadémián tanult. 1887-ben Kolozsvárott kezdett szerepelni, ahová pályája végén visszatért, miután mint jelentős Schakespeare-színész végigjárta Aradot, Nagyváradot, Miskolcot, Szabadkát, Temesvárt, Debrecent, Pozsonyt, Fiumét.

Székely származású volt *Szacsvay Imre* (1854–1939), aki Irsán született és a magyar klasszikus színjátszás legjelentősebb alakjai közé tartozott. Legtovább, működése kezdetén, Kolozsvárott játszott, de 1884-ben meghívták a budapesti Nemzeti Színházhoz, amelynek 1909-ben örökös tagja lett. Szerepeit mélyen átélte. 1913-tól 1924-ig a Színiakadémián tanított.

A következő székely színész-nemzedék jeles tagja volt *Tompa Sándor* (1903–1969), aki Kézdivásárhelyt született és

egyszerre tanulta ki az orvosi és a színészi mesterséget. Színpadra először Kolozsvárott lépett: 1945-től a budapesti Nemzeti Színházban játszott. Sokat szerepelt mint karakterszínész a rádióban is. Nem egyszer játszott együtt a háromszéki származású székely Kiss Máriával (1911–1971), aki Magyarlónán született és *Kiss Manyi* néven vált ismertté. Kolozsvárott végezte tanulmányait, fiatalon lett az ottani színház tagja. 1933-ban lépett fel először Budapesten, de itt nem könnyen tudott szerephez jutni. Vidéki színházaknál való működése után 1935-ben a budapesti Royal Színházban egy szerepben, beugróként jutott hírnévhez. A Fővárosi Operettszínházban játszott szerepei révén len Budapest kedvence. Legnagyobb sikerét 1940-ben, Eisemann Mihály „Fiatalság bolondság” című operettjében aratta. A második világháború után a Vígszínházban, a Kamara Varietében, a Művész Színházban, a Magyar Színházban, a Madách Színházban szerepelt. A kabarétól, énekes szerepektől kezdve a klasszikus drámáig terjedtek alakításai. Több, mint 100 filmben is szerepelt. Kacsóh Pongrác, Kálmán Imre, Csehov, Molière, Gogol darabjaiban játszott, de Kodolányi „Földindulás”-a és Anna Frank szerepe sem volt idegen tőle. 1954-ben Jászai-díjat, 1957-ben Kossuth-díjat kapott, 1962-ben érdemes művész, 1964-ben pedig kiváló művész lett. Kedves egyénisége, bája rátermettsége széles körben tette igen népszerűvé.

A székely színészeknek csak egy szűk körét említettük meg itt, de ebből is megnyilvánul, hogy mennyi kezdeményező készség és milyen sok tehetség rejlik e körben.

HELYSÉGNEVEK

A történelem folyamán székelyek lakta, vagy a könyvünkben a székelyek sorsával kapcsolatban említett helységek nevei a szövegben korabeli magyar vagy idegen nevükön szerepelnek. Mivel közülük soknak neve az idők folyamán változott, vagy a helységek Magyarország területén kívül esnek, e jegyzékben az eredeti elnevezések betűrendjében közöljük a helységeknek a mai térképeken található, hivatalos nevét. Az Ausztriához tartozókat A, Csehszlovákiában találhatóakat CS, a jugoszláviaikat J, a romániaiakat R, a Szovjetunióban levőket pedig SZU betű jelzi.

A könyvben említett számos helynév az évszázadok során volt adatelőfordulást jelez, amelyek közül egyesek teljesen pontos elhelyezkedése nem rögzíthető, ilyen nevek idegen nyelvű azonosítása tehát nehézségekbe ütközik. A századok során sok elnevezés változott, a közigazgatási besorolás és minősítés szintén. (Gyalay Mihály: „Magyar igazgatástörténeti helységnév lexikon”-a nyújthat a 18. századtól bekövetkezett változásokról bővebb tájékoztatást, korábbi évszázadokra és szakirodalomra is ad számos adatot.)

Fel kell hívnunk az olvasó figyelmét arra is, hogy régebben sok azonos nevű helység is volt.

- Ábrahám* Abraham, CS
Ábrámfalva Abrahamovce, CS
Ábrám(pik)falva Abrahamovce a Pikovce, CS
Ábránfalva Abranești, R
Ábránka Abranka, CS
Ábrány Abranovce, CS
Ada Ada, J
Ádámos Adămuș, R
Agyagfalva Lutița, R
Ákosfalva Acațari, R
Albis Albiș, R
Almásbalázsháza Bălan, R
Almásdál Dol, R
Alsócsernátón Cernatul de Jos, R
Alsóelemér Srpski Elemir, J
Alsósófalva Ocna de Jos, R
Altörja Turia, R
Andrásfalva Măneuți, R
Aranyosmeggyes Mediașul Aurit, R
Aranyosrákos Plăești, R
Árapatak Arpatak, R
Árdánt Ardan, R
Árkos Arcuș, R

Bácsfeketehegy Feketić, J
Balázs Baláže, CS
Balázsd Blajova, R
Batazsér Balažer, CS
Balázsfá Balažfa, CS
Balázsi Vlača, CS
Balázsvágás Blažov, CS
Balsa Balșa, CS
Bánffyhunyard Huedin, R
Bardóc Bărduț, R
Barót Baraolt, R
Bazédi Bozed, R
Begabalázsd Baloșești, R
Bélafalva(háza) Boleraz, CS
Bélapatak Valașka Belá, CS
Bereck Brețcu, R
Beszterce Bistrița, R
Bihardiószeg Diosíg, R
Bikfalva Bicfalău, R
Bodos Bodoș, R

Borszék Borsec, R
Bögöz Mugeni, R
Bölon Belin, R
Bözöd Bezid, R
Bözödújfalva Bezidul Nou, R
Brassó Brașov, (Kronstadt), R
Büdöskút Stinkenbrunn, A

Cifér Cifer, CS
Cold Țod, R

Cseklész Cekly's, CS
Csernakeresztúr Cristur, R
Csernátón Cernet, R
Csíkdánfalva Dănești, R
Csíkjénőfalva Ineu Ciuc, R
Csíkmadaras Mădăraș Ciuc, R
Csíkmindszent Misentea, R
Csíkrákos Racul, R
Csíkszentdomokos Sîndominic, R
Csíkszentkirály Sîncraieni, R
Csíkszentmihály Mihăileni Ciuc, R
Csíkszenttamás Tomești, R
Csíkszereda Miercurea Ciuc, R
Csíktapolca Toplița Ciuc, R
Csomakörös Chiuruș, R
Csongva Ciunga, R
Csömörlő Ciumărna, R
Csucsá Ciucea, R

Dálnok Dalnic, R
Dálya Daia, R
Darázs Draz, J
Denta Denta, R
Dés Dej, R
Dévény Devin, CS
Dévényújfalva Devinska Nová Ves, CS
Ditro Ditrău, R
Doboka Dăbîca, R
Dunadombó Dubovac, J
Dunaszerdahely Dunajska Streda, CS

Egeres Aghireş, R
Erdőszentgyörgy Sîngeorgiu de Pădure, R
Eresztevény Eresteghin, R
Erzsébetváros Dumbrăveni, R
Esküllő Aştileu, R
Eszék Osiek, J
Énlaka Inlăceni, R
Éradony Adoni, R
Érábrány Abramul Superior, R
Árkávás Căuaş, R
Érsekújvár Nové Zámky, CS
Étfalva Zoltán, R

Farkaslaka Lupeni, R
Felsőbánya Baia Sprie, R
Felsőboldogfalva Feliceni, R
Felsősfalva Ocna de Sus, R
Felvinc Unirea, R
Fenyéd Brădeşti, R
Fiume Rijeka, J
Fogadjisten Ţibeni, R
Fogaras Făgăraş, R
Földvár Feldioara, (Marienburg), R

Gelence Geliţa, R
Gidófalva Ghidfalău, R
Gombos Bogojevo, J
Goroszló Guruslăul, R
Gödemesterháza Stînceni, R
Görgény (szentimre) Gurghiu, R

Gyalu Gilău, R
Gyergyóalfalu Joseni, R
Gyergyóbékás Bicazul Ardelean, R
Gyergyóremete Remetea, R
Gyergyószárhegy Lazărea, R
Gyergyászentmiklós Gheorgheni, R
Gyorok Ghioroc, R
Gyulafejérvár a 19. századtól Gyulafehérvár Alba Iulia, (Karlsburg), R

Hadad Hodod, R
Hadikfalva Dorneşti, R
Hagymásbodon Budiul mic, R
Halmi Halmău, R
Halmosd Halmăsd, R
Hátszeg Haţeg, (Hatzfeld), R
Hercegszöllős Kneževi Vinogradi, J
Hertelendyfalva Bojlovice, J
Hídvég Hoghig, R
Holdvilág Hoghilag, (Halwelingen), R
Homoródfürdő Băile Homorod, R
Homoródkarácsonfalva Crăciunel, R
Homoródszentpál Sînpaul, R

Ikland Iceland, R
Istensegíts Iacobeşti, R

Józseffalva Tolova, R

Kassa Kosice, CS
Kál Caluşeri, R
Kálnok Cîlnic, R
Kápolnokmonostor Copalnic Mănăştur, R
Kecsetkisfalud Satu mic, R
Kecskeháta Checichehata, R
Kendilona Lonă, R
Kerelőszentpál Sînpaul, R
Kereszténysziget Cristian, R
Keresztúr Hostie, CS
Kerlés Chiraleş, R
Kézdivásárhely Tîrgu Secuiesc, R
Kibéd Chibed, R
Kisábránka Solomegovice, CS
Kisbacon Băţani Mici, R
Kisesküllő Aştileul Mic, R
Kishegyes Mali Idoş, J
Kolozsvár Cluj-Napoca, (Klausenburg), R
Komárom Komarno, Romoren, CS
Korond Corund, R

- Kovászna* Covasna, R
Köpec Căpeni, R
Körösgyéres Giriş de Criş, R
Középjajta Aita Mijlocie, R

Lajtapordány Leitha-Prodersdorf, A
Lengyelfalva Poloniţa, R
Lemes Lemeşany, CS
Lécfalva Leţfalău, R
Libánfalva Ibăneşti, R
Lippa Lipova, R
Lövéte Lueta, R
Lugos Lugoj, R

Madéfalva Siculeni, R
Magyarfráta Frata, R
Magyarhermány Herculina, R
Magyarigen Igniu, R
Magyarkályán Calean, R
Magyarkanizsa Stara Kanjiža, J
Magyarnemegye Nimigea, R
Makfalva Ghindari, R
Maksa Moacăşa, R
Malomfalva Moreşti, R
Marosillye Iliia, R
Maroszentanna Sîntana Mureş, R
Maroszentkirály Sîncrăien Mureş, R
Marosvásárhely Țirgu Mureş (Neumarkt), R
Mácsa Macea, R
Máramarosziget Sighetul Marmăţiei, R
Máréfalva Satu Nou, R
Mátisfalva Mătişeni, R
Meddes Medişa, R
Medesér Medişor, R
Medgyes Mediaş (Mediasch), R
Mezőbánd Band, R
Mezőbodon Budiul de Cîmpie, R
Mezőbő Beiul, R
Mezőcsán Ceanul Mare, R
Mezőkecsed Chiciud, R
Mezőmadaras Mădăraş, R
Mezőménés Herghelea, R

Mezőőr Juriu, R
Mezőőrucs Riciul, R
Mezősályi Săulia, R
Mezősámson Şamşud. R
Mezőszakál Săcalul, R
Mezőszengyel Singer, R
Mezőszombattelke Simbotelec, R
Mezőtelegd Tileagd, R
Mezővelkér Velcherul. R
Mészkö Cheia, R
Miriszló Mirăslău, R
Mocs Mociu, R
Morvaszentjános Svătă Jány, CS

Nagyábránka Lokot', CS
Nagybacon Băţanii Mari, R
Nagybánya Baia Mare, R
Nagycsűr Şura Mare (Grossscheuern), R
Nagyenyed Aiud, R
Nagygalambfalva Porumbenii Mari, R
Nagyikland Iclandul Mare, R
Nagylévárd Vel'ke Levary, CS
Nagyölyves Ulieş, R
Nagysomkút Şomcuta Mare, R
Nagyszántó Sântăul Mare, R
Nagyszombat Trnava, CS
Nagyszeben Sibiu (Hermannstadt), R
Nagyvárad Oradea (Grosswardein), R
Nemeskutas Zemianska a Malá Kotešová, CS
Nemesvölgy Edelstahl, A
Nyárádszereda Miercurea Niraj, R
Nyárádszentlászló Sînvasii, R
Nyikómalomfalva Morăreni, R

Óbars Stary Tekov, CS
Ógyalla Stará D' alá, CS
Oklánd Ocland, R
Orló Orlov, CS
Otlaka Otlaca, R

Palánk Palanka, J

- Pancsova* Pančevo, J
Parajd Praid, R
Pándorfalya Parndorf, A
Párkány Šturovo, CS
Pozsony Bratislava, (Pressburg), CS
- Radnót* Iernut, R
Radóc Rădăuți, R
Rohonc Rechnitz, A
- Sándoregyháza* Ivanovo, J
Sasvár Saštin, (Schossberg), CS
Savanyúkút Sauerbrunn, A
Segesvár Sighișoara, (Schässburg), R
Sellenberk Šelimbar, (Schellenberg), R
Seprős Şepreuş, R
Sepsiszentgyörgyi Sfintu Gheorghe, R
Sólymos Şoimoş (Lipova), R
Szabadka Subotica, J
Szalárd Sălard, R
Szatmár Satu Mare, R
Szászkézsd Saschiz, R
Szászlekenca Lechinta, R
Szászrégen Reghin, (Reen), R
Szászsebes Sebeş, (Mülbach), R
Szászváros Orăştie (Broos), R
Szejke Seiche, R
Szék Sic, R
Székelyderzs Dîrju, R
Székelyfalva Sekule, CS
Székegyhid Săcuieni, R
Székelykeresztúr Cristurul Secuiesc R
Székelykeve Skove jovac, J
Székelykövesd Chieşd, R
Székelyszentkirály Sîncrai, R
Székelyudvarhely Odorhei, (Oderhellen), R
Székeskút Secusigiu, R
Szinérváralja Seini, R
Szomorlovászi Somorová Lovásovce, CS
Szond Sonta, J
- Szörénybalázsd* Voislova, R
Sztrigyszentgyörgy Strei Sîngeorgiu, R
Szucsava Suceava, R
Szurduk Surduc, R
- Tagadómelegyes* Tăgădău, R
Tapolymeggyes Megeş, CS
Tasnádbalázsháza Blîja, R
Técső Tjacsev, SZU
Temesvár Timișoara, R
Torda Turda, (Thorenburg), R
Tölgyes Tulghes, R
Törcsvár Bran, (Törzburg), R
Tötör Teolțiu, R
Tövis Teiuş, (Dreikirchen), R
Trencsén Trencin, CS
Turocmeggyes Ceremosné, CS
Tusnád Tuşnad, R
- Uzon* Ozun, R
Vágsellye Sely, CS
Vajdabunyad Hunedoara, (Eisenmarkt), R
Vajdaszentvány Sîntivana, R
Vargyas Virghiş, R
Vaskóh Vascău, R
Váradcehi Ceheiu, R
Várfalva Moldoveneşti, R
Vedresábrány Abramuş, R
Vice Viţa, R
Világos Şiria, R
- Zabola* Zăbala, R
Zajzon Zizin, R
Zágon Zagon, R
Zágor Zagăr, R
Zernyest Zărneşti, R
Zilah Zalău, R
Zombor Sombor, J
Zólyom Zvolen, CS
Zsély Zeljovce, CS
Zsibó Jibou, R
Zsikva Zikava, CS
Zsögöd Jigodin, R

A FORRÁS-IRODALOMRÓL

E mű anyagának összeállításához számos könyvet, tanulmányt kellett forrásanyagul használni. A forrásanyag jelentős részét említi a szerző „Erdély jókora jogtörténete” című összeállítás-sorozatának három kötete. Itt az érdeklődő olvasók számára csak aránylag rövid tájékoztatót adhatunk a felhasznált forrásmunkákról. Azokat az oklevéltárakat, tanulmányokat, amelyek inkább egyes részletkérdésekben adnak felvilágosítást, illetve a forrás-irodalomban említett munkák is hivatkoznak rájuk, nem említjük.

Őstörténet:

A régi magyar krónikák: jó akadémiai gyűjteményes kiadásban („Scriptores rerum Hungaricarum”) megtalálhatók.

Czeglédi Károly: „Nomád népek vándorlása Napkeletről Napnyugatig”, 1969; Szász Béla: „A hunok története. Attila nagykirály”, 1943; Dümmerth Dezső: „Az Árpádok nyomában”, 1977; Hóman Bálint: „Magyar Történet I.”, 1939; Németh Gyula: „A honfoglaló magyarság kialakulása”, 1930; Moravcsik Gyula: „Byzantino turcica”, 1958; Rásonyi László: „A székely név eredete”, 1960, „Hidak a Dunán”, 1981; László Gyula: „Hunor és Magyar nyomában”, 1967; „A kettős honfoglalás”, 1978, „Őstörténetünk”, 1981; Boba Imre: „Nomads, Northmen and Slavs”; Szilágyi László: „A magyarság és nyelve eredete”, (kézirat); Bodor György: „Székelyek a középkorban”, (kézirat), 1962; Theophanész és Niképhorosz művei.

A középkor további része és az újkor:

Székely Oklevéltár nyolc kötete; Székely Zoltán, Ferenczi István és Géza régészeti tanulmányai; Ignaz Lenk von Treuenfeld: „Siebenbürgens geographisch, topographisch, statistisch, hyrographisch und orographisches Lexikon”; Kállay Ferenc: „Historiai értekezés a nemes székely nemzetről, hadi és polgári intézeteiről”, 1829; Rugonfalvi Kiss István: „A nemes székely nemzet képe”, 1939; Vásáry István: „A török és magyar rovásírások”; Endes Miklós: „Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története”, 1935; Szádeczky-Kardoss Lajos: „A székely nemzet és alkotmánya története”, 1927; Kőváry László: „Erdély története”; Bónis György: „Magyar jog – székely jog”, 1942; Connert János: „A székelyek alkotmányának históriája”, 1909, „Die Rechte der Szekler vom Jahre 1562 bis 1690”; Dósa Elek: „Erdélyhoni jogtudomány”; Egyed Ákos: „A székely hadrendszer és katonai társadalom a XVI. századig”, 1976.

Szilágyi Sándor: „Erdélyi Országgyűlési Emlékek” című sorozata és Trócsányi Zsolt erre támaszkodó, kitűnő tanulmányai a 16–17. századi ismereteket gyarapítják. Teleky Domokos: „A székely határország története”, (1877) munkája a 18–19. századba kalauzol. Az 1848 utáni idők megismerésében segítenek Mester Miklós: „Autonom Erdély”, (1936) és Biró Sándor: „A román és magyar életkörülmények alakulása a dualizmus korabeli Magyarországon és Nagyromániában” (kézirat) munkái. Imreh István („Székely falutörvények”, „Rendtartó székely falu”) munkássága különösen a 18–19. századdal foglalkozik. Szongoth Kristóf a székelységgel is kapcsolatba került örménység letelepülési adatait ismerteti Szamosújvár történetének feldolgozása során. Buday Barna az 1902-i Székely Kongresszus anyagát foglalta össze, Simon Péter a székely kivándorlás adatait, Bözödi György: „Székely bánja”, (1938) a múlt sanyarúságait, Ember Ödön: „A székelyek eredetének irodalma és annak hatása a nemzetiségi törekvésekre”, (1939) a tudománytörténet számos adatát. Az 1919-i harcokról, így a Székely had-

osztályról Hetés Tibor: „A Tanácsköztársaság Vörös Hadserege”, és Liptai Ervin: „Vörös katonák előre! A Magyar Vörös Hadsereg harcai 1919” műveiben, a munkásmozgalomra és az 1940-es évekre Csatári Dániel: „Forgószélben” című írásában dolgozott fel számos adatot.

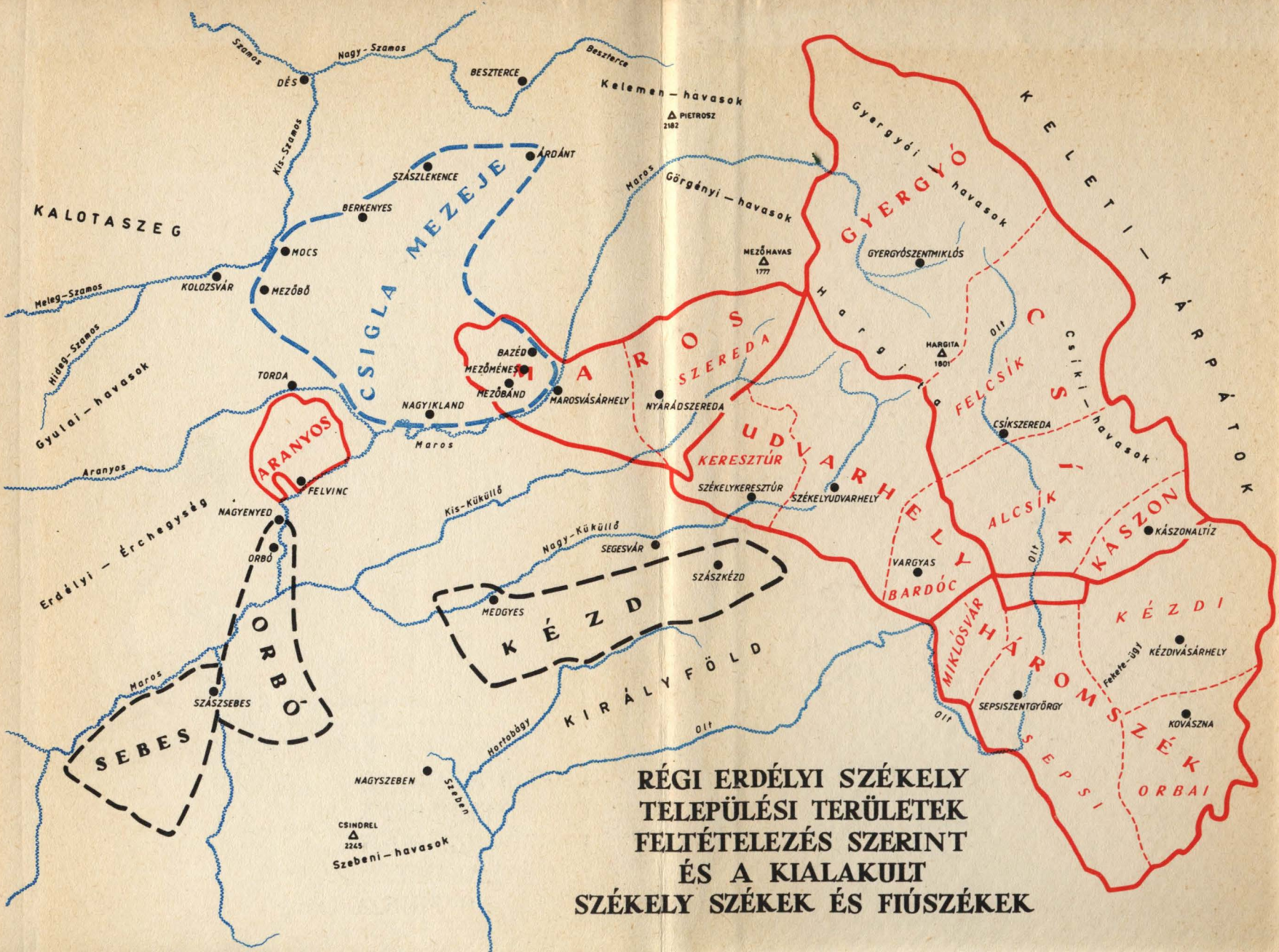
A székelység erdélyi *települési területeiről* a Panoráma útikönyvek, valamint Hargita és Kovászna megye kiadványai sok érdekes adatot nyújtanak. Benkő Lóránd („A nyelvtudomány történeti tanulságai”, 1967) nem egy előadásában foglalkozott a *nyelvjáráskutatás* eredményeivel.

A *régészet és helytörténet* adataival is meg kell ismerkedni. Herbert Mitscha-Marheim: „Dunkle Jahrhunderte Goldene Spuren” (1963); Mircea Rusu: „Avars, Slavs, Romanic population in the 6th–8th centuries” (1975); Szabó Károly: „Magyarországi székely telepekről” (1880); Szádeczky-Kardoss Samu: „Kuvrat fiának Kubernek története és a régészeti anyag” (1868); Garam Éva: „A késő avarkori korongolt kerámia” (1969), „A középvavarkor sírobulussal keltezhető leletköre” (1968); Karácsonyi János: „A székelyek eredete és Erdélybe való települése” (1905); Kiss Attila: „Avar cemeteries in county Baranya” (1947); Venczel József: „Az önismeret útján”, „A székely népelesleg”, stb.; Oberding József György: „A vándorló bukovinai magyarok” (1939); Szabados Mihály: „Egy telepítés tanulságai”, (1941); Bodor György: „Székely honfoglalás 1945-ben”; Csánki Dezső: „Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában”; Györffy György: „Magyarország történeti földrajza”; Csallány Dezső: „Archeologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa” (1956); Gyalay Mihály: „Magyar igazgatástörténeti helységnév lexikon” (1963). Udvarhelyszék egykori területére Dávid László: „A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei” (1981), Marosszékre Kisbaconi Benkő Károly: „Marosszék ismertetése”, (1868–69), az egész erdélyi Székelyföldre Orbán Balázs rendkívül értékes és széleskörű adatgyűjtése alapos helyismeretre támaszkodva tárnak elénk becses adatokat.

84/1620. Franklin Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Mátyás Miklós igazgató
A könyv szövege Linotronic fényszedőgépen készült

Felelős szerkesztő: Simoné Avarosy Éva
Műszaki vezető: Orlai Márton
Műszaki szerkesztő: Vidosza László
A borító és a kötéstervezés Szlifka Anna műve
Terjedelem: 19 (A/5) ív

**RÉGI ERDÉLYI SZÉKELY
TELEPÜLÉSI TERÜLETEK
FELTÉTELEZÉS SZERINT
ÉS A KIALAKULT
SZÉKELY SZÉKEK ÉS FIÚSZÉKEK**